

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

UNGDOMSSTYRELSENS
2012:3
SKRIFTER

FOKUS 12

Levnadsvillkor för unga med funktionsnedsättning

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

UNGDOMSSTYRELSENS
2012:3
SKRIFTER

FOKUS12

Levnadsvillkor för unga med funktionsnedsättning

Ungdomsstyrelsen

är en myndighet som tar fram kunskap om ungas levnadsvillkor och om det civila samhällets förutsättningar. Vi ger stöd till föreningsliv, kommuner och internationellt samarbete.

© **Ungdomsstyrelsens skrifter 2012:3**

ISSN 1651-2855

ISBN 978-91-85933-61-7

projektledare **Fabian Sjö** • *textredigering* **Ingrid Bohlin**
grafisk form **Christián Serrano** • *foto* **Colourbox.se** • *tryck* **Åtta.45 Tryckeri AB**
distribution **Ungdomsstyrelsen, Box 17801, 118 94 Stockholm**
tfn **08-566 219 00, fax 08-566 219 98**
webbplats **www.ungdomsstyrelsen.se** • *e-post* **info@ungdomsstyrelsen.se**

Förord

Ungdomsstyrelsen har regeringens uppdrag att följa upp och belysa utvecklingen av den nationella ungdomspolitiken. En del av uppdraget handlar om att göra fördjupande tematiska analyser inom ett visst område. *Fokus 12 – levnadsvillkor för unga med funktionsnedsättning* är den åttonde tematiska analysen inom det uppföljningssystem som startade i och med att den ungdomspolitiska propositionen *Makt att bestämma* – rätt till välfärd antogs av riksdagen 2004.

I Fokus 12 gör vi en bred beskrivning av situationen för unga med funktionsnedsättning inom områdena utbildning, arbetsmarknad, hälsa, inflytande samt kultur, fritid och föreningsliv. Vi beskriver hur levnadsvillkoren bland unga med funktionsnedsättning varierar efter ålder och kön och med utgångspunkt i de ungdoms- och funktionshinderspolitiska målen presenterar vi möjliga utvecklingsområden. Dessutom lyfter vi fram goda exempel från kommunala verksamheter som genomför åtgärder för att främja ungas levnadsvillkor.

Arbetet med Fokus 12 har genomförts inom enheten för nationell och kommunal ungdomspolitik av Fabian Sjö, Oscar Svensson, Per-Erik Jalava, Emeli Hedenström, Cecilia Narby samt Tiina Ekman och Maria Nyman. Medverkande experter har varit Elisabeth Olin vid Göteborgs universitet och Bibbi Ringsby Jansson vid Högskolan Väst.

Under arbetets gång har vi samrått med flera aktörer, bland annat Myndigheten för handikappolitisk samordning (Handisam), Barnombudsmannen, Statens kulturråd, Socialstyrelsen, Statistiska centralbyrån och Nätverket unga för tillgänglighet. Vi har även träffat samordnare för studenter med funktionshinder och varit i kontakt med aktörer som leder verksamheter som riktar sig till att förbättra levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning.

Under arbetet med rapporten har vi intervjuat tolv unga personer med funktionsnedsättning i åldern 15–29 år. Vi har även i samarbete med Unga berättat från Stockholms stad, Kulturskolan, låtit elva unga med funktionsnedsättning göra egna kortfilmer som beskriver deras vardag inom olika områden. Filmerna ska bland annat användas vid våra presentationer av denna rapport och de finns att ladda ned på Ungdomsstyrelsens webbplats. Illustrationerna i rapporten är hämtade från arbetet med dessa filmer.

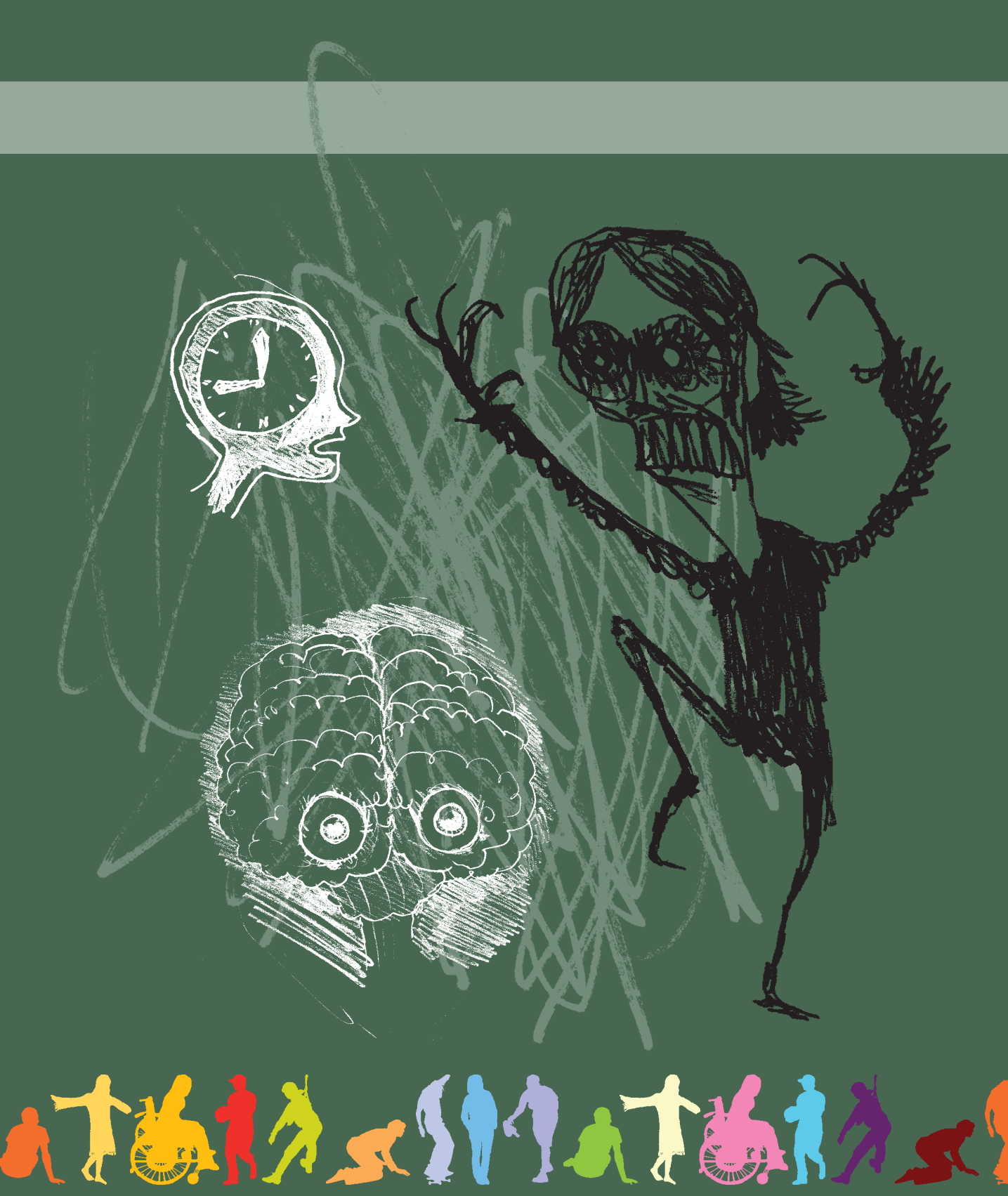
Ett stort tack till alla som bidragit med sin tid och kunskap och särskilt till alla unga som gett oss en mycket viktig inblick i sin verklighet och hur det är att vara ung med funktionsnedsättning.

Per Nilsson
generaldirektör, Ungdomsstyrelsen

INNEHÅLL

- 7 SAMMANFATTNING
- 23 KAPITEL 1
Inledning
- 43 KAPITEL 2
Utbildning och lärande
- 85 KAPITEL 3
Arbete och försörjning
- 127 KAPITEL 4
Hälsa och utsatthet
- 157 KAPITEL 5
Inflytande och representation
- 197 KAPITEL 6
Kultur, fritid och föreningsliv
- 237 KAPITEL 7
I normalitetens utmarker
- 253 KAPITEL 8
Goda exempel
- 289 KAPITEL 9
Diskussion och utvecklingsområden
- 309 BILAGA
Bilaga 1 Uppdraget
Bilaga 2 SCB:s definitioner av unga med funktionsnedsättning

SAMMANFATTNING

En bild av unga funktionsnedsattas villkor

I inledningskapitlet beskriver vi Ungdomsstyrelsens uppdrag och den metod vi använt oss av samt för en diskussion om gruppen unga med funktionsnedsättning. Vi beskriver även målen för ungdomspolitiken och funktionshinderspolitiken.

Kapitlet ger en historisk tillbakablick på funktionshinderspolitiken som visar hur synen på funktionsnedsättningar och samhällets förhållande till dessa har förändrats genom åren. Från att synen tidigare ofta har varit att problemet ligger hos individen har fokus successivt förflyttats till samhällets utformning och hur det kan förändras för att förbättra levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning.

Den nationella ungdomspolitiken har två övergripande mål: att alla ungdomar ska ha verklig tillgång till välfärd och verklig tillgång till inflytande.

Grunden för dagens funktionshinderspolitik är att personer med funktionsnedsättning ska ha samma möjligheter och rättigheter som andra medborgare. Målen handlar om en samhällsgemenskap med mångfald som grund och att samhället ska utformas så att funktionsnedsatta blir fullt delaktiga i samhällslivet samt att jämlikhet i levnadsvillkor mellan könen ska råda. Funktionshinderspolitiken utgår också från internationella övergripande bestämmelser som Förenta nationernas (FN) internationella konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. För barn och unga med funktionsnedsättning gäller även FN:s konvention om barnets rättigheter.

I kapitlet förs ett resonemang om svårigheterna att beskriva levnadsvillkoren för gruppen unga med funktionsnedsättning. I Sverige finns i dag inga fastställda kriterier för vem som ingår i gruppen. Personer med funktionsnedsättning

är heller inte en homogen grupp. Det finns stora skillnader inom gruppen, bland annat för vilka möjligheter och behov man har.

Genom att särredovisa levnadsvillkor utifrån olika typer av funktionsnedsättningar kan man få en bättre bild av likheter och skillnader mellan olika grupper av funktionsnedsatta. De begränsningar som finns i det statistiska urvalet i landets stora levnadsvillkorsundersökningar innebär dock att det sällan är möjligt att göra en sådan uppdelning. Det finns även skillnader mellan vilka sorters funktionsnedsättningar som ingår i olika enkätundersökningar.

I rapporten utgår vi från Socialstyrelsens rekommenderade definition av funktionsnedsättning och funktionshinder, där en funktionsnedsättning är kopplad till en person och inte behöver innebära ett hinder för delaktighet. Det är först om miljö och omgivning är otillgängliga för personer med funktionsnedsättning som funktionshinder uppstår. Funktionshinder blir då närmare kopplat till frågor om tillgänglighet och miljö än till individen.

I Ungdomsstyrelsens arbete med att ta fram statistik för att beskriva levnadsvillkoren för gruppen unga funktionsnedsatta har vi främst använt oss av två enkätstudier som bygger på riksrepresentativa slumpmässiga urval: *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* samt Statistiska centralbyråns (SCB) *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)*. I ULF har vi slagit ihop resultaten från 2008, 2009, 2010 och 2011.

Andelen unga med funktionsnedsättning är liknande i de två undersökningarna. Enligt Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 hade 15,9 procent av unga i åldern 16–25 år en funktionsnedsättning. I SCB:s *Undersökningarna av levnadsförhållanden* var andelen 16–29-åringar med funktionsnedsättning 16,5 procent räknat på ett genomsnittsvärde för de sammanslagna åren 2008–2011. Dessa andelar av unga med

funktionsnedsättning är liknande de i andra undersökningar av levnadsvanor.

I vår bearbetning av ULF har vi delat upp gruppen som svarat att de har någon funktionsnedsättning i de som kan sägas ha en funktionsnedsättning med funktionshinder och de som har en funktionsnedsättning men inte ett funktionshinder. Syftet med detta är att med bakgrund av definitionerna av funktionsnedsättning och funktionshinder undersöka om de som upplever ett funktionshinder har en annan levnadssituation än de som enbart anger en funktionsnedsättning. I åldersgruppen 16–29 år angav 4,3 procent att de hade en funktionsnedsättning med funktionshinder, 12,1 procent hade en funktionsnedsättning men inte ett funktionshinder.

Utöver de två enkätundersökningarna har vi även använt oss av semistrukturerade intervjuer med 12 personer i åldern 15–29 år med olika typer av funktionsnedsättningar, kontaktat representanter för de verksamheter som beskrivs i kapitel 8 samt gjort en grundlig genomgång av vad som hittills har skrivits och vad som är på gång inom de olika temaområdena. Under året har vi bland annat samrått med myndigheter som Handisam, Barnombudsmannen, Kulturrådet och Socialstyrelsen. Vi har även samrått med forskare och med Nätverket unga för tillgänglighet (NUFT).

I rapporten beskriver vi eventuella skillnader efter bakgrundsvariablerna ålder och kön. Vi redovisar dock inte bakgrundsvariabler som socioekonomisk bakgrund, utländsk bakgrund, sexuell läggning eller identitet samt var i landet man bor. Anledningen är främst de beskrivna begränsningarna i det statistiska materialet som gör att det är svårt att redovisa fler undergrupper. Vi har inte heller haft möjlighet att beskriva unga funktionsnedsattas levnadsvillkor över tid.

I de följande kapitelsammanfattningarna avser statistiken resultat från de två huvudundersök-

ningarna som alltså skildrar unga i åldern 16–25 år 2012, respektive i åldern 16–29 år de sammanslagda åren 2008–2011.

Utbildning och lärande

Rätten till utbildning gäller alla och funktionshinderspolicen innehåller flera mål som syftar till att förbättra situationen för personer med funktionsnedsättning inom utbildningsväsendet. Utbildning är också ett centralt område för att förverkliga ungdomspolicens övergripande mål att alla unga ska ha verklig tillgång till välfärd och inflytande. Analysen visar att det finns en hel del kvar att göra innan unga med funktionsnedsättning kan sägas ha samma villkor som andra inom skolan. På flera punkter har unga med funktionsnedsättning en sämre situation på utbildningsområdet:

- Bland unga med funktionsnedsättning har 17 procent grundskola som högsta avslutad utbildning, jämfört med 7 procent bland övriga unga.
- I gruppen har 32 procent en avslutad eftergymnasial utbildning, jämfört med 43 procent bland övriga unga.
- Bland dem i gruppen som går i skolan är 21 procent ganska eller mycket missnöjda med sin skolsituation, jämfört med 8 procent bland övriga unga.
- I gruppen är 25 procent ganska eller mycket missnöjda med sin utbildning, jämfört med 12 procent bland övriga unga.
- Av dem i gruppen som går i skolan har 13 procent känt sig otrygga eller rädda i skolan under det senaste halvåret, jämfört med 6 procent av övriga unga.

Att skillnaderna är genomgående inom flera områden kan ses som indikationer på brister i det nuvarande utbildningssystemet i allt från utbildningens kvalitet, anpassning och stöd i undervisningen till studiesocial miljö och tillgänglighet.

De flesta unga med funktionsnedsättning går i grundskolan och gymnasieskolan. Flera studier pekar på att det trots höga ambitioner fortfarande finns tendenser att svårigheter främst läggs på individen när det handlar om studie-situationen för unga med funktionsnedsättning. Funktionshinderspolitikens skifte från fokus på individen till hinder i den omgivande miljön kan därför inte sägas vara helt genomförd inom skolans område. Det finns också variationer i vilket stöd som ges. Elever och deras föräldrar får ibland ta ett stort eget ansvar för att hävda sina rättigheter och få stöd.

Inom högskolan har antalet studenter med stöd för funktionsnedsättning ökat, samtidigt som det saknas en aktuell bild av funktionsnedsatta studenters situation i den högre utbildningen och hur de ser på stödet. Möjligheterna och rätten till högre utbildning för personer med funktionsnedsättning kan behöva stärkas.

Tjejer med funktionsnedsättning har överlag en bättre utbildningssituation än killar med funktionsnedsättning:

- Tjejer är i högre grad ganska eller mycket nöjda med sin skolsituation jämfört med killar (66 procent jämfört med 48 procent).
- En högre andel killar bland elever i årskurs 6 och 9 uppger att de inte alls har det bra i skolan (7 procent jämfört med 4 procent bland tjejer).

Precis som för den övriga befolkningen finns också skillnader i utbildningsnivå:

- Bland killar har 7 procent minst en avslutad högskoleutbildning (om även utbildningar kortare än tre år räknas med), jämfört med 25 procent bland tjejer. Det är en högre andel tjejer än killar som går till högre utbildning.
- Det motsatta gäller för särskolan där det finns en högre andel killar jämfört med tjejer. Det finns indikationer på att skolresultaten i större utsträckning är bättre för tjejer än för killar i skolformer riktade till unga med funktionsnedsättning. Dock saknas det inom den officiella statistiken inom skolområdet möjligheter att göra analyser utifrån funktionsnedsättning och därmed även skillnader utifrån ålder och kön inom denna grupp.

Skillnaderna i utbildningsnivå mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är tydligare med stigande ålder, när det har funnits möjlighet att genomgå gymnasie- och högskoleutbildning.

Ungdomsstyrelsens analys visar sammanfattningsvis flera utvecklingsområden som kan förbättra förutsättningarna för alla barn, elever och vuxenstuderande att utvecklas så långt som möjligt.

Arbete och försörjning

I strategin för genomförandet av funktionshindspolitiken 2011–2016 finns två inriktningsmål för arbetsmarknadspolitiken. Sysselsättningsgraden ska öka för personer med funktionsnedsättning som har nedsatt arbetsförmåga och det ska finnas en effektiv matchning mellan dessa personer och lediga arbeten. Ungdomspolitikens två övergripande mål är att alla unga ska ha verklig tillgång till välfärd och inflytande. Att få och behålla ett arbete eller en meningsfull daglig sysselsättning är en viktig del i detta. Ungas etablering handlar också om ekonomiska villkor och boendesituation. Analysen visar med stor tydlighet att etableringsprocessen är betydligt svårare för unga med funktionsnedsättning:

- En mindre andel har ett arbete och det är vanligare att aldrig ha haft ett arbete. Bland unga med funktionsnedsättning hade 45 procent ett arbete, jämfört med 66 procent av övriga.
- Det är vanligare med långtidsarbetslöshet och allt fler har aktivitetsersättning. Bland unga med funktionsnedsättning har 32 procent varit arbetslösa i mer än 6 månader (långtidsarbetslösa), jämfört med 13 procent bland övriga.
- Bland unga med funktionsnedsättning som har ett arbete är 34 procent oroliga för att bli arbetslösa, jämfört med 24 procent bland övriga unga.
- Unga som varken arbetar eller studerar är en särskilt utsatt grupp i samhället. Av dem som dessutom har ersättning för sjukdom eller funktionsnedsättning är etableringen särskilt svår. Bland dem som varken var i jobb eller studier och hade aktivitetsersättning 2009 var det endast 11 procent som började arbeta eller studera

året därpå. Motsvarande andel bland övriga unga som varken arbetade eller studerade var 43 procent.

- Arbetsmarknadsetableringen för elever i gymnasiesärskolan har försämrats i jämförelse med mätningar gjorda på 1970-talet.
- Bland unga med funktionsnedsättning hade 45 procent en eller flera gånger haft problem att betala hyra eller räkningar under senaste året, jämfört med 25 procent bland övriga unga.
- Det är vanligare att ta emot någon form av ekonomiskt stöd, 12 procent av de med funktionsnedsättning hade ekonomiskt bistånd under det senaste året, jämfört med 3 procent av övriga unga.
- En mindre andel bland unga med funktionsnedsättning har flyttat hemifrån och en större andel är missnöjda med boendesituationen. Bland unga med funktionsnedsättning som var i åldern 18–30 år under 2007–2009 hade 28 procent flyttat hemifrån. För samtliga unga var andelen 69 procent.

Analysen visar på olika svårigheter för tjejer respektive killar:

- Killar med funktionsnedsättning är i större utsträckning arbetslösa och i långtidsarbetslöshet (arbetslöshet i mer än 100 dagar).
- Precis som för befolkningen i stort är det vanligare bland kvinnor med funktionsnedsättning att arbeta deltid jämfört med bland män. Av dem som hade ett arbete var det 45 procent av kvinnorna som arbetade deltid och 15 procent av männen.

- Bland dem som arbetar är en större andel oroliga för arbetslöshet bland tjejer jämfört med bland killar och det finns indikationer på att denna skillnad mellan könen är ännu större bland de som har en funktionsnedsättning.

Precis som inom utbildningsområdet blir en del skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning tydligare vid ökad ålder:

- Av unga i åldern 23–29 år som har funktionsnedsättning och upplever funktionshinder har 45 procent ett arbete, jämfört med 66 procent bland unga utan funktionsnedsättning i samma ålder.
- För gruppen funktionsnedsatta med funktionshinder minskar också möjligheterna att klara av en oväntad utgift från 49 till 30 procent mellan åldersgrupperna 16–22 år och 23–29 år. När de lär av övriga ungdomsgruppen upplever en etableringsprocess tenderar de alltså att uppleva en ökad marginalisering och minskade möjligheter att klara sig på egen hand i samhället.

Det pågår ett utvecklingsarbete för att underlätta ungas etablering, till exempel att förbättra skolan och stödja de som befinner sig i övergången mellan studier och arbete samt att påverka attityder hos arbetsgivare och ge dem bättre möjligheter att anställa personer med funktionsnedsättningar. Vi kan konstatera att det finns flera utmaningar i utvecklingsarbetet och att mycket återstår att göra för unga med funktionsnedsättning på arbetsmarknaden.

Hälsa och utsatthet

De ungdomspolitiska målen utgår från att en människas hälsa i hög grad påverkar hennes livssituation, hennes syn på samhället och hennes möjlighet till delaktighet. Unga med funktionsnedsättning är en heterogen grupp där olika funktionsnedsättningar påverkar de ungas liv och hälsa på olika sätt. Men individens hälsa påverkas även av andra faktorer som inte kan förklaras av funktionsnedsättningen i sig. Detta gör att det krävs insatser från en rad olika politikområden för att motverka den ohälsa som kapitlet tydligt visar finns i gruppen unga med funktionsnedsättning. Inom en rad områden har unga med funktionsnedsättning en betydligt sämre hälsosituation än unga utan funktionsnedsättning:

- Andelen funktionsnedsatta som är mycket eller ganska missnöjda med sina liv är fem gånger så stor som bland övriga unga, 21 procent jämfört med 4 procent.
- Andelen i gruppen som bedömer sitt allmänna hälsotillstånd som ganska eller mycket dåligt är fyra gånger så hög som bland övriga unga, 17 procent jämfört med 4 procent.
- En betydligt större andel bland unga med funktionsnedsättning lider av stressrelaterade symptom flera gånger i veckan eller varje dag jämfört med unga utan funktionsnedsättning, 55 procent jämfört med 31 procent bland övriga unga.
- Cirka 30 procent av unga med funktionsnedsättning har blivit mobbade eller utfrysta under det senaste halvåret, jämfört med 12 procent bland övriga unga.

- Bland unga med funktionsnedsättning har 48 procent känt sig otrygga det senaste halvåret, jämfört 31 procent bland övriga unga.
- Nästan 35 procent av unga med funktionsnedsättning har blivit orättvist behandlad någon gång och 10 procent har blivit orättvist behandlad flera gånger, jämfört med 17 respektive 3 procent bland övriga.
- Knappt 28 procent i gruppen har blivit hotade det senaste halvåret jämfört med 15 procent bland övriga unga.
- En nästan tre gånger så stor andel bland unga med funktionsnedsättning har blivit utsatta för misshandel det senaste halvåret (14 procent) jämfört bland övriga unga (5 procent).
- Det är nästan tre gånger så vanligt att unga med funktionsnedsättning är mycket eller ganska missnöjda med sina kompisrelationer jämfört med övriga unga, 14 procent jämfört med 5 procent. Det är även en lägre andel unga med funktionsnedsättning som har en nära vän.
- Unga med funktionsnedsättning ser i större utsträckning negativt på framtiden, 7,7 procent i gruppen med funktionsnedsättning är mycket pessimistiska jämfört med 1,7 procent bland övriga unga.
- Tjejer känner sig i större utsträckning otrygga jämfört med killar, 60 procent jämfört med 36 procent.
- Över 55 procent bland tjejer med funktionsnedsättning har varit med om att någon på nätet försökt att få dem att prata om sex eller skicka bilder med sexuellt innehåll när de inte har velat. Av dessa hade 16 procent varit med om det en gång och hela 40 procent hade varit med om det flera gånger. Bland killarna har 4,8 procent uppgett att de varit med om det en gång och 7,5 procent flera gånger, totalt 12 procent.
- Killar har i högre grad varit utsatta för våld utan att de behövt uppsöka läkarvård, 14 procent jämfört med 6,0 procent bland tjejer.

Inflytande och representation

Inflytande och delaktighet är prioriterade områden inom funktionshinderspolitiken och ungdomspolitiken. Inom funktionshinderspolitiken poängteras att FN:s konvention för barnets rättigheter ska vara central i arbetet med de funktionshinderspolitiska målen. Arbetet ska bland annat inriktas på att ge personer med funktionsnedsättning, oavsett ålder, förutsättningar för självständighet och självbestämmande. De ska också i ökad utsträckning komma till tals, bli lyssnade till och kunna utöva inflytande över socialtjänstens insatser. Att alla unga ska ha verklig tillgång till inflytande är det ena av ungdomspolitikens två övergripande mål. Unga med funktionsnedsättning upplever i lägre grad inflytande över sitt eget liv jämfört med övriga unga. Vi ser samtidigt positiva signaler på att det politiska intresset och den politiska aktiviteten bland unga med funktionsnedsättning åtminstone är på samma nivå som för den övriga ungdomsgruppen:

Vi ser överlag små eller inga skillnader i gruppen med funktionsnedsättning utifrån ålder, men vissa skillnader för kön:

- Att ha ont i magen är vanligast bland tjejer med funktionsnedsättning. Andelen tjejer som har haft tre stressrelaterade symptom flera gånger i veckan är 13 procent, jämfört med 4 procent bland killar.

- En högre andel bland unga med funktionsnedsättning uppger att de inte alls är intresserade av samhällsfrågor, 20 procent jämfört med 13 procent bland övriga unga. Dubbelt så stor andel uppger att de inte alls är intresserade av vad som händer i andra länder (18 procent jämfört med 9 procent).
 - Intresset för politik är lika omfattande som bland övriga unga, 40 procent av unga med funktionsnedsättning vill vara med och påverka den lokala politiken.
 - Det är små skillnader mellan unga med funktionsnedsättning och övriga unga i hur mycket de deltar i olika politiska aktiviteter och vilken inställning de har till sådana aktiviteter.
 - Det är lika stora andelar, 17 procent, i grupperna som upplever att de har möjlighet att föra fram idéer till lokala beslutsfattare, 36 procent i båda grupperna vet inte hur stora möjligheter de har att föra fram åsikter till politiker och 47 procent i grupperna anger att de har små möjligheter att föra fram sådana idéer.
 - Omkring 60 procent i båda grupperna vill inte vara med och påverka i frågor som rör den kommun de bor i. Av dessa är det en högre andel bland unga med funktionsnedsättning som inte vill på grund av att de har lägre tilltro till att politikerna lyssnar på dem (34 procent jämfört med 25 procent). Bland övriga unga var det istället en högre andel som uppgav bristande intresse (59 procent jämfört med 48 procent).
 - En mindre andel bland unga med funktionsnedsättning kan själva överklaga myndighetsbeslut, 49 procent jämfört med 55 procent bland övriga unga.
 - Det är överlag små eller inga skillnader i gruppen med funktionsnedsättning utifrån ålder och kön, men tjejer är i något högre grad aktiva och positivt inställda till politiska aktiviteter jämfört med killar.
- Frågor om inflytande rör de flesta områden. I kapitlet konstaterar vi att:
- Elevinflytande sedan länge finns inarbetat i de regelverk som gäller för skolans område. Tidigare studier har visat att unga med funktionsnedsättning generellt är delaktiga i skolaktiviteter i mindre utsträckning än andra unga. Det finns olika initiativ för att stärka elevers inflytande, bland annat projekt och informationsmaterial för att stärka kunskapen hos lärare, unga själva och föräldrar.
 - Kunskapen om inflytande i arbetslivet är begränsad. Samtidigt ser vi att unga med funktionsnedsättning i lägre grad har eller har haft ett arbete och därmed är utestängda från denna arena.
 - Även kunskapen om inflytande på fritiden är bristfällig. Möjligheterna att fritt bestämma vilka aktiviteter man ska delta i kan vara begränsade av vilka stöd som ges och tillgänglighet inom olika områden. Det finns indikationer på att inflytandet för unga med funktionsnedsättning är relativt omfattande på mötesplatser som riktar sig till unga.
 - Flera reformer har genomförts för att stärka självbestämmande och inflytande för personer som får stöd via kommunernas socialtjänst. Indikationer finns om bristande inflytande i vem som ska ge stöd och hur stödet ska utformas.

Det pågår också arbete för att stärka barns och ungas inflytande inom socialtjänst, habilitering och vård. Arbetet handlar om att stärka kunskapen både hos olika yrkesgrupper och hos barn och deras föräldrar.

- Ytterligare kunskap behövs framöver för att fullt ut kunna analysera inflytande för unga med funktionsnedsättning i olika delar av deras liv, exempelvis på arbetet och på fritiden. Det saknas också kunskap om i vilken utsträckning unga med funktionsnedsättning är representerade i folkvalda församlingar och deltar i politiska val.

Kultur, fritid och föreningsliv

Kultur och fritid är ett av ungdomspolitikens fem huvudområden. I politiken framhålls vikten av ungas rätt och möjlighet att delta i det kulturella och konstnärliga livet och hur en meningsfull och varierande fritid kan bidra till välmående och personlig utveckling. I funktionshinderspolitiken handlar inriktningsmålen bland annat om att förbättra möjligheten för personer med funktionsnedsättning att delta i kultur- och idrottslivet. För unga med funktionsnedsättning kan det vara särskilt viktigt att få tillgång till bra fritidsmöjligheter. Fritiden kan innebära en möjlighet att minska ett utanförskap som man kan uppleva i skolan eller på arbetsplatsen.

Sammantaget kan vi se att unga med funktionsnedsättning i regel deltar i fritidsaktiviteter i mindre utsträckning än övriga unga:

- Det är små skillnader mellan i vilken utsträckning grupperna deltar i aktivt i kulturaktiviteter på fritiden. De vanligaste aktiviteterna bland unga med funktionsnedsättning är att läsa böcker (35 procent) och att spela/sjunga/dansa/spela

teater etcetera (34 procent). Det är en större andel unga med funktionsnedsättning som aldrig läser, besöker bibliotek eller går på kulturevenemang jämfört med övriga unga.

- Unga med funktionsnedsättning idrottar/motionerar i mindre utsträckning än övriga unga. Det är betydligt vanligare att idrotta utanför en förening eller klubb än organiserat. Andelen unga funktionsnedsatta som idrottar antingen i eller utanför en förening minst varje vecka är 68 procent jämfört med 79 procent bland övriga unga. Andelen unga med funktionsnedsättning som aldrig idrottar på fritiden är 15 procent jämfört med 5,8 procent bland övriga unga.

- Unga med funktionsnedsättning är i mindre utsträckning aktiva i föreningslivet än övriga unga, 65 procent deltar aldrig i föreningsverksamhet på sin fritid jämfört 58 procent bland övriga unga. Unga med funktionsnedsättning var också i mindre utsträckning *aktiva* i sitt föreningsdeltagande.

- Den vanligaste mötesplatsen för att träffa kompisar på fritiden är att träffas hemma hos varandra, både bland unga med funktionsnedsättning och bland övriga. Unga med funktionsnedsättning går i större utsträckning på offentliga mötesplatser som ungdomens hus och fritidsgårdar.

- En avsevärt större andel unga med funktionsnedsättning än övriga unga har avstått från att besöka eller delta i någon fritidsverksamhet (till exempel fritidsgård, idrottsförening eller annan föreningsverksamhet) på grund av rädsla för att bli dåligt bemött eller illa behandlad, 29 procent jämfört med 12 procent.

- En dubbelt så stor andel bland unga med funktionsnedsättning jämfört med bland övriga unga upplever att de har så mycket fritid att de inte vet vad de ska göra med sin tid (20 procent respektive 9,5 procent). Unga utan funktionsnedsättning tycker i högre grad att de har lagom med fritid och att de hinner göra vad de vill jämfört med unga i gruppen funktionsnedsatta.

Jämför vi killar och tjejer i gruppen med funktionsnedsättning ser vi att:

- Det är vanligare att killar upplever att de har lagom med tid för sin fritid jämfört med tjejer, (53 procent jämfört med 35 procent av tjejerna). Hela 43 procent av tjejerna upplever att de har så lite fritid att de inte vet hur de ska hinna med det de vill göra jämfört med 30 procent bland killarna.

- Tjejer är aktiva kulturutövare i högre grad än killar. Detta gäller såväl bland unga med som unga utan funktionsnedsättning.

- Det finns en tendens att tjejer idrottar och motionerar i större utsträckning än killar.

- Killar är i högre grad aktiva i föreningslivet än tjejer, en dubbelt så stor andel är aktiva minst varje vecka (16 respektive 8,8 procent).

- En klart större andel killar än tjejer besöker mötesplatser som ungdomens hus eller fritidsgårdar varje vecka, 9,8 procent jämfört med 3,1 procent.

- Det finns ingen statistiskt signifikant skillnad mellan könen, eller mellan den yngre och den äldre ungdomsgruppen, i vilken utsträckning man avstått från att från att besöka eller delta i någon fritidsverksamhet på grund av rädsla för att bli dåligt bemött eller illa behandlad.

Det är små skillnader mellan de båda åldersgrupperna i de flesta frågor som presenteras i kapitlet. Den yngre gruppen är dock i högre grad aktiva föreningsidrottare.

En orsak till att unga med funktionsnedsättning i mindre utsträckning än andra deltar i vissa fritidsaktiviteter är tillgänglighetsbrister i omgivningen. I kapitlet beskrivs hur det finns bristande kunskap om den fysiska tillgängligheten till anläggningar och i vilken utsträckning verksamheter är tillgängliga. Det finns också brister i de krav på tillgänglighet som kommuner ställer på de verksamheter de finansierar.

I kapitlet diskuteras om fritidsaktiviteter ska vara inkluderande, det vill säga att unga med och unga utan funktionsnedsättning deltar tillsammans, eller om man ska använda sig av särlösningar, där enbart unga med funktionsnedsättning deltar i aktiviteten. Det finns olika för- och nackdelar och en slutsats är att båda lösningarna kan behövas.

De framgångsfaktorer som nämns för att förbättra fritiden för unga med funktionsnedsättning handlar bland annat om samverkan, om ledarens kunskap och attityd och om att insatserna följs upp.

Forskarfördjupning

Författarna Elisabeth Olin och Bibbi Ringsby Jansson visar i detta kapitel hur unga med funktionsnedsättning ser på sig själva, hur de hanterar sitt vardagsliv och hur de förhåller sig till den kategorisering som funktionsnedsatt som tillskrivs dem av olika välfärdsaktörer som socialarbetare, lärare och tjänstemän på Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan.

Syftet med kapitlet är att öka förståelsen för hur de ungas sociala identitet formas av den dubbla tillhörigheten, att tillhöra kategorin människor med funktionsnedsättning men också vara en del i majoritetssamhället, de ”vanliga”, och att pendla däremellan. Studien bygger på 15 kvalitativa intervjuer med unga personer i åldern 19–29 år som har intellektuella och/eller psykiska funktionsnedsättningar, ibland i kombination med olika former av social problematik.

Välfärdssamhällets aktörerna beskriver ofta den grupp av unga som artikeln handlar om som en typ av *gråzonsklienter*, det vill säga att de befinner sig i gränslandet mellan normalitet och avvikelser. Det är en situation som är giltig för många unga med funktionsnedsättning, speciellt för dem som har viss kapacitet att klara sig själva, men som kan behöva stöd med delar av tillvaron. De har erfarenheter av att hantera livsbedingungen i flera olika sociala sammanhang och har utvecklat strategier för en tillvaro på gränsen mellan det normala och det avvikande. Det kräver en flexibilitet att möta de krav och förväntningar som olika miljöer ställer, men också för att framträda på ett sätt så att andras uppfattning stämmer överens med den egna självbilden.

Författarna identifierar tre olika kategorier utifrån hur de intervjuade beskriver sig själva och det förhållningssätt de har utvecklat för att hantera sin tillvaro:

Pragmatiska navigatörer

De pragmatiska navigatörerna beskriver sig själva i positiva termer. De är nöjda med livet och har stor tilltro till sin egen förmåga att klara av olika situationer i vardagen. Visserligen uppger sig flera ha problem med saker i sin vardag, men uppfattar inte att svårigheterna är värre än att de kan hanteras med lite hjälp från omgivningen. De pragmatiska navigatörerna menar att människor i allmänhet och olika välfärdsaktörer i synnerhet, är alltför benägna att fokusera på deras tillkortakommanden i stället för på deras resurser. De ser sig inte som funktionsnedsatta, utan beskriver sig själva och sina svårigheter i mer socialt accepterande termer.

Kritiska utmanare

De kritiska utmanarna är missnöjda med delar av sin tillvaro och är även mer kritiska till samhället och dess välfärdsaktörer. Även om de själva säger att de har vissa svårigheter att klara av saker tycker de också att samhället ställer för höga krav, vilket gör det ännu svårare. De kritiska utmanarna anser att samhällets välfärdsorganisationer inte erbjuder den hjälp som de efterfrågar. Det här är en grupp som protesterar mot de sociala konsekvenser som kategoriseringen som funktionsnedsatt innebär. De ser sig inte som offer utan hävdar rätten att vara anorlunda, utan att för den skull exkluderas från samhället. De hävdar att om samhället och olika välfärdsinstitutioner kan se och ta vara på deras kompetens och kvalifikationer så är de en betydelsefull resurs i samhället, inte en belastning.

Missförstådda rebeller

De missförstådda rebellerna lever ofta i svåra livssituationer utan arbete och bostad. Men de beskriver sina svårigheter som tillfälliga och

menar att de behöver hjälp med vissa saker i livet och ser inte sig själva som avvikare. Sätet att förhålla sig till välfärdssystemets aktörer kännetecknas av att personerna i denna grupp uttrycker att de ser strukturella och institutionella orsaker till sin situation, där vårdssystemet ser individuella orsaker. De har ofta negativa erfarenheter av kontakter med olika vårdgivare. Många i den här gruppen drar sig undan och avvisar all kontakt som innebär kontroll, anpassning och inordning i ett system de inte känner tillhörighet till. Men de hyser ändå framtidstro och tror sig själva om att kunna hitta en plats i samhället, med eller utan hjälp av välfärdssamhällets aktörer

Studien visar hur den sociala identiteten hos unga människor med funktionsnedsättning är föränderlig och omskapas i mötet med andra, men också är ett resultat av de ungas egna erfarenheter, strategier och aktiviteter. De ungas berättelser om sig själva kan förstås som motbilder i förhållande till den formella kategoriseringen som funktionsnedsatt, där egenskapsbrister utgör fokus. Tydligt är att den sociala identitet som ungdomarna har konstruerat skiljer sig från de bilder som de yrkesverksamma har av dem. Risken är att ungdomar med funktionsnedsättning undviker att söka professionell hjälp eftersom de uppfattar att detta kan hota deras självbild, en situation som kan äventyra ungas möjligheter att få adekvat hjälp och stöd när de behöver det. För att hjälpa unga individer med funktionsnedsättning att finna sin plats i samhället behöver yrkesverksamma inom välfärdsorganisationerna i högre grad lyssna på de ungas egna berättelser för att på så sätt få kunskap och förståelse för hur de upplever sig själva och sin vardag.

Goda exempel

I kapitlet beskriver vi goda exempel från kommuner som genomför åtgärder för att främja livsvillkoren för unga med funktionsnedsättningar. Det bedrivs en stor mängd verksamheter och projekt som i någon form är riktade till unga med funktionsnedsättning. De verksamheter som beskrivs är sådana som vi valt ut för att de arbetar med intressanta och framgångsrika metoder. Verksamheterna har delats in i våra temaområden utbildning, arbete, hälsa, inflytande samt kultur, fritid och föreningsliv. Vissa verksamheter spänner över flera temaområden. Gemensamt för verksamheterna vi beskriver är att de sällan använder sig av enbart en metod, utan istället arbetar med flera olika. De metoder de främst använder sig av är:

- Samverkan mellan olika aktörer

I nästan alla exempel bedrivs någon form av samarbete mellan olika typer av aktörer, ofta mellan kommuner, myndigheter och den ideella sektorn. Ett fungerande samarbete mellan olika aktörer som är kopplade till individen är i många av verksamheterna en av de viktigaste faktorerna för deras framgång. Genom samarbetet kan projektet skapa sig en helhetsbild över individen.

- Holistisk arbetssätt

Olika insatser kopplas till individen utifrån de behov som identifierats. Flera verksamheter arbetar på detta sätt med individen utifrån hela personens livsbild.

- Attitydpåverkande insatser

Många av verksamheterna arbetar med att försöka ändra på negativa attityder genom att arrangera utbildningar och genomföra informationsinsatser för att öka kunskapen om exempelvis olika funktionsnedsättningar eller tillgänglighetsfrågor. Verksamheterna arbetar även med att sprida erfarenheter och motverka den okunskap och de negativa attityder som finns kring unga med funktionsnedsättning.

- Salutogent förhållningssätt

För att individen ska utvecklas är det också viktigt att fokusera på styrkor hos individen.

- Arbetsplatsförlagd praktik

Att skaffa praktikplatser på olika arbetsplatser är en metod som används för både elever som går i skolan och för unga som söker jobb. Elever i skolan kan genom praktik stärkas inför att söka arbete efter utbildningen och för unga utan arbete kan praktik ge erfarenheter och nätverk.

- Individuellt stöd

För verksamheter som arbetar med insatser kopplade direkt till personer med funktionsnedsättning är individuellt stöd genom olika metoder en betydande del. Det kan vara i form av coachning från professionella som arbetar med den unge eller stöd från omgivningen som delar med sig av erfarenheter till jämnåriga. Genom olika stödinsatser stärks ungdomarnas självkänsla.

- Individperspektiv

En viktig del av arbetet är att utgå från individens intresse, vilja och behov. Flera av de verksamheter som arbetar med att få ut unga med funktionsnedsättning i arbete eller utbildning hämtar inspiration från metoden Supported Employment (SE). Metoden utgår från ett individperspektiv där individens förutsättningar och behov är det centrala i planeringen av arbetet. Den unge har till exempel en särskild stödperson under hela arbetsprocessen och så länge den unge känner att det finns ett behov av det. Stödpersonen fungerar även som samordnare kring olika instanser som är kopplade till individen.

De hinder och utmaningar i arbetet som verksamheterna beskriver är framförallt strukturella hinder, som att samarbetet försvåras av att myndigheter styrs av olika regelverk, och resursbrister i form av personal och tid. För verksamheter som arbetar i projektform kan det vara svårt att arbeta långsiktigt då de inte vet vad som händer efter projektets slut. För de verksamheter som arbetar med att sprida information och genomföra aktiviteter kan det även vara svårt att nå ut till målgruppen.

Bland exemplen finns både riktade verksamheter och verksamheter som arbetar för att integrera målgruppen i öppen verksamhet. Båda metoderna är viktiga arbetssätt för att stärka levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. Riktade verksamheter kan vara viktiga för att stärka en grups självkänsla och skapa trygghet, men det finns också en problematik i att gruppera unga med funktionsnedsättning då gruppen består av individer med olika förutsättningar och behov. Återigen är det därför viktigt med ett individperspektiv. Likväl är det viktigt för öppna verksamheter att kontinuerligt arbeta med tillgänglighet och se till att det finns kunskap om olika funktionsnedsättningar för att kunna bedriva ett inkluderande arbete så att alla känner sig välkomna.

Utvärderingarna av de goda exempel från kommunerna som vi presenterar skiljer sig åt i kvalitet och evidens. Ungdomsstyrelsen ser därför ett behov av ökad evidensbaserad kunskap inom detta område.

Diskussion och utvecklingsområden

Ungdomspolitikens huvudmål är att alla unga ska ha verklig tillgång till välfärd och verklig tillgång till inflytande. Funktionshinderspolitikens mål handlar om en samhällsgemenskap med mångfald som grund och att samhället ska utformas så att funktionsnedsatta blir fullt delaktiga i samhällslivet samt att jämlikhet i levnadsvillkor ska råda mellan könen. Vår analys visar att det fortfarande finns stora delar av målen som inte kan sägas vara uppfyllda.

Vi kan konstatera att unga med funktionsnedsättning har sämre levnadsförhållanden än unga utan funktionsnedsättning inom de allra flesta områden. Särskilt tydligt är detta inom utbildning, arbete och hälsa. I många fall är skillnaderna mellan grupperna uppseendeväckande stora och inom hälsoområdet är andelen med funktionsnedsättning som på olika sätt mår dåligt alarmerande hög.

Bland unga med funktionsnedsättning finns det inom de flesta huvudområden både områden där tjejer har bättre levnadsvillkor än killar och tvärtom. Rapporten visar att tjejer med funktionsnedsättning har ett särskilt utsatt hälsoläge. De har i större utsträckning magont och stressrelaterade symptom. De känner sig i högre grad otrygga och är i högre grad utsatta på nätet. Omvänt är tjejerna i något högre grad aktiva och positivt inställda till politiska aktiviteter, i högre grad aktiva kulturutövare och det finns en tendens att de motiveras i större utsträckning.

Killar med funktionsnedsättning har i högre grad det dåligt i skolan, de är i större utsträckning arbetslösa och i högre grad utsatta för våld. De finns en tendens att killar i något större utsträckning är aktiva i föreningslivet och de upplever i större utsträckning att de har lagom med tid till sin fritid.

Ungdomspolitikerna omfattar unga i åldern 13–25 år. Det händer mycket under ungdomsåren i en människas liv och levnadsvillkoren kan skilja sig avsevärt mellan en 13-åring och en 25-åring. Sammantaget är skillnaderna mellan den yngre gruppen och den äldre gruppen inom de flesta områden små. De främsta skillnaderna mellan yngre och äldre grupper av unga med funktionsnedsättning finns inom arbets- och försörjningsområdet.

Genom historien har samhällets syn på funktionsnedsatta förändrats från att se funktionsnedsättningen som kopplad till individen till att främst se på miljön och vilka svårigheter som där kan orsaka ett funktionshinder. Det finns indikationer på att det fortfarande finns tendenser att problembelägga individen, snarare än att se till omgivningen. En avgörande faktor för unga funktionsnedsattas levnadsvillkor är i vilken utsträckning samhället är tillgängligt och hur man blir bemött av samhället. Vi behöver i än högre grad fokusera på hur strukturerna i samhället kan förändras för att förbättra situationen. Det är också viktigt att öka kunskapen i samhället. Vuxna har en mycket viktig roll att med kunskap och rätt attityder bemöta unga med funktionsnedsättning på lämpligt sätt.

Ungdomspolitikerna och funktionshinderspolitiken är tvärssektoriella. Målen för de olika politikområdena samspelar med och påverkas av varandra. Därför är det viktigt att det sker en samverkan mellan berörda myndigheter. Vi har sett att unga med funktionsnedsättning upplever att det är svårt att veta vem som ansvarar för vad och vilken hjälp man kan få. Det behövs bättre information och mer samordnade insatser från de aktörer som möter unga med funktionsnedsättning. Det sker också många insatser runtom i landet och inom ett stort antal områden för att förbättra situationen för unga med funktions-

nedsättning, inte minst kopplat till strategin för funktionshinderspolitiken 2011–2016. Det är viktigt att samla in och sprida kunskaper och erfarenheter från dessa olika projekt och verksamheter.

Situationen för unga med funktionsnedsättning är svår att beskriva eftersom gruppen är heterogen och det saknas entydiga definitioner av vilka som ska anses tillhöra gruppen. Det är också mycket troligt att grupper som är särskilt utsatta i mindre utsträckning besvarar enkätundersökningar och att resultatet i denna studie underskattar de dåliga levnadsvillkoren bland grupper av unga med funktionsnedsättning.

I en rapport som på många sätt beskriver skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är det viktigt att poängtera att unga med funktionsnedsättning i många avseenden inte skiljer sig från andra unga. Gruppens gemensamma nämnare är att de på olika sätt skiljer sig från normen, men individer inom gruppen med funktionsnedsättning skiljer sig åt lika mycket som individer inom gruppen utan funktionsnedsättning. Våra intervjuer med unga visar tydligt att de har en stark önskan att få höra till samhällsgemenskapen och att inte bli betraktade som avvikare på olika sätt.

Ungdomsstyrelsen har identifierat tio särskilda utvecklingsområden för att förbättra levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning:

- Öka fokus på unga med funktionsnedsättning inom elevhälsan och förstärk normkritiskt arbete inom idrott och hälsa.
- Förstärk arbetet mot diskriminering.
- Utveckla skolornas arbete mot kränkande behandling utifrån ett funktionsnedsättningsperspektiv.

- Se till att skolorna ger eleverna det särskilda stöd de har rätt till och överväg att utöka rätten till särskilt stöd för unga med funktionsnedsättning.

- Alla studie- och yrkesvägledare bör ha särskild kompetens kring etableringsmöjligheterna för unga med funktionsnedsättning.

- Förstärk möjligheterna till praktik under utbildningstiden för att ge unga och arbetsgivare mer erfarenhet och ökad kunskap.

- Förstärk Arbetsförmedlingens arbete mot olika skolformer.

- Se över möjligheterna till högskolestudier och öka kunskapen om situationen för studenter med funktionsnedsättning.

- Förstärk ungas och föräldrars kunskap om rättigheter och stöd.

- Skapa öppna och tillgängliga mötesplatser och föreningsverksamheter för unga med funktionsnedsättning.

- Utred färdtjänst och kollektivtrafik ur ett ungdomsperspektiv.

- Förbättra den löpande statistiken om levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning och möjliggör djupare analyser.

Inledning

Gruppen unga utgörs enligt ungdomspolitiken av personer i åldern 13–25 år. I gruppen ingår personer med olika bakgrund, förutsättningar och intressen. En grupp som är förhållandevis stor, men som hittills belysts i relativt liten utsträckning är unga med funktionsnedsättning. Att vara ung med en funktionsnedsättning kan innebära att man jämfört med andra unga på olika sätt har svårare att bli delaktig och inte får tillgång till samma möjligheter i sin etablering i samhället. Unga med funktionsnedsättning består av individer med varierande förutsättningar.

Ungdomsstyrelsen har under 2012 på uppdrag av regeringen studerat levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. Denna rapport är resultatet av Ungdomsstyrelsens arbete. Utredningen syftar till att ge en bred bild av hur levnadsvillkoren för denna grupp av unga ser ut. Enligt uppdraget ska Ungdomsstyrelsen studera levnadsvillkoren utifrån områdena arbete, utbildning, hälsa, inflytande samt kultur, fritid och föreningsliv (Utbildningsdepartementet 2011). Analysen ska göras med utgångspunkt i de ungdomspolitiska och funktionshinderspolitiska målen och det ska framgå hur levnadsvillkoren i gruppen varierar efter ålder och kön. Rapporten ska även lyfta goda exempel från kommuner som genomför åtgärder för att främja dessa ungdomars levnadsvillkor och identifiera möjliga utvecklingsområden (bilaga 1).

Ungdomsstyrelsens uppföljning av ungdomspolitiken sker på flera sätt. Ett av dem är att myndigheten varje år gör fördjupade tematiska analyser av ett särskilt område inom ungdomspolitiken. Dessa analyser presenteras i rapportserien *Fokus*. *Fokus 12* är den åttonde rapporten i ordningen. En annan del av uppföljning-

en sker genom att Ungdomsstyrelsen årligen samlar in och sammanställer ungdomspolitiska indikatorer från myndigheter utifrån ungdomspolitikens fem huvudområden. I den senaste indikatorrapporten, *Ung idag 2012* (Ungdomsstyrelsen 2012), presenterades 87 indikatorer som levererats av 17 myndigheter och Riksidrottsförbundet. Indikatorerna ska om möjligt belysa situationen för gruppen unga utifrån olika bakgrundsvariabler. En av dessa variabler är funktionsnedsättning. I *Ung idag 2012* redovisas variabeln funktionsnedsättning i ungefär en fjärdedel av de 87 indikatorerna. Den tredje uppföljningen av ungdomspolitiken sker genom en återkommande studie av ungas attityder och värderingar. Nästa attityd- och värderingsstudie kommer att presenteras under 2013.

De ungdomspolitiska målen

Den nationella ungdomspolitiken har två övergripande mål (skr 2009/10:53):

- Alla ungdomar ska ha verklig tillgång till välfärd.
- Alla ungdomar ska ha verklig tillgång till inflytande.

För att underlätta en systematisk uppföljning och analys av levnadsvillkoren för unga är politiken uppdelad i fem huvudområden:

1. utbildning och lärande
2. arbete och försörjning
3. hälsa och utsatthet
4. inflytande och representation
5. kultur och fritid.

De fem huvudområdena är snarlika de områden som Ungdomsstyrelsen enligt uppdraget ska belysa för att beskriva unga funktionsnedsattas levnadsvillkor. I rapporten följer vi de ungdomspolitiska huvudområdena, men betonar de områden som ska belysas enligt uppdraget.

I ungdomspolitiken finns också fyra perspektiv som ska ligga till grund för utformningen av offentlig verksamhet för unga. Dessa är resursperspektivet, rättighetsperspektivet, självständighetsperspektivet och mångfaldsperspektivet.

- Resursperspektivet innebär att ungas kunskaper, erfarenheter och värderingar är resurser som är viktiga för samhällsutvecklingen och att det är viktigt att ta tillvara dessa resurser.
- Rättighetsperspektivet betonar att alla unga har rätt till goda levnadsvillkor precis som den övriga befolkningen.
- Självständighetsperspektivet utgår från att unga i olika miljöer kan ha begränsad självständighet och egenmakt och att detta kan behöva stärkas för att unga ska ges möjlighet att påverka samt utveckla sin fulla potential.
- Mångfaldsperspektivet betonar att unga är en heterogen grupp med variationer i förutsättningar, behov och livssituation. Offentliga verksamheter bör bejaka denna mångfald och arbeta för lika rättigheter och möjligheter för alla unga.

Funktionshinderspolitiken

Funktionshinderspolitiken utgår sedan i början av 2000-talet från handlingsplanen *Från patient till medborgare* som riksdagen antog 2000 (prop. 1999/2000:79). Grunden för dagens funktionshinderspolitik är att personer med funktionsnedsättning ska ha samma möjligheter och rättigheter som andra medborgare. Synen på funktionsnedsättningar och samhällets förhållande till dessa har förändrats genom åren. Det senaste decenniet har kännetecknats av olika reformer som syftat till att stärka självbestämmande och inflytande samt öka delaktigheten och jämlikheten för personer med funktionsnedsättning.

Den förändrade synen har även återspeglats i hur språkbruket om gruppen förändrats, från exempelvis vanförda och senare handikappade till dagens funktionsnedsatta. Detta märks även i förskjutningen av begreppet handikappolitik till funktionshinderspolitik. I följande historiska tillbakablick av funktionshinderspolitiken används vissa av de dåtida begreppen.

Historisk tillbakablick

I början av 1900-talet bestod de socialpolitiska insatserna till personer med funktionsnedsättning till stor del av fattigvård. Fram till 1930 var fattigvården och enskild välgörenhet i stort sett de enda ekonomiska stöden till gruppen. I och med folkhemstanken försköts tonvikten mot en mer generell välfärdspolitik som även omfattade förbättringar för personer med funktionsnedsättning.

Under de följande decennierna påbörjades ett omfattande reformarbete inom området. Den moderna svenska handikappolitiken kan sägas ha sina rötter i 1960-talets jämlikhetssträvanden. Fram till dess var den genomgående synen på funktionsnedsatta att problemet låg hos individen. Det var funktionsnedsättningen och andra

fysiska eller psykiska begränsningar hos individen som orsakade svårigheter att leva ett liv som andra. De offentliga insatserna var därför i huvudsak begränsade till institutioner och hade en påtaglig medicinsk prägel. Under 1960-talet skedde gradvis en förändring i synsättet mot att istället se samhällets utformning som ett problem för personer med funktionshinder. Funktionshindersorganisationerna spelade en viktig roll i att föra in tanken att det var samhället som skulle förändras, inte individerna, i den samhällspolitiska debatten.

Under denna tid kom två utredningar som haft stor betydelse för den offentliga handikappolitiken, Socialpolitiska kommittén (1958) och Handikapputredningen (1965).

Som resultat av utredningarna slog regeringen bland annat fast att hjälpen till funktionsnedsatta skulle utformas som rättigheter. De bidrog även till att utveckla det miljörelaterade handikapperspektivet, det vill säga att handikapp i stor utsträckning var en följd av brister i samhället och att man genom att förändra samhället kunde åtgärda problemen. Det miljörelaterade handikappbegreppet anammades snabbt av handikapprörelsen, bland annat genom Handikappförbundens Centralkommittés (HCK:s) program *Ett samhälle för alla* (1972).

Det tidigare synsättet att funktionshindrade skulle anpassas till samhället innebar bland annat att anstalter för funktionshindrade länge hade en central ställning inom handikappolitiken. I och med det nya synsättet började även vanförestalterna, där barn med svåra rörelsehinder vistades, att avskaffas och de stora institutionerna för funktionsnedsatta minskade kraftigt i antal. Normalisering och integrering blev målet för den nationella handikappolitiken. Barn och unga med i synnerhet omfattande funktionshinder hade varit hänvisade till undervisning på

särskilda institutioner och vid specialskolor, ofta långt från föräldrahemmet. Genom en ändring av skollagen 1962 fick kommunerna skyldighet att ansvara för undervisningen av alla barn inom kommunen. Undantaget var särskolan, som inte blev en kommunal angelägenhet förrän 1992. Integrationsutredningen (dir. 1978:69) kom att få stor betydelse för utformningen av dagens stöd till elever med funktionshinder.

I 1989 års handikapputredning poängterades flera brister. Bristerna handlade bland annat om det individuella stödet till personer med omfattande funktionsnedsättningar, allmän tillgänglighet och enskildas möjlighet att själva kunna bestämma och planera sina liv. Utredningens förslag låg till grund för propositionen *Stöd och service till vissa funktionshindrade* (prop. 1992/93:159). I den föreslog regeringen bland annat en lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) och en särskild lag (1993:389) om statlig assistansersättning (LASS). I samma proposition föreslogs att omsorgslagen och elevhemslagen skulle upphöra. Rätten till personlig assistent var en viktig del i den nya lagen. Följderna blev att omsorgerna och andra insatser till funktionsnedsatta kommunaliserades. LSS och LASS infördes 1994. År 1999 infördes lagen (1999:132) om förbud mot diskriminering i arbetslivet av personer med funktionshinder. Det var första gången som funktionshindrade uttryckligen omfattades av ett sådant diskrimineringsförbud i lagstiftningen.

År 2000 antog så riksdagen den nationella handlingsplanen *Från patient till medborgare* som sträckte sig fram till 2010. Syftet var att göra samhället mer tillgängligt och förbättra bemötandet av personer med funktionsnedsättning samt stärka deras rättigheter. En ny socialtjänstlag, SoL, (2001:453) trädde i kraft 2001

och innebar en i grunden förändrad syn på människor som behöver stöd. Socialtjänstens verksamhet blev mer serviceinriktad och inriktad på stöd till enskilda människor.

Sammanfattningsvis kan vi se att den svenska funktionshinderspolitiken genomgått stora förändringar sedan början av 1900-talet. Politiken och den allmänna synen i samhället har förändrats i samspel med varandra. Ibland har politiken varit pådrivande, i andra fall har civilsamhällets organisationer spelat en viktig roll för att förbättra villkor och förutsättningar. En övergripande förändring är att fokus som tidigare ofta har varit att problemet ligger hos individen, gradvis ersatts av fokus på samhällets utformning och hur samhället kan förändras för att förbättra levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning (prop. 1999/2000:79, Lindqvist 2009, Lindberg & Grönvik 2011).

Dagens funktionshinderspolitiska mål

Den grundläggande principen för dagens funktionshinderspolitik är att alla människor, oavsett funktionsförmåga, ska ha samma möjligheter som andra att vara delaktiga i samhället och ta del av mänskliga rättigheter. Personer med funktionsnedsättning har samma rätt till självständighet och självbestämmande som andra. Det kan handla om möjligheten till arbete och utbildning, rätten till ekonomisk och social trygghet samt till välbefinnande.

Funktionshinderspolitiken är, liksom ungdomspolitik, tvärsektorieell och genomförs inom samtliga samhällssektorer. De nationella mål som gäller för funktionshinderspolitiken är desamma som i den tidigare nämnda nationella

handlingsplanen *Från patient till medborgare* (prop. 1999/2000:79). De tre målen är:

1. en samhällsgemenskap med mångfald som grund.
2. att samhället utformas så att människor med funktionsnedsättning i alla åldrar blir fullt delaktiga i samhällslivet.
3. jämlikhet i levnadsvillkor för flickor och pojkar, kvinnor och män med funktionsnedsättning.

Det funktionshinderspolitiska arbetet innebär att:

- identifiera och undanröja hinder för full delaktighet i samhället för människor med funktionsnedsättning.
- förebygga och bekämpa diskriminering mot personer med funktionsnedsättning.
- ge barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning förutsättningar för självständighet och självbestämmande.

I regeringens skrivelse till riksdagen som avsåg uppföljningen av den nationella handlingsplanen (skr 2009/10:166) konstaterade de att det gjorts framsteg på flera områden men att fler åtgärder behövde sättas in och att arbetet behövde effektiviseras. En strategi skulle utformas för de kommande fem årens insatser, där målen skulle bli mer konkreta och lättare att följa upp. Regeringen beslutade om ett antal mål kring arbetets inriktning, där några särskilt prioriterade områden angavs:

Ökad fysisk tillgänglighet

Den fysiska tillgängligheten för personer med funktionsnedsättning ska förbättras, bland annat genom att enkelt avhjälpna hinder undanröjs.

It-politiken

Tillgängligheten till och användarvänligheten på offentliga webbplatser ska öka. Kunskapen och beställarkompetensen kring tillgänglighet och användbarhet ska stärkas i anslutning till offentliga upphandlingar av e-tjänster.

Socialpolitiken

Kunskapen om i vilken utsträckning de individuella stödens utformning bidrar till de övergripande handikappolitiska målen ska öka.

Utbildningspolitiken

Varje barn, elev och vuxenstuderande ska ges förutsättningar att utveckla sina kunskaper så långt som möjligt. Med utgångspunkt i de förtydligade bestämmelserna i plan- och bygglagen (PBL) och skollagen ska tillgängligheten samt uppföljningen av tillgängligheten för elever med funktionsnedsättning i förskola och samtliga övriga skolformer förbättras. Kunskaperna om funktionsnedsättningar och hur undervisningen kan utformas efter varje barns, elevs eller vuxenstuderandes behov ska förbättras.

Kultur, medier och idrott

Möjligheten för personer med funktionsnedsättning att delta i kultur- och idrottslivet ska förbättras. Funktionshindersperspektivet ska vara integrerat i den ordinarie bidragsgivningen inom kulturområdet och inom idrottsområdet. Medietjänster och film ska i större utsträckning utformas på ett sätt som gör dem tillgängliga för personer med funktionsnedsättning.

Arbetsmarknadspolitiken

Sysselsättningsgraden ska öka för personer med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga. Matchningen mellan arbetssökande personer med funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga och lediga arbeten ska vara effektiv.

Rättsväsendet

Kompetensen hos myndigheterna inom rättsväsendet kring förutsättningar och behov hos personer med funktionsnedsättningar ska stärkas.

Transportpolitiken

Transportsystemet utformas så att det är användbart för personer med funktionsnedsättning.

Folkhälsopolitiken

Uppföljningen av hälsans bestämningsfaktorer bör uppmärksamma hälsan för personer med funktionsnedsättning. Uppföljningen av det hälsofrämjande och förebyggande arbetet nationellt, regionalt och lokalt ska omfatta hur detta inkluderar personer med funktionsnedsättning.

Den nya strategin för genomförandet av funktionshinderspolitiken

Inriktningsmålen var ett sätt att förtydliga de övergripande funktionshinderspolitiska målen och utifrån dessa inriktningsmål gavs 17 statliga myndigheter i uppdrag att lämna förslag till delmål med en struktur för hur dessa mål ska kunna följas upp.

I den nya strategin för genomförandet av funktionshinderspolitiken under 2011–2016 som regeringen presenterade 2011 spelar de numera 22 strategiska myndigheterna en viktig roll i arbetet med att uppnå de funktionshinderspolitiska målen. I strategin har regeringen satt upp konkreta mål för samhällets insatser och beskrivit hur resultaten ska följas upp de kommande fem åren.

Uppföljning av de funktionshinderspolitiska målen

En viktig skillnad mellan arbetet 2000–2010 och 2011–2016 är att betoningen på mätbara resultat har ökat. Regeringen ska under uppföljningsperioden årligen redovisa resultaten av utvecklingen mot identifierade inriktningsmål och delmål. Myndigheten för handikappolitisk samordning, Handisam, har fått i uppdrag att ansvara för uppföljningen av strategins mål och insatser, samt att utveckla ett sammanhållet system för att beskriva och analysera utvecklingen (Socialdepartementet 2011b).

Under 2012 kom den första sammanställningen, *Hur är läget?* (Handisam 2012). Rapporten som är en utgångspunkt för jämförelser de kommande åren bygger främst på återrapporteringen från de strategiska myndigheterna. I rapporten konstaterar Handisam att personer med funktionsnedsättning har sämre villkor för delaktighet i samhället. Samtidigt genomförs mycket för att förbättra förutsättningarna. Handisam beskriver även hur det fortfarande råder brister i uppföljningen på många

områden och varnar för att det kan bli svårt att redogöra för de eventuella förbättringar som skett inom olika områden när uppföljningsperioden är slut 2016. Endast 30 procent av myndigheterna har gjort en mätning i relation till sina delmål.

Internationella konventioner som grund för funktionshinderspolitiken

Funktionshinderspolitiken utgår också från internationella övergripande bestämmelser. Förenta nationerna (FN) arbetar med regler kring delaktighet och jämlikhet för personer med funktionsnedsättning och 1993 antog FN:s generalförsamling standardregler på detta område som sedan dess har varit vägledande för den svenska politiken på området (www.un.org).

Tillsammans med 82 andra länder undertecknade Sverige 2007 FN:s internationella konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (Ds 2008:23). Konventionen i sig innebar inte några nya rättigheter utan handlade istället om att undanröja hinder för att de mänskliga rättigheterna ska förverkligas för personer med funktionsnedsättning. Det har konstaterats att konventionen är ett viktigt måldokument för arbetet i Sverige men att mycket återstår att göra på området (Ds 2008:23).

Den svenska regeringen (Socialdepartementet 2011a) har lämnat en rapport till FN:s kommitté för konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Där beskrivs bland annat svenska förhållanden och vilka åtgärder som har vidtagits på området. The Committee on the Rights of Person with Disabilities (CRPD) har ännu inte behandlat rapporten (www.ohchr.org).

Den svenska funktionshindersrörelsen har lämnat en alternativrapport till FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning (Handikappförbunden 2011). I rapporten kritiserar regeringens hantering av arbetet kring tillgänglighet

och flera förslag läggs för ett bättre genomslag av konventionen, förändrade lagar och bättre efterlevnad av de regler som finns idag.

För barn och unga med funktionsnedsättning gäller även FN:s konvention om barnets rättigheter (www.unicef.se). Konventionen antogs av generalförsamlingen 1989 och trädde i kraft 1990. I och med tillkomsten av barnkonventionen har barn med funktionshinder getts tydliga egna rättigheter, utöver de allmänna rättigheter som gäller alla barn.

Barnkonventionen är den första och hittills enda av de stora konventionerna om mänskliga rättigheter där funktionsnedsättning räknas upp som en av grunderna för icke-diskriminering. Alla rättigheter i konventionen gäller således även för barn med funktionsnedsättning. De stater som undertecknat konventionen har en särskild skyldighet att se till att barn med funktionsnedsättning kommer i åtnjutande av de rättigheter som omfattas av konventionen. Därutöver finns artikel 23 som

särskilt riktar sig till barn med funktionsnedsättning och där de alldeles speciella behov som dessa barn kan ha lyfts fram. I artikeln poängteras bland annat att ett barn med funktionsnedsättning bör *”åtnjuta ett fullvärdigt och anständigt liv under förhållanden som säkerställer värdighet, främjar självförtroende och möjliggör barnets aktiva deltagande i samhället”* (www.unicef.se).

För att kunna föra en verksam politik är tillgång till bra kunskapsunderlag en viktig faktor. Den svenska statistiken kring barn med funktionsnedsättning har tidigare kritiserats av FN:s barnrättskommitté (2009). Kommittén övervakar de länder som har skrivit under FN:s barnkonvention. Genom statistiken går det inte att belysa hur många barn som har funktionsnedsättningar i Sverige. Kommittén har därför föreslagit att den systematiska insamlingen av statistik ska förbättras för att kunna följa levnadsvillkoren för alla unga och särskilt undergrupper som de med funktionsnedsättning.

Levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning

Att beskriva gruppen unga med funktionsnedsättning

För att kunna beskriva villkoren för unga funktionsnedsatta behöver man först definiera vilka som ingår i gruppen. Att göra en sådan definition innebär flera utmaningar.

I Sverige finns i dag inga fastställda kriterier för vem som ingår i gruppen personer med funktionsnedsättning. Olika slags funktionsnedsättningar kan också ha olika stor betydelse i olika sammanhang, till exempel för vilka som har rätt till stöd från samhället eller i vilken mån nedsättningen också innebär att det finns ett funktionshinder (begreppen funktionshinder och funktionsnedsättning förklaras på sidan 32). Därför är det svårt att fastställa en definition som fungerar i alla sammanhang.

Personer med funktionsnedsättning är heller inte en homogen grupp. Det finns stora skillnader inom gruppen, bland annat vilka möjligheter och behov man har.

För att beskriva situationen för unga funktionsnedsatta används olika metoder. Det kan till exempel handla om intervjuer, registerstudier eller enkätfrågor.

Det är alltid en utmaning att med hjälp av statistik beskriva en grupp som innehåller många olika individer med olika förutsättningar. Att genom statistik ge en allmän beskrivning av ungdomsgruppen generellt är i sig en utmaning, då det kan vara svårt att uttala sig om en stor grupp vars individer kan skilja sig åt på många sätt, bland annat i ålder och var i livet man befinner sig. Det är till exempel i regel stora skillnader på levnadsvillkor om man är 13 år eller 25 år.

Att ge en generell bild av gruppen unga med funktionsnedsättning är därför ännu svårare, då olika funktionsnedsättningar och deras inverkan på levnadsvillkoren ska läggas till den allmänna heterogeniteten i ungdomsgruppen.

Ett sätt att minska generaliseringarna är att särredovisa levnadsvillkor utifrån olika typer av funktionsnedsättningar. På så sätt kan man få en bättre bild av likheter och skillnader mellan olika grupper av funktionsnedsatta. Utifrån de begränsningar som finns i det statistiska urvalet i landets stora levnadsvillkorsundersökningar finns det dock sällan möjligheter att göra en sådan uppdelning. Detta beror främst på storleken av det urval individer som får besvara undersökningen. Att slå ihop personer med många olika typer av funktionsnedsättningar i redovisningar av levnadsvillkor innebär att man riskerar att dels dölja vissa betydande skillnader mellan olika grupper, dels osynliggöra vissa grupper funktionsnedsatta som har det särskilt svårt.

Det finns även olikheter mellan vilka sorters funktionsnedsättningar som ingår i olika enkätundersökningar. I vissa fall kan det även handla om huruvida lätta eller svåra besvär av en funktionsnedsättning ska ingå i definitionen.

Hur man gör urvalet i en enkätstudie kan också påverka vilka som ingår i gruppen. Vissa enkätstudier riktar sig enbart till den grupp som definierats vara funktionsnedsatta, andra är representativa urvalsundersökningar, där funktionsnedsatta endast är en del av hela urvalet. En del undersökningar riktar sig dessutom till en större åldersgrupp än ungdomar och i resultatredovisningen är det inte säkert att just ungdomar särredovisas. I de fall unga redovisas särskilt kan den beskrivna ungdomsgruppen även skifta i ålder mellan olika studier.

Alla syns inte i statistiken

I redovisningen av personer med funktionsnedsättning är det också viktigt att uppmärksamma att vissa ungdomar sällan deltar i sådana undersökningar. Det är ungdomar som av olika anledningar har svårt att svara på enkäter. Det kan till exempel bero på språksvårigheter, men också på att man har en funktionsnedsättning som medför lässvårigheter eller koncentrationssvårigheter. Risken är att särskilt utsatta grupper osynliggörs i resultaten då de i mindre utsträckning än andra besvarar frågorna, vilket innebär att vissa problem i en grupp riskerar att underskattas. Ungdomsgruppen svarar generellt i mindre utsträckning på enkäter och tendensen är att det blir allt färre unga som gör det. I Ungdomsstyrelsens *När var hur – om ungas kultur* (2011) gör vi en genomgång av de vanligaste enkäterna som riktar sig till unga och vilka svarsfrekvenser respektive enkätstudie har haft de senaste åren.

Registerstudier

Medan enkätstudier bygger på att den svarande genom självskattning uppger om denne har en funktionsnedsättning eller inte anger registerstudier, som bygger på olika former av insatser och stöd, på en mer juridisk eller rättighetsmässig grund av funktionsnedsättning. Ett exempel på sådana studier är Socialstyrelsens beskrivning av levnadsvillkoren för personer som får insatser enligt socialtjänstlagen (2001:453), SoL och lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS (Socialstyrelsen 2012). Insatserna i LSS utgår från tre olika grupper av individer som har rätt till stöd:

Personkrets 1

omfattar personer med utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd.

Personkrets 2

omfattar personer med betydande och bestående begåvningsmässiga funktionshinder efter en hjärnskada i vuxen ålder föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom.

Personkrets 3

omfattar personer med andra varaktiga fysiska eller psykiska funktionshinder som uppenbart inte beror på normalt åldrande, om de är stora och förorsakar betydande svårigheter i den dagliga livsföringen och därmed ett omfattande behov av stöd eller service.

Försäkringskassan är en annan aktör som med hjälp av register beskriver levnadssituationen för personer med funktionsnedsättning, till exempel genom de som får aktivitetsersättning. Aktivitetsersättning ges till personer mellan 19 och 30 år, som troligen inte kommer att kunna arbeta heltid under minst ett år på grund av en funktionsnedsättning som beror på en skada eller sjukdom.

Det finns dock inga heltäckande register som kan ringa in hela gruppen unga med funktionsnedsättning. Bland annat beror det på sekretessfrågan, men också att det helt enkelt inte finns en generell och vedertagen definition av vem som är och vem som inte är funktionsnedsatt.

Definition av funktionsnedsättning

En annan avgörande fråga är hur man definierar en funktionsnedsättning. Det finns en mängd olika undersökningar om personer med funktionsnedsättning och nästan lika många definitioner av vilka som ska ingå i gruppen funktionsnedsatta.

Den terminologi man använt för att definiera personer med funktionsnedsättning har varierat genom åren. Socialstyrelsen, som har ett nationellt samordningsansvar för terminologin inom fackområdet vård och omsorg, gjorde 2008 följande definition:

Funktionsnedsättning

Med funktionsnedsättning avses en nedsättning av en fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. En funktionsnedsättning uppstår till följd av en medfödd eller förvärvad skada. Sådana skador, tillstånd eller sjukdomar kan vara av bestående eller övergående natur.

Funktionshinder

Funktionshinder är en begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen. Exempel på begränsningar är svårigheter att klara sig själv i det dagliga livet och bristande delaktighet i arbetslivet, i sociala relationer, i fritids- och kulturaktiviteter, i utbildning och i demokratiska processer. Det handlar framförallt om bristande tillgänglighet i omgivningen.

En funktionsnedsättning är därmed kopplad till en person och behöver inte innebära ett hinder för delaktighet. Det är först om miljö och omgivning är otillgängliga för personer med funktionsnedsättning som funktionshinder uppstår. Funktionshinder blir då närmare kopplat till frågor om tillgänglighet och miljö, snarare än till individen.

Definitionen är en rekommendation och används inte av alla. I vår rapport har vi dock försökt att använda oss av denna terminologi. I de fall vi använder oss av begreppet funktionshinder refererar vi till studier som använt sig av den termen, eller till en specifik grupp som vi redovisar utifrån vår bearbetning av Statistiska centralbyråns ULF-undersökning (mer om det längre fram i kapitlet).

Hur stor är gruppen?

Med tanke på de beskrivna svårigheterna att definiera vilka som ingår i gruppen finns det heller ingen exakt uppgift om hur stor gruppen unga med funktionsnedsättning är.

Om vi bortser från skillnaderna mellan olika undersökningar avseende urval, metoder och definitioner av funktionsnedsatta och ser på resultaten från några av de undersökningar som hittills försökt att beskriva situationen för unga med funktionsnedsättning kan vi konstatera att andelen med funktionsnedsättning är ungefär lika stor i flertalet av de olika studierna.

I Statens folkhälsoinstituts årliga folkhälsoenkät till ett nationellt urval uppskattades andelen med funktionsnedsättning i åldern 16–20 år till 9 procent 2010. År 2009 gjorde de en annan kartläggning av barns psykiska hälsa, denna gång genom en enkät till samtliga elever i grundskolans årskurs 6 och 9. I den undersökningen uppgav 14 procent av eleverna att de hade en

funktionsnedsättning. Enkäten riktade sig till grundskoleelever, dock inte till elever i grundskolan eller specialskolan (Statens folkhälsoinstitut 2011).

I ytterligare en studie från Statens folkhälsoinstitut, riktad till barn och unga i åldern 2–17 år med föräldrar som svarade, angav 33 procent av föräldrarna att deras barn hade en eller flera långvariga sjukdomar eller funktionsnedsättningar. Det är alltså en betydlig större andel funktionsnedsatta än i andra undersökningar. Den höga andelen förklarades bland annat av att även lindriga sjukdomar och funktionsnedsättningar inkluderades i studien. Om andelen barn med lindriga sjukdomar eller nedsättningar exkluderas från gruppen med funktionsnedsättning blir andelen mer lik de föregående studier, 15 procent (Statens folkhälsoinstitut 2012).

Ser vi till de aktörer som beskriver situationen för unga funktionsnedsatta genom att använda sig av register kan vi nämna Försäkringskassans uppgift från 2011, då 27 500 personer under 30 år hade aktivitetsersättning (Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan 2012). Den största gruppen var 20–24 år och av dem hade 13 900 personer aktivitetsersättning.

Socialstyrelsen redovisar varje år de personer som får stöd enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS. Drygt 20 000 barn och unga upp till 22 år fick en insats enligt LSS under 2010 (exklusive insatsen råd och stöd) (Socialstyrelsen 2012). Siffrorna som beskriver antalet funktionsnedsatta som får stöd ger naturligtvis inte någon heltäckande bild av alla unga som har en funktionsnedsättning. I gruppen som får stöd enligt LSS ingår dessutom barn som inte ingår i ungdomsgruppen. Uppgifterna kan dock ge en bild av hur många individer som ingår i vissa, mer utsatta, undergrupper.

Bristfällig statistik för att kunna beskriva gruppen

Statistiska centralbyrån har på uppdrag av regeringen gjort flera genomgångar av de data som finns tillgängliga för att beskriva levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning (Statistiska centralbyrån 2011, 2012). En av rapporterna handlar särskilt om gruppen barn och unga med funktionsnedsättning (Statistiska centralbyrån 2011). I dessa rapporter har SCB beskrivit aktuella undersökningar som kan vara relevanta för att ta fram kunskap om målgruppen, med tonvikt på SCB:s egen *Undersökningarna av levnadsförhållanden* (ULF).

Av rapporterna framgår att det finns klara brister i det befintliga statistiska underlaget som gör det svårt att säkert uttala sig om personer med funktionsnedsättning, och särskilt om ungdomsgruppen. I rapporten om befintlig statistik för barn och unga med funktionsnedsättning var SCB:s slutsats att ingen av de genomgångna statistikällorna kunde ”ge en heltäckande bild av gruppen barn med funktionsnedsättning. En kombination av olika källor kan vara en idé för att utifrån befintligt material ge en så god bild som möjligt av levnadsvillkoren för barn med funktionsnedsättning” (Statistiska centralbyrån 2011). I rapporten från 2012 beskrivs hur det under 2012–2013 kommer att göras en översyn av delar av innehållet i ULF, bland annat i hälsoavsnittet. Syftet med översynen är bland annat att se över möjligheterna att mäta funktionsnedsättning.

Rapportens huvudundersökningar

I Ungdomsstyrelsens arbete med att ta fram statistik för att beskriva levnadsvillkoren för unga funktionsnedsatta har vi främst använt oss av två enkätstudier som bygger på ett riksrepresentativt slumpmässigt urval, vår egen enkätundersökning *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* samt Statistiska centralbyråns (SCB) *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)*.

I ULF har vi slagit ihop resultaten från 2008, 2009, 2010 och 2011. Anledningen är att vi vill öka den statistiska säkerheten i materialet genom att utöka urvalsgruppen. Enligt regeringsuppdraget om *Fokus 12* ska rapporten beskriva skillnader mellan åldersgrupper och kön bland unga funktionsnedsatta. För att kunna bryta ner gruppen unga med funktionsnedsättning i sådana undergrupper behöver urvalet vara tillräckligt stort, vilket det alltså inte skulle ha varit om vi redovisat ULF årsvis.

Vi valde även att utöka åldersspannet från 16 år upp till 29 år. Detta handlade inte bara om att utöka urvalet, vi ansåg också att det var intressant att studera etablering i en lite äldre ungdomsgrupp än 25-åringar. Sedan tidigare vet vi att etableringsåldern, den ålder då tre fjärdedelar av en årskull är sysselsatta, bland unga ligger över 25 år (Ungdomsstyrelsen 2012). Det fanns anledning att tro att etableringsåldern bland unga funktionsnedsatta är högre än så.

Statistiska centralbyrån har haft som utgångspunkt att varje urvalsgrupp som redovisas i de olika frågorna ska innehålla minst 100 individer. Om antalet understiger detta redovisas inte resultatet på frågan. Totalt besvarade 2 251 personer i åldern 16–25 år ungdomsenkäten, en svarsfrekvens på drygt 52 procent. Ungdomsstyrelsens beställning av ULF besvarades av sammanlagt 5 234 personer de fyra utvalda åren, svarsfrekvensen var knappt 64 procent.

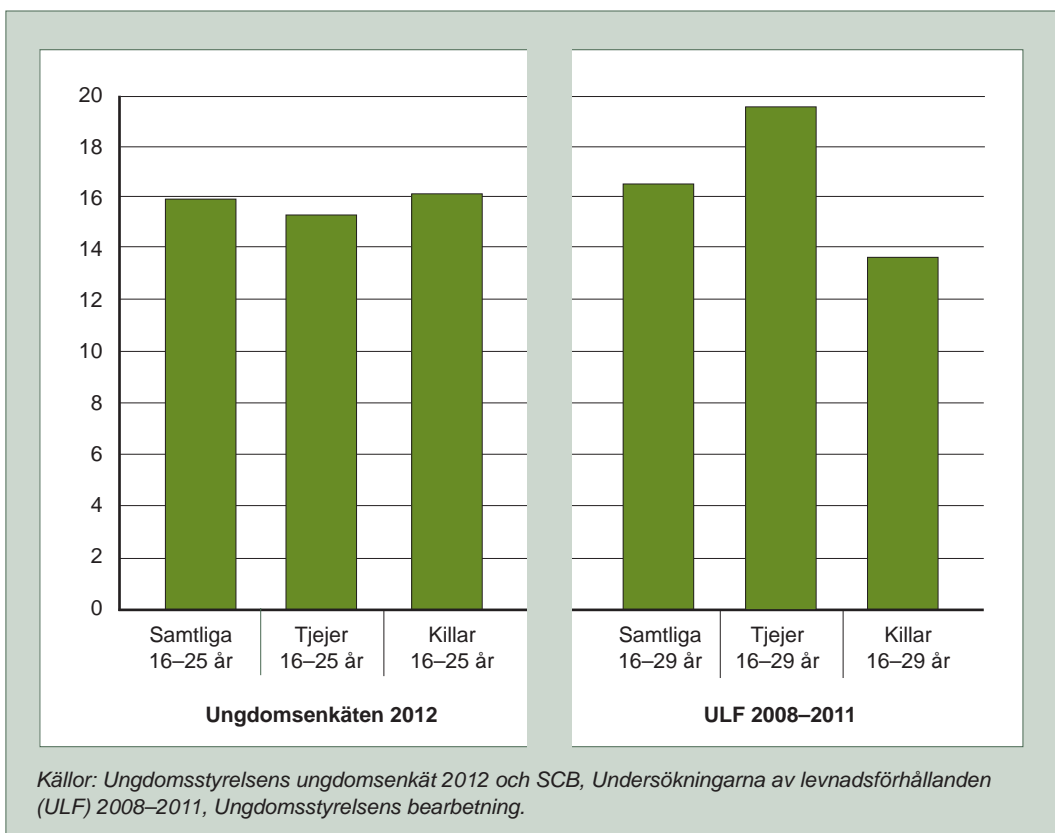
Andel med funktionsnedsättning i de båda undersökningarna

Andelen unga med funktionsnedsättning är liknande i de två undersökningarna (figur 1.1). Enligt *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* hade 15,9 procent av unga i åldern 16–25 år en funktionsnedsättning. I enkäten fick de unga svara på frågan *Nedan hittar du en lista över funktionsnedsättningar som kan innebära svårigheter i vardagen. Har du någon av följande funktionsnedsättningar?* Listan över funktionsnedsättningar innehöll tio alternativ.

I SCB:s *Undersökningarna av levnadsförhållanden* var andelen 16–29-åringar med funktionsnedsättning 16,5 procent räknat på ett genomsnittsvärde för de sammanslagna åren 2008, 2009, 2010 och 2011. Mer information om vilka frågor som ställdes kring olika funktionsnedsättningar i de två undersökningarna finns i nedanstående avsnitt.

Andelen killar med funktionsnedsättning var i ungdomsenkäten 16,2 procent och andelen tjejer ungefär en procentenhet mindre, 15,3 procent. I ULF var andelen killar sex procentenheter mindre än andelen tjejer, 13,6 procent jämfört med 19,6 procent. Skillnaderna i andelar kan bero på att definitionen av funktionsnedsättning skiljer sig något, liksom att det finns en viss skillnad i vilken åldersgrupp som undersöktes.

Det finns inga signifikanta skillnader mellan i vilken utsträckning unga har en funktionsnedsättning om vi delar den studerade gruppen i två ålderskategorier. Detta gäller både i ungdomsenkäten (16–19 år respektive 20–25 år) och i ULF (16–22 år respektive 23–29 år). Jämfört med andelarna i de tidigare beskrivna enkätstudierna ligger andelarna i våra huvudundersökningar på ungefär samma nivå.

Figur 1.1 Andel unga med funktionsnedsättning i Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 respektive Statistiska centralbyråns Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF) de sammanslagna åren 2008–2011, 16–25 år respektive 16–29 år, 2012 respektive de sammanslagna åren 2008–2011. Procent.

Funktionsnedsättning och funktionshinder

I vår bearbetning av ULF har vi delat upp gruppen som svarat att de har någon funktionsnedsättning i de som kan sägas ha en funktionsnedsättning med funktionshinder och de som har en funktionsnedsättning men inte ett funktionshinder. Syftet med detta är att med bakgrund av definitionerna av funktionsnedsättning och funk-

tionshinder undersöka om de som upplever ett funktionshinder har en annan levnadssituation än de som enbart anger en funktionsnedsättning. Det har en koppling till definitionen av funktionshinder och tanken att det är i eventuella hinder i miljön som problemet finns, bland annat för tillgänglighet, och att man genom insatser från samhällets sida kan åtgärda problemet.

Frågan vi använt för att definiera denna grupp är de som har en funktionsnedsättning och som dessutom svarat ”ja, i hög grad” eller ”ja, i någon grad” på frågan ”Har du nu något hälsoproblem som varat minst 6 månader och som medför att du har svårt att delta i aktiviteter eller klara av sysslor som folk i allmänhet gör?”. De som i redovisningen har en funktionsnedsättning men inte ett funktionshinder är de som på ovanstående fråga svarat ”nej, inte alls” eller ”vet ej”. I åldersgruppen 16–29 år angav 4,3 procent att de hade en funktionsnedsättning med funktionshinder, 12,1 procent hade en funktionsnedsättning men inte ett funktionshinder. Det var en större andel tjejer än killar som ingick i gruppen med funktionshinder, 5,7 procent bland tjejerna jämfört med 3,1 procent bland killarna i åldern 16–29 år. Det är ingen signifikant skillnad mellan i vilken utsträckning den yngre respektive den äldre åldersgruppen i ULF angett att de har en funktionsnedsättning med funktionshinder.

Jämförelsegruppen

För att kunna skildra levnadsvillkoren för unga funktionsnedsatta behöver man ställa gruppens resultat mot en jämförelsegrupps resultat, i detta fall unga utan funktionsnedsättning. I ULF är jämförelsegruppen de som inte tillhör någon av de grupper som ingår i gruppen med funktionsnedsättningar. I denna grupp ingår även de som svarat ”vet ej” på de frågor som används för att definiera funktionsnedsättning. I ungdomsenkäten består jämförelsegruppen av de som inte angett någon av de nedanstående typerna av funktionsnedsättningar.

Redovisningen av statistik i rapporten

I rapporten jämför vi genomgående unga med funktionsnedsättning med jämförelsegruppen samt eventuella skillnader inom gruppen unga med funktionsnedsättning utifrån kön och utifrån en yngre och en äldre åldersgrupp. I ungdomsenkäten är åldersgrupperna 16–19 år respektive 20–25 år, i ULF är de 16–22 år respektive 23–29 år. I varje jämförelse har vi kontrollerat om de skillnader som uppkommer mellan olika grupper är statistiskt signifikant, det vill säga att skillnaderna vi ser i statistiken inte kan antas bara bero på slumpen. Vi har kontrollerat den statistiska säkerheten med hjälp av konfidensintervall och chi 2-test på 95 procents säkerhetsnivå. I den löpande texten beskriver vi om de skillnader vi ser är signifikanta eller ej. I tabeller betecknar vi icke signifikanta skillnader med n.s.

Olika typer av funktionsnedsättningar

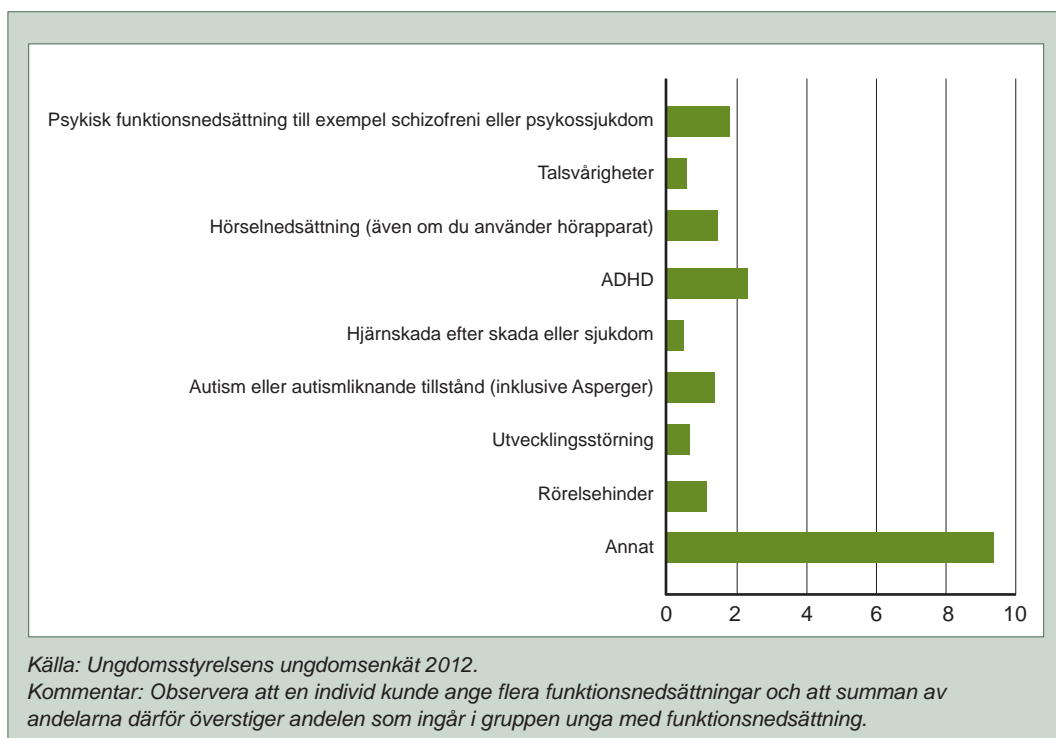
För att ringa in gruppen unga med funktionsnedsättning i *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* valde Ungdomsstyrelsen att använda samma typ av frågor som Socialstyrelsen (2010). I figur 1.2 ser vi att gruppen i störst utsträckning angett alternativet *annat* bland kategorierna (9,4 procent). Att denna kategori är klart störst innebär vissa problem med att beskriva vilka typer av funktionsnedsättningar som verkligen ingår i gruppen unga med funktionsnedsättning. Det kan också vara ett tecken på hur många olika typer av begränsningar som kan ingå i definitionen funktionsnedsättning, eftersom de kategorier (nio till antalet utöver ”annat”) som fanns med som alternativ långt ifrån täcker in de olika funktionsnedsättningar man kan ha. Man kan

anta att gruppen *annat* till stor del består av individer som har födoämnesintolerans eller astma/allergi, funktionsnedsättningar som allmänt betraktas tillhöra de vanligaste i ungdomsgruppen. Det visar även andelen som angett svåra besvär av allergi/astma i ULF. Ett av alternativen, synnedsättning, ströks från gruppen på grund av att frågan verkade ha feltolkats av respondenterna på så sätt att vanliga synfel som kan korrigeras med hjälp av glasögon/linser angavs som funktionsnedsättning.

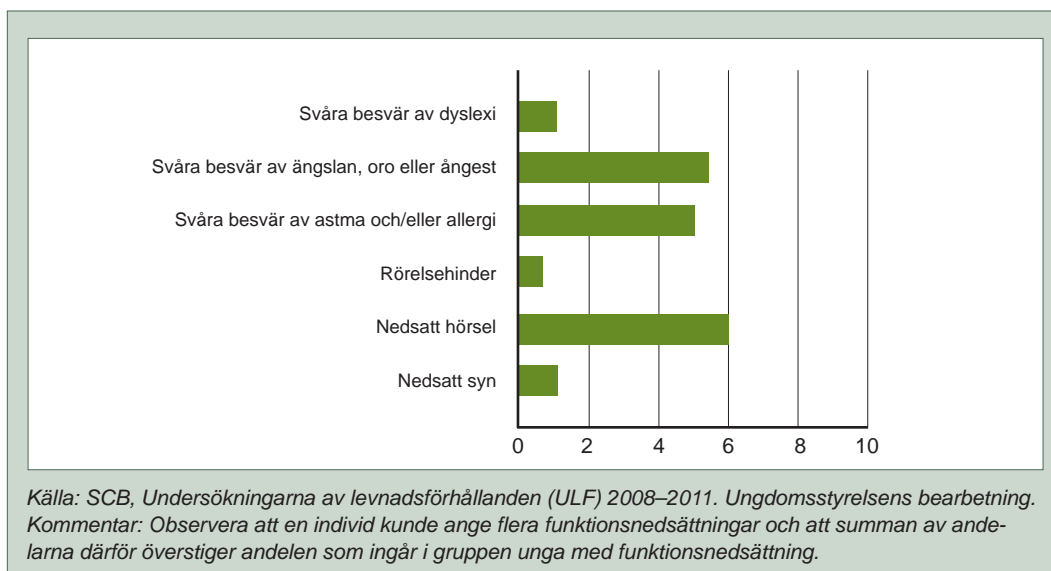
Av de namngivna funktionsnedsättningarna var ADHD vanligast (2,3 procent), följt av psykisk funktionsnedsättning, hörselnedsättning, autism/autismliknande tillstånd och rörelsehinder. De svarande kunde ange flera alternativ,

vilket innebär att summan av andelarna från de olika typerna är större än den beskrivna andelen i den stora gruppen unga med funktionsnedsättning. Detta gäller även i ULF.

När vi tog fram statistik om unga med funktionsnedsättning utifrån *Undersökningarna av levnadsförhållanden* samarbetade vi med Statistiska centralbyrån. Arbetet blev ett sätt att utforska vad som var möjligt att göra med den befintliga ULF-statistiken. I figur 1.3 presenteras vilka typer av funktionsnedsättningar som i ULF bildar den stora gruppen unga med funktionsnedsättning. Utifrån den definition som användes i ULF var nedsatt hörsel den vanligaste funktionsnedsättningen bland unga (6,0 procent), 5,4 procent hade svåra besvär av ängs-

Figur 1.2 Andel unga med olika funktionsnedsättningar, 16–25 år, 2012. Procent.

Figur 1.3 Andel unga med olika funktionsnedsättningar, 16–29 år, genomsnittsvärden för 2008–2011. Procent.

lan, oro eller ångest och 5,0 procent hade svåra besvär av astma eller allergi. Drygt 1 procent eller mindre uppgav att de hade svåra besvär av dyslexi, nedsatt syn eller rörelsehinder. Mer detaljerad information om hur frågorna ställdes finns i bilaga 2.

Jämför vi de två undersökningarna och andelen som angett olika typer av funktionsnedsättningar kan vi konstatera att det skiljer sig en del mellan vilka kategorier som ingår i de två grupperna unga med funktionsnedsättning. Det förringar dock inte vikten av att ha två separata undersökningar som utgångspunkt i analysen av

unga med funktionsnedsättning. Med två undersökningar kan vi i de fall enkätfrågorna är likartade ställa resultaten mot varandra. Resultaten från undersökningarna kan också komplettera varandra genom att de kan bidra till att bredda bilden i de fall då enkäternas frågor skiljer sig åt inom ett område. På så sätt ökar möjligheten att kunna uttala sig om hur levnadsvillkoren för denna grupp ser ut.

Övriga metoder

I detta kapitel har vi främst behandlat de två enkätundersökningar vi till stor del utgår från i vår statistiska analys. I vårt arbete med *Fokus 12* har vi även använt oss av andra metoder. Under hösten har vi genomfört semistrukturerade intervjuer med 12 unga personer i åldern 15–29 år med olika typer av funktionsnedsättningar. Av de intervjuade personerna var sex tjejer och sex killar. Särskilda kontakter har även tagits med representanter för de verksamheter i kommuner som riktar sig till unga funktionsnedsatta och som beskrivs i kapitel 8. Vi har gjort en grundlig genomgång av vad som hittills har skrivits och vad som är på gång inom de olika temaområdena. Under året har vi vid flera tillfällen samrått med Handisam, Barnombudsmannen, Kulturrådet och Socialstyrelsen samt en rad andra relevanta aktörer bland forskare och myndigheter. Vi har även samrått med Nätverket unga för tillgänglighet, NUFT. Ett nätverk som består av cirka tio ungdomsorganisationer som företräder unga med olika funktionsnedsättningar.

Avgränsningar

I denna rapport ger vi en bred bild av levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning utifrån ett flertal områden. Det är dock flera aspekter som hade varit intressant att studera ytterligare, men som vi av olika anledningar inte haft möjlighet att göra.

I rapporten beskriver vi eventuella skillnader efter bakgrundsvariablerna åldersgrupp och kön. Vi redovisar dock inte bakgrundsvariabler som socioekonomisk bakgrund, utländsk bakgrund, sexuell läggning eller identitet samt var i landet man bor. Anledningen till detta är främst de beskrivna begränsningarna i det statistiska materialet som gör att det är svårt att redovisa

fler undergrupper, men också resursmässiga och tidsmässiga begränsningar. De begränsade förutsättningarna i det statistiska materialet har även gjort att vi, med några få undantag, inte heller haft möjlighet att beskriva unga funktionsnedsattas levnadsvillkor över tid.

I Ungdomsstyrelsens undersökningar möter vi ofta utmaningar när vi vill beskriva levnadsvillkor för de yngsta i ungdomsgruppen. Personer under 16 år ingår sällan i urvalet i statistiska undersökningar, ofta beroende på att den som svarar för undersökningen måste vända sig till vårdnadshavaren för att få tillstånd innan denne får be ett barn under 16 år att besvara en enkät.

I *Fokus 12* var vår avsikt initialt att även använda oss av SCB:s *Undersökningarna av barns levnadsförhållanden (Barn-ULF)*, en riksrepresentativ urvalsundersökning som riktar sig till barn och unga i åldern 10–18 år för att få med de yngsta ungdomarna. Efter att ha samrått med SCB och fått veta de statistiska begränsningarna i materialet avstod vi från att göra en sådan beställning. Levnadsvillkoren för de yngsta i ungdomsgruppen redovisas i rapporten främst genom Statens folkhälsoinstituts undersökning riktad till elever i årskurs 6 och 9 (Statens folkhälsoinstitut 2011) samt genom våra intervjuer med unga.

Ett annat område som ofta har stor betydelse för levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning är relationen till anhöriga. Vilken familjesituation man lever i och i vilken utsträckning man får stöd från anhöriga påverkar alla unga och kanske särskilt funktionsnedsatta med särskilda behov. Detta är dock ett tema som vi i liten utsträckning beskriver i rapporten.

Den stora mängd olika stödformer som ges till unga funktionsnedsatta inom olika områden är inte heller något som vi har haft möjlighet att

fördjupa oss i. De stöd man erbjuds och hur man upplever dem kan betyda mycket för levnadssituationen. Även om vi inte gör en genomgång av vilka stöd som finns att tillgå för funktionsnedsatta har vi under arbetets gång fått kännedom om ett antal relevanta verksamheter som på ett eller annat sätt underlättar levnadsvillkoren för unga med olika funktionsnedsättningar. Vi har valt att beskriva dessa stödformer i samband med att vi beskriver villkoren generellt i respektive kapitel.

Disposition

Rapportens följande kapitel är uppdelade efter de temaområden som Ungdomsstyrelsen enligt uppdraget ska belysa unga funktionsnedsattas levnadsvillkor utifrån. Varje kapitel inleds med en kort genomgång av de ungdomspolitiska och de funktionshinderspolitiska målen som rör respektive område. Därefter beskriver vi ungas levnadsvillkor med hjälp av de resultat vi fått från de två huvudsakliga enkätstudierna samt av tidigare studier och av våra intervjuer med unga. Genom citat från intervjuerna tydliggör vi de resultat vi ser. Till varje citat hör ett namn och en ålder. Namnen är fingerade så att intervjupersonerna förblir anonyma. I beskrivningarna av levnadsvillkoren görs jämförelser mellan gruppen unga med funktionsnedsättning och jämförelsegruppen unga utan funktionsnedsättning. Vi redovisar även om det finns några skillnader mellan unga funktionsnedsatta med och utan funktionshinder. Dessutom jämförs situationen för tjejer respektive killar samt en yngre och en äldre åldersgrupp.

Rapportens disposition bygger på de ungdomspolitiska huvudområdena. I kapitel 2 beskrivs situationen inom utbildningsområdet, kapitel 3 ger en bild av etableringen på arbetsmarknaden. Kapitel 4 har hälsa som tema, kapitel 5 tar upp gruppens möjlighet till inflytande och kapitel 6 beskriver ungas fritid, kulturutövande och föreningsliv. Efter de olika temaområdena följer ett fördjupningskapitel av författarna Elisabeth Olin och Bibbi Ringsby Jansson. De beskriver hur unga med psykiska eller lindriga intellektuella funktionsnedsättningar, unga i ”gråzonen”, ser på sig själva, sin funktionsnedsättning och hur de förhåller sig till den kategorisering som funktionsnedsatt som tillskrivs dem av det övriga samhället. I kapitel 8 beskriver vi ett antal exempel från kommuner som med olika metoder arbetar med att förbättra levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning på ett intressant och framgångsrikt sätt. Till sist för vi en diskussion som grundar sig på våra resultat och föreslår utvecklingsmöjligheter för att förbättra situationen för gruppen unga med funktionsnedsättning.

Referenser

- Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan (2012). *Samverkan genom samordningsförbund kring unga med aktivitetsersättning. Åtterrapporering enligt regleringsbrevet för 2011.*
- Ds 2008:23 *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.* Stockholm: Fritzes.
- FN:s barnrättskommitté (2009). *Consideration of reports submitted by states parties under article 44 of the convention. Concluding observations: Sweden.* CRC/C/SWE/CO/4. 12 juni 2009. Committee on the rights of the child.
- Handisam (2012). *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012.* Stockholm: Handisam.
- Handikappförbunden (2011). *Svenska funktionshindersrörelsens alternativrapport till FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning.* Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Lindberg L. & Grönvik L. (2011). *Funktionshinderspolitik – en introduktion.* Lund: Studentlitteratur.
- Lindqvist, R. (2009). *Funktionshindrade i välfärdssamhället.* Malmö: Gleerup.
- Regeringens proposition 1999/2000:79 *Från patient till medborgare.*
- Regeringens skrivelse 2009/10:53 *En strategi för ungdomspolitiken.*
- Regeringens skrivelse 2009/10:166 *Uppföljning av den nationella handlingsplanen för handikappolitiken och grunden för en strategi framåt.*
- Socialdepartementet (2011a). *Sveriges första rapport till FN:s kommitté för konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.* Januari 2011.
- Socialdepartementet (2011b). *Uppdrag om ett samlat uppföljningssystem för funktionshinderspolitiken.*
- Socialstyrelsen (2010). *Alltjämt ojämnt – Levnadsförhållanden för vissa personer med funktionsnedsättning.* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012). *Personer med funktionsnedsättning – insatser enligt LSS år 2011.* Stockholm: Socialstyrelsen.
- Statens folkhälsoinstitut (2011). *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning.* Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2012). *Hälsa och välfärd hos barn och unga med funktionsnedsättning.* Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Statistiska centralbyrån (2011). *Rapportering: uppdrag att ta fram underlag för statistik gällande barn med funktionsnedsättning.* Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Statistiska centralbyrån (2012). *Rapportering: uppdrag att redovisa och föreslå utveckling av data om levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning.* Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Ungdomsstyrelsen (2011). *När var hur om ungas kultur – en analys av ungas kulturutövande på fritiden.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen (2012). *Ung idag 2012 – En beskrivning av ungdomars villkor.* Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Utbildningsdepartementet (2011). *Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende Ungdomsstyrelsen.* Regeringsbeslut, II:8, 2011-12-15, U2011/7070/UC m.fl.

Elektroniska källor

www.unicef.se
www.ohchr.org
www.un.org

KAPITEL 2

Ein vanlig skolddag

Utbildning och lärande

Inledning

Området utbildning och lärande för unga med funktionsnedsättning rymmer många olika frågor. Det handlar bland annat om studieresultat, studiemiljö, anpassning och tillgänglighet. Mycket av det vi beskriver i kapitlet har också stor betydelse för vuxenblivande och att etablera sig, exempelvis i arbetslivet. Detta tar vi upp i nästa kapitel och frågor om inflytande i skolan behandlas i kapitel 5.

Detta kapitel inleds med en genomgång av utbildningspolitiska mål i relation till funktionshinderspolitiken och ungdomspolitiken. Därefter följer en beskrivning av utbildningssystemet och situationen för unga med funktionsnedsättning på utbildningsområdet. Avslutningsvis beskriver vi tillgänglighet och bemötande med exempel från olika typer av funktionsnedsättningar.

Funktionshinderspolitiken

I regeringens strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken (Socialdepartementet 2011a) finns tre inriktningsmål inom utbildningspolitiken. Dessa handlar om att alla ska ges förutsättningar att utveckla sina kunskaper så långt som möjligt, att förbättra tillgängligheten i förskolan och i alla övriga skolformer samt att kunskap om olika funktionsnedsättningar och om utformningen av undervisning utifrån elevernas behov ska förbättras.

Flera myndigheter har ett gemensamt ansvar för att genomföra funktionshinderspolitiken under 2011–2016. Inom skolområdet är dessa Skolverket, Skolinspektionen och Specialpedagogiska skolmyndigheten.

En utgångspunkt för deras arbete är FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. En annan är ett så kallat relationellt perspektiv. Detta innebär här att fokus främst riktas mot skolans brister i att anpassa studiemiljön samt att skapa realistiska utmaningar och förväntningar utifrån de förutsättningar som finns, i motsats till att fokusera på eventuella begränsningar hos individen (Skolverket 2012a).

Områden och delmål i funktionshinderspolitiken

Skolmyndigheternas arbete under perioden är uppdelat på tre områden:

1. Utformning och anpassning av undervisningen.
2. Val av skola och tillgänglighet.
3. Ökade kunskaper om funktionsnedsättning och hur behov kan mötas.

Kopplat till dessa områden finns nio delmål:

1. Förutsättningarna för alla barn, elever och vuxenstuderande att utvecklas så långt som möjligt ska förbättras oavsett funktionsförmåga.
2. Förskolor och skolor ska förbättra sitt arbete med att göra anpassningar av verksamheten när så behövs för att undanröja hinder för barn, elever och vuxenstuderande med funktionsnedsättning.
3. Skolor ska ha tilltro till alla elevers och vuxenstuderandes förmåga och visa höga förväntningar på deras skolprestationer. Detta måste i högre grad än hittills även gälla elever och vuxna med funktionsnedsättning.
4. Möjligheterna för elever med funktionsnedsättning att välja skola liksom möjligheterna för vårdnadshavare till barn med funktionsnedsättning att välja förskola ska bli bättre genom ökad tillgänglighet.
5. Kunskaperna om hur skolors och förskolors lokaler kan bli mer tillgängliga ska öka hos huvudmän, rektorer, lärare, förskollärare och övrig skolpersonal.
6. Kunskapen ska öka bland skolhuvudmän och personal i skola och förskola om de konsekvenser för barns, elevers och vuxnas lärande och kunskapsutveckling som en funktionsnedsättning kan medföra.

7. Skolors kännedom om var de kan få råd och stöd i frågor om konsekvenserna för skolarbetet av en funktionsnedsättning ska öka.

8. Tillgången till och kännedomen om olika lärverktyg, till exempel anpassade läromedel och digitala lärverktyg, ska öka.

9. Skolors och skolhuvudmäns kännedom om hur it-stöd ska utformas för att vara tillgängliga för alla ska öka (Skolverket 2012a).

I mitten av 2012 tillkom tre strategiska myndigheter i arbetet med funktionshinderspolitiken. Inom utbildningsområdet var det Myndigheten för yrkeshögskolan (Socialdepartementet 2012c). Deras delmål handlar om ökad fysisk tillgänglighet, ökad användbarhet av webbplatser, bättre förutsättningar för studenter inom utbildningssystemet och ökad kunskap bland personal i verksamheterna. Konsumentverket ska också arbeta för att fler lärare i hem- och konsumentkunskap i grundsärskolan får bättre utbildningsmaterial.

Begränsad statistik försvårar uppföljning

Skolmyndigheterna har konstaterat att det inte går att använda befintlig statistik för att göra generella uppföljningar av arbetet kring personer med funktionsnedsättning inom skolområdet. Detta beror bland annat på att det saknas registrering och kategorisering av elevers funktionsnedsättning. Att detta saknas har motiverats med att uppgifterna inte skulle vara tillräckligt tillförlitliga, bland annat då det är komplicerat att kategorisera vilka som har en viss funktionsnedsättning, och att *"... en sådan uppgiftsinsamling [därutöver riskerar att] motverka sitt syfte då det underbygger statistiska föreställningar om barns och elevers utvecklingsförmåga"* (Skolverket 2010a).

Skolverket, som ansvarar för statistiken, har också presenterat en motivering till att inte upp-
rätta statistik på individnivå. Bland annat anses
en inkluderande och relationell utgångspunkt
vara svår att förena med en statistisk uppföljning
och kategorisering (se Skolverket 2007). Därför
begränsar sig dagens uppgifter till övergripande
beskrivningar av antalet elever i särskolan och i
specialskolan.

Utvecklad statistik och uppföljning

Handisam (2012) har i sin uppföljning av funk-
tionshinderspolitiken föreslagit att Skolverket
ska få särskilda medel för att förbättra statisti-
ken. Detta för att på ett bättre sätt kunna följa
situationen inom grund- och gymnasieskola för
personer med funktionsnedsättning.

Skolmyndigheterna kommer under 2012 också
att inleda ett utvecklingsarbete för att kunna göra
kvantitativa uppföljningar av delmålen inom
området. De är också positiva till att Statistiska
centralbyrån har fått ett uppdrag att utveckla
data om levnadsförhållanden för barn och unga
med funktionsnedsättning (Skolverket 2012a).

Skolmyndigheterna anser samtidigt att det
även fortsättningsvis bör vara en huvudprincip
att inte bygga upp nationell statistik över elever
med funktionsnedsättning. Att istället använda
flera enkätundersökningar som Barn-ULF och
Skolverkets attitydundersökningar nämns som
möjliga källor för statistisk uppföljning. Som
nämnts i föregående kapitel arbetar Statistiska
centralbyrån också med utveckling av sina un-
dersökningar (se Statistiska centralbyrån 2011,
2012, Socialdepartementet 2012a).

Ungdomspolitiken

Utbildning och lärande är ett av Ungdomspoli-
tikens fem huvudområden. I den ungdomspoli-
tiska propositionen *Makt att bestämma – rätt till
välfärd* (prop. 2004/05:2) konstateras att målen
från flera andra politikområden samlas under
detta huvudområde. Då handlade det om utbild-
ningspolitik, näringspolitik, kulturpolitik och
den dåvarande folkrörelsepolitiken.

I *En strategi för ungdomspolitiken* (skr
2009/10:53) beskrivs det som en viktig utma-
ning framåt att höja ungas resultat i grund- och
gymnasieskolan. Detta gäller också skillnaderna
i studieresultat i ungdomsgruppen. Vidare fram-
hålls att alla ska känna trygghet och studiero i
skolan. Inom den högre utbildningen handlar
en utmaning om den sneda könsfördelningen
där kvinnor är överrepresenterade, en annan om
att det tar lång tid för studenter att slutföra sina
studier. Området beskrivs också som mer om-
fattande än formellt lärande inom skolans värld.
Icke-formellt och informellt lärande i andra si-
tuationer och under andra förutsättningar ingår
också. Det handlar såväl om utbildningspolitik
som om politiken för det civila samhället, kul-
turpolitik, näringspolitik och andra områden där
utbildning och lärande förekommer. Utbildning
är också ett helt centralt område för att förverk-
liga ungdomspolitikens övergripande mål att
alla unga ska ha verklig tillgång till välfärd och
inflytande.

Utbildningssystemet

I detta avsnitt beskriver vi några huvudprinciper för skolsystemet i Sverige tillsammans med en allmän beskrivning av utbildningssystemet. Det arbete som pågår vid landets grundskolor och gymnasieskolor berörs dock istället i avsnittet om skolans möte med elever med funktionsnedsättning. Där diskuteras bland annat exempel på betydelsen av förväntningar och arbete med tillgänglighet.

Rätten till utbildning gäller alla

Även om det kan verka självklart kan vi inledningsvis konstatera att rätten till utbildning gäller alla. Detta är bland annat fastslaget genom FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som trädde ikraft i Sverige 2009. Den innebär bland annat att ingen får diskrimineras eller utestängas från det allmänna utbildningssystemet. Staterna ska bland annat se till att personer med funktionsnedsättning får tillgång till grundutbildning, högre utbildning, yrkesutbildning och vuxenutbildning (Ds 2008:23).

Perspektivskifte från individ till hinder i miljön

I det svenska samhället har det skett ett perspektivskifte sedan 1970-talet, från funktionsnedsättning som en begränsning i personens förmåga till fokus på hinder i miljön som orsakar ett funktionshinder. Hur denna förändring sett ut i skolans värld för unga med funktionsnedsätt-

ning beskrivs i Skolverkets rapport *Handikapp i skolan – det offentliga skolväsendets möte med funktionshinder från folkskolan till nutid* (2005).

Förändringen tog bland annat sin start i en reaktion mot särorganisering av skolundervisning och boende för barn och unga. Viktiga utgångspunkter är idag inkludering och integrering i de skolformer som de flesta unga går i samt att på olika sätt skapa goda villkor som möter de behov och förutsättningar individerna har, exempelvis genom att undanröja hinder för tillgänglighet. Samtidigt finns särskilda skolformer kvar, och som vi kommer att se så finns det fortfarande utvecklingsområden i skolornas arbete för att skapa goda utbildningsvillkor för unga med funktionsnedsättning. Det finns också de som i olika sammanhang påpekat att det fortfarande finns tendenser att problem fortfarande tillskrivs individerna snarare än skolmiljön (se Skolinspektionen 2009)

De flesta går i grundskola och gymnasieskola

Det svenska skolsystemet innehåller flera skolformer och nivåer. Det stora flertalet barn och unga med funktionsnedsättning går i grundskola och gymnasieskola, där det finns möjlighet till särskilt stöd för elever med funktionsnedsättning (Skolverket 2005). Det finns undersökningar som indikerar att omkring 14 procent av de som går i grundskola och gymnasieskola har någon form av funktionsnedsättning (Handisam 2012).

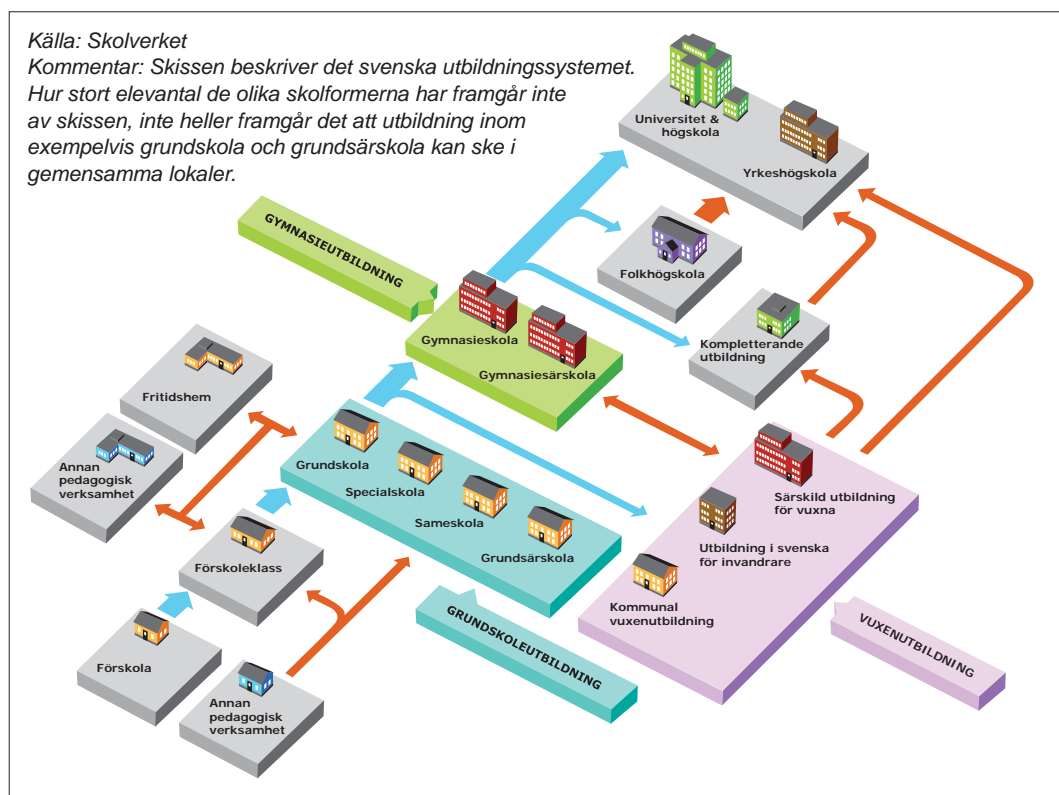
Eftersom det är svårt att erbjuda verksamheter med tillräckligt hög kvalitet och kunnande runtom i landet har detta huvudspår utökats med kompletterande utbildningar i särskilda skolformer (figur 2.1). Dessa kan också vara förkortade jämfört med andra utbildningar.

I tabell 2.1 beskriver vi hur många elever som totalt går i olika skolformer i Sverige. Drygt 886 000 elever gick i grundskolan under läsåret 2010/11, medan 12 000 gick i grundsärskolan. En mer detaljerad beskrivning av antalet elever finns i avsnitten om olika skolformer längre fram i kapitlet.

För vissa unga med olika funktionsnedsättningar på grundskolenivå finns möjlighet att

läsa i grundsärskola eller specialskola. Vilka som har rätt till det beskriver vi längre fram i detta kapitel. På gymnasienivå finns också möjlighet till gymnasiesärskola och även särskild gymnasieutbildning som bedrivs på vissa orter i landet för personer med rörelsehinder, dövhet, hörselskada, dövblindhet eller språkstörning.

Folkhögskolans verksamhet är också betydelsefull för många personer med funktionsnedsättning. Flera satsningar har också gjorts för att öka tillgängligheten inom yrkeshögskolan och stödet inom universitet och högskolor har utvecklats. En detaljerad genomgång av skolsystemet och arbetet inom de olika skolformerna finns i avslutningen på detta kapitel.

Figur 2.1 Det svenska utbildningssystemet.

Tabell 2.1 Antal skolor och elever läsåret 2010/11

	Elever	Skolor	Kommuner
Samtliga skolformer	1 408 005	10 516	290
Förskoleklass	103 559	3 780	290
Grundskola	886 487	4 626	290
Obligatorisk särskola	12 115	702	280
Specialskola	501	8	8
<i>Synskadade</i>	25	1	1
<i>Hörselskada och språkstörning</i>	476	7	7
Gymnasieskola	385 712	1 015	278
<i>Kommun</i>	289 927	505	273
<i>Landsting</i>	3 810	21	20
<i>Fristående</i>	91 975	489	118
Gymnasiesärskola	9 280	272	176
Särvux	4 835	–	214
<i>Grundsärskolenivå</i>	2 367	–	186
<i>Träningskolenivå</i>	1 288	–	165
<i>Gymnasiesärskolenivå</i>	1 517	–	134
Kompletterande utbildningar	5 576	111	43

Källa: Skolverket.

Kommentar: Komvux och svenskundervisning för invandrare (sfi) ingår inte i redovisningen under rubriken Samtliga skolformer.

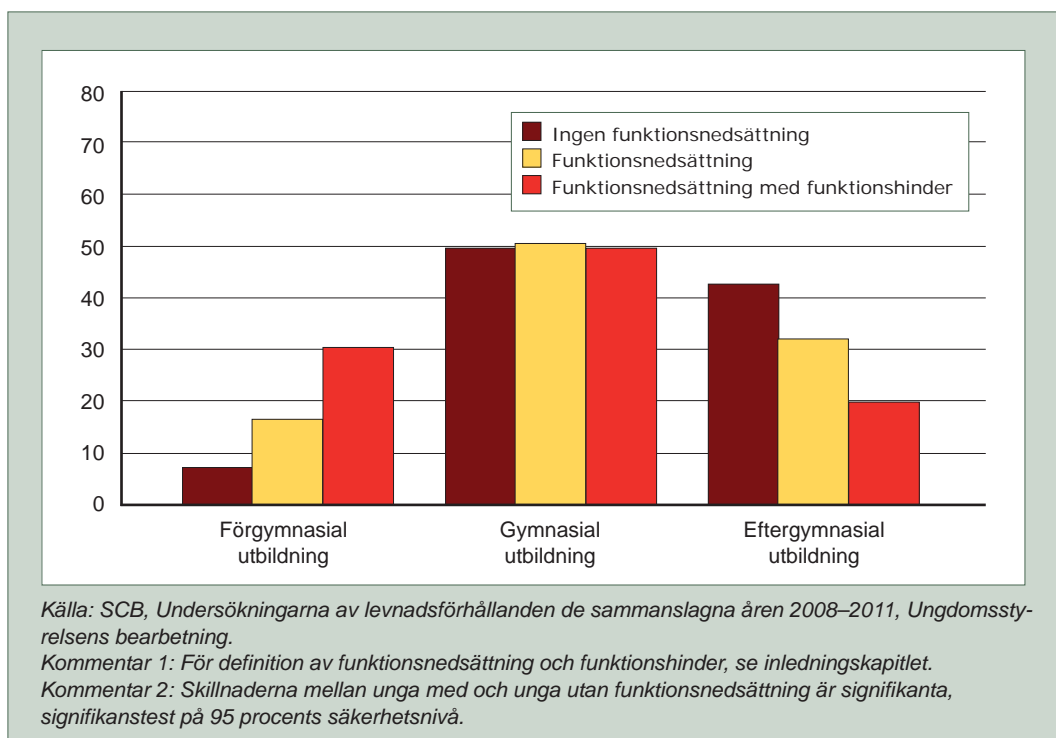
Situationen för unga

Det saknas detaljerad offentlig statistik över skolresultat bland elever med funktionsnedsättning. Flera undersökningar visar dock skillnader i utbildningsnivå mellan personer med funktionsnedsättning och övriga i befolkningen (se Handisam 2012, Socialstyrelsen 2010). Detta kan vara indikationer på hinder och brister inom utbildningsområdet där skolorna inte lyckas att möta dessa personers förutsättningar och behov. Det kan också handla om begränsade förutsättningar för individerna själva.

Färre har längre utbildning

Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna visar att utbildningsnivån skiljer sig åt mellan de som har en funktionsnedsättning och övriga unga. Hur undersökningen har gått till, och hur de båda grupperna har konstruerats, beskrivs i kapitel 1.

Ett sätt att mäta utbildningsnivå är genom högsta avslutade utbildning. Analysen bygger på de som var 23–29 år under 2008–2011. Av dem som har en funktionsnedsättning är det 17 procent som har förgymnasial utbildning som

Figur 2.2 Andel efter högsta avslutad utbildning, 23–29 år, 2008–2011. Procent.

högsta avslutade utbildning (figur 2.2). Bland dem som även upplever ett funktionshinder är andelen hela 30 procent. Bland övriga unga är denna andel 7 procent.

Omvänt är det en mindre andel funktionsnedsatta som går vidare till högre studier. I åldersgruppen 23–29 år är det 32 procent med funktionsnedsättning som har avslutad eftergymnasial utbildning (motsvarande bland övriga unga är 43 procent). Bland de som även upplever ett funktionshinder är andelen betydligt lägre (20 procent). Bland unga med funktionsnedsättning finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan könen, och bland dem som även upplever ett funktionshinder är urvalet i undersökningen för litet för att kunna göra sådana jämförelser.

Även tidigare undersökningar visar samma tendenser. Enligt Statistiska centralbyråns bearbetningar av ULF-undersökningarna är det bland personer med funktionsnedsättning exempelvis en betydligt lägre andel som har en avslutad eftergymnasial utbildning (27 procent, 24 procent av männen och 30 procent av kvinnorna). Bland övriga befolkningen är denna andel 42 procent (Socialdepartementet 2012b). Socialstyrelsens (2010) beräkningar utifrån undersökningen Hus-hållens ekonomi visar liknande tendenser. Personer med syn- eller hörselnedsättningar har dock i större utsträckning eftergymnasial utbildning än de med andra funktionsnedsättningar.

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar att en knappt hälften så stor andel av unga i åldern 20–25 år med funktionsnedsättning har en minst treårig högskoleutbildning jämfört med övriga unga (5 procent jämfört med 14 procent). Precis som i befolkningen tenderar det här att finnas betydande skillnader mellan könen. Av dem i åldern 20–25 år som har en funktionsned-

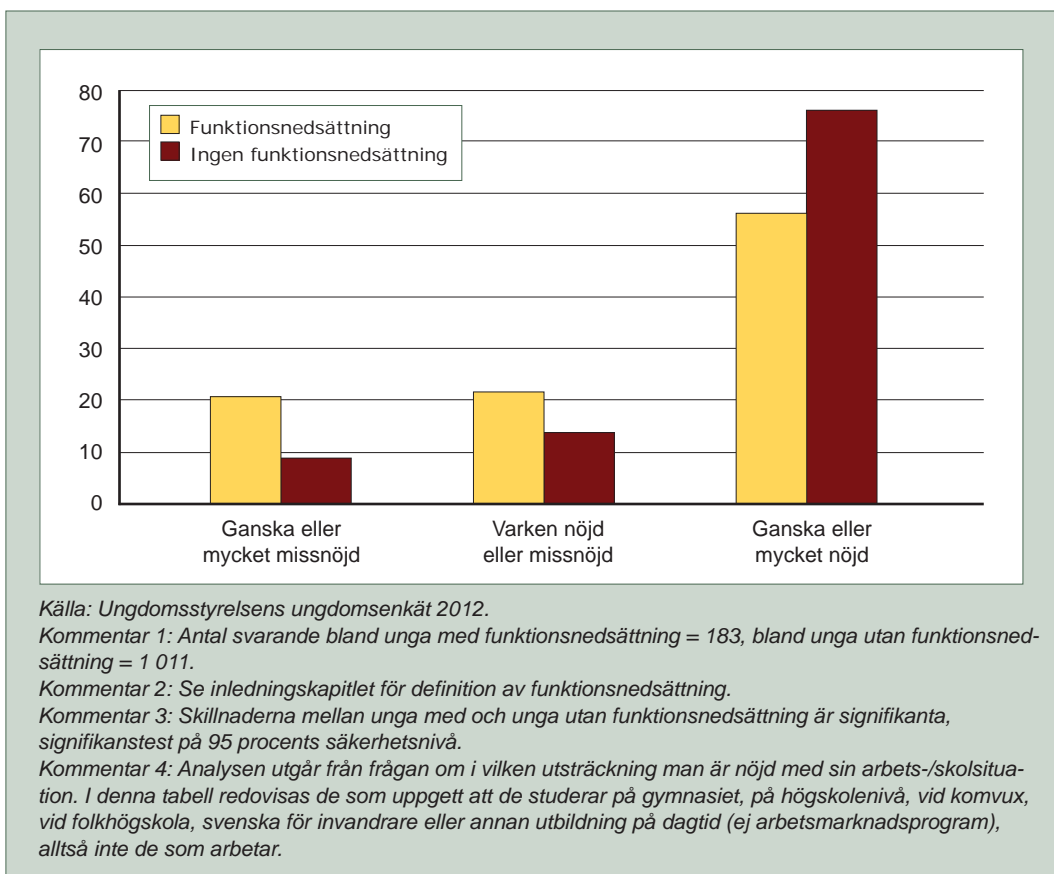
sättning så har 7 procent av killarna minst en avslutad högskoleutbildning (även utbildningar kortare än tre år inräknade). Motsvarande andel bland tjejerna är 25 procent.¹

Mindre nöjda med skolsituationen

Handisam (2012) har konstaterat att det finns begränsad kunskap om hur elever med funktionsnedsättning ser på skolan i jämförelse med övriga elever.

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar att unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år är mindre nöjda med sin skolsituation. Bland dem är 21 procent ganska eller mycket missnöjda, jämfört med 8 procent bland övriga unga (figur 2.3). Det är också en betydligt högre andel som är mycket missnöjda med sin situation (6,5 procent jämfört med 1,3 procent bland övriga unga). Bland unga med funktionsnedsättning är det en högre andel bland tjejerna som är ganska eller mycket nöjda jämfört med bland killarna (66 procent jämfört med 48 procent).

Statens folkhälsinstitut har i en undersökning riktad till samtliga elever i årskurs 6 och 9 under 2009 konstaterat att en majoritet av landets elever trivs bra i skolan. Det gäller både elever med funktionsnedsättning och övriga elever. För de förstnämnda är det dock genomgående vanligare att inte trivas i skolan, att vara missnöjd och att inte komma överens med lärarna (tabell 2.2). Det är 29 procent som aldrig eller sällan tycker om att gå i skolan jämfört med 21 procent av övriga elever (Statens folkhälsoinstitut 2011). Uppgifterna bygger på frågor till eleverna om hur de har haft det under veckan före undersökningen.

Figur 2.3 Hur upplever du din skolsituation? 16–25 år, 2012. Procent.

I Statens folkhälsoinstituts undersökning uppgav 7 procent bland killar med funktionsnedsättning att de inte alls hade det bra i skolan, bland tjejer med funktionsnedsättning var det 4 procent. Bland killar utan funktionsnedsättning var motsvarande andel 3 procent. Bland killar med funktionsnedsättning var det 17 procent som aldrig tycker om att gå i skolan och bland tjejer 11 procent. Bland killar utan funktionsnedsättning var motsvarande andel 10 procent. De flesta av eleverna var nöjda med sina lärare,

men även här var elever med funktionsnedsättning mindre nöjda (8 respektive 5 procent var inte alls nöjda). Överlag uppgav tjejerna att de kommer något bättre överens med sina lärare än vad killarna uppgav.

För en del av de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuat har skolan varit en viktig social mötesplats. Dock hade flera negativa upplevelser från sin skoltid. En av de intervjuade tyckte inte att något hade fungerat bra under skoltiden och att han haft en rädsla för att sticka ut hela tiden.

Tabell 2.2 Skolsituation för elever i skolår 6 och 9, 2009. Procent

	Jättemycket	Mycket	Sådär	Lite lagom	Inte alls
Hade det bra i skolan					
Funktionsnedsättning	21,9	39,3	25,8	6,4	5,5
Inte funktionsnedsättning	27,6	44,9	20,5	4,0	2,2
Var nöjd med sina lärare veckan innan					
Funktionsnedsättning	27,1	30,7	22,7 n.s.	9,4	8,3
Inte funktionsnedsättning	29,2	34,1	23,1 n.s.	7,6	4,6

	Alltid	Ofta	Ibland	Sällan	Aldrig
Tyckte om att gå i skolan veckan innan					
Funktionsnedsättning	16,3	26,7	27,0 n.s.	14,9	13,7
Inte funktionsnedsättning	19,0	31,5	27,3 n.s.	12,9	8,3
Kom bra överens med sina lärare veckan innan					
Funktionsnedsättning	32,4	37,9	17,6	5,7	4,8
Inte funktionsnedsättning	36,7	41,1	15,2	4,1	1,9

Källa: Statens folkhälsoinstitut 2011.

N.s. = skillnaden mellan dem med och utan funktionsnedsättning är inte statistiskt säkerställd på 95 procents nivå.

Kommentar: Undersökningen är genomförd med en enkät riktad till samtliga elever i årskurs 6 och 9 hösten 2009. Enkäten besvarades av 172 000 elever (en svarsfrekvens på 83 procent).

”Det är ju jättejobbigt när man är ung och annorlunda. Det är det värsta som finns. Jag käkade ju inte en enda riktig lunch under högstadiet för jag hade ju specialmat och jag ville ju inte gå före hela matkön för att få specialmat, och fick de soppa kunde jag få kyckling så det blev ju flingor och fil för mig hela högstadiet.”

(Pierre, 26 år)

Det kan också handla om att vara i behov av särskild undervisning som har varit bra i utbildningshänseende, men som fått andra negativa konsekvenser. Vidare att funktionsnedsättningen i sig påverkar den studiesociala situationen.

”Så klart jag kan känna nu att det nog var jättebra för mig att få gå i den klassen, då jag fick den hjälpen jag behövde. Men samtidigt, det hade ju gett mig mycket mer om jag hade fått göra det i en stor, normal klass och fått känna samhörighet med en hel klass liksom ... vi hade bild med dem bland annat, då var det alltid: 'jaha, nu kommer problembarnet liksom' där kommer Anna, som är lite kordkad. Man fick den stämpeln, det fick vi alla som var i den där gruppen. Så vi hängde ganska mycket tillsammans ändå. Så det var väldigt dåligt, inte riktigt tänkt där.”

(Anna, 20 år)

”Jag har ju en synnedsättning som gör att det ibland kan vara svårt att få en blick över miljöer och kanske också svårt att orientera mig socialt om man säger så. Det skulle jag nog vilja framhäva som en av de mest jobbiga, problematis-ka bitarna i min funktionsnedsättning, just det sociala spelet som är ganska svårt för mig att avkoda, med tanke på att jag inte kan avläsa ansiktsuttryck, gester och sådär även om jag inte är helt blind så kan jag likafullt inte göra det. Så det kan jag känna som en ganska stor be-lastning och har gjort historiskt också ... Sen har det så klart varit olika faser av min skoltid som varit tuffare än andra. Framförallt i samband med att min funk-tionsnedsättning försämrats och att det har påverkat min självbild och identitet på ett sätt som har gjort att jag inte rik-tigt vet var jag har mig själv, och då kan-ske man inte alltid blir så självsäker och så där.”

(Hugo, 29 år)

”Jag tycker det är kul och har haft moti-vation till skolan och så. Det enda är väl matsalarna, det är hemsk ljudnivå. Jag var väldigt aktiv i elevrådet, vi höll på att diskutera det att det skrapades med sto-lar, skrapades med bestick, nån tappa ... vi kom egentligen inte nånvar, det är en stor process ... vi åt ju ändå liksom, un-gefär äta och sen gå därifrån. Vi som kunde teckenspråk underlättade, men det är ju inte alla som kan det. Det är många som gått integrerat och går sen gymna-siet, specialskola alltså, de kunde inte teckenspråk, så det blev lite såhär: ’god

dag yxskaft’, ’nu hörde du inte’, jag som är uppvuxen med teckenspråket, det un-derlättar så himla mycket, då kunde vi stänga av resten.”

(Amanda, 23 år)

Mindre trygga i skolan

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar att det är dubbelt så vanligt att 16–25-åringar med funktionsnedsättning ofta känner sig otryg-ga eller rädda i skolan än att unga utan funktions-nedsättning gör det. Under det senaste halvåret är det 13 procent som har känt så jämfört med 6 procent bland övriga unga. Frågan gäller dem som uppgett att de går i skolan. I båda grupperna finns en tendens att tjejer i högre grad är otrygga eller rädda, men dessa skillnader är inte statis-tiskt säkerställda.

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät finns in-dikationer på att unga med funktionsnedsättning i högre grad är utsatta för att bli mobbade, ut-frysta, hotade eller utsatta för misshandel i sko-lan eller på sin arbetsplats. Mer om detta beskri-ver vi i kapitel 4 om hälsa och utsatthet.

Statens folkhälsoinstitut (2011) genomför be-tydligt mer omfattande studier på detta område. Deras enkätundersökningar till samtliga elever i årskurs 6 och 9 visar att det 2009 var nästan fyra gånger så vanligt bland elever med funktions-nedsättning att ha blivit utsatt för mobbning av andra elever jämfört med bland övriga unga. Rädslan för att bli mobbad och retad är också vanligare bland elever med funktionsnedsät-tning. Några av de som Ungdomsstyrelsen har intervjuat berättar också om mobbning och tra-kasserier under sin skoltid.

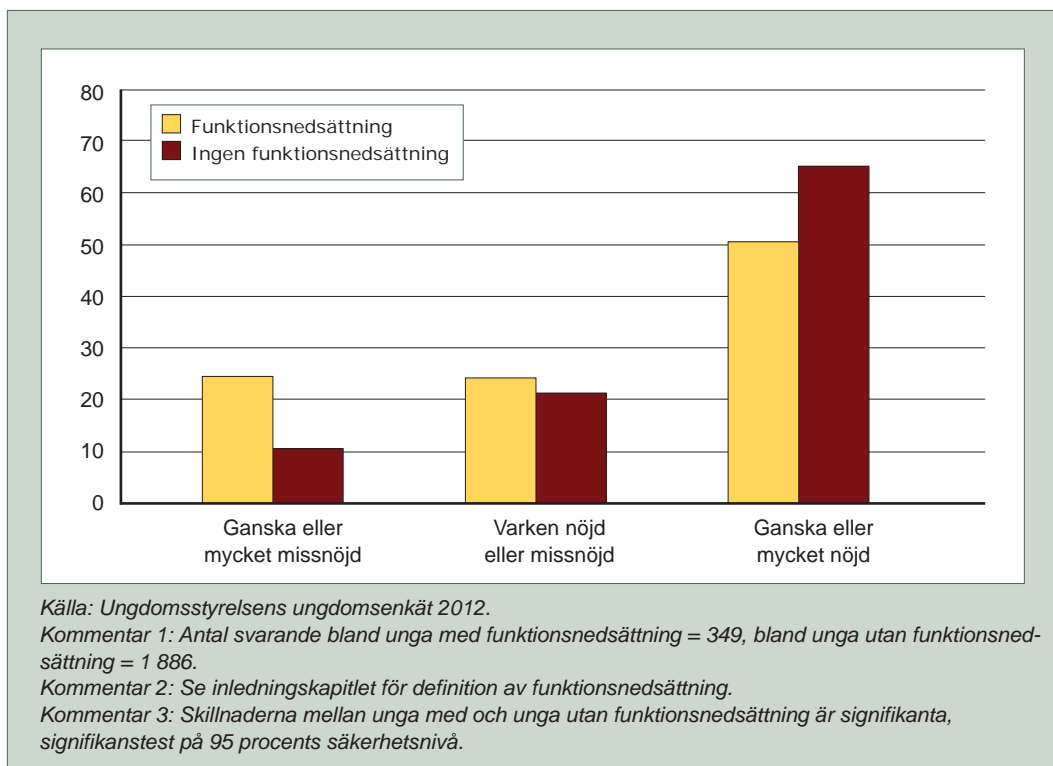
”Då gick jag 7–8 i den kommunala skolan, sen bytte jag i nian för jag blev så mobbad i den skolan där jag gick så jag var tvungen att byta. Jag gick egentligen i åttan för jag hoppade av i åttan, så jag gick åttaårig grundskola, sen bytte jag till friskola i nian och det funkade bra där ... Läraren, eller rektorn, på en av skolorna sa att det var mitt eget fel att jag blev misshandlad för att jag inte försökte vara normal ... dom gjorde ingenting, så jag fick skylla mig själv, och lära mig anpassa mig.”

(Inez, 25 år)

Mindre nöjda med sin utbildning

Det finns ett större missnöje bland unga med funktionsnedsättning än bland övriga unga när de bedömer sin utbildning. Frågan har ställts till unga i åldern 16–25 år och de som avslutat sina studier har också besvarat frågan.

Bland unga med funktionsnedsättning är det 25 procent som är mycket eller ganska missnöjda med sin utbildning, att jämföra med 12 procent bland övriga unga (figur 2.4). Det är nästan tre gånger så vanligt att vara mycket missnöjd med sin utbildning bland unga med funktionsnedsättning (11 procent jämfört med 3 procent).

Figur 2.4 Allmän bedömning av sin utbildning, 16–25 år, 2012. Procent.

Omvänt är det endast 51 procent som är mycket eller ganska nöjda med utbildningen av unga med funktionsnedsättning, jämfört med 66 procent bland övriga unga.

Skillnaderna är något mer markerade mellan killar som har eller inte har en funktionsnedsättning (26 procent respektive 13 procent är mycket eller ganska missnöjda med sin utbildning). Bland tjejerna är motsvarande andelar 20 respektive 10 procent. Skillnaderna mellan könen inom gruppen som har en funktionsnedsättning, och de som inte har det, är dock inte statistiskt säkerställd.

Ungdomsstyrelsen har inom ramen för uppdraget inte haft möjlighet att analysera studieresultat, trivsel och deltagande i olika ämnen. Dock kan nämnas att Skolverket fått i uppdrag att utveckla ämnet idrott och hälsa med utbildningar och stödmaterial för lärare (Utbildningsdepartementet 2011c). Det handlar bland annat om att minska frånvaron, och elever med funktionsnedsättning är en av de grupper som Skolverket har identifierat i sitt arbete om behov av förstärkt kunskap.

Utvecklingsmöjligheter och förväntningar

En viktig dimension i att vara nöjd med sin utbildning är möjligheten att kunna utvecklas. Betydelsen av utvecklingsmöjligheter har bland annat lyfts fram av Barnombudsmannen. I sitt remissvar till den skollag som började gälla 2011 underströk myndigheten alla barns rätt till utveckling och betydelsen av utmaningar och stimulans i skolarbetet (Barnombudsmannen 2009). Barnombudsmannen hade intervjuat barn och unga med funktionsnedsättning om dessa frågor. De som intervjuades hade olika erfarenheter av att få utmaningar och kunna lära sig nya saker. Några lyfte fram att de inte fått tillräcklig stimulans och mötts av allt för låga förväntningar.

Föräldrars erfarenheter av barnens skolgång

Det finns funktionshindersorganisationer som har undersökt föräldrars erfarenheter och upplevelser av sina barns skolgång (se Handisam 2012). Riksförbundet Attention har lyft fram att nästan en tredjedel av föräldrarna de tillfrågat upplever att brist på stöd gjort att deras barn har tvingats att byta skola. En lika stor andel upplever att brist på stöd lett till mobbning. Nästan tre fjärdedelar upplevde också att lärarna saknar tillräcklig kunskap för att kunna anpassa undervisningen till barnets behov.

När Skolverket har frågat lärare har fyra av tio bedömt att de saknar tillräckliga kunskaper för att stödja elever med behov av särskilt stöd (Handisam 2012). Riksförbundet för rörelsehindrade barn och ungdomar (RBU) har lyft fram att var femte förälder de riktat sig till upplevt påtryckningar från antingen skolan eller kommunen att deras barn ska påbörja särskola eller rörelsehinderklass, när föräldern har haft en annan uppfattning. Var tredje förälder anser att de inte får det särskilda stöd som behövs. Skolsituationen och skolmiljön beskrivs mer i detalj i kapitlet om hälsa och utsatthet.

Skolans möte med elever med funktionsnedsättning

Det finns olika rapporter om skolans arbete för att möta elever med funktionsnedsättning. Frågor som berörs är tillgänglighet, diskriminering och betydelsen av att skolan ger utvecklingsmöjligheter och har rätt förväntningar på eleverna. Ofta handlar det om hur skolor och andra samhällsaktörer kan förbättra sitt arbete.

Specialpedagogiska skolmyndigheten har ansvar för att ge ett samlat stöd i specialpedagogiska frågor. De bidrar både med kompetens och med att fördela medel till verksamheter (se Specialpedagogiska skolmyndigheten 2011a). De har också gett ut en rad skrifter och inspirationsmaterial för att utveckla skolans arbete för elever med funktionsnedsättning (se Specialpedagogiska skolmyndigheten 2011b).

Fokus på individens förutsättningar snarare än på skolans arbete

Inledningsvis i detta kapitel beskriver vi ett perspektivskifte från fokus på individens förutsättningar till hinder i den omgivande miljön. Flera rapporter visar dock att det fortfarande finns tendenser att svårigheter främst läggs på individen. Något som bland annat lyfts fram av Skolinspektionen (2009). De beskriver också en situation där det ofta finns höga ambitioner hos chefer och personal men att detta har svårt att få genomslag i verksamheten. Det kan handla om resursbrist och brist på rutiner.

Samma myndighet har lyft fram liknande tendenser i en litteraturöversikt om skolsituationen för elever med autismspektrumtillstånd i grundskolan. Fokus i skolornas arbete hamnar ofta på

diagnoser och medicinska bedömningar, medan det viktiga i sammanhanget bör vara hur skolorna arbetar för att möta dessa elevers behov (Skolinspektionen 2010b). I en granskning av grundskolornas arbete kring dyslexi (läs- och skrivsvårigheter) har Skolinspektionen också visat att många skolor analyserar olika individens förutsättningar medan det är mindre vanligt att genomgångar görs av skolans arbete på grupp- eller organisationsnivå, till exempel innehåll och metoder i undervisningen (Skolinspektionen 2011a).

Rätten till stöd

För elever inom grundskolan finns föreskrivet att stöd ska ges så att eleverna ska ha möjlighet att uppnå kunskapskraven. Det har getts ut böcker för att stärka kunskapen hos elever och föräldrar om vilka rättigheter de har, som skriften *”Visst har jag rätt att ...” en handbok om rättigheter i skolan för elever med funktionsnedsättning* (Paulsson 2010).

Kritik mot begränsat stöd och variationer i stödet

Barnombudsmannen (2009) har kritiserat den begränsning som finns för särskilt stöd i skolan. Regeln innebär att stöd ska ges på det sätt och i den omfattning som behövs för att nå de ”lägsta” kunskapskraven. Istället bör stödet ges så att elever med funktionsnedsättning får lika möjligheter att nå samma resultat som övriga elever. Skolverket har påpekat att alla elever ska ges förutsättningar att utvecklas så långt som möjligt. Skolan ska uppväga för skillnader

i olika förutsättningar mellan elever, samtidigt som rätten till särskilt stöd är begränsad (www.skolverket.se). I skollagen påpekas dock att de elever som lätt når de kunskapskrav som minst ska uppnås ska få ledning och stimulans för att nå längre i kunskapsutvecklingen.

Skolinspektionen (2011a) har i en granskning av 21 grundskolor konstaterat stora variationer när det gäller dyslexi. Skolorna använder olika system för att uppmärksamma och kartlägga detta som får konsekvenser för stödet. Väntetiden för utredning kan variera från över ett år till att i princip direkt få en utredning gjord.

Skolinspektionen konstaterade också att skolorna behöver bli bättre i sitt arbete för den aktuella gruppen. I omkring hälften av skolorna gavs särskilt stöd utanför klassen, samtidigt som sådant stöd enligt läroplanen i första hand ska ges i den ordinarie klassen.

De konstaterade vidare att skolorna behöver bli bättre på att göra mer heltäckande analyser som täcker in individnivå, men också grupp- och organisationsnivå. Skolornas åtgärdsprogram behöver få bättre kvalitet och lärarnas kompetens behöver ofta utvecklas. Både skolor och kommuner behöver också bli bättre på att följa upp måluppfyllelsen för elever, bland annat för unga med dyslexi.

Det finns också indikationer på att kunskapen om elevernas stödbehov ofta är begränsad, att åtgärdsprogram inte alltid tas fram och att utredningarna ibland tar omotiverat lång tid. Skolinspektionens (2012a) granskning visar att arbetet behöver förstärkas, särskilt på gymnasienivå. Dessa brister riskerar att drabba unga med funktionsnedsättning särskilt hårt.

Utifrån en granskning av ytterligare ett antal skolor har Skolinspektionen (2012b) också konstaterat stora brister i lärarnas kunskap om behov bland enskilda elever med diagnos inom autismspektrumtillstånd. Detta gör att insatser

tenderar att bli mer generella och inte anpassade till enskilda elever. Åtgärderna följs dessutom sällan upp vilket gör att stödet därmed inte på ett systematiskt sätt förbättras efter hand. Därför föreslog Skolinspektionen kompetensutveckling av lärarna, bättre utredningar och att lärarna har mer kontakt med elevhälsan vid skolorna.

Av en utredning om tolkanvändning (SOU 2011:83) framgår att tolktjänst verkar vara mycket ovanligt inom skolan och vuxenutbildningen. Det är mer vanligt inom folkbildningen och högskoleutbildningen. Det finns till exempel kommuner som anställer elevassistenter som har varierande grad av teckenspråkskompetens som stöd åt en eller flera elever. Det finns också en diskussion mellan landsting och skolhuvudmän om var ansvaret ligger för tolkning i samband med föräldramöten och utvecklingssamtal. En statlig myndighet för tolktjänst har föreslagits för att skapa en ingång till denna typ av stöd.

Unga synskadade (2011) har också lyft fram flera förbättringsområden, bland annat en bättre planering och samordning av det pedagogiska stödet i skolan. Samtidigt konstaterar de att engagemanget för tydligare stöd överlag har blivit bättre bland tjänstemän, ledning och lärare.

Eget ansvar för att hävda rättigheter och få stöd

Att få en tidig diagnos beskrevs också av några av de vi intervjuade som viktigt för att själva kunna hävda sina rättigheter, eller för möjligheten för föräldrar att hävda barnens rätt. Omkring hälften av de intervjuade lyfte fram just att de själva har fått ta ansvar för att hävda sin rätt eller för att informera skolan om vilken rätt till stöd de har. En viktig aspekt är att det då i större utsträckning kan vara de mest resursstarka, och som har anhöriga som kan vara med och hävda rättigheter, som får det stöd alla har rätt till.

”Det är beklagligt och problematiskt att det i hög utsträckning bygger på den enskilde personens aktivitet och initiativ, det bygger mycket på att du som person med synnedsättning eller funktionsnedsättning i allmänhet VET vilka rättigheter du har, VET vilka rättigheter som finns, VET vad man ska göra åt saker och ting och hela tiden ligga steget före. Det är väl ganska problematiskt, dels för att det blir en dubbel börda för alla personer med funktionsnedsättning att man hela tiden måste vara ute i förväg och planera och ordna på ett sätt som andra inte behöver göra, men också för att andra personer med funktionsnedsättning kanske inte har den orken eller energin.”

(Hugo, 29 år)

”Jag vet inte vad lärarna lär sig egentligen på lärarutbildningen när det är i genomsnitt två elever per klass som har dyslexi och de inte ens vet vad det är liksom, eller hur de kan anpassa undervisningen ... det har varit så i alla skolor, vissa lärare har varit bättre än andra definitivt, de har verkligen velat anpassa ... samtidigt man har aldrig fått det på silverfat, man har alltid behövt be om det, tjafsas om det och liksom 'kom igen', man får jobba jättemycket om man ska komma nånstans.”

(Anna, 20 år)

”En sak som jag är lite förvånad över att det inte nämns mer är det här med rätten till tolk, för det är nåt jag upptäckt nu, det innebär ju att jag har rätt till texttolk om jag vill ha det, oavsett situation egentligen. Den informationen har jag fått genom min organisation (Unga hörselskadade)... det är nåt som borde följa med om man har hörselskada, behöver du så har du rätt till tolk.”

(Simon, 14 år)

Det tar tid att få diagnos och rätt stöd

För flera av de unga som Ungdomsstyrelsen har intervjuat har det tagit lång tid att få en ordentlig utredning, vilket gjort att det har tagit tid för dem att få rätt stöd i skolan. Några lyfte också fram att killar oftare får diagnos och att diagnoskriterierna och forskningen är mer anpassade till killar än till tjejer. Flera av berättelserna visar hur svårigheterna görs till individuella problem istället för att handla om hur skolans arbete kan förbättras.

Någon hade fått diagnosen ADHD och atypisk autism dagen före studenten. En annan person hade läst något år på högskolan och fått sin diagnos först efter det. Flera lyfte fram att det är viktigt att få en diagnos tidigt eftersom stödet ofta är kopplat till det och att det i sig kanske är ett problem:

”De kräver typ att man måste ha en diagnos för att få hjälp och det tycker jag är skitdåligt för alla har ju rätt till samma skolgång eller vad man nu säger, och det har man inte fast det står så i den här läroplanen eller vad det är ... jag hade inte fattat varför det hade varit som det varit i skolan, till exempel varför jag hade behövt extra stöd hela tiden, jag hade bara trott: ’nej, men det bara är så.’”

(Malin, 21 år)

”Men har man inga diagnoser så är det ju kört med att få nån hjälp, det går ju inte ... Jag kom till BUP (barn- och ungdomspsykiatri) när jag var fem år, och sen har jag varit av och till inom psykiatri. Det har väl varit den ena ’gissningsdiagnosen’ efter den andra, men när jag var 20 år var det första gången de nämnde liksom Asperger och så, men jag visste inte vad det var.”

(Inez, 25 år)

”De förstod inte vad som var fel på mig, fast mamma förstod. Mamma har också dyslexi, jag har den ärftliga sorten. Jag fick gå om ett år för det tog sån tid, det tog 18 månader innan vi fick komma på utredning, jag vet att det är kortare tid nuförtiden men är det nåt jag tycker ... borde förbättras är det verkligen väntetiderna för det tar himla lång tid.”

(Anna, 20 år)

Bland dem som intervjuats av Ungdomsstyrelsen fanns både de som har haft ett bra stöd under sin skoltid och de som har haft sämre erfarenheter. Anpassningar och stöd kan bland annat handla om att få mer tillgänglig undervisning och undervisningsmaterial utifrån de behov som finns eller att ha en lägre studietakt. Flera efterlyste bättre kunskap hos lärare och skolpersonal om behov och möjligheter till stöd. En annan aspekt som kanske inte har uppmärksammats så mycket tidigare gäller just betygssättning i förhållande till att be om stöd, då mycket stöd från läraren kan innebära att eleven får sämre betyg.

Rättigheter och stöd inom högskolan

Högskoleverket informerar på sin webbplats Studera (www.studera.nu) om rättigheter och möjlighet till stöd samt ger exempel på studiesituationen för personer med olika funktionsnedsättningar. Stockholms universitet har ett särskilt ansvar för stödet till personer med funktionsnedsättningar. De har detaljerad information på webbplatsen Studera med funktionshinder (www.studera.medfunktionshinder.nu). Informationen sprids också bland annat av landstingen. Exempelvis informerar Handikappupplysningen i Stockholms läns landsting om detta på sin webbplats (www.handikappupplysningen.se).

Specialpedagogiska skolmyndigheten har gett ut guiden *Möjligheter till högre studier* (2011c) för studenter med psykiatrisk eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning och stödmaterial för skolanordnare i rapporten *Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi* (2012b). En översikt över olika stödinsatser finns också (se Specialpedagogiska skolmyndigheten 2012a).

Tillgänglighet och anpassning

Handisam (2012) har lyft fram att det idag saknas en aktör med tydligt ansvar för tillsyn och uppföljning av tillgänglighet inom grund- och gymnasieskola. De har därför föreslagit att någon myndighet får ett tydligt tillsynsansvar för detta. Dock kan tilläggas att Arbetsmiljöverket i sin inspektion kopplad till funktionshinderspolitiken bland annat lyft fram tillgången till hissar på arbetsplatser som till exempel skolan. Det finns flera studier som belyser området på olika sätt.

Konkreta exempel på hinder och möjligheter i arbetet med tillgänglighet har presenterats av Skolverket i rapporten *På andras villkor – skolans möte med elever med funktionshinder* (Skolverket 2006). Med tillgänglighet menas i detta sammanhang fysiska förutsättningar, men också förutsättningar för kommunikation och information samt social gemenskap. Bedömningen var då att det fanns relativt god beredskap för att undanröja fysiska hinder, men sämre förutsättningar för skolorna att hantera de andra formerna av tillgänglighet. Många elever upplevde också att de själva inte får komma till tals när verksamheten ska anpassas.

En försöksverksamhet pågår också 2011–2012 i arbetet med teknikstöd i gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, vuxenutbildningen och särsvux. Ny teknik och nya metoder ska prövas för att stödja elever med kognitiva svårigheter till bättre skolresultat och på så sätt underlätta övergången mellan skola och arbete. Elevernas inflytande över val av hjälpmedel är här centralt. Hjälpmedelsinstitutet, som är ett nationellt kunskapscentrum för tillgänglighet och hjälpmedel, har i uppgift att samordna denna satsning (Socialdepartementet 2011b).

Tillgänglighet påverkar individens valmöjligheter

Skolverket (2009a) har konstaterat att möjligheten för elever med funktionsnedsättning att välja skola också varierar mellan olika kommuner. Här spelar kommunens skolutbud, lokala regler och traditioner roll. En ökad valfrihet för elever med funktionsnedsättning kopplas i det sammanhanget ihop med förbättrad tillgänglighet. Skolverket föreslog bland annat att ett stödmaterial om nya och förtydligade regler skulle tas fram till skolhuvudmän och verksamheter.

Några av de intervjuade berättade också att funktionsnedsättningen och skolans tillgänglighet påverkar deras utbildningsval. Sammantaget är det långt ifrån självklart att det finns möjlighet att genomföra sina studier på ett bra sätt i olika orter. Det kan också vara svårt att veta vilka valmöjligheter som finns. Så här beskrev en av de intervjuade sitt val till högskolan:

”Ja det är så jäkla orättvist systemet alltså! Bara det att jag förmodligen kommer behöva mejla runt: kan ni ta emot mig, vad har ni för hjälpmedel på den här skolan? Jag kan inte välja fritt verkligen! Det borde synas mycket tydligare på hemsidorna: vi kan erbjuda den här hjälpen, för jag vet verkligen inte vad skolorna har att erbjuda.”

(Anna, 20 år)

En annan person med hörselnedsättning som gick i grundskolan beskrev att gymnasievalet påverkas på liknande sätt:

”Man tittar ju framförallt på hur stor skolan är, för i regel har ju en mindre skola större vilja att anpassa sig om man säger så. Sen tittar man ju på hur miljön

runt skolan ser ut för det är ju minst lika viktigt. Hur är miljön på lektionerna, är eleverna inträngda i en städskrubb? Ljudmiljön vid sidan av. Det blir ju några skolor man får besöka, men man kan ju också ställa frågan till gymnasierna om man är lite smart.”

(Simon, 14 år)

Lättare övergångar mellan studieformer

Regeringen har aviserat en fortbildning för studie- och yrkesvägledare under 2013–2016 omfattande totalt 36 miljoner kronor (prop. 2012/13:1). Utöver det ska Skolverket, Arbetsförmedlingen och Hjälpmedelsinstitutet skapa en fortbildningsinsats för studie- och yrkesvägledare i gymnasieskolan. Detta med inriktning på unga med funktionsnedsättningar, deras möte med arbetsmarknaden samt vilka stöd de kan få från olika myndigheter.

Övergången mellan olika skolformer var ett område som flera av de unga som Ungdomsstyrelsen har intervjuat också lyfte fram. Några berättade om skolor som aktivt arbetar med information om vad som händer efter studierna och övergångar exempelvis mellan grundskole- och gymnasienivå. Någon berättade hur denne varit på studiebesök vid en särskild konstutbildning för personer med psykiska funktionsnedsättningar. En annan person som hade hörselnedsättning hade inför gymnasiet gjort studiebesök både i gymnasiet vid sin hemort och i riksgymnasiet i Örebro. I grundskolan gick personen i en skola för personer med hörselskador och där pratades det mycket om vilka studieval som är möjliga längre fram. De intervjuade verkade ha positiva erfarenheter av att kunna besöka dessa möjliga studiemiljöer.

Fysisk tillgänglighet

Tillgänglighet i grund- och gymnasieskolors lokaler har undersökts av Skolverket (2009a). I fokus låg rullstolstillgänglighet, markering av nivåskillnader och glaspartier och till viss del ljud-, ljus- och luftmiljö. Undersökningen visade omfattande brister i tillgänglighet för rullstolsburna. Det var vanligt med omarkerade nivåskillnader som gör det svårare för personer med synnedsättning. Få skolor gjorde regelbundna allergironder. Det var fler brister i äldre skolbyggnader om skolan inte hade tagit emot någon elev med funktionsnedsättning under de tre senaste åren och om skolan var liten. De som hade gjort en tillgänglighetsinventering hade färre brister.

Skolinspektionen (2009) har i en granskning av 24 grundskolor konstaterat att varken skolans lokaler eller skolans läromedel i många fall var anpassade fullt ut efter elevernas behov. Vem som har ansvar för anpassning, fysiskt, organisatoriskt och pedagogiskt kan också vara oklart. Mot denna bakgrund föreslogs stärkt personalkompetens och bättre lokalanpassning så att alla elever kan ta del av all verksamhet.

Arbete med att ta bort fysiska hinder

Sveriges Kommuner och Landsting (2012) har gett ut en skrift om framgångsfaktorer i tillgänglighet vid fysisk planering och planering av fastigheter. Denna är ett led i arbetet med strategin för funktionshinderspolitiken där Sveriges Kommuner och Landsting lagt särskilt fokus på enkelt avhjälpta hinder i landets skolor. En annan bok om lämplig utformning av skolans lokaler är *Bygga skolor för fler, den fysiska lärmiljöns betydelse för elever med koncentrations- och svårigheter* (Tufvesson & Tufvesson 2009).

Handisam (2012) har i sin uppföljning av statliga myndigheters tillgänglighet konstaterat att 81 procent av högskolorna hade åtgärdat enkelt avhjälpna hinder 2011 i de publika lokalerna. Med enkelt avhjälpna menas vissa förhållanden som hindrar tillträde till lokalen, men som inte är stora och kostsamma att åtgärda (Boverket 2011). Det handlar bland annat om mindre nivåskillnader, belysning och även ljudmiljö och fast inredning. Sedan 2001 har det funnits krav i plan- och bygglagen på att åtgärda sådana hinder i lokaler som allmänheten har tillträde till och på allmänna platser. Boverket (2011) har gett ut vägledningen *Enkelt avhjälp i lokaler – dags att åtgärda!*. Handisam (2012) har samtidigt påpekat att där arbetet med enkelt avhjälpna hinder går långsamt kan det antas att många hinder i den fysiska miljön består, också i ljudmiljön och när det gäller allergiframkallande ämnen.

Tillgänglig läromiljö och undervisning

Skolinspektionen (2009) har analyserat skolors arbete för personer med rörelsehinder, syn- eller hörselnedsättning. Granskningen av 24 skolor visade bland annat att skolornas lokaler och inte heller läromedel i tillräcklig utsträckning var anpassade utifrån elevernas behov. Lärares kompetens om hur funktionsnedsättningar påverkar inlärningen och kunskapen om tekniska hjälpmedel behövde stärkas. Det saknades också en samlad uppföljning av resultaten för elever med funktionsnedsättning vid skolorna.

En liknande granskning har gjorts för arbetet på gymnasieskolan (Skolinspektionen 2010a). Även granskningen av de 33 skolorna visade på brister i anpassningen av lärandemiljön. Personalens kompetens och förhållningssätt behövde utvecklas. Det gällde även bland elever, där ökad kunskap och förståelse för olikheter efter-

lystes. Elever får också ofta själva ta ett stort ansvar för sin skolvardag och personalen förlitar sig indirekt på elevernas kunskap och initiativ. Som framkommit har detta också lyfts fram av de som Ungdomsstyrelsen intervjuat.

Enligt Skolinspektionen (2010a) saknas det också uppföljningssystem i kommunerna för att se till att dessa elever får en likvärdig utbildning. Skolinspektionen (2010b) har påpekat att flera studier har visat att det saknas tillräcklig kompetens bland skolor och lärare om autismspektrumtillstånd, vilket kan förklara bristande anpassning i skolor och lägre måluppfyllelse för dessa elever. Vid sidan om pedagogisk inkludering är skolors arbete med social inkludering och socialt samspel särskilt viktigt för dessa elever. Det gäller både möjligheten att skapa en bra skolmiljö för lärande och att arbeta mot kränkningar och mobbning.

Tillgänglig information

Fysisk tillgänglighet och det arbete som bedrivs inom skolan påverkar skolsituationen för unga funktionsnedsatta och vilka valmöjligheter de har. Graden av fysisk tillgänglighet kan alltså begränsa vilka skolor någon har möjlighet att välja. Detsamma gäller vilken information som skolorna har om sin verksamhet. Detta kan också påverka möjligheten att tillgodogöra sig information som kan vara betydelsefull för att en person ska kunna genomföra sin utbildning. Detta kan exemplifieras genom högskolornas verksamhet.

För att mäta tillgänglighetsanpassning av högskolornas webbplatser finns flera mått.

Enligt den enkät som Handisam (2012) skickade till alla myndigheter hade enbart 31 procent av högskolorna tillgänglighetsanpassat sin webbplats. Detta kan jämföras med övriga myndigheter där andelen är drygt 70 procent. Sam-

tidigt finns en test som Validerat.se genomför över tillgängliga webbsidor. Där klarade 73 procent av högskolor, universitet och forskningsidor testet. Motsvarande andel bland övriga myndigheter, EU och nämnder var 75 procent.

Arbete mot diskriminering

Sedan 2006 har Barn- och elevombudet (BEO) arbetat med att övervaka kränkande behandling i skolan. De ska ta tillvara barns och elevers rättigheter, utreda anmälningar och företräda barn och elever i domstol. Ombudet samarbetar också bland annat med Diskrimineringsombudsmannen för att motverka kränkning, diskriminering och trakasserier av elever. Det har skett en ökning av anmälningar om upplevda missförhållanden i skolan från 2004 och fram till idag. Antalet anmälningar 2011 var 2 651.

Vanligast är anmälan om att skolan inte har gjort tillräckligt vid kränkande behandling av en elev, följt av att skolan inte har gett eleven tillräckligt med särskilt stöd. Hur många anmälningar som kan kopplas till funktionsnedsättningar går inte att följa upp i den statistik som Barn- och elevombudet upprättar.²

Tidigare i detta kapitel har konstaterats att unga med funktionsnedsättning är mindre trygga och i betydligt högre grad har blivit utsatta för mobbing. Det är mot den bakgrunden problematiskt att det specifikt kring unga med funktionsnedsättning verkar saknas löpande uppföljning både i Barn- och elevombudets och i Diskrimineringsombudsmannens verksamhet. Detta inte minst då funktionsnedsättning är en diskrimineringsgrund, utifrån allas rätt till utbildning samt att alla ska ges förutsättningar att utveckla sina kunskaper så långt som möjligt. Samtidigt bör tilläggas att Diskrimineringsombudsmannen (2012) gett ut ett stödmaterial för lika rättigheter i skolan.

Behov av förbättrat arbete mot kränkningar

Skolinspektionen (2009) har understrukt att kommuner och skolor där kränkningar förekommer måste bli bättre på att sätta in kraftfulla åtgärder. Som ett stöd i arbetet har Skolverket (2012b) gett ut allmänna råd för arbete mot diskriminering och kränkande behandling och för att främja lika rättigheter och möjligheter. Frågor som berörs är systematisk kartläggning, kompetensutveckling för personal och elevinflytande. Diskrimineringsombudsmannen (2012) har också gett ut stödmaterial *Lika rättigheter i skolan* och samlat lärande exempel på webbplatsen www.planforskolan.se.

Utestängning och diskriminering på högskolan

Högskolorna ska enligt diskrimineringslagen ha ett målinriktat arbete för likabehandling av studenter och de som söker till högskolan. Som ett stöd i det arbetet har Diskrimineringsombudsmannen (2009) gett ut skriften *Förebygga diskriminering – främja likabehandling*. Diskrimineringsombudsmannen (2011) har konstaterat att skyddet inom högskolan skulle behöva utvidgas för dem med funktionsnedsättning. Dagens regler gäller fysisk anpassning av lokaler, men det omfattar inte krav på stödåtgärder vid undervisning och examination.

Regeringen har konstaterat att andelen studenter med funktionsnedsättning har ökat, och att det delvis kan förklaras med de regeländringar som gjorts på området (skr 2009/10:53). Under 2002 började lagen om likabehandling av studenter i högskolan att gälla, den gäller bland annat fysisk tillgänglighet och tillgång till stöd och läromedel. Lagen ersattes av diskrimineringslagen 2009. I den finns krav att utbildningssamordnare årligen ska upprätta en likabehandlingsplan över åtgärder.

Andra utbildningsformer

I inledningen av kapitlet konstaterade vi att många unga med funktionsnedsättning går i den ordinarie grundskolan och i gymnasieskolan. Samtidigt finns skolformer som riktar sig särskilt till unga med olika funktionsnedsättningar. Kring flera av dessa har det nyligen gjorts statliga utredningar som belyser dagens situation och ger förslag på utveckling av de verksamheter som bedrivs. I detta avsnitt går vi igenom ett antal slutsatser kring detta och ger en beskrivning av arbetet inom folkhögskolan och högskolan samt lärande utanför den organiserade utbildningen.

Grundskolorna

Grundskolorna och gymnasieskolorna finns för dem som inte kan nå kunskapsmålen i grund- och gymnasieskola. Särskolan och den ordinarie skolans undervisning och organisering är ibland integrerade.

Barn som bedöms sakna möjlighet att nå grundskolans kunskapsmål på grund av en utvecklingsstörning har rätt att gå i grundskolorna. Om det finns andra orsaker till svårigheter att nå kunskapsmålen ska grundskolorna erbjuda särskilt stöd. I de fall elever inte klarar att nå målen i grundskolorna finns träningskola inom särskolan. Bland de som går i grundskolorna finns betydande variationer i förutsättningar, behov och möjligheter.

Att ha en organisering med separata skolformer som grundskolorna och gymnasieskolorna har diskuterats genom åren (se Tideman & Szönyi 2011). Argument för särorganisering är bland annat att det krävs särskild organisering

för att kunna bygga upp tillräcklig kompetens för att möta elevernas behov och förutsättningar. Det handlar bland annat om delaktighet och om svårigheter att bedöma om en person tillhör dem som ska gå i särskola (Tideman & Szönyi 2011).

Förändringar av grundskolorna

Den obligatoriska grundskolorna bytte namn till grundskolorna när den nya skollagen började gälla i juli 2011. Då togs också det tionde skolåret bort. Utbildningen är nu nioårig precis som grundskolorna.

Förändringar har också gjorts kring vilka som har rätt att gå i grundskolorna. Elever med enbart autism eller autismliknande tillstånd tillhör inte målgruppen för skolorna. Dessa ska jämföras med personer med utvecklingsstörning endast om de också har en utvecklingsstörning eller betydande begåvningsmässig funktionsnedsättning på grund av hjärnskada.

En del av dem som tidigare gick i grundskolorna ska nu istället gå i grundskolorna. Skolinspektionen betonade inför förändringen att de som driver skolor måste förbereda sig på detta för att säkra utbildningsmöjligheterna för denna grupp (Skolinspektionen 2011b). Skolverket har också gett ut en juridisk vägledning som gäller målgrupper för grundskolorna, gymnasieskolorna och särskild utbildning för vuxna (Skolverket 2012c). Vilka som ska ges rätt att gå i grundskolorna är en viktig fråga. Skolformen kan ge ett mer anpassat stöd, samtidigt som kunskapsmålen är lägre ställda och begränsar framtida valmöjligheter både till vidare utbildning och i arbetslivet.

Viss minskning av antalet elever

Från slutet av 1990-talet fram till mitten av 2000-talet ökade antalet barn som togs emot i särskolan, för att därefter minska något. Däremot har det varit en viss ökning av antalet elever med lindrig utvecklingsstörning.

Den senaste terminen fanns totalt 10 800 elever i grundsärskolan, 39 procent tjejer och 61 procent killar. Läsåret 2009/10 var det omkring 1,4 procent av eleverna i grundskoleålder som gick i särskola (Skolinspektionen 2011b), vilket motsvarade drygt 12 000 personer. Antalet antagna elever minskade med 11 procent mellan läsåren 2010/11 och 2011/12 (www.skolverket.se).

Dock ökade andelen elever i grundsärskolans årskurs 9 vilket kan vara ett tecken på att de som tidigare skulle ha läst ett tionde skolår stannat kvar i den nionde årskursen. Omkring en femtedel läser halva tiden med elever i grundskolan. Denna andel varierar dock stort mellan olika kommuner. Antalet grundsärskolor i landet har också minskat. Dock bör det lyftas fram att det finns brister i statistiken och i den inrapportering som sker. Därför är det inte möjligt att ge en exakt bild av antal och andel elever som går i denna skolform (se Skolinspektionen 2011b).

Kritiserad prövning av rätten att gå i grundsärskolan

Det finns brister i mottagandet i grundsärskolan. Skolinspektionen har i en granskning av arbetet i 30 slumpmässigt utvalda kommuner riktat skarp kritik mot kvaliteten i kommunernas handläggning och utredning (Skolinspektionen 2011b). Myndigheten krävde att alla dessa kommuner skulle gå igenom sina utredningar för samtliga elever i särskolan. Om elever i den granskningen visar sig sakna rätt att gå i särskolan skulle de snarast ges plats i grundskolan, där de ska erbjudas det stöd som behövs för att de

ska klara av studierna. Skolinspektionen gav också en rad förslag för att komma tillrätta med felaktigheter och säkra en mer rättssäker handläggning framöver.

Skolinspektionen (2011c) har också i en granskning av knappt 60 kommuner konstaterat att det överlag finns goda handlägningsrutiner för mottagande i grundsärskolan, men att dessa ofta inte följs. Skolinspektionen har nu infört granskning av särskolor i den regelbundna tillsynen av skolornas arbete runtom i landet.

Inspektionen för socialförsäkringen (2012) har också påpekat att felaktig placering i särskola dels innebär att dessa personer felaktigt får aktivitetsersättning, dels får en förhöjd risk att också vara bidragstagare när de slutar skolan. Från höstterminen 2013 ska rektor underrättas om någon inom skolan får kännedom om att något tyder på att en elev inte tillhör grundsärskolans eller gymnasiesärskolans målgrupp. Rektorn ska rapportera detta till personens hemkommun som skyndsamt ska utreda frågan (prop. 2012/13:1).

Bättre utvecklingsmöjligheter för elever önskas

Brister har också lyfts fram inom utbildningen och vissa förändringar har gjorts på senare år. Skolinspektionen (2010c) har lyft fram att det ibland finns tendenser att elever inte möts av tillräckliga utmaningar. De har därför efterlyst en bättre balans mellan möjligheter att utveckla sina förmågor och ett omsorgsperspektiv. Slutsatserna bygger på en granskning av 28 skolor med fokus på undervisningen i svenska. I flera fall behövde bättre system utvecklas för att belysa elevernas förutsättningar, möjligheter och behov samt för att anpassa undervisningen. Många lärare hade en specialpedagogisk kompetens. En brist var dock att många saknade behörighet för att undervisa i svenska.

Tidigare studier har också visat indikationer på att den ogiltiga frånvaron var högre i den tidigare obligatoriska särskolan jämfört med i grundskolan. I särskolan var det omkring tre per 1 000 elever som hade fullständig frånvaro i minst en månad, jämfört med två per 1 000 i grundskolan. Skolverket (2010b) drog slutsatsen att det behövs en noggrann uppföljning och stödinsatser i båda dessa skolformer.

Röster från elever om grundsärskolan och gymnasiesärskolan

Det finns studier där elever och föräldrar från den tidigare obligatoriska särskolan och gymnasiesärskolan har intervjuats om sina skolupplevelser. Therése Mineur (2010) vid Högskolan i Halmstad har i en genomgång av dessa studier konstaterat att de ger en splittrad bild. Elever kan uppleva att särskolan genom sina anpassningar skapar möjligheter, samtidigt som den "särskoleidentitet" de upplever hämmar dem.

Flera studier gjorda under 2000-talet har visat att många elever och föräldrar i stort varit nöjda med skolverksamheten. Samtidigt har unga själva lyft fram att andra elever ser ner på dem. Hennes kommande avhandling undersöker elevers upplevelser av sin skolvardag. Fokus kommer att ligga på kunskapsutveckling, delaktighet och trivsel.

Vid Ungdomsstyrelsens intervjuer med unga berördes också frågor om särskolan. Det har under en tid funnits en diskussion om enskilda fall, där personer som bör gå i grundskolan istället har placerats i grundsärskola. Samtidigt är det viktigt att inte bortse från de behov som denna skolform möter.

"Jag har gått i särskolor hela vägen. Dom råkade först placera mig när jag skulle flyttas över till gymnasiet, till andra nivån, då råkade dom sätta mig i för svår skola liksom. Det tyckte jag var väldigt klantigt för då missade jag ett år liksom i stället kan man säga. Dom råkade sätta mig i helt fel skola liksom. Det var inte nån särskola, det var alldeles för svår skola, det var en vanlig klass, det var för mycket liksom. Jag fick en alldeles för svår bok som jag skulle jobba i och sådär, det funkade inte. Det var alldeles för fort takt för mig liksom."

(Jessica, 27 år)

Gymnasiesärskolan

Precis som i grundsärskolan är unga som går i gymnasiesärskolan en heterogen grupp. Det finns betydande skillnader i både behov och möjligheter.

En viss ökning av antalet elever

Läsåret 2010/11 var det omkring 9 300 elever som studerade i gymnasiesärskolan, 41 procent tjejer och 59 procent killar (www.skolverket.se). Andelen unga som går i gymnasiesärskolan har ökat sedan början av 1990-talet. Från att läsåret 1992/93 ha varit 0,9 procent av en årskull, har andelen som går i gymnasiesärskolan ökat till 1,8 procent 2009/10 (SOU 2011:8). Ökningstakten har dock minskat och kan förväntas minska ytterligare framöver. Det finns stora variationer mellan olika kommuner i hur stor andel unga som går i gymnasiesärskolan.

Vad som har orsakat denna förändring är omdiskuterat (SOU 2011:8). En trend som kan ha betydelse är att diagnoser och utredningar har blivit vanligare. Kommunaliseringen av skolan och ekonomiska nedskärningar har också

nämnts som en orsak. Med mindre resurser i skolan under 1990-talet minskade möjligheterna att skapa bra villkor för unga med lindrig utvecklingsstörning i den ordinarie skolan. En förändrad syn på kunskap och kunskapsförmedling inom skolan och ett nytt betygssystem är andra orsaker som har diskuterats.

En ny gymnasiesärskola

På samma sätt som gymnasieskolan har förändrats sedan höstterminen 2011 så kommer gymnasiesärskolan att genomgå förändringar. Detta påverkar den utbildning som påbörjas med start höstterminen 2013 (prop. 2011/12:50).

Förändringen innebär en anpassning till gymnasieskolan. Kontakterna mellan skola och arbetsliv ska stärkas, bland annat med lärlingsutbildning i gymnasiesärskolan. Även strukturen för att säkerställa att gymnasiesärskolan enbart riktar sig till elever med utvecklingsstörning ska förstärkas.

I den utredning som ligger till grund för förändringarna föreslogs att en elev som tillhör elevgruppen för gymnasiesärskolan ska ha rätt att bli mottagen i gymnasieskolan om eleven inte önskar gå i gymnasiesärskolan (SOU 2011:8). Om det finns synnerliga skäl med hänsyn till elevens bästa och det uppenbart saknas förutsättningar att klara av utbildningen i gymnasieskolan är hemkommunen dock inte skyldig att erbjuda utbildning i gymnasieskolan (prop. 2011/12:50). Denna regel är tänkt att tillämpas i undantagsfall och regeringen har understrukit att de kommer att följa tillämpningen noggrant.

Översyn av studiestödet

En helt annan fråga rör ersättning till de som går i gymnasiesärskola. Flera utredningar har föreslagit att de som idag studerar med aktivitetsersättning eller förlängt barnbidrag istället bör

få ersättning från det ordinarie studiestödssystemet (se SOU 2008:102, SOU 2011:8). Förslaget berör bland annat elever med funktionsnedsättning inom olika skolformer, exempelvis gymnasiesärskola och folkhögskola. Regeringen har tillsatt en utredning som ska ge förslag på hur detta kan ske. Utredningen ska redovisas senast 30 juni 2013 (dir. 2011:122).

Övergången från särskola till arbetsliv

Skolverket har tagit fram rapporten *Med samverkan är allt möjligt* (Skolverket 2009c) som är ett inspirationsmaterial för hur olika aktörer kan arbeta med övergången från gymnasiesärskola och särvux till arbetsliv och vuxenliv. Framför allt handlar det om att arbetsgivare behöver bli bättre på att anställa personer som har gått i gymnasiesärskolan. Frågor som lyfts fram är förbättrat samarbete med näringsliv och olika aktörer i det civila samhället, exempelvis fackförbund och sociala företag. Rapporten handlar också om skolans studie- och yrkesväglednings samarbete med kommunens andra förvaltningar för arbetsmarknadsetablering samt med Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen.

Mer konkret kan det handla om att de som ska stödja eleverna på vägen mot arbete följer dem långsiktigt. Det sker exempelvis i projektet *Jobb i sikte* i Örebro (se Temagruppen Unga i arbetslivet 2012) där personalen i projektet har nära kontakt med de mottagande arbetsgivarna. När en person får arbete fortsätter kontakten för att underlätta övergången. Fler goda exempel finns i kapitel 7. Arbetsmarknadsetablering för personer i särskola beskrivs mer i detalj i kapitlet om arbete och försörjning.

Specialskolan

Huvudprincipen i den svenska skolan är att elever med funktionsnedsättning i första hand ska ges utbildning i, eller i anslutning till sin hemkommun. För en del elever med svåra funktionsnedsättningar är det inte möjligt att ordna utbildning med tillräcklig kvalitet i varje kommun. För barn och unga som på grund av sin funktionsnedsättning eller av särskilda skäl inte kan gå varken i grundskola eller i grundsärskola finns specialskolan. Läsåret 2010/11 var det omkring 500 personer som läste vid specialskolan, 46 procent tjejer och 54 procent killar (www.skolverket.se). Antalet elever i den statliga specialskolan har minskat över tid. Detta är en följd av att målgruppen har förändrats. Elever med grav hörselnedsättning har fått nya möjligheter genom ny teknik. Föräldrar väljer också i ökad utsträckning en skola nära hemmet för sina barn.

Riksskolor och regionala skolor

Specialskolor finns på riksnivå för elever som är döva, dövblinda eller synskadade och har ytterligare en funktionsnedsättning, eller hörselskadade som på grund av utvecklingsstörning inte kan få utbildning i en regionskola samt elever som har en grav språkstörning. Regionskolorna är istället för döva eller hörselskadade som inte behöver utbildning med sådana insatser som finns vid riksskolorna.

Förslag om nationell samordnare och kvalitetshöjning

Utredningen *Med rätt att välja* (SOU 2011:30) har nyligen gett förslag på en mer flexibel specialskola. Där konstateras bland annat att elever som är döva eller hörselskadade i lägre grad än andra når målen i skolan. Valfriheten för dem och deras föräldrar är också mycket begränsad. Brister finns bland annat när det gäller möjlighet

att läsa teckenspråk i grundskolan och att få en anpassad undervisningsmiljö. De som vill läsa i en tvåspråkig miljö med teckenspråk tvingas ofta välja en statlig specialskola. Det finns också betydande brister i den undervisningens kvalitet. Det handlar bland annat om att elever inte ges tillräckliga förutsättningar att nå målen, om den pedagogiska ledningen, om att utvecklingen är för svag och om att lärare har för låg kompetens i teckenspråk.

De förslag som lagts handlar om satsning på ökad kvalitet och valfrihet. Bland annat föreslog utredningen att en nationell samordnare skulle tillsättas 2012–2014 för att stärka det arbete som bedrivs (SOU 2011:30). En satsning omfattande 140 miljoner kronor under perioden föreslogs för att finansiera samordnaren, kvalitetshöjande åtgärder genom statsbidrag, fortbildning i teckenspråk och stimulansbidrag för att åstadkomma anpassade undervisningsmiljöer. Regeringen (prop. 2012/13:1) planerar att tillsätta en sådan nationell samordnare med en årlig budget på 37 miljoner kronor för åren 2013 och 2014. Regeringen har även aviserat om att införa rätt till teckenspråk i grundskola och grundsärskola (prop. 2012/13:1).

Förbättrad studiemiljö och uppföljning efterfrågas

Skolinspektionen (2011d) har också påpekat att utbildningen och det studiesociala arbetet vid specialskolan behöver utvecklas. En granskning har visat att elevernas funktionsnedsättningar och problematik ofta finns beskrivna i detalj, medan utveckling av den egna verksamheten för att höja studieresultaten inte är lika vanlig. Enligt Skolinspektionen (2011d) behöver även Specialpedagogiska skolmyndighetens arbete med redovisning och uppföljning utvecklas. Bland annat bör alla ämnen och årskurser in-

kluderas i uppföljningen. De borde också på ett bättre sätt se till att personalen får kompetensutveckling och att skolorna blir bättre på att arbeta strategiskt mot kränkande behandling. Förutom detta borde uppföljningen av kunskapsutvecklingen för varje elev också förbättras.

Gymnasieutbildning för vissa unga

Det finns riksrekryterande gymnasieutbildningar för personer med funktionsnedsättningar. En analys av dessa utbildningar med förslag till förändringar finns i utredningen *Likvärdig utbildning* (SOU 2012:24). Här redogör vi för vi några resultat i rapporten.

Utbildning för unga med svåra rörelsehinder

Riksgymnasieutbildning för unga med svåra rörelsehinder (RgRh) finns i Stockholm, Göteborg, Umeå och Kristianstad. Under läsåret 2011/12 fanns 136 elever i denna skolform. Det saknas offentlig statistik om hur stor målgruppen för denna utbildning är. Den uppskattning som finns från landets habiliteringar är att omkring 100 elever per årskull tillhör målgruppen, och att knappt 40 procent går den aktuella utbildningen (omkring 0,3 promille av en årskull) (SOU 2012:24). Läsåret 2011/12 hade omkring en tredjedel av eleverna Cerebral pares, en fjärdedel ryggmärgsbråck och en fjärdedel muskelsjukdom. Mindre vanligt var att till exempel ha en förvärvad hjärnskada. En elev har ofta mer än en diagnos.

En gymnasieutbildning omfattar 2 500 poäng. En relativt stor andel av eleverna når dock inte utbildningsmålen trots anpassning och lägre studietakt. Av de 121 elever som gick ut läsåren 2008/09 och 2010/11 hade 26 procent högst

1 000 gymnasiepoäng och det fanns också flera elever som lämnat utbildningen helt utan poäng. De som fått slutbetyg hade i genomsnitt 13,3, och genomsnittet för riket var dessa år 14,0–14,1.

Bland de motiv som eleverna anger för att välja denna skolform är de särskilda förutsättningar som ges vid skolorna. De har också lyft fram bristande tillgänglighet vid hemkommunens skola, behov av habilitering under skoltid, möjligheten att träffa unga i samma situation och att de har känt sig isolerade i sin tidigare skola. Utredningen (SOU 2012:24) gjorde bedömningen att alternativet med riksrekryterande utbildning bör finnas kvar. Dock bör det göras möjligt för fler ur målgruppen att studera i, eller i närheten av sin hemkommun.

Riksgymnasiet för döva och riksgymnasiet för hörselskadade

För elever med hörselskada, dövhet, dövblindhet och språkstörning finns utbildning vid fyra gymnasieskolor i Örebro. Utbildningarna är riksgymnasiet för döva (RGD) och riksgymnasiet för hörselskadade (RGH). Gymnasiesärskolan där har också en utbildning för elever med hörselskada och dövhet. Det sammanlagda antalet elever har varit ganska konstant, med större skiftningar mellan de olika skolorna. Sedan 2003 har det totalt varit mellan 420 och 460 elever vid dessa skolor. Undantaget är det senaste läsåret med en minskning till 385 elever.

Elevantalet i riksgymnasiet för döva (RGD) förväntas minska framöver. Detta trots större elevkullar i grundskolan, med kommande ökat elevantal i gymnasieålder. Prognosen är gjord mot bakgrund av att elevantalet minskat under 2000-talet och att Cochlea-implantat har blivit vanligare och möjliggör annan skolgång. Det är svårare att bedöma hur utvecklingen kommer

att se ut inom riksgymnasiet för hörselskadade (RGH). Det kan dock konstateras att båda utbildningarna har upplevt ett ökat antal elever med språkstörning. Troligen är detta en följd av bättre diagnosticering.

Vi ser att många har svaga studieresultat med sig från grundskolan och specialskolan. Detta måste vägas in i bedömningen av studieresultaten i denna skolform (SOU 2012:24). Det var en hög andel, drygt 80 procent, som lämnade utbildningen 2010/11 med slutbetyg (motsvarande andel i gymnasieskolan var 87 procent). Däremot var betygen lägre än för gymnasiet generellt, 12,7 jämfört med 14,0.

Riksrekryterande utbildning i gymnasiesärskolan

Det finns även riksrekryterande gymnasiesärskoleutbildning för elever med utvecklingsstörning, dövhet eller hörselskada (Rgsär D/H). Läsåret 2011/12 gick 41 elever i denna skolform i Örebro. De som går utbildningen erbjuds endast individuellt program inom den aktuella skolformen eller RGD/RGH. Det har beskrivits som en brist att de ur målgruppen som har potential att gå ett nationellt program inom gymnasiesärskolan inte har den möjligheten idag (SOU 2012:24). De flesta som går denna skolform går sedan vidare till daglig verksamhet.

Skolresultat och elevernas etablering

Samtliga riksrekryterande utbildningar som vi beskrivit ovan bedöms av utredningen ha goda förutsättningar för en hög kvalitet i utbildning, boende, omvårdnad och habilitering (SOU 2012:24). Även om skolorna bidrar till en god kunskapsutveckling är studieresultaten generellt sämre än för gymnasieskolan i sin helhet. De skillnader som finns mellan könen i studieresul-

tat i gymnasieskolan, där tjejer presterar bättre än killar, går igen i dessa utbildningsformer.

Utredningen (SOU 2012:24) gör bedömningen att det är för få som går vidare till arbete efter studier vid de riksrekryterande gymnasieutbildningarna. Det är svårt att följa upp detta, men de beräkningar som gjorts utifrån inkomstuppgifter tyder på att omkring en fjärdedel av de elever som lämnade riksgymnasieutbildningen för unga med svåra rörelsehinder (RgRh) mellan 2005 och 2009 hade ett arbete som minst motsvarade deltid under 2010. Omkring hälften hade istället hel aktivitetsersättning. Det är också få som går vidare till andra studier efter gymnasieutbildning för elever med svåra rörelsehinder. Däremot bedöms det vara relativt många som gör det från gymnasiestudier för elever med hörselskada, dövhet, dövblindhet och språkstörning.

Utredningen konstaterade att det finns behov av riksrekryterande utbildningar även framöver. De fastslog också att det inte bör vara möjligt för staten att sluta avtal med fristående skolhuvudmän för att bedriva den aktuella typen av utbildningar. Detta med hänvisning till behovet av kontinuitet, att stora investeringar krävs och att verksamheten inte förväntas växa framöver. Den samordnare som föreslagits för specialskolan bör enligt utredningen få ett vidgat uppdrag att förstärka arbetet i gymnasieskolan och gymnasiesärskolan för de riksrekryterande skolornas målgrupper (SOU 2012:24). För det bör ytterligare 137 miljoner avsättas till statsbidrag för kvalitetshöjande åtgärder och fortbildning i teckenspråk för lärare samt för att stödja anpassning av studiemiljöer. Vidare föreslogs att Specialpedagogiska skolmyndigheten får en mer aktiv roll i utvecklingsarbetet och att en översyn görs av det så kallade SIS-anslaget (den del som går till regionala undervisningsgrupper). När

höstbudgeten lades fram 2012 var ärendet fortfarande under beredning (prop. 2012/13:1).

Folkhögskola

Folkhögskolorna har haft en historiskt viktig roll för dem som har haft svårt att hävda sig inom det reguljära utbildningssystemet (se Börjesson, Dahlin, Ekström & Rydestam 2011). Arbetet för personer med funktionsnedsättningar har vuxit fram sedan 1970-talet (se SOU 2004:30). Den verksamhet som finns idag finns översiktligt beskrivet på samlingssidan www.folkhogskola.nu. Där finns också mer information om de särskilda utbildningar och kurser för personer med funktionsnedsättning som finns runtom i landet.

Folkhögskolans omfattning

Det finns omkring 150 folkhögskolor runtom i landet (Folkbildningsrådet 2011). Folkhögskolorna anordnar många olika typer av verksamheter. De har utöver sina ordinarie kurser bland annat förberedande folkhögskolekurser. En del av dessa är kopplade till jobbgarantin för unga som innebär fördjupat stöd för unga från Arbetsförmedlingen, vanligtvis efter 90 dagar i arbetslöshet. År 2010 deltog omkring 2 000 personer i den verksamheten (40 procent kvinnor och 60 procent män).

Folkbildningsrådet avsätter omkring 10 procent av sitt statsbidrag till folkhögskolornas arbete med funktionsnedsatta och de med brister i svenska språket. Specialpedagogiska skolmyndigheten fördelar bidrag till folkhögskolor för att underlätta för funktionsnedsatta (se Börjesson, Dahlin, Ekström & Rydestam 2011). För dem som har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden har studiemotiverande kurser hållits vid högskolorna och den särskilda satsningen förlängs till 2014 (prop. 2012/13:1).

Det är svårt att exakt bedöma hur många unga med funktionsnedsättning som deltar i folkhögskolornas verksamhet. Statistiska centralbyrån har ansvar för den officiella statistiken för folkhögskolorna. Uppgifterna om funktionsnedsättning är på gruppnivå och inte för varje enskild individ. Det begränsar möjligheterna att göra analyser kring exempelvis olika ålderskategorier. Ungdomsstyrelsen har under arbetet med utredningen dock tagit del av vissa uppskattningar från Folkbildningsrådet.

I de korta kurserna, högst 14 dagar, där personer med funktionsnedsättning utgör mer än hälften av deltagarna, var omkring 24 procent under 30 år 2011 (de med dyslexi är inte medräknade). Andelen var betydligt högre för de långa allmänna kurserna, minst 15 dagar, (74 procent) och för de särskilda kurserna (51 procent). Detta med reservation för de svårigheter som finns att göra exakta mätningar utifrån gruppstatistik.

Om man jämför med alla åldrar har omkring en femtedel av deltagarna i folkhögskolan en funktionsnedsättning (Börjesson et al. 2011). Andelen har varit ungefär lika stor under hela 00-talet. Under 2010 fanns 90 000 deltagare totalt under höstterminen i folkhögskolan (Folkbildningsrådet 2011). I de långa kurserna fanns 28 000 deltagare under höstterminen. Av dem hade 5 800 personer en eller flera funktionsnedsättningar. Antalet har vuxit något över tid, vårterminen 2008 var det knappt 5 000 personer. Omkring en femtedel av de 5 800 deltagarna höstterminen 2010 hade dyslexi. Nästan lika många deltagare med funktionsnedsättning fanns i de korta kurserna. Andelen har minskat något från att vårterminen 2008 vara 6 300 till att höstterminen 2010 vara 5 700. Observera att en person kan vara registrerad på flera kurser och alltså förekomma flera gånger i dessa uppgifter.

Färre går vidare till studier eller arbete

Under 2010 fick 25 000 deltagare i folkhögskolans långa kurser 2006–2010 besvara en enkät (Börjeson et al. 2011). Det fanns betydande likheter i svaren från personer med och personer utan funktionsnedsättning. En skillnad var att funktionsnedsatta hade kortare utbildning än övriga när de påbörjade folkhögskolestudier. En tredjedel av dem hade enbart grundskoleutbildning jämfört med omkring 20 procent bland övriga deltagare (se Grausne 2009).

Av dem med funktionsnedsättning hade omkring 75 procent slutfört sin folkhögskoleutbildning, medan motsvarande andel bland övriga var runt 90 procent (Börjeson et al. 2011). Det betonades också att de med funktionsnedsättning som går i folkhögskolan är en mycket heterogen grupp som ställer olika krav på verksamheten.

Efter studierna var en högre andel arbetslösa, utanför studier, sjukskrivna eller pensionerade. Var fjärde av dem var arbetslös eller i arbetsmarknadspolitisk åtgärd jämfört med omkring 13 procent av övriga folkhögskolestuderande. Var femte deltagare med funktionsnedsättning hade studerat på högskolenivå efter folkhögskolestudierna. Andelen bland samtliga folkhögskoledeltagare var omkring 40 procent. Det finns också andra studier sedan tidigare som visar att deltagare med funktionsnedsättning vid folkhögskolan är nöjda med utbildningen men oroar sig för vad som kommer att hända efter utbildningen (Holmström 2000).

Många får stöd i studierna

Knappt hälften av dem med funktionsnedsättning hade fått någon typ av stöd på folkhögskolan och en tredjedel uppgav att de inte hade behövt det (Börjeson et al. 2011). Dock uppgav 15 procent att de inte hade fått stöd från skolan,

men varit i behov av det. Det fanns indikationer på att det i något större utsträckning var personer med dyslexi eller psykisk, neuropsykiatrisk eller medicinsk funktionsnedsättning som uppgav detta. Personer med synskada, förvärvat hjärnskada eller utvecklingsstörning saknade i mindre utsträckning stöd. Det kan också tilläggas att av dem som hade stöd så var det omkring 10 procent som uppgav att stödet inte var tillräckligt.

Positiva erfarenheter från folkhögskolan

Drygt tre fjärdedelar av dem med funktionsnedsättning anser att skolan fungerar bra i relation till funktionsnedsättningen. Det visar en analys av Specialpedagogiska skolmyndigheten om villkoren för personer med funktionsnedsättning (Grausne 2009). Undersökningen bygger på en enkät som besvarades av 5 000 deltagare i folkhögskolekurser. Enkäten är en del av ett samarbete för kvalitetsutveckling som ett antal folkhögskolor deltar i (www.fbkvalitet.se). Sexton procent hade en funktionsnedsättning som påverkade studierna. I gruppen var 42 procent män och 58 procent kvinnor. Svaren bör tolkas med försiktighet eftersom det inte går att uttala sig om bortfallen bland personer med funktionsnedsättning.

För flera av de andra frågorna, exempelvis kring deltagarens mål med utbildningen, skilde sig svaren relativt lite åt mellan de som hade en funktionsnedsättning och övriga. De mindre skillnader som finns i de olika frågorna visar dock överlag något mer negativa resultat för dem med funktionsnedsättning.

Folkbildningsrådet genomför utvärderingar inom folkhögskolans område på uppdrag av regeringen. De har lyft fram intervjustudier där deltagare själva berättar om positiva erfarenhe-

ter från folkhögskolan. Dessa har kopplats samman med flera faktorer. Det kan till exempel handla om en betydligt bättre studiesocial situation än vad personerna haft i grund- och gymnasieskolan då en del blivit utsatta för mobbning eller fått andra negativa erfarenheter. Vidare att studier vid folkhögskolan är mer självvald och att de har en nära och förtrolig relation till sina lärare (Börjeson et al. 2011).

Erfarenheter från personer med utvecklingsstörning som har läst vid en folkhögskola finns bland annat i rapporten *Våga lite mer* (Bergh, Skogman & Tideman 2010). De personer som intervjuades var överlag nöjda med utbildningen och frågor om personlig och social utveckling var viktiga för dem. De flesta hade finansiering via aktivitetserättning/sjukersättning parallellt med sina studier. Efter studierna fick också de flesta sysselsättning i daglig verksamhet. Författarna efterlyste ytterligare forskning om betydelsen av folkhögskolestudier för personer med utvecklingsstörning (Holmström 2000).

Vuxenutbildning

Vuxenutbildning ska ge kontinuerlig utveckling och omställning utifrån individuella behov. Utbildningen finns i flera former: kommunal vuxenutbildning, särskild utbildning för vuxna (vuxenutbildning för personer med utvecklingsstörning eller förvärvad hjärnskada) samt utbildning i svenska för invandrare (sfi).

Idag finns rätten att delta i vuxenutbildning på grundläggande nivå (motsvarande grundskola) från höstterminen det år en person fyller 20 år (prop. 2009/10:165). För att ha rätt att delta i vuxenutbildning på gymnasial nivå ska man vara behörig för gymnasiestudier, ha examen från ett yrkesprogram samt inte ha uppnått grundläggande behörighet för högskolestudier. Det finns heller ingen rätt till särskilt stöd för att nå de lägsta kun-

skapskraven i vuxenutbildningen till skillnad från i andra skolformer (prop. 2009/19:165). Tanken är istället att en bra studievägledning ska göra att personer väljer en utbildning som de klarar av. Handikappförbundens samarbetsorgan (2009) har betonat att rätten till särskilt stöd även bör gälla vuxenutbildningen. Det finns också tidigare studier som har visat på behovet av ökat arbete för inkludering och delaktighet för personer med funktionsnedsättning inom vuxenutbildningen (Linder, Rådbrink, Westerberg & Tideman 2006).

Särskild utbildning för vuxna (särvux) finns på grundläggande och gymnasial nivå för personer med utvecklingsstörning. Studierna kan påbörjas höstterminen det år en person fyller 20 år. Särvux omfattade 4 900 elever 2009 och knappt 1 400 av dem gick i gymnasial vuxenutbildning (SOU 2011:8).

Det var 215 kommuner som anordnade särvux under samma år och 135 av dem anordnade utbildning på gymnasial nivå. I en enkät som genomfördes i samband med utredningen kring en ny gymnasiesärskola undersöktes kommunernas arbete. Där framkom bland annat att flera av de kommuner som anordnar särvux efterlyste en mer yrkesinriktad utbildning. Skolinspektionen har bland annat lyft fram att kommunerna borde utveckla sitt arbete med att kartlägga elevernas utbildningsbehov och erbjuda fler utbildningar på särvux.

Under 2009–2013 pågår en satsning på yrkesinriktad vuxenutbildning (yrkesvux) där kommuner kan söka statsbidrag för denna utbildning (förordning 2009:43). Särskilt stöd kan sökas för särvux målgrupp. En liknande satsning finns för lärlingsutbildning, den pågår 2012–2014 (förordning 2010:2016). Specialpedagogiska skolmyndigheten (2012a) har gett ut guider som handlar om att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med olika funktionsnedsättningar. I skriftserien finns

rapporter kring läs- och skrivsvårigheter, psykisk ohälsa, ADHD, autismspektrumtillstånd och utvecklingsstörning. I dessa skrifter berörs många olika frågor, till exempel insatser för ökad fysisk och pedagogisk tillgänglighet och olika stödinsatser.

En särskild utredning ska analysera den kommunala vuxenutbildningen på grundläggande nivå, bland annat den ekonomiska situationen för de studerande och ge förslag som kan förbättra utbildningen (dir. 2011:92).

Yrkeshögskola

Flera satsningar har nyligen gjorts för att öka tillgängligheten i yrkeshögskolan för personer med funktionsnedsättning. Myndigheten för yrkeshögskolan (2011) har konstaterat att utbildningarna inom yrkeshögskolan kan göras tillgängliga för dem som har behov av pedagogiskt stöd eller tillgängliga lokaler. Myndigheten har också fått i uppdrag att starta ett pilotprojekt med start hösten 2012 för att förbättra tillgängligheten utifrån de förslag som myndigheten själv lagt på området (Utbildningsdepartementet 2011b). De har inom ramen för det möjlighet att lämna bidrag för att anpassa utbildningen till personer med funktionsnedsättning. Myndigheten har också föreslagit delmål kopplade till inriktningsmålen ökad fysisk tillgänglighet, it-politiken och utbildningspolitiken (Myndigheten för yrkeshögskolan 2012).

Högskola och universitet

Arbetet inom högskola och universitet berörs i regeringens strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016 (Socialdepartementet 2011a). Högskolor och universitet har ansvaret för möjligheten att studera på lika villkor som det formuleras i diskrimineringslagen. Högscoleverket ska kontrollera detta arbete och främja rättigheter och möjligheter för personer med funktionshinder. Samtidigt ingår inte Högscoleverket bland de 22 strategiska myndigheter som ska följa upp funk-

tionshinderspolitiken. Högscolestudier används i detta avsnitt för studier på både högskola och universitet.

Högscoleverket har fått i uppdrag att sammanställa resultat för tillsyn av insatser för funktionshindrade studenter och att sprida goda exempel på främjande arbete (Utbildningsdepartementet 2011a). Frågor om stöd och diskriminering inom högskolan har beskrivits i tidigare avsnitt om skolans möte med funktionsnedsatta.

Antalet studenter och deras situation dåligt belyst

Det saknas en aktuell och detaljerad bild av situationen för studenter med funktionsnedsättning. Högscoleverket (2000) gjorde vid sekelskiftet en studie kring högscolestudier och funktionshinder. Funktionshindrade var underrepresenterade inom högskolor och universitet. Många upplevde att funktionshindret påverkade valet av program och även hade en negativ påverkan på studierna. Oftast blev studierna mer tidskrävande och ansträngande. Mycket har hänt på högskolans område de senaste tio åren och det kan finnas anledning att åter göra en liknande översyn på området. Någon sådan finns dock inte planerad för tillfället.³ En sådan studie kan även innefatta hur målgruppen upplever det stöd som finns för studenter med funktionsnedsättning.

Senare undersökningar om sociala och ekonomiska villkor inom högscolevärlden har visat att många studenter upplever att det tas för liten hänsyn till funktionsnedsättningen eller hälsoproblemen i utbildningen (Rurling 2010). I denna europeiska undersökning uppgav 39 procent av kvinnorna och 32 procent av männen i Sverige att ingen hänsyn tas. Värt att notera är att inte alla studenter är unga, även om huvuddelen i undersökningen var under 25 år.

Handisam (2012) har lyft fram det positiva i att studietakten och den tid som läggs på studierna inte verkar skilja sig nämnvärt mellan studenter med funktionsnedsättning och övriga studenter.

Antalet studenter med stöd ökar

Ett annat sätt att få en bild av hur många studenter som har en funktionsnedsättning är genom de särskilda stöd som finns för dem. I Ungdomsstyrelsens uppföljning av ungdomspolitikerna, *Ung idag 2012*, är unga i grundutbildning vid högskolan också den indikator inom utbildningsområdet där personer med funktionsnedsättning är urskiljbara (Ungdomsstyrelsen 2012). Uppgifterna bygger på hur många studenter som haft kontakt med samordnaren för

studenter med funktionsnedsättning vid universiteten eller högskolorna. En betydande andel av studenterna kan antas vara under 25 år.

Totalt 7 791 studenter, av dem 22 forskarstuderande, hade genom kontakt med samordnare tillgång till lärosätens stödresurser under 2011 (tabell 2.3). Av dem var 63 procent kvinnor. Utöver det har omkring 660 studenter, varav 12 forskarstuderande, kommit till samordnarens kännedom via lärare eller vägledare vid lärosätet.

Den största andelen har stöd med anledning av dyslexi. De som har stöd för kognitiva svårigheter är den grupp som ökar mest. Kostnaden för stödet under 2011 var omkring 64 miljoner kronor. Av dem gick 61 procent till tecken- och skrivtolkning.

Tabell 2.3 Antal studenter med stöd för funktionsnedsättning i högskolan, 2010 och 2011

	2010			2011		
	Tjejer	Killar	Totalt	Tjejer	Killar	Totalt
Dyslexi/specifika läs- och skrivsvårigheter	2 800	1 570	4 370	2 859	1 558	4 417
Kognitiva svårigheter/ funktionshinder	801	626	1 427	922	772	1 694
Rörelsehinder	407	199	606	377	190	567
Andra funktionshinder	244	91	335	335	151	486
Synskada	140	95	235	182	106	288
Hörselskada (utan tolk)	131	87	218	131	72	203
Döva/teckenspråkiga studenter (med tolk)	106	35	141	106	30	136
Totalt	4 629	2 703	7 332	4 912	2 879	7 791

Övriga studenter och forskarstuderande som samordnare känner till genom kontakt med lärare, vägledare med flera	277	370	647	434	230	664
---	-----	-----	-----	-----	-----	-----

Samtliga studenter	4 906	3 073	7 979	5 346	3 109	8 455
---------------------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

Källa: Studeramedfunktionshinder.nu.

Kommentar: Av studenterna 2011 var 22 forskarstuderande (12 kvinnor och 10 män), av studenterna 2010 var 24 forskarstuderande (19 kvinnor och 5 män).

Allt fler söker och får stöd. Antalet studenter med stöd ökade med 22 procent mellan 2008 och 2009. Fram till 2011 har antalet ökat med ytterligare 27,5 procent. Något som bidrar till ökad öppenhet är möjligheten att göra anpassat högskoleprov för personer med dyslexi eller synskada (se www.studera.nu). Antalet som gör detta prov har ökat något och våren 2012 gjorde knappt 800 elever det.

Erfarenheter från samordnare för funktionsnedsatta

Ungdomsstyrelsen har som en del av utredningen bjudit in nätverket för samordnare för studenter med funktionshinder till en dialog. De beskrev att de senaste tio åren har inneburit en stor förändring i högskolevärlden. Funktionshindersfrågorna har gått från att betraktats som enskilda studentfrågor till att alla lärare och annan personal är inblandade. Högskolevärlden bedömdes dock delvis ha fått en mindre framträdande roll i funktionshinderspolitiken. Bland annat nämndes att många bra förslag läggs i utredningen *Sänkta trösklar, högt i tak* (SOU 2012:31), exempelvis för folkhögskolor, men att akademiska studier delvis hamnar i skymundan.

De konstaterade samtidigt att det saknas bra statistik som beskriver antalet och situationen för samtliga personer med funktionsnedsättning inom högskolan. Den grupp samordnarna kommer i kontakt med har dock vuxit och flera möjliga förklaringar gavs:

- Stödet kan ha blivit bättre på lägre studienivåer och att fler därför har möjlighet att studera på högskola.
- Fler kan ha fått kännedom om de möjligheter till stöd som finns.

- Ökade svårigheter att komma in på arbetsmarknaden kan göra att fler påbörjar högskolestudier och/eller läser längre.

- Högskolan framstår som en etableringsväg och framtida arbetsgivare.

Personer med dyslexi är den största gruppen och också den som fram till för några år sedan växte mest av de som kommer i kontakt med samordnarna. Under de senaste åren har istället personer med neuropsykiatriska diagnoser eller psykisk ohälsa ökat mest.

Hinder i utbildningen

Som ett hinder för att påbörja och delta i högskolestudier nämndes att det finns tendenser att personer med dyslexi kan ha svårare att komma in på grund av det nya meritvärderingssystemet. Detta eftersom lärare på lägre nivåer kan uppmuntra dem att välja bort franska, tyska och spanska. Ofta påbörjar de också engelska studier senare vilket gör det svårare med engelsk kurslitteratur. Samordnarna efterlyste också en utveckling av språkverkstäder vid samtliga lärosäten.

Det är också svårt att diagnosticera dyslexi, inte minst bland nyanlända. I det arbetet bedöms Norge ha kommit längre än Sverige. Ett problem är att skolan ska göra utredningen samtidigt som diagnosen är kopplad till en rad rättigheter. Detta kan möjligen göra att en del underlåter att ställa diagnoser. Att låta en oberoende part få ansvar för detta skulle stärka rättssäkerheten. På vissa håll finns också problem för dyslektiker att få talböcker i tid. Detta innebär att studierna försenas och att de riskerar att dra på sig återbetalningskrav och extra studieskulder. Det finns dock möjlighet att i efterhand ansöka om avskrivning av medel från CSN, det vill säga att

man slipper betala tillbaka lånet. Kännedomen om detta bedöms dock vara låg, samtidigt som den individuella prövningen kring synnerliga skäl bedöms som svårferutsedd.

En del studenter kan allmänt ha svårigheter för de studieupplägg som finns inom högskolan och inom vissa ämnen. För de som har behov av mycket struktur kan problembaserad inledning och gruppstudier vara svårare.

Studenters erfarenheter av högskolestudier

Under de senaste åren har flera svenska studier uppmärksammat situationen för studenter med funktionsnedsättning (se Björn Milrad 2010). Samtidigt har ytterligare studier kring tillgänglighet efterlysts. Marianne Björn Milrad (2010) har i sin avhandling beskrivit hinder och möjligheter för studenter med dyslexi. Nio personer intervjuades och alla var inte unga, så resultaten bör tolkas med försiktighet. Bland dem fanns mycket olika erfarenheter av högskolestudier. Gemensamt för de som hade fått en diagnos tidigt och haft en ganska problemfri skoltid var att deras föräldrar tidigt arbetat för detta. Som tidigare nämnts hade flera av de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuat varit med om att få diagnoser relativt sent, och i något fall hade föräldrarna fått arbeta för att få diagnos. Detta understryker den betydelse som kunskap om stöd kan ha och den viktiga roll som föräldrarna kan spela.

Bland de lärare som intervjuades fanns också många olika synsätt representerade, från att lärarna upplever sig begränsade i hur mycket stöd de kan ge, till reflektioner om studenter med dyslexi ska ha möjlighet att läsa valfri utbildning (Björn Milrad 2010). Även andra studier har gjorts utifrån universitetslärares perspektiv på undervisning (se Eriksson Gustavsson & Holme 2009).

En annan intervjustudie har visat att studenter med dyslexi ofta ställs inför dubbla utmaningar. Utöver att tillägna sig studierna behöver de också lära sig studieteknik genom de stöd som finns (Eriksson Gustavsson 2011). Tiden är en viktig faktor för studenterna. Möjligheter till förlängd studietid och studieuppehåll är av betydelse och många har också en lägre studietakt än övriga studenter. Som förslag lades bland annat en tidig individuell uppföljning av dessa studenters studiesituation och studievardag för att skapa lika möjligheter för dem i studierna.

Begränsade möjligheter till deltidsstudier

Ytterligare en svårighet är att det inte är möjligt att studera på deltid och samtidigt få aktivitetsersättning. För de som är i behov av att trappa upp sina studier efter ett avbrott, exempelvis på grund av sjukdom, måste därför börja studera på heltid om de ska ha aktivitetsersättning fortsättningsvis. Överlag bedömde samordnarna att reglerna mellan aktivitetsersättning och stöd från CSN är svåröverskådliga. Det kan också vara särskilt problematiskt när stöd ska omprövas för personer med psykisk funktionsnedsättning eller personer som upplever skov (tillfälliga försämringar) i sin sjukdom. Detta bedömdes kunna bidra till att en del personer med funktionsnedsättning väljer bort högskolestudier om de själva saknar ekonomiska resurser att finansiera sina studier.

Studenters boendesituation

Bostadsbrist drabbar studenter i allmänhet i de stora studentstäderna. Samordnarna lyfte fram att personer med funktionsnedsättning kan bli särskilt utsatta eftersom anpassning tar tid. Det kan bli så att de hamnar i en annan del av staden än andra studenter, vilket kan påverka närheten till lärosätet, men också till sociala aktiviteter

på fritiden. Detta kan innebära en begränsning i möjligheten att söka olika utbildningar eftersom det därmed på flera sätt blir smidigare att studera där personen redan är bosatt om den möjligheten finns.

Utvecklingsområden

Som utvecklingsområde nämndes uppdaterade undersökningar av hur dagens studenter med funktionsnedsättning upplever sin situation. Det är viktigt att stärka övergången från akademiska studier till yrkesliv, till exempel genom praktik. Samordnarna beskrev också hur stödet från Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan kan brista i denna övergång. För att få stöd krävs ofta att man är registrerad som arbetssökande. För en del unga med funktionsnedsättning skulle det vara bra om det fanns möjlighet att redan de sista två terminerna få information om vilka stöd de kan få.

En ytterligare anledning är att dessa studenter ofta själva får förklara för potentiella arbetsgivare vilka stöd som behövs och vilka de kan få. Det är bra om detta finns klarlagt och kan användas direkt i jobbsökandet. Arbetet med karriärscentrum vid högskolorna skulle också kunna förstärkas och Arbetsförmedlingen skulle kunna få en mer flexibel roll i vad de kan bidra med vid verksamhetsförlagd utbildning.

Studentkårernas verksamhet

För att göra studentkåren tillgänglig driver Sveriges förenade studentkårer (SFS) sedan 2011 det treåriga projektet *Så funkar det*, med stöd från Arvsfonden. Syftet är att höja kunskapen om tillgänglighet, att utmana attityder och bryta normer. De har också gett ut handboken *Bryt en norm* (Sveriges förenade studentkårer 2010) om diskriminering.

I studentkårerna finns en utbredd vilja att vara tillgänglig men kunskap saknas ofta om hur det

går att arbeta på området. Detta konstateras i rapporten *Studentkårer och tillgänglighet – en nulägeskoll* (Sveriges förenade studentkårer 2012). Den bygger på intervjuer och besök hos 16 studentkårer och 13 högskolor. Kartläggningen ska användas som utgångspunkt i det fortsatta arbetet i projektet *Så funkar det*.

Flera utvecklingsområden pekas ut. Ett är att studentkårerna behöver bli bättre på att nå ut med sin information, ett annat är att skapa möteskulturer som är välkomnande och inkluderande. Detta gäller också sociala aktiviteter som kårerna anordnar. De lyfte även fram att det saknas ett nationellt regelverk för det pedagogiska stöd som högskolor ska ge till studenter med funktionsnedsättningar och vissa brister i hur lärare och kursansvariga hanterar frågorna. Det kan handla om att studenten tvingas ta ansvar för att informera lärare om sina behov vid varje kurs som påbörjas och att sena förändringar i litteraturlistor kan göra att det inte finns tid att få tillgång till litteratur.

Andra utbildningsformer och lärande

Lärandet utanför skolsystemet kan delas in i olika former. Informellt lärande innebär att ta till sig kunskap, attityder och färdigheter genom vardagsaktiviteter, till exempel med vänner eller i familjen. Icke-formellt lärande sker istället organiserat vid sidan av det formella utbildningssystemet, till exempel i studieförbund. En annan typ av verksamhet, som Ungdomsstyrelsen administrerar, är EU-programmet Ung och aktiv i Europa. I det ingår bland annat möjligheten för unga i åldern 18–30 år att vara volontär utomlands. Syftet är att stödja lärande och att skapa utbyte mellan olika länder. Unga som är marginaliserade på olika sätt, däribland unga med funktionsnedsättning, är särskilt prioriterade i programmet.

Avslutning

Inom funktionshinderspolitiken finns många mål för utbildningsområdet. De spänner från övergripande förbättring av elevers möjligheter att utvecklas så långt som möjligt till ökad kunskap och bättre stöd från skolor och lärare.

Unga med funktionsnedsättning är en heterogen grupp som ställer mycket olikartade krav på utbildningsväsendet. Det har inte varit möjligt att inom Ungdomsstyrelsens utredningsuppdrag fullt belysa det arbete som bedrivs. Den uppföljning som skolmyndigheterna gör på området kan väntas ge en fördjupad bild under de kommande åren. Däremot kan Ungdomsstyrelsen konstatera att unga med funktionsnedsättning generellt har en sämre situation än övriga unga när det gäller utbildningsnivå, nöjdhet med sin skolsituation och utbildning samt trygghet i skolan. Detta pekar på att det finns betydande arbete kvar att göra för att dessa unga ska få lika förutsättningar och möjligheter som sina jämnåriga kamrater.

Referenser

- Barnombudsmanen (2009). *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet (Ds 2009:25)*. Ställd till Utbildningsdepartementet. Remissvar 9.1:0570/09.
- Bergh, S., Skogman, E. & Tideman, M. (2010). *Våga lite mer – studerandes erfarenheter av längre folkhögskolekurser riktade till personer med utvecklingsstörning*. Stockholm: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Björn Milrad, M. (2010). *Studenter med läs- och skrivsvårigheter som deltagare i högre utbildning*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Boverket (2011). *Enkelt avhjälpt i lokaler – dags att åtgärda!* Karlskrona: Boverket.
- Börjeson, M., Dahlin, A., Ekström, V. & Rydestam, K. (2011). *Folkhögskoledeltagarundersökning 2010. Utbildning för alla?* Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Dir. 2011:92 *Översyn av den kommunala vuxenutbildningen på grundläggande nivå*.
- Dir. 2011:122 *Modernisering av studiehjälpen och anpassning av studiestödet till nya studerandegrupper*.
- Diskrimineringsombudsmanen (2009). *Förebygga diskriminering – främja likabehandling. DO:s handledning för att utforma en likabehandlingsplan i högskolan*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmanen.
- Diskrimineringsombudsmanen (2011). *Årsredovisning 2011*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmanen.
- Diskrimineringsombudsmanen (2012). *Lika rättigheter i skolan – handledning*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmanen.
- Ds 2008:23. *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Fritzes.
- Eriksson Gustavsson, A-L. (2011). "Det är tufft att plugga ... men jag känner att jag klarar det". *En studie om akademiska studier och skriftspråkliga svårigheter*. Linköpings universitet.
- Eriksson Gustavsson, A-L. & Holme, L. (2009). *Att göra olika lika – universitetslärares uppfattningar om och erfarenheter av undervisning av funktionshindrade studenter*. Linköping: Linköpings universitet.
- Folkbildningsrådet (2011). *Årsredovisning med verksamhetsberättelser 2011*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Förordning (2009:43) om statsbidrag för yrkesinriktad och viss teoretisk vuxenutbildning på gymnasial nivå.
- Förordning (2010:2016) om statsbidrag för lärlingsutbildning för vuxna.
- Grausne, J. (2009). *Folkhögskolornas kvalitetsuppföljning 2009 – En sammanställning av svaren från personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Handikappförbundens samarbetsorgan (2009). *Ytrande över promemorian Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet (DS 2009:25)*. Diarienummer 09-024.
- Handisam (2012). *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012*. Stockholm: Handisam.
- Holmström, O. (2000). *Funktionshindrade och folkhögskolan. Perspektiv på empowerment genom folkbildning*. Stockholm: Folkbildningsrådet.
- Högskoleverket (2000). *Högskoleutbildning och funktionshinder*. Stockholm: Högskoleverket.
- Inspektionen för socialförsäkringen (2012). *Aktivitetssättning. Från förlängd skolgång till nedsatt arbetsförmåga*. Stockholm: Inspektionen för socialförsäkringen.
- Linder, E., Rådbrink, L., Westerberg, C. & Tideman, M. (2006). *Vuxenutbildning för personer med funktionshinder – med fokus på delaktighet och jämlikhet i villkor. En litteraturoversikt*. Stockholm: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Linköpings universitet (2012). *Strategi och handlingsplan för lika villkor 2012*. Linköpings universitet.
- Mineur, T. (2010). *Gymnasiesärskolans organisering och verksamhet*. Högskolan i Halmstad.
- Myndigheten för yrkeshögskolan (2011). *Redovisning av hur yrkeshögskoleutbildningar kan göras tillgängliga för personer med funktionsnedsättning*. Västerås: Myndigheten för yrkeshögskolan.
- Myndigheten för yrkeshögskolan (2012). *Redovisning av delmål för genomförandet av den nationella funktionshinderspolitiken 2012–2016*. Västerås: Myndigheten för yrkeshögskolan.
- Paulsson, K. (2010). "Visst har jag rätt att ...": *en handbok om rättigheter i skolan för elever med funktionsnedsättning*. Ljungbyholm: Unga RBU-are.
- Regeringens proposition 2004/05:2 *Makt att bestämma – rätt till välfärd*.
- Regeringens proposition 2009/10:165 *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.
- Regeringens proposition 2011/12:50 *En gymnasiesärskola med hög kvalitet*.
- Regeringens proposition 2012/13:1 *Budgetpropositionen för 2013. Förslag till statens budget för 2013, finansplan och skattefrågor*.
- Regeringens skrivelse 2009/10:53 *En strategi för ungdomspolitiken*.
- Rurling, Å. (2010). *Eurostudent – om svenska studenter i en europeisk undersökning, hösten 2009*. Stockholm: Högskoleverket.

- Skolinspektionen (2009). *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i grundskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2010a). *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i gymnasieskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2010b). *Litteraturoversikt för skolsituationen för elever med autismspektrumtillstånd i skolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2010c). *Undervisningen i svenska grundskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2011a). *Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi i grundskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2011b). *Särskolan. Granskning av handläggning och utredning inför beslut om mottagande*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2011c). *Mottagandet i särskolan under lupp. Granskning av handläggning, utredning och information i 58 kommuner*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2011d). *Huvudmannabeslut efter riktad tillsyn av Specialskolan. Beslut och rapporter*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2012a). *En skola med tilltro lyfter alla elever. Skolinspektionens erfarenheter och resultat från tillsyn och kvalitetsgranskning 2011*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen (2012b). *"Inte enligt mallen". Om skolsituationen för elever i grundskolan med diagnos inom autismspektrumtillstånd*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolverket (2005). *Handikapp i skolan. Det offentliga skolväsendets möte med funktionshinder från folkskolan till nutid*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2006). *På andras villkor – skolans möte med elever med funktionshinder*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2007). *Kategorisering av elever med funktionshinder i Skolverkets arbete*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2009a). *Tillgänglighet till skolans lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2009b). *Skolan och Aspergers syndrom*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2009c). *Med samverkan är allt möjligt. Inspiration för arbete med övergång till arbetsliv och vuxenliv inom gymnasiesärskolan och särvux*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2010a). *Förslag på delmål samt struktur för uppföljning inför en handikappolitisk strategi*. Stockholm: Skolverket. Dnr 2010:420.
- Skolverket (2010b). *Skolfrånvaro och vägen tillbaka. Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2012a). *Genomförande av funktionshinderspolitiken*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2012b). *Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2012c). *Mer om ... Målgruppen för grundskolan, gymnasiesärskolan och särskild utbildning för vuxna. Juridisk vägledning*. Stockholm: Skolverket.
- Socialdepartementet (2011a). *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2011b). *Uppdrag att samordna satsningen Fritt val av hjälpmedel i gymnasieskolan och vuxenutbildningen för att underlätta övergången från skola till arbetsliv samt utbetalt av medel*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012a). *Uppdrag att redovisa och föreslå utveckling av data om levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012b). *Levnadsförhållanden bland personer med funktionsnedsättning mätt med ULF*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012c). *Uppdrag om delmål, uppföljning och redovisning inom ramen för En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen (2010). *Inkomster och utgifter för vissa personer 20–64 år med funktionsnedsättningar. Specialbearbetning av SCB:s undersökning HEK*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2004:30 *Folkbildning i brytningar – en utvärdering av studieförbund och folkhögskolor*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2008:102 *Brist på brådska – en översyn av aktivitetsersättningen*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:8 *Den framtida gymnasiesärskolan: en likvärdig utbildning för ungdomar med utvecklingsstörning*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:30 *Med rätt att välja – flexibel utbildning för elever som tillhör specialskolans målgrupp*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:83 *En samlad tolktjänst – samordning och utveckling av tolktjänst för barndomsdöva, vuxendöva, hörselskadade och personer med dövblindhet*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2012:24 *Likvärdig utbildning – riksrekryterande gymnasial utbildning för vissa ungdomar med funktionsnedsättning*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2012:31 *Sänkta trösklar, högt i tak*. Stockholm: Fritzes.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2011a). *En likvärdig utbildning för alla – tillsammans gör vi det möjligt*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2011b). *Utveckla skolan för elever med funktionsnedsättning*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2011c). *Möjligheter till högre studier – för studenter med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2012a). *Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med funktionsnedsättning. Övergripande information om stödinsatser*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2012b). *Att göra studiesituationen tillgänglig för vuxna med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Statens folkhälsoinstitut (2011). *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

Statistiska centralbyrån (2011). *Rapportering: uppdrag att ta fram underlag för statistik gällande barn med funktionsnedsättning*. Örebro: Statistiska centralbyrån.

Statistiska centralbyrån (2012). *Rapportering: Uppdrag att redovisa och föreslå utveckling av data om levnadsvillkoren för personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Statistiska centralbyrån & Folkbildningsrådet (2010). *Folkhögskolan vår- och höstterminen 2010. Statistiska meddelanden UF 22 SM 1101*. Örebro: Statistiska centralbyrån.

Sveriges förenade studentkårer (2010). *Bryt en norm! Din handbok när du blir diskriminerad som student*. Stockholm: Sveriges förenade studentkårer.

Sveriges förenade studentkårer (2012). *Studentkårer och tillgänglighet. En nulägeskoll*. Stockholm: Sveriges förenade studentkårer.

Sveriges Kommuner och Landsting (2012). *Framgångsfaktorer för tillgänglighet i fysisk planering och fastigheter*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.

Temagruppen Unga i arbetslivet (2012a). "Skräddarsydd jobb gav Max utdelning. Fördomar största hindret för unga med funktionsnedsättning" i *Resumé* nr. 2, 2 juli 2012. Stockholm: Auktoriserade annonsbyråers förening.

Tideman, M. & Szönyi, K. (2011) "Sverige behöver ingen särskola". I *Dagens Nyheter*. 2011-02-03.

Tufvesson, C. & Tufvesson, J. (2009). *Bygga skolor för fler: den fysiska lärmiljöns betydelse för elever med koncentrationssvårigheter*. Stockholm: Svensk byggtjänst.

Unga synskadade (2011). *På lika villkor. En rapport om pedagogiskt skolstöd till elever med synnedsättning*. Stockholm: Unga synskadade.

Ungdomsstyrelsen (2011). *Betänkandet Den framtida gymnasieskolan – en likvärdig utbildning för ungdomar med utvecklingsstörning (SOU 2011:8)*. Remissvar 17-249/11, 2011-05-13.

Ungdomsstyrelsen (2012). *Ung idag 2012*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Utbildningsdepartementet (2011a). *Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende Högskoleverket*.

Utbildningsdepartementet (2011b). *Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende Myndigheten för yrkeshögskolan*.

Utbildningsdepartementet (2011c). *Uppdrag att stödja skolors utveckling av ämnet idrott och hälsa*. U2011/5948S.

Elektroniska källor

www.fbkalitet.se
www.folkhogskola.nu
www.handikappupplysningen.se
www.planforskolan.se
www.skolverket.se
www.studera.nu
www.studeraimedfunktionshinder.nu
www.validerat.se

Noter

¹ Denna skillnad är signifikant på 90 procents säkerhetsnivå.

² Mejlkorrespondens med Barn- och elevombudet 2012-08-22.

³ Mejlkorrespondens med Högskoleverket 2012-06-05.

KAPITEL 3

Arbete och försörjning

Inledning

I detta kapitel berättar vi om ungas etablering i samhället. Det handlar inte minst om möjligheterna att få och behålla ett arbete eller att ha en meningsfull daglig sysselsättning. Att ha ett arbete har betydelse för många delar av livet, inte minst ekonomiskt och socialt. Det ger bättre möjligheter att hävda sig på bostadsmarknaden och det ger större utrymme för att bilda familj, skaffa barn och att ha ett rikt fritidsliv. Att ha ett arbete kan också vara av betydelse för hälsosituationen, samtidigt som både en funktionsnedsättning och en persons hälsa kan påverka möjligheterna att få och behålla ett arbete.

I kapitlet beskriver vi ungas övergång från studier till arbete – möjligheterna att få och ta ett arbete, vilka insatser som sker för att underlätta ungas etablering och hur villkoren ser ut för dem som har ett arbete. Viktiga delar av etableringen grundläggs tidigt och har beskrivits i föregående kapitel om utbildning och lärande. Kapitlet avslutas med analyser av situationen för de som har ett arbete tillsammans med arbetsgivarnas ansvar. Inledningsvis ger vi dock en allmän beskrivning av hur ungas ekonomiska situation och boende påverkar etableringen i samhället.

Funktionshinderspolitiken

I FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning säger en av artiklarna att personer med funktionsnedsättning har rätt till arbete på lika villkor som andra (Ds 2008:23). I strategin för genomförandet av funktionshinderspolitiken 2011–2016 finns två inriktningsmål för arbets-

marknadspolitiken. Sysselsättningsgraden ska öka för personer med funktionsnedsättning som har nedsatt arbetsförmåga. Det ska också finnas en effektiv matchning mellan dessa personer och lediga arbeten (Socialdepartementet 2011).

Bland de insatser som regeringen nämner i anslutning till det är översyn av dagens arbetsmarknadspolitiska insatser och sjukförsäkringen. Fler unga ska också få jobb eller utbildning. Den offentliga sektorn bör ta ett större ansvar som arbetsgivare och den information som finns ska bli bättre och mer samordnad. Satsningar på sociala företag ska fortsätta och goda exempel ska spridas.

Arbetsförmedlingen och Arbetsmiljöverket är de två myndigheter som har i uppgift att arbeta med delmål inom denna del av funktionshinderspolitiken. Arbetsförmedlingen (2012a) har fyra delmål kopplade till detta där ett särskilt gäller unga:

- Andelen som får en anställning eller utbildning ska öka varje år bland personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga.
- Andelen som får en anställning eller utbildning ska öka årligen bland unga under 30 år med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga.
- Tiden mellan att en person skrivs in på Arbetsförmedlingen och att funktionsnedsatt arbetsförmåga har identifierats och registrerats ska förkortas.
- Krav på tillgänglighet ska alltid ställas i förfrågningsunderlag och avtal i Arbetsförmedlingens upphandlingar av arbetsmarknadspolitiska verksamheter.

Arbetsmiljöverket (2012) har flera delmål som bland annat handlar om att tillgänglighetsfrågor ska ingå i arbetet med föreskrifter och att en särskild bevakning av detta ska ske vid minst en årlig nationell eller regional tillsyn. Antalet strategiska myndigheter inom funktionshinderspolitiken utökades under 2012 (Socialdepartementet 2012).

Försäkringskassans delmål handlar bland annat om att bidra till ökad delaktighet i arbetsliv och samhällsliv för personer med funktionsnedsättning, med särskild inriktning mot unga med aktivitetsersättning, att öka kunskapen om varför det finns skillnader i det stöd som ges till personer med funktionsnedsättning (särskilt när det gäller assistansersättning) och att öka tillgängligheten i fysiska mötesplatser och it-lösningar.

Ungdomspolitik

Arbete och försörjning är ett av fem huvudområden i Ungdomspolitik. I *En strategi för ungdomspolitik* (skr 2009/10:53) beskrivs området utifrån ekonomisk situation, arbetsmarknad, entreprenörskap och bostadssituation. De övergripande målen att alla unga ska få verklig tillgång till välfärd och inflytande har tydliga kopplingar till ekonomisk situation och etablering på arbetsmarknaden.

Ungas etablering på arbetsmarknaden sker allt senare och i strategin lyfter regeringen fram att ungas inträde på arbetsmarknaden bör underlättas. De konstaterar också att unga tillhör dem som drabbas hårdast vid en ekonomisk lågkonjunktur. Övergången mellan studier och arbete måste förbättras för unga.

Arbetsmarknadsfrågorna kopplade till det ungdomspolitiska fältet har under lång tid bedrivits med fokus på samverkan mellan olika politikområden och aktörer. Detta inte minst på det lokala planet i landets kommuner, bland annat med etablering av så kallade navigatorcentrum med samarbete mellan kommunala förvaltningar och andra aktörer som Arbetsförmedling, Försäkringskassa och ideella organisationer.

Kring ekonomisk utsatthet lyfts ungas särskilt svåra situation fram, att aktivitetsersättningar och andra ekonomiska ersättningar har ökat bland unga samt hur Kronofogdemyndigheten arbetar aktivt förebyggande. Sämre ekonomiska villkor och senarelagd arbetsmarknads-etablering medverkar till att senarelägga ungas familje- och bostadsetablering. Ungas situation på bostadsmarknaden kan också underlättas och kopplas i strategin samman med möjligheterna till en egen inkomst. Regeringen konstaterar också att kommunerna har ansvar för bostadsförsörjningen och att många också gör insatser för att underlätta ungas etablering.

Fokus i detta kapitel ligger huvudsakligen på arbetsmarknaden eftersom det är detta område som nämns i det aktuella utredningsuppdraget. Inledningsvis berörs dock även de andra områdena. Ekonomisk situation och bostadsfrågor hör också tätt samman med etablering i arbetslivet.

Försörjning och boende

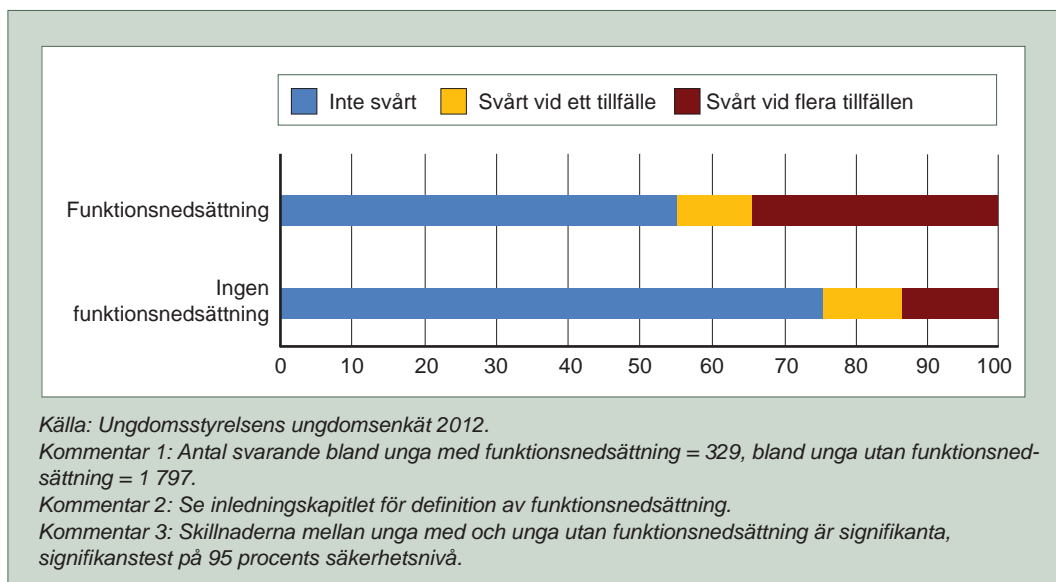
Ekonomi

Mindre vanligt att klara sina löpande utgifter

Flera analyser visar att unga med funktionsnedsättning har en mer utsatt ekonomisk situation än övriga unga. Ett sätt att mäta detta är förmågan att klara sina utgifter. Enligt *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* är det 45 procent bland funktionsnedsatta i åldern 16–25 år som en eller flera gånger haft svårighet att betala löpande utgifter under det senaste året (figur 3.1). Det kan handla om sådant som hyra eller räkningar. Motsvarande andel bland övriga unga är 25 procent. Hela 33 procent av de med funktionsnedsättning har upplevt svårigheter vid flera tillfällen (13 procent bland övriga unga). Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan könen bland unga med funktionsnedsättning.

Det finns inte heller några skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning när det gäller hur stor andel som tar emot ekonomisk hjälp av sina föräldrar eller av andra närstående. Bland funktionsnedsatta som inte har ekonomiskt stöd från närstående är det dock en betydligt högre andel, 34 procent, som uppger att de inte heller kan få sådan hjälp. Detta kan jämföras med 14 procent bland övriga unga. Här finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan könen.

Unga, 16–25 år, fick också uppskatta sin årsinkomst. Av dem utan funktionsnedsättning svarade 51 procent att inkomsten skulle vara lägre än 100 000 kronor före skatt under 2012. Bland unga med funktionsnedsättning var motsvarande andel 62 procent. Dock är denna skillnad inte

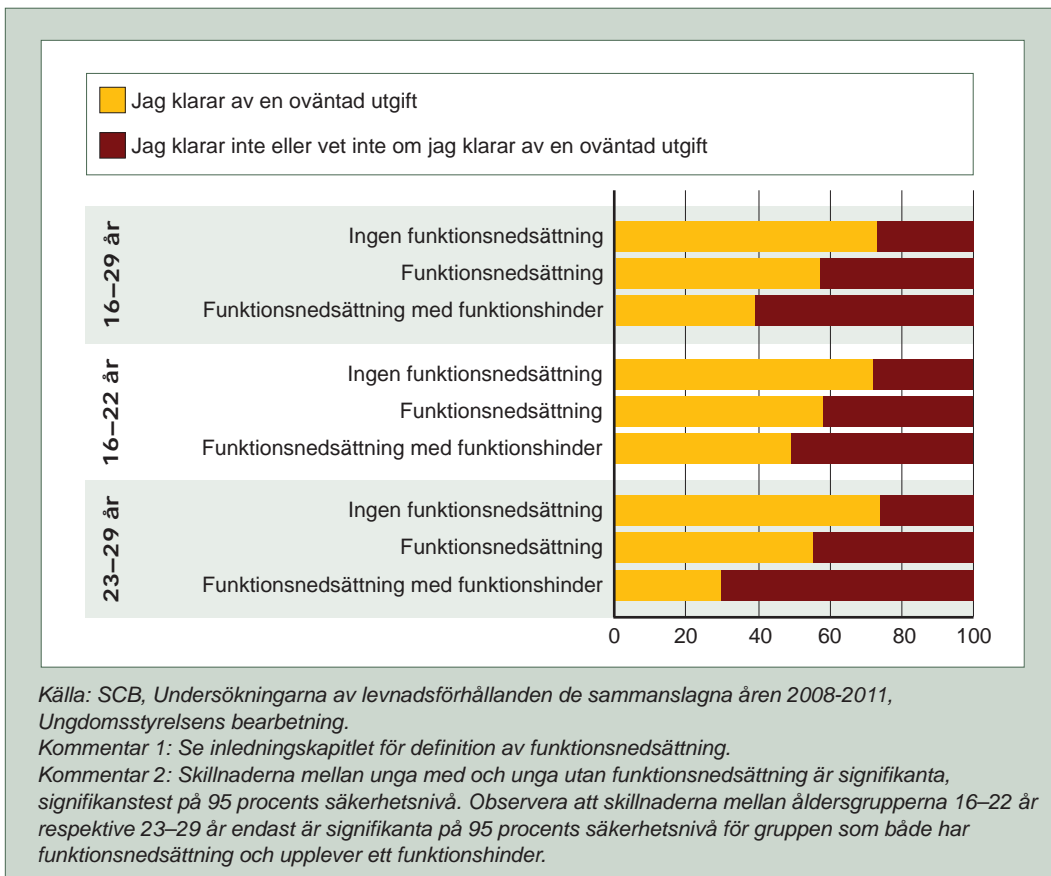
Figur 3.1 Andel som haft svårt att klara löpande utgifter som hyra och räkningar under de senaste 12 månaderna, 16–25 år, 2012. Procent.

statistiskt säkerställt. Det är däremot skillnaden mellan killar med och killar utan funktionsnedsättning där 67 respektive 49 procent har en beräknad inkomst på mindre än 100 000 kronor före skatt. Längre fram i kapitlet konstateras att många av de unga som varken arbetar eller studerar och som har ersättning från Försäkringskassan helt saknar egen inkomst från arbete eller näringsverksamhet.

Svårare att klara en oväntad utgift

Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna 2008–2011 visar även betydande skillnader i att kunna klara en oväntad utgift på 8 000 kronor utan att låna pengar eller be om hjälp. De som även upplever ett funktionshinder har de största svårigheterna (figur 3.2).

Av unga, 16–29 år, med funktionsnedsättning är det 57 procent som uppger sig kunna klara en sådan utgift. Bland övriga unga är motsvarande andel 73 procent (77 procent av männen och 69

Figur 3.2 Andel som klarar en oväntad utgift på 8 000 kronor utan att låna eller be om hjälp, 16–29 år, 2008–2011. Procent.

procent av kvinnorna). Unga som har funktionsnedsättning och även upplever funktionshinder har det svårast, endast 39 procent skulle kunna klara en sådan oväntad utgift. Tendensen blir tydligare med ökad ålder, där 30 procent av denna grupp i åldern 23–29 år kan klara utgiften (jämfört med 74 procent av unga utan funktionsnedsättning). Detta kan ses som ett utslag för en betydligt lägre etableringsgrad för denna grupp. För en del kan det också handla om att leva med stöd från samhället och att det då finns små marginaler. Etableringsprocessen går åt fel håll för dem som både har en funktionsnedsättning och upplever ett funktionshinder. När de borde få ökade möjligheter att klara sina utgifter med stigande ålder är det istället tvärtom. Andelen som kan tackla en oväntad utgift minskar från 49 till 30 procent mellan åldersgrupperna 16–22 år och 23–29 år.

Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan kvinnor och män bland dem som har en funktionsnedsättning. För dem som även upplever ett funktionshinder är urvalsgruppen för liten för att kunna göra jämförelser utifrån kön eller ålder.

Vanligare att ha tagit emot ekonomiskt stöd

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar också att det bland unga, 16–25 år, med funktionsnedsättning är vanligare att ha tagit emot bidrag än bland övriga unga. Det var 32 procent som gjort detta under de senaste 12 månaderna, jämfört med 13 procent av övriga unga (tabell 3.1).

Enkäten indikerar att det är omkring tre gånger så vanligt att ha tagit emot ekonomiskt bistånd och dubbelt så vanligt att ha tagit emot aktivitetsersättning bland de som har en funktionsnedsättning jämfört med bland övriga.¹ För att i detalj studera bidragsmottagande är de register som upprättas vid utbetalning av aktivitetsersättning i många fall en mer tillförlitlig kunskapskälla. Dock är inte heller det en fullständig källa eftersom funktionsnedsättning inte registreras vid flera av dem.

Tabell 3.1 Andel som tagit emot bidrag de senaste 12 månaderna, 16-25 år, 2012. Procent

	Funktionsnedsättning	Ingen funktionsnedsättning
Arbetslöshetsersättning	8,0 n.s.	5,0 n.s.
Ekonomiskt bistånd	12,8	3,1
Aktivitetsersättning	18,4	7,8
Ej tagit emot stöd	68,2	87,5

Källa: Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012.

N.s. = Skillnaderna mellan grupperna är inte statistiskt säkerställd.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 333, bland unga utan funktionsnedsättning = 1 820.

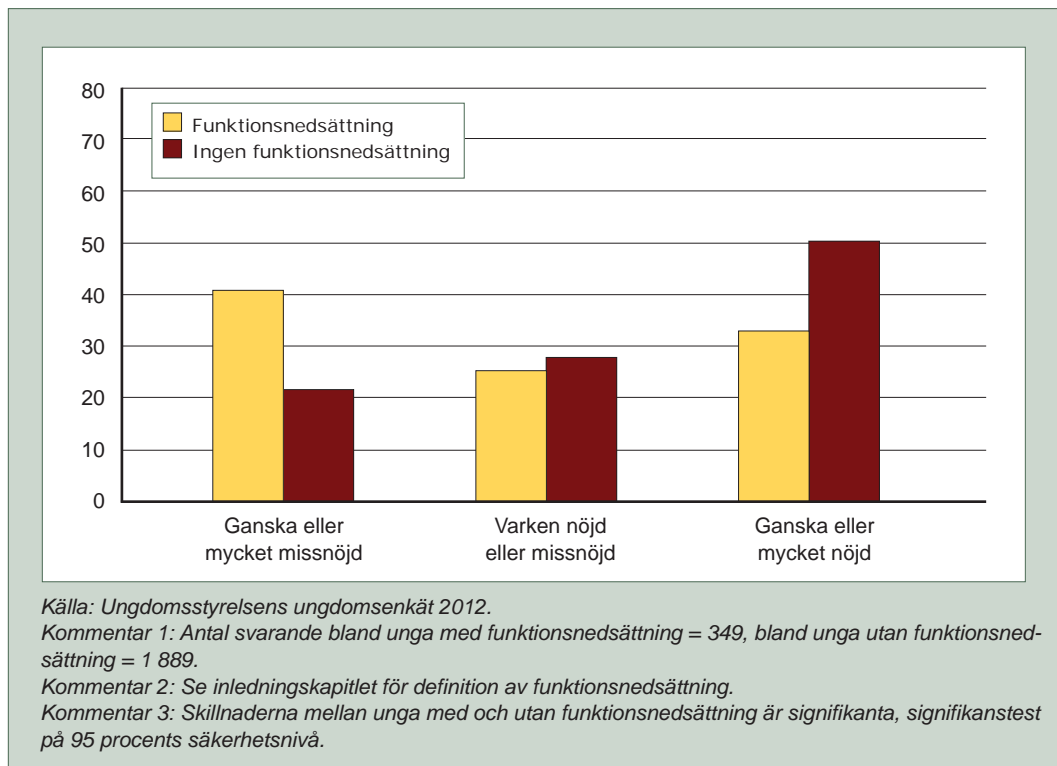
Kommentar 2: För definition av funktionsnedsättning, se inledningskapitlet.

Kommentar 3: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikantest på 95 procents säkerhetsnivå.

Det finns också studier som visar på ekonomisk utsatthet bland unga, 19–29 år, som har aktivitetsersättning på grund av nedsatt arbetsförmåga (Försäkringskassan 2012a). I den gruppen har 35 procent låg ekonomisk standard jämfört med 25 procent av övriga unga. Låg ekonomisk standard innebär en disponibel inkomst som ligger under 60 procent av medianen av den ekonomiska standarden för hela befolkningen. Bland dem med aktivitetsersättning är situationen sämst för unga i åldern 19–24 år och generellt sämre för kvinnor än för män. Andelen som bor i hushåll som har ekonomiskt bistånd är också högre bland 19–29-åringar som tar emot aktivitetsersättning (16 procent jämfört med 8 procent i övriga befolkningen) (Försäkringskassan 2012a).

Mindre andel nöjda med sin ekonomi

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 har unga också fått bedöma i vilken utsträckning de är nöjda med sin ekonomi. Nästan en dubbelt så stor andel är mycket eller ganska missnöjda med sin ekonomi bland de som har en funktionsnedsättning jämfört med bland övriga unga, 41 respektive 22 procent (figur 3.3). Hela 19 procent är mycket missnöjda med sin ekonomi jämfört med 7 procent av övriga unga. Bland unga med funktionsnedsättning är det ungefär lika stor andel killar som tjejer som är mycket eller ganska missnöjda med sin ekonomi.

Figur 3.3 Allmän nöjdhet över den egna ekonomin, 16–25 år, 2012. Procent.

Utsatt ekonomi bekräftad i tidigare analyser

Det finns många sätt att avgränsa gruppen med funktionsnedsättning och även att mäta ekonomisk situation. Socialstyrelsen (2010) har i en genomgång av tidigare studier konstaterat att dessa ger en entydig bild. Personer med funktionsnedsättning har en lägre disponibel inkomst än personer utan funktionsnedsättning. I jämförelse med övriga befolkningen har en mindre andel löneinkomst under året och löneinkomsten är lägre. De är också överrepresenterade bland de som lever på socialbidrag, ekonomiskt bistånd och sjukpenning.

Socialstyrelsens (2010) egen bearbetning av Statistiska centralbyråns undersökning Hushållens ekonomi (HEK) visar liknande mönster. I hela befolkningen har män högre lön än kvinnor. Denna skillnad mellan könen är ännu större bland personer med funktionsnedsättningar. Bland hela befolkningen, 20–64 år, hade 5 procent haft ekonomiskt bistånd någon gång under 2005 eller 2006. Motsvarande andel bland funktionsnedsatta var 14 procent. Rörelsehinder är den vanligaste funktionsnedsättningen bland dem. Samtidigt bör vägas in att funktionsnedsättning är mer vanligt förekommande bland äldre.

Av undersökningen framgår också att personer med psykisk funktionsnedsättning är en grupp som har en särskilt utsatt ekonomisk situation. Dock är analysen begränsad för just ungdomsgruppen. För unga i åldern 20–29 år med funktionsnedsättning eller sjukdom samt hinder i vardagen är den individuella inkomsten 89 procent av hela befolkningens inkomster i denna åldersgrupp. Om analysen istället görs för samtliga inkomster i hushållet som sedan slås ut på alla som bor i hushållet är skillnaden betydligt mindre (98 procent). Andra medlemmar i hushållet kan då få bära en större del av hushållets kostnader.

Boende

Mindre andel har flyttat hemifrån

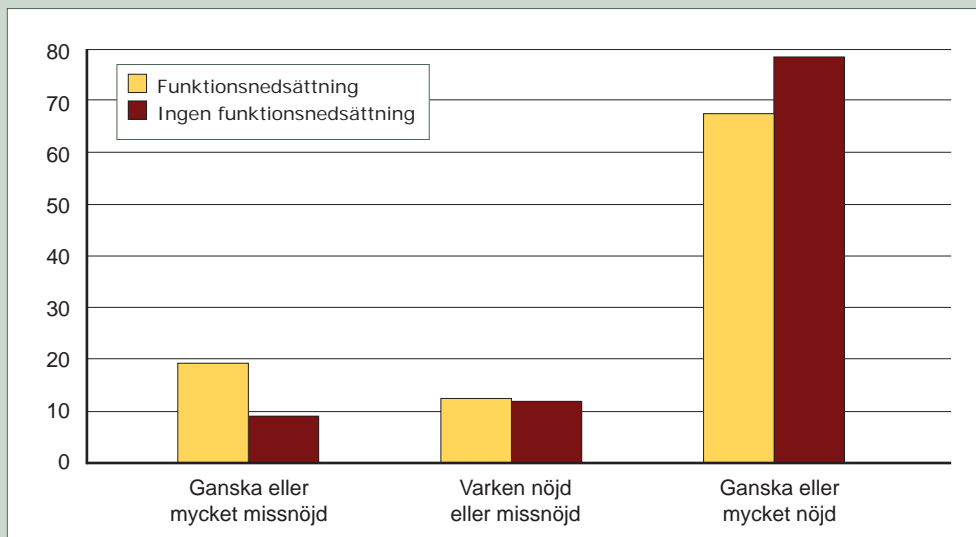
I rapporten *Fokus 11 – en analys av ungas bostadssituation* gjorde Ungdomsstyrelsen (2011) en tematisk analys av ungas bostadsetablering. Endast 28 procent bland 18–30-åringar med funktionsnedsättning² hade flyttat hemifrån. Detta kan jämföras med att det i åldersgruppen sammantaget var 69 procent som hade flyttat hemifrån.³

Av dem som flyttat hemifrån var det något högre andel bland dem med funktionsnedsättning som bodde i hyresrätt i första hand (56 procent) i jämförelse med samtliga unga i åldern 18–30 år (50 procent). Omvänt bodde något färre i bostadsrätt (15 procent) jämfört med samtliga unga (20 procent). Att unga med funktionsnedsättning generellt har lägre disponibel inkomst än övriga unga kan vara en delförklaring till den minskade etableringsgraden på bostadsmarknaden.

Även andelen kommuner som anser sig ha täckt behovet av boende för service och omvårdnad till personer med funktionsnedsättning har minskat (Boverket 2011). Andelen har minskat med 5 procent mellan 2010 och 2011. År 2011 uppgav 35 procent att de hade behovet täckt och 41 procent att de räknade med att täcka behovet genom planerad utbyggnad inom två år.

Större missnöje med boendesituationen

Unga med funktionsnedsättning är mindre nöjda med sin boendesituation jämfört med övriga unga (figur 3.4). Omkring dubbelt så stor andel är ganska eller mycket missnöjda med sin situation (19 respektive 9 procent). Det går inte att se några statistiskt signifikanta skillnader mellan könen i gruppen med funktionsnedsättning i detta avseende. De vanligaste anledningarna som de missnöjda anger är att vilja flytta hemi-

Källa: Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 351, bland unga utan funktionsnedsättning = 1 891.

Kommentar 2: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

Kommentar 3: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikantest på 95 procents säkerhetsnivå.

Figur 3.4 Allmän nöjdhet över sin boendesituation, 16–25 år, 2012. Procent.

från men inte ha råd (30 procent) och att vilja flytta hemifrån men att inte hitta någon ledig lägenhet (24 procent). I denna fråga finns inte några statistiskt säkerställda skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning.

Vanligare att bo kvar hemma bland killar

I Ungdomsenkäten ställdes även frågor om hur man bor. Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan funktionsnedsatta och övriga unga för hur många som bor hemma hos minst en av sina föräldrar. Däremot är det en högre andel av killarna med funktionsnedsättning som bor hos föräldrarna än av tjejerna (58 respektive 40 procent). En liknande, men inte så stor, skillnad mellan könen finns också bland övriga unga.

Inflytande och diskriminering

Barn och ungas inflytande över sitt boende beskrivs också ibland vara eftersatt (Boverket 2011). Personer med vissa funktionsnedsättningar har rätt till olika former av stöd enligt *Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade* (LSS). En undersökning (Handisam 2012) visar att barn och unga alltid eller nästan alltid varit delaktiga i planering och genomförande vid 54 procent av boendeverksamheterna (bostäder med särskild service för barn och unga) som beviljades genom LSS 2011. I 14 procent av verksamheterna medverkade barn och unga aldrig eller mycket sällan.

Diskrimineringsombudsmannen (2010) har i en granskning av boendemarknaden utifrån diskrimineringsgrunderna sett att diskriminering är mer utbredd på hyresmarknaden än på bostadsrättsmarknaden. De fann exempel där personer med funktionsnedsättning i olika åldrar mött bristande tillgänglighet vid visningar och även ett nedlåtande bemötande.

Mer kunskap om ungas boendeönskemål har efterlysts

Ungdomsstyrelsen (2011) har tidigare konstaterat att ungdomsgruppen i stort sällan har planerat för flytt hemifrån och etablering på bostadsmarknaden när de är i gymnasieåldern. Många gånger saknas kunskap om vad som gäller på bostadsmarknaden.

Mer forskning kring unga funktionsnedsattas önskemål har efterlysts (Fagerstedt 2011). Inte minst för att få ett bra underlag för planering av framtida LSS-boenden.

Ungas situation på arbetsmarknaden

Att ha ett arbete är viktigt för att känna sig delaktig i samhället. Många personer med funktionsnedsättning har ett arbete och upplever inga hinder. Det är dock mycket tydligt att arbetslöshet och långtidsarbetslöshet är vanligare bland personer med funktionsnedsättning än i övriga befolkningen (se Handisam 2012). Tidigare studier visar också att funktionsnedsättning i sig inte behöver medföra en sämre situation på arbetsmarknaden. Det som oftare spelar roll är om personen samtidigt har nedsatt arbetsförmåga (se Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009).

Uppföljning av arbetsmarknadssituationen

På uppdrag av Arbetsförmedlingen har Statistiska centralbyrån under flera år presenterat en analys av funktionsnedsattas situation på arbetsmarknaden. Sju rapporter har presenterats vartannat år från 1996 till 2008.⁴ Handikappförbunden (2010) har också gett ut en sammanfattning av undersökningen. I dagsläget pågår diskussioner om hur uppföljningar på detta område ska se ut framöver.

En tendens är att andelen personer med funktionsnedsättning i åldern 16–64 år har minskat under de år undersökningen har genomförts, från drygt 19 procent 1996 till 15,5 procent 2008 (Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009). Drygt 500 000 individer har nedsatt arbetsförmåga. Detta utgår från de som i undersökningen svarat att funktionsnedsättningen medfört att arbetsförmågan är nedsatt mycket eller delvis relaterat till arbetslivet. Det är en något högre andel bland kvinnor än bland

män som uppger att de har en funktionsnedsättning respektive nedsatt arbetsförmåga. Av de med nedsatt arbetsförmåga fanns 12,3 procent i gruppen 16–29 år. Övrig statistik redovisas inte åldersindelad.

Olika yrkesgrupper

Några huvudsakliga tendenser för hela undersökningsgruppen 16–64 år kan dock lyftas fram. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att det är en mindre andel unga än äldre som har funktionsnedsättning och att en mer åldersindelad analys möjligen skulle ge en annan bild. Precis som befolkningen i stort så är anställning i privat sektor vanligast bland personer med funktionsnedsättning (Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009).

Den andel som är anställd i kommunal sektor är dock något högre bland funktionsnedsatta än bland övriga. Det finns också stora skillnader mellan könen inom gruppen där kvinnorna är överrepresenterade i kommuner och landsting, männen i den privata sektorn medan det är en jämn könsfördelning inom staten. De yrkesgrupper där den största andelen personer med funktionsnedsättning finns är service, omsorg och försäljning, process-, maskinoperatörs- och transportarbete samt yrken som inte kräver särskild yrkesutbildning (Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009).

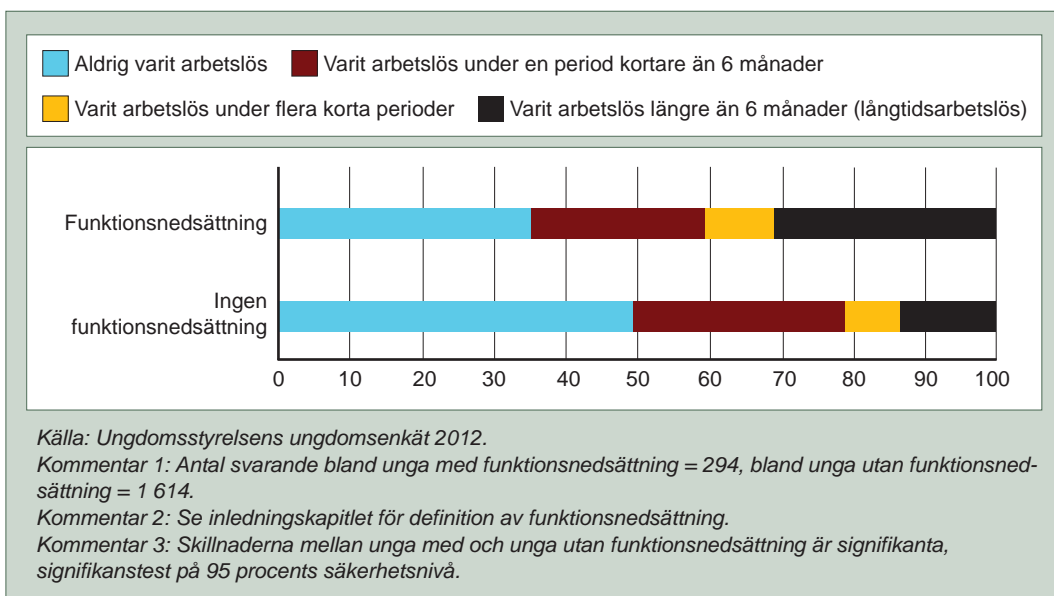
Nedsatt arbetsförmåga av betydelse

Rapporterna från Arbetsförmedlingen och Statistiska centralbyrån (2009) handlar bland annat om vilka som ingår i arbetskraften, vilket betyder personer som är sysselsatta eller arbetslösa, och vilka som inte ingår i arbetskraften, till exempel långvarigt sjuka, studerande och pensionärer. Mellan 2000 och 2008 har personer med funktionsnedsättning men utan nedsatt arbetsförmåga ingått i arbetskraften i lika hög, eller i högre, grad som personer utan funktionsnedsättning (omkring 80 procent). De som har både en funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga ingår i betydligt lägre grad i arbetskraften (55 procent 2008). Ungas situation beskrivs inte i detalj i de aktuella undersökningarna. Vi kan därför gå över till Ungdomsstyrelsens analyser på området.

Vanligare att inte ha eller att inte ha haft ett arbete

Att ha eller ha haft ett arbete är ett sätt att mäta etablering. Bland unga med funktionsnedsättning, 16–25 år, är det 65 procent som har varit arbetslösa någon gång, att jämföra med 49 procent bland övriga unga. Det visar *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* (figur 3.5). Den stora skillnaden ligger i att en högre andel av dem har varit långtidsarbetslösa (mer än 6 månader), 32 procent jämfört med 13 procent.

Materialet visar inte några statistiskt säkerställda skillnader mellan killar och tjejer med funktionsnedsättning. Däremot är skillnaderna störst mellan killar med och killar utan funktionsnedsättning. Av de förstnämnda har 38 procent varit långtidsarbetslösa. Bland övriga killar är motsvarande andel 16 procent. Bland tjejer är motsvarande andelar 21 respektive 16

Figur 3.5 Andel som varit arbetslösa någon gång, 16-25 år, 2012. Procent.

procent. Det går inte heller att med säkerhet se några skillnader i på vilket sätt unga med och unga utan funktionsnedsättning har fått sitt jobb, exempelvis genom Arbetsförmedlingen, kommunen eller egna kontakter.

Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningar de sammanslagna åren 2008–2011 visar inga statistiskt säkerställda skillnader för de som har en funktionsnedsättning i jämförelse med den övriga ungdomsgruppen. Däremot finns märkbara skillnader i åldern 23–29 år bland dem som även upplever ett funktionshinder. Bland dem är det 45 procent som har ett arbete, jämfört med 66 procent bland unga utan funktionsnedsättning i samma ålder. I den gruppen är det också en högre andel som aldrig haft ett arbete (20 procent jämfört med 9 procent). Detta går i linje med hur tidigare undersökningar visat att det inte är funktionsnedsättningen i sig som är utslagsgivande för arbetsmarknads-etablering. Istället går det att se tydligare svårigheter för dem som även har nedsatt arbetsförmåga (se Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009).

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 har unga fått ange sin huvudsakliga sysselsättning. Nästan dubbelt så stor andel bland dem som har funktionsnedsättning jämfört med bland övriga

unga uppger att de är arbetslösa (12 procent respektive 7 procent). Skillnaden är här något större bland tjejer (13 procent respektive 6 procent). Det är också en större andel bland de med funktionsnedsättning som uppger att de deltar i ett arbetsmarknadsprogram eller i en åtgärd jämfört med bland övriga unga (3,5 procent respektive 1.1 procent).

Precis som för övriga unga så är det nästan uteslutande kvinnor som uppger att de är föräldralediga.

Allt fler i arbetslöshet

Ungdomsstyrelsens (2012) uppföljning av utvecklingen inom arbetsmarknadsområdet visar att månadsgenomsnittet för antalet arbetslösa unga sjönk med 11 procent mellan 2010 och 2011 (10 procent bland tjejerna och 12 procent bland killarna). Däremot så fortsatte antalet arbetslösa unga med funktionsnedsättning att öka (tabell 3.2). Ökningstakten har dock minskat från 20 procent mellan 2009 och 2010 till 8 procent mellan 2010 och 2011. Mellan 2010 och 2011 ökade andelen med 6 procent bland tjejerna och 9 procent bland killarna. Killar är också överrepresenterade bland de arbetslösa med funktionsnedsättning i Arbetsförmedlingens statistik.

Tabell 3.2 Antal arbetslösa, fördelat på kön, 18–24 år, 2008–2011. Månadsgenomsnitt

	2008			2009			2010			2011		
	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer
Funktionsnedsättning	1 229	805	423	1 471	986	485	1 591	1 047	544	1 723	1 145	579
Ingen funktionsnedsättning	28 713	16 557	12 157	45 331	27 357	17 974	40 307	22 612	17 695	35 355	19 578	15 777

Källa: Arbetsförmedlingen.

Kommentar: Till dem med funktionsnedsättning räknas enligt Arbetsförmedlingens definition "de som har en funktionsnedsättning (en fysisk, psykisk, förståndsmässig eller socialmedicinsk funktionsnedsättning) som gör att personen har eller förväntas få svårigheter att erhålla ett arbete".

Långtidsarbetslöshet vanligare, särskilt för killar

I *Sänkta trösklar – högt i tak* (SOU 2012:31) konstateras en lägre sysselsättning och en högre arbetslöshet bland personer som har nedsatt arbetsförmåga. En fjärdedel av dem som är inskrivna hos Arbetsförmedlingen har en dokumenterad funktionsnedsättning (i samtliga åldrar). Inskrivningstiden är längst för denna grupp och den ökar dessutom. Av gruppen har 60 procent varit inskrivna längre än två år. För övriga arbetssökande är motsvarande andel 25 procent.

Ungdomsstyrelsen (2012) har beskrivit liknande tendenser. Unga under 25 år räknas som långtidsarbetslösa när de har varit arbetslösa i mer än 100 dagar. Måttet skiljer sig från det i ungdomsenkäten, där långtidsarbetslöshet syftar på arbetslöshet i minst 6 månader. Bland unga funktionsnedsatta 18–24-åringar har antalet som i genomsnitt är långtidsarbetslösa per månad

sjunkit med 5 procent mellan 2010 och 2011. Detta kan dock jämföras med en minskning på 13 procent för övriga unga (tabell 3.3). Tiden i arbetslöshet är också längre för unga med funktionsnedsättning. Bland 18–24-åringar med funktionsnedsättning var 60 dagar mediantiden för arbetslöshet under 2011. Motsvarande nivå för övriga unga var 46 dagar. För funktionsnedsatta har dock tiden i arbetslöshet minskat mellan 2010 och 2011 (se Ungdomsstyrelsen 2012).

Ett annat sätt att mäta detta är hur många som är inskrivna vid Arbetsförmedlingen längre än två år. Dessa kallas *långtidsinskrivna*. Andelen inskrivna över två år har ökat bland unga med funktionsnedsättning. År 2010 hade 12 procent av de arbetssökande ungdomarna varit utan arbete i över två år medan motsvarande andel 2011 var 15 procent (tabell 3.4). Denna andel kan jämföras med 4,6 procent för icke funktionsnedsatta unga. Antalet har också ökat mellan 2010

Tabell 3.3 Antal kvarstående långtidsarbetslösa, fördelat på kön, 18–24 år, 2008–2011. Månadsgenomsnitt

	2008			2009			2010			2011		
	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer
Funktionsnedsättning	345	233	113	509	343	166	552	369	184	527	355	172
Ingen funktionsnedsättning	3 255	1 901	1 354	6 098	3 769	2 329	5 748	3 240	2 508	4 923	2 672	2 250

Källa: Arbetsförmedlingen.

Kommentar: Till dem med funktionsnedsättning räknas enligt Arbetsförmedlingens definition "de som har en funktionsnedsättning (en fysisk, psykisk, förståndsmässig eller socialmedicinsk funktionsnedsättning) som gör att personen har eller förväntas få svårigheter att erhålla ett arbete".

Tabell 3.4 Antal inskrivna hos Arbetsförmedlingen, fördelat på inskrivningstid, 18–24 år, 2010–2011. Månadsgenomsnitt

	2010					2011				
	6 månader	6–12 månader	12–24 månader	24 + månader	Totalt	6 månader	6–12 månader	12–24 månader	24 + månader	Totalt
Funktionsnedsättning	1 915	1 472	1 601	706	5 694	2 367	1 618	1 697	1 038	6 720
Ingen funktionsnedsättning	54 697	20 200	13 279	2 210	90 386	49 941	16 865	11 000	3 725	81 531

Källa: Arbetsförmedlingen

Kommentar: Till dem med funktionsnedsättning räknas enligt Arbetsförmedlingens definition "de som har en funktionsnedsättning (en fysisk, psykisk, förståndsmässig eller socialmedicinsk funktionsnedsättning) som gör att personen har eller förväntas få svårigheter att erhålla ett arbete".

och 2011 i båda ungdomsgrupperna – med 47 procent bland unga med funktionsnedsättning och med 69 procent bland övriga unga. Det är fler killar än tjejer som är långtidsinskrivna hos Arbetsförmedlingen.

Allt fler har aktivitetsstöd

Aktivitetsstöd är ett samlingsnamn på ersättningar som lämnas till personer som deltar i arbetsmarknadspolitiska program, bland annat jobbgarantin för unga. Antalet funktionsnedsatta med aktivitetsstöd har ökat samtliga år mellan 2008 och 2011. Från 2010 till 2011 steg det genomsnittliga antalet personer per månad med 22 procent bland unga funktionsnedsatta (tabell 3.5). Ökningen var större för tjejer än för killar (26 procent jämfört med 19 procent).

Ökande deltidsarbetslöshet

Bland unga minskade antalet *partiellt arbetslösa* mellan 2010 och 2011 (Ungdomsstyrelsen 2012). Med detta menas de som är deltidsarbetslösa och arbetssökande med timanställning. Bland unga funktionsnedsatta ökade istället denna grupp med 7 procent från 2010 till 2011 sett till genomsnittligt antal per månad. Det är fler tjejer än killar som är deltidsarbetslösa och arbetssökande timanställda (tabell 3.6).

En del kan dock ha behov av eller önskemål om att arbeta deltid. Ungdomsstyrelsen har försökt att undersöka ofrivillig deltidsarbetslöshet. De som arbetar 1–29 timmar i veckan har fått uppge skäl till varför de arbetar deltid. Trots att fyra undersökningsår lagts samman i ULF är urvalet för litet för att jämföra situationen för unga funktionsnedsatta med situation för övriga.

Tabell 3.5 Antal i arbetsmarknadspolitiska program med aktivitetsstöd, fördelat på kön, 18–24 år, 2008–2011. Månadsgenomsnitt

	2008			2009			2010			2011		
	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer
Funktionsnedsättning	1 816	1 075	741	2 933	1 848	1 085	4 103	2 553	1 551	4 997	3 043	1 954
Ingen funktionsnedsättning	11 455	6 417	5 038	34 026	21 318	12 708	50 079	29 569	20 510	46 176	25 616	20 560

Källa: Arbetsförmedlingen

Kommentar: Till dem med funktionsnedsättning räknas enligt Arbetsförmedlingens definition "de som har en funktionsnedsättning (en fysisk, psykisk, förståndsmässig eller socialmedicinsk funktionsnedsättning) som gör att personen har eller förväntas få svårigheter att erhålla ett arbete".

Tabell 3.6 Antal deltidsarbetslösa och arbetssökande timanställda, fördelat på kön, 18–24 år, 2010–2011. Månadsgenomsnitt

	Deltidsarbetslösa						Arbetssökande timanställda					
	2010			2011			2010			2011		
	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer
Funktionsnedsättning	33	14	19	41	15	26	155	71	84	160	72	88
Ingen funktionsnedsättning	3 075	945	2 131	2 641	790	1 851	11 103	3 773	7 330	8 818	2 920	5 898

Källa: Arbetsförmedlingen

Kommentar: Till dem med funktionsnedsättning räknas enligt Arbetsförmedlingens definition "de som har en funktionsnedsättning (en fysisk, psykisk, förståndsmässig eller socialmedicinsk funktionsnedsättning) som gör att personen har eller förväntas få svårigheter att erhålla ett arbete".

Tabell 3.7. Andel hel- och deltidssarbetande, fördelat på kön, 16-29 år, 2008–2011. Procent

	Arbetar heltid		Arbetar deltid	
	Funktionsnedsättning	Ingen funktionsnedsättning	Funktionsnedsättning	Ingen funktionsnedsättning
Tjejer				
16–22 år	*	41,2	*	58,8
23–29 år	61,0	68,5	39,0	31,5
Samtliga 16–29 år	55,4	60,4	44,6	39,6
Killar				
16–22 år	*	77,5	*	22,5
23–29 år	88,7	91,8	11,3	8,2
Samtliga 16–29 år	84,9	87,6	15,1	12,4

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden de sammanslagna åren 2008-2011, Ungdomsstyrelsens bearbetning.

** För få individer i undersökningen för att kunna analysera skillnader mellan könen.*

Kommentar 1: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

Kommentar 2: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikantest på 95 procents säkerhetsnivå.

Kommentar 3: Observera att tabellen visar skillnader mellan könen inom gruppen som ej har funktionsnedsättning och inom gruppen som har funktionsnedsättning. Skillnaderna mellan de som har och de som inte har funktionsnedsättning är inte statistiskt säkerställda då det framför allt för den grupp som har en funktionsnedsättning är stora konfidensintervall.

Tjejer arbetar oftare deltid

Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna 2008–2011 visar stora skillnader mellan könen (tabell 3.7). Bland funktionsnedsatta 16–29-åringar som har ett arbete är det 45 procent av tjejerna som arbetar deltid, jämfört med 15 procent av killarna. Det är en något större skillnad mellan könen bland funktionsnedsatta än bland dem som inte har en funktionsnedsättning.

Tendenserna går igen i tidigare studier. Bland sysselsatta i åldern 16–64 år var det 79 procent som var heltidsarbetande i befolkningen 2008 (Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009). Motsvarande andel bland funktionsnedsatta utan respektive med nedsatt arbetsförmåga var 80 respektive 48 procent. Här fanns också stora skillnader mellan könen där tjejer arbetar deltid i betydligt större utsträckning än killar.

De som varken arbetar eller studerar

I analyser av etableringen för unga är de som varken arbetar eller studerar en särskild riskgrupp. Det är en relativt hög andel unga som varken arbetar eller studerar under ett helt år (Temagruppen Unga i arbetslivet 2012a). Under 2010 var det 9,5 procent av unga i åldern 16–25 år, omkring 120 000 individer. Även i ekonomiskt goda tider, är det omkring 7–8 procent av ungdomsgruppen som varken arbetar eller studerar (tabell 3.8).

Av de som varken arbetade eller studerade 2009 hade 10,3 procent ersättning från Försäkringskassan för funktionsnedsättning eller sjukdom under mer än halva året, huvudsakligen aktivitetsersättning. Under 2010 var motsvarande andel 10,7 procent. Gruppen har en betydligt svårare etablering än övriga unga i gruppen. Av

Tabell 3.8 Andel som varken arbetar eller studerar under ett helt år av samtliga folkbokförda i Sverige, 16–25 år, 1997–1998 och 2006–2010. Procent

	1997	1998	2006	2007	2008	2009	2010
16–19 år	3,8	3,9	3,6	2,7	3,9	4,1	3,7
20–25 år	15,9	13,4	11,7	10,7	11,9	14,6	13,5
Samtliga 16–25 år	11,4	9,7	8,2	7,3	8,4	10,2	9,5

Källa: Temagruppen Unga i arbetslivet (2012a).

Kommentar: För att räknas till gruppen som varken arbetar eller studerar ska man inte ha mottagit något studiemedel (lån eller bidrag), inte ha varit registrerad på någon utbildning enligt registret för studiedeltagande, inte ha deltagit i svenska för invandrare (sfi) i 60 timmar eller mer, inte ha arbetspendlat till Norge eller Danmark (enligt registret för Den gränsregionala statistiken) och dessutom inte haft sammanlagda inkomster som överskrider ett prisbasbelopp. Sammanställningen bygger på register från SCB och kan därför som bäst framställas med två års fördröjning.

Tabell 3.9 Antal som varken arbetade eller studerade 2009 och deras etablering 2010, fördelat på kön, 16–25 år, Procent.

Unga, 16–25 år, som varken arbetade eller studerade på grund av funktionsnedsättning eller sjukdom, med stöd från Försäkringskassan i mer än sex månader, 2009.			
	Varken arbetade eller studerade 2009 (hela året)	Arbetar eller studerar 2010*	Varken arbetar eller studerar 2010*
	Antal	Procent	Procent
Tjejer	6 000	11,9	87,7
Killar	7 000	10,1	89,4
Samtliga	13 000	11,0	88,6
Övriga unga, 16–25 år, som varken arbetade eller studerade, 2009.			
	Varken arbetade eller studerade 2009 (hela året)	Arbetar eller studerar 2010*	Varken arbetar eller studerar 2010*
	Antal	Procent	Procent
Tjejer	53 500	43,1	54,2
Killar	57 400	42,7	54,8
Samtliga	110 900	42,9	54,5

Källa: SCB & Temagruppen Unga i arbetslivet.

** Kommentar: Återstående andelar har antingen emigrerat eller avlidit under 2010.*

de som varken arbetade eller studerade 2009 var det i genomsnitt 40 procent som gick vidare till arbete eller studier året därpå. Bland unga som hade stöd från Försäkringskassan för funktionsnedsättning eller sjukdom i mer än sex månader

var det endast 11 procent som gick till arbete eller studier (tabell 3.9). Det stora flertalet av dem hade stöd från försäkringskassan även 2010 (10 300 individer).

Unga som varken arbetar eller studerar ger ett sammanhang till etableringssvårigheterna för unga i stort, och till unga med aktivitetsersättning i synnerhet. Bland unga som varken arbetade eller studerade under 2010 saknade 63 procent inkomster. Övriga hade tjänat upp till ett basbelopp (42 400 kronor). Även om det sistnämnda är en blygsam inkomst, är det en indikation på att det finns någon form av kontakt med arbetsmarknaden. Av dem som varken arbetade eller studerade och som hade stöd för funktionsnedsättning eller sjukdom saknade hela 91 procent inkomst (www.temaunga.se). Totalsiffror över unga som har stöd från Arbetsförmedlingen eller Försäkringskassan presenteras i nästa avsnitt över insatser.

Försämrad etablering för elever i särskola

Det finns indikationer på att unga som lämnar gymnasiesärskolan har fått försämrade etableringsmöjligheter de senaste årtiondena. Det saknas dock helt tillförlitlig statistik på området. Uppgifter från särskolans och specialskolans yrkesvägledares ideella förening (SYVI) tyder på att bland de som har lämnat gymnasiesärskolans nationella program har andelen som sedan har någon form av anställning minskat från omkring 60 till under 20 procent från 1970-talet till 2000-talet (SOU 2011:8). Mot den bakgrunden har konstaterats att inte minst offentliga arbetsgivare bör bli bättre på att erbjuda arbetstillfällen och ta tillvara kunskap och erfarenheter som denna grupp kan bidra med. Vidare att gymnasiesärskolan måste bli bättre på att ge goda förutsättningar för arbetslivet.⁵

Mer utbredd oro för arbetslöshet

Etablering handlar också villkoren för dem som har ett arbete. Bland 16–29-åringar som har arbete som huvudsaklig sysselsättning är oron för arbetslöshet större bland funktionsnedsatta (34 procent jämfört med 24 procent bland övriga). Detta visar Ungdomsstyrelsens bearbetningar av ULF-undersökningarna 2008–2011 (jfr Statens folkhälsoinstitut 2012).

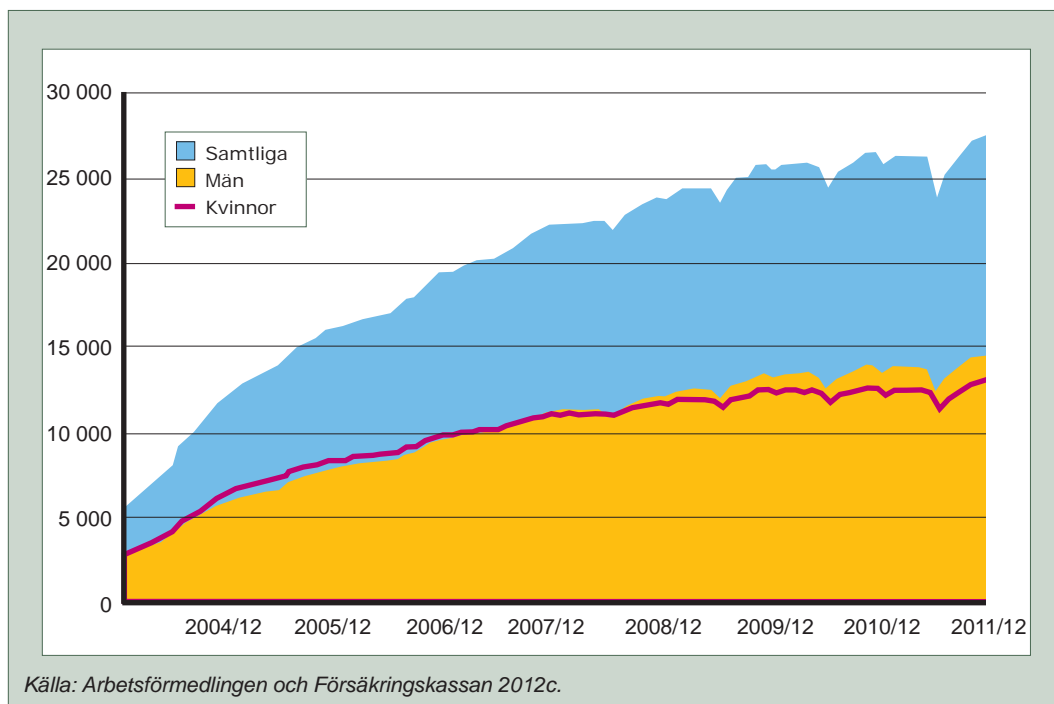
Det finns också betydande skillnader mellan könen. Bland de utan funktionsnedsättning hade 31 procent av tjejerna en sådan oro och 19 procent av killarna. Skillnaden kan vara ännu större bland de som har en funktionsnedsättning (26 procent bland killarna respektive 40 procent bland tjejerna). Denna skillnad är dock inte statistiskt säkerställd.

Insatser för unga med funktionsnedsättning

Många utredningar och myndigheter har idag särskilda uppdrag att stödja övergången från skola till arbete för unga, inte minst för de med funktionsnedsättning. Här beskrivs några huvudsakliga tendenser i Försäkringskassans och Arbetsförmedlingens arbete, följt av erfarenheter från andra verksamheter och förslag för att förbättra etableringen.

Allt fler unga har aktivitetsersättning

Aktivitetsersättning ges till personer mellan 19 och 30 år. Försäkringskassan ger denna ersättning om personen troligen inte kommer att kunna arbeta heltid under minst ett år på grund av en funktionsnedsättning, skada eller sjukdom. I december 2011 hade 27 500 personer under 30 år aktivitetsersättning, 47 procent kvinnor och 53 procent män (Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan 2012c). Den största gruppen var 20–24 år (13 900 personer). Antalet unga med

Figur 3.6 Antal med aktivitetsersättning, fördelat på kön, under 30 år, december månad 2004–2011.

aktivitetsersättning har fördubblats sedan 2005 (figur 3.6).

En stor andel av dem som får detta stöd har en diagnosticerad psykisk funktionsnedsättning. Att den psykiska ohälsan bland unga har ökat är en av förklaringarna till uppgången (Inspektionen för socialförsäkringen 2011). Inspektionen för socialförsäkringen beskriver det också som att *”beteendestörningar som ADHD”* är det som har ökat mest sedan 2006, särskilt bland unga mellan 25 och 29 år.

Ökningen av den grupp som får aktivitetsersättning avtog 2010, vilket troligen berodde på de hårdare krav för att få aktivitetsersättning för nedsatt arbetsförmåga som infördes 2008 (se Inspektionen för socialförsäkringen 2011). Tiden för ersättning har också blivit kortare, även om många har ersättning under en lång period. En allt högre andel går också vidare till arbetslivet inom en tvåårsperiod vid en jämförelse mellan de som påbörjade ersättningsperioden 1999 respektive 2006 (Inspektionen för socialförsäkringen 2011).

Aktivitetsersättning vid förlängd skolgång

Antalet unga med aktivitetsersättning ökar bland 19-åringar. Åttio procent av dessa 19-åringar beviljas aktivitetsersättning för förlängd skolgång för att avsluta grundskole- eller gymnasiestudier. Majoriteten av dessa går sedan över till aktivitetsersättning för nedsatt arbetsförmåga när studierna är avslutade.

Inspektionen för socialförsäkringen (2012) har lyft fram flera problem kring detta. De har i likhet med Skolinspektionen (2011) påpekat att personer som egentligen borde få sina behov tillgodosedda inom ordinarie skola har hänvisats till särskola. Det finns också stora skillnader mellan dem som beviljas ersättning för

förlängd skolgång i möjligheten att etablera sig i arbetslivet. Det medicinska underlag som Försäkringskassan baserar sina beslut om aktivitetsersättning för nedsatt arbetsförmåga på behöver också bli betydligt bättre. De som har haft bidrag för förlängd skolgång ska bedömas på samma sätt som andra.

Sammantaget lyfter Inspektionen för socialförsäkringen fram att en del av dessa unga har behov av ett långvarigt, kanske livslångt, stöd, men att det också finns tendenser till inlåsnings-effekter i bidragssystemet för delar av gruppen. Det kan handla om att bristande utredning gör att en person placeras i särskola och att denne efter avslutade studier får aktivitetsersättning för nedsatt arbetsförmåga utan att en ordentlig utredning av förmågan har genomförts. Exempel på initiativ för att förstärka arbetsmarknads-etableringen för unga från gymnasiesärskolan finns i kapitel 2 och 7.

Insatser för unga med aktivitetsersättning

En allt större andel av de unga som kommer in i aktivitetsersättningen har aldrig varit i kontakt med arbetslivet (Försäkringskassan 2012a). Detta är en förändring som har skett under de senaste tio åren. Det är också så att en växande andel av de som får aktivitetsersättning tidigare i sitt liv har tagit emot en eller flera ersättningar som riktar sig till personer med funktionsnedsättning.

Försäkringskassan (2012a) har också genomfört en studie av akter som gäller unga med aktivitetsersättning i minst ett år. Denna visar att en stor andel har deltagit i någon typ av insatser i syfte att få, återfå eller öka arbetsförmågan alternativt att få en meningsfull sysselsättning. Vanligast är att ha deltagit i daglig verksamhet enligt LSS. Detta kombineras ofta med behand-

ling och rehabilitering. En femtedel har deltagit i arbetslivsinriktad rehabilitering och nästan lika många i aktiviteter inom aktivitetserättningen där idrott är ett dominerande inslag.

En mer detaljerad bild av målgruppen kommer att presenteras tillsammans med en översikt av insatser och samverkan i slutet av november 2012 (Försäkringskassan 2012a). Några av de unga som Ungdomsstyrelsen har intervjuat efterlyste ett bättre bemötande från Försäkringskassan och mer kunskap i personalgruppen kring olika behov och förutsättningar kopplat till olika funktionsnedsättningar. Det är utifrån den begränsade utredningen inte möjligt att avgöra hur utbredda dessa upplevelser är. Någon upplevde också att samarbetet inom och mellan olika kontor inte fungerar tillräckligt bra. När personen flyttade mellan två orter tog det omkring ett år innan personen fick en handläggare i den nya staden.

”Det är liksom bara att göra det bästa du kan av din tid, för pengarna får man, det är bara man ska träffa en handläggare för man ska följa upp och de ska se till att man kan gå på olika aktiviteter om man vill och så då. Det sköter de inte så bra, jag fick försöka hitta mitt ställe själv ... Försäkringskassan hjälper inte till med nåt sånt utan det får man fixa själv”
(Inez, 25 år)

Arbetsförmedlingens insatser

Av samtliga unga under 30 år som var inskrivna hos Arbetsförmedlingen i december 2011 hade 13 procent nedsatt arbetsförmåga (27 000 av knappt 208 000) (Arbetsförmedlingen 2012a). Hur detta utvecklas framöver kommer att följas upp inom funktionshinderspolitiken. Om man ser till personer med funktionsnedsättning i alla åldrar finns det skillnader i vilka program och insatser som kvinnor respektive män deltar i. Det är vanligare att kvinnor deltar i förberedande insatser och arbetslivsinriktad rehabilitering. Män är istället överrepresenterade i de fem olika formerna av lönestöd (SOU 2012:31).

Subventionerade anställningar

Det finns olika subventionerade anställningar för personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga (tabell 3.10). Detta för att stimulera arbetsgivare att anställa.

Lönebidrag är det vanligaste stödet bland unga (Arbetsförmedlingen 2012a). Det är ett stöd för lönekostnaden som arbetsgivare kan få när de anställer personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga. Syftet är att öka möjligheten att få eller behålla ett arbete. Hur stort bidrag som betalas ut beror på den anställdes lön och arbetsförmåga. Den genomsnittliga nivån för bidraget var 64 procent under 2011 (för samtliga åldrar). Om lönen är högre än 16 700 kronor får den överstigande delen inte ligga till grund för bidraget. De som är aktuella för anställning med lönebidrag har ofta varit arbetslösa länge och har en omfattande sjukdomshistorik.

Arbetsförmedlingen (2012a) har gjort bedömningen att den låga bidragsandelen och det låga taket kan göra det svårt att få arbetsgivare att anställa personer trots lönebidrag.

Tabell 3.10 Anställda och nyanställda personer med funktionsnedsättning i särskilda insatser för arbetssökande, under 30 år, 2007–2011

	2007	2008	2009	2010	2011
Anställda (genomsnittlig antal)					
Lönebidrag	5 208	4 901	4 367	4 528	5 196
OSA*	384	376	331	358	365
Utvecklingsanställning	569	566	487	662	966
Trygghetsanställning	474	977	1 358	1 700	2 071
Totalt	6 707	6 820	6 543	7 247	8 597

Nyanställda (antal)					
Lönebidrag	3 023	2 976	2 826	3 643	4 261
OSA*	396	341	234	300	326
Utvecklingsanställning	926	725	669	1 032	1 412
Trygghetsanställning	753	807	883	989	1 165
Totalt	5 098	4 849	4 612	5 964	7 164

Källa: Arbetsförmedlingen (2012a).

* OSA = Offentligt skyddad anställning.

Offentligt skyddad anställning (OSA) är en anställningsform för personer med nedsatt arbetsförmåga som ska innehålla utvecklande inslag. Tanken är att anställningen i förlängningen ska leda till arbete på den reguljära arbetsmarknaden. Bidragsnivån för OSA var under 2011 högre än nivån för lönebidrag (74 procent).

En tredje form är *trygghetsanställning* för personer med ett stort behov av en anpassad arbets-situation. Detta ses som ett alternativ till skyddat arbete hos Samhall. Här var ersättningsnivån i genomsnitt 67 procent 2011.

Män är överrepresenterade i dessa stödformer. En möjlig förklaring som har diskuterats är att män med funktionsnedsättning skulle ha svårare att få arbete utan lönestöd. Dock finns inte skillnader mellan unga och äldre redovisade för könsskillnader i Arbetsförmedlingens rapportering.

Andra insatser och program

Det finns flera stöd vid sidan av subventionerad anställning. *Stöd till hjälpmedel på arbetsplatsen* (SHA) kan ges i form av individuella hjälpmedel till arbetstagaren eller stöd till arbetsgivaren för anpassning av arbetsplatsen. *Stöd till personligt biträde* (SPB) ges till arbetsgivaren om annan personal får i uppgift att stödja en person med funktionsnedsättning. Även i vissa andra situationer kan detta stöd ges. Personligt biträde är den vanligaste typen av stöd för unga (tabell 3.11).

Särskilt introduktions- och uppföljningsstöd (SIUS) innebär att en konsulent medverkar inför och under det första året vid en anställning om arbetssökanden har särskilda behov. *Särskilt stöd vid start av näringsverksamhet* (SSN) innebär stöd för att täcka utgifter i samband med starten. Samtliga dessa stöd har ökat mellan 2010 och 2011.

Tabell 3.11 Antal personer med dokumenterad funktionsnedsättning i särskilda program, fördelat på kön, under 30 år, 2007–2011

	2007	2008	2009	2010	2011
Arbetshjälpmedel (SHA)					
Tjejer	200	226	295	418	514
Killar	238	259	276	411	536
Samtliga	438	485	571	829	1 050
Personligt biträde (SPB)					
Tjejer	555	607	700	963	1 425
Killar	1 137	1 250	1 418	1 997	2 759
Samtliga	1 692	1 857	2 118	2 960	4 184
Särskilt introduktions- och uppföljningsstöd (SIUS)					
Tjejer	357	447	447	870	1 111
Killar	706	805	805	1 553	1 982
Samtliga	1 063	1 252	1 252	2 423	3 093
Särskilt stöd vid start av näringsverksamhet (SSN)					
Tjejer	13	20	22	38	56
Killar	9	20	26	39	43
Samtliga	22	40	48	77	99

Källa: Arbetsförmedlingen (2012a).

Regeringen har med höstbudgeten 2012 lyft fram en satsning på ökade möjligheter till SIUS som en viktig insats, särskilt för unga med aktivitetsersättning (prop. 2012/13:1). Därför föreslås att utgifterna för det utökas med 55 miljoner kronor under 2013 och därefter med 110 miljoner kronor per år fram till 2016.

Övergången till arbete och utbildning

Arbetsförmedlingen (2012a) gör bedömningen att det går att se en mer positiv utveckling för gruppen under 30 år än för vuxna och äldre med funktionsnedsättning framöver. År 2011 gick 7,1 procent av unga med nedsatt arbetsförmåga från att ha varit registrerade hos Arbetsförmedlingen till arbete eller reguljär utbildning månadsvis. I tabell 3.12 framgår vilka typer av arbeten som unga med funktionsnedsättning inskrivna vid Arbetsförmedlingen har gått till. Det vanligaste är arbete med någon form av stöd. Nystartsjobb är en anställningsform där arbetsgivare får sänkt arbetsgivaravgift för personer som varit arbetslösa en längre tid. För unga som fyllt 20 år, men inte 26 år, är det sex månader som gäller.

Tabell 3.12 Antal inskrivna med funktionsnedsättning vid Arbetsförmedlingen som gått till arbete eller utbildning, fördelat på kön, under 30 år, 2011

	Tjejer	Killar	Totalt
Arbete utan stöd	1 547	2 317	3 864
Arbete med stöd	1 457	3 484	4 941
Nystartsjobb	179	495	674
Utbildning	640	640	1 280
Totalt	3 823	6 936	10 759

Källa: Arbetsförmedlingen (2012a).

Tabell 3.13 Andel som lämnat från arbetslöshet och program med aktivitetsstöd till arbete, fördelat på kön, 18–24 år, 2008–2011. Månadsgenomsnitt

	2008			2009			2010			2011		
	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer	Totalt	Killar	Tjejer
Funktionsnedsättning	27,2	28,5	25,1	23,3	24,5	21,0	25,3	27,8	21,2	28,1	30,1	24,5
Ingen funktionsnedsättning	46,0	44,4	48,0	36,0	34,9	37,6	39,3	40,0	38,3	38,5	38,8	38,1

Källa: Arbetsförmedlingen

Kommentar: Till dem med funktionsnedsättning räknas enligt Arbetsförmedlingens definition "de som har en funktionsnedsättning (en fysisk, psykisk, förståndsmässig eller socialmedicinsk funktionsnedsättning) som gör att personen har eller förväntas få svårigheter att erhålla ett arbete".

Fler killar än tjejer under 30 år har gått till studier eller arbete. Under 2011 var det drygt 6 900 män respektive 3 800 tjejer. Av redovisningen framgår dock inte hur könsfördelningen ser ut totalt bland dem som har stöd från Arbetsförmedlingen.

Ungdomsstyrelsen (2012) har också visat att det är en mindre andel med funktionsnedsättning som lämnar arbetslöshet. Under 2011 fick i genomsnitt 28 procent av unga med funktionsnedsättning som var arbetslösa eller deltog i program med aktivitetsstöd ett arbete. Motsvarande andel bland övriga unga var 39 procent. Bland unga med funktionsnedsättning är andelen genomgående lägre för tjejer än för killar (tabell 3.13).

Det finns stora variationer i hur många som går till arbete beroende på funktionsnedsättning (tabell 3.14). Bland dem som har det svårast på arbetsmarknaden finns unga med rörelsehinder och de med hjärt-, kärl- eller lungsjukdom (Arbetsförmedlingen 2012a). Lättast har de med dyslexi eller inlärningssvårigheter. Statistiken bygger på dem som är inskrivna hos Arbetsförmedlingen.

Tabell 3.14 Antal arbetssökande samt antal och andel som gått till arbete efter kod för funktionsnedsättning, under 30 år, 2010 och 2011. Månadsgenomsnitt och procent

	2010			2011		
	Till arbete (Antal)	Till arbete (Andel)	Totalt antal sökande	Till arbete (Antal)	Till arbete (Andel)	Totalt antal sökande
Dyslexi/specifika inlärningssvårigheter	2 864	62	4 653	3 753	62	6 065
Intellektuellt funktionshinder	2 220	55	4 032	2 791	59	4 762
Barndomsdövhet	150	35	431	162	36	454
Socialmedicinskt funktionshinder	1 768	28	6 331	2 215	29	7 532
Förvärvad hjärnskada	99	22	441	109	20	552
Psykiska funktionshinder	1 917	18	10 897	2 497	19	13 061
Synskada	129	18	711	151	18	818
Astma/allergi/överkänslighet	132	15	875	157	17	951
Hörselskada	215	16	1 323	241	16	1 473
Övriga somatiskt relaterade funktionshinder	494	9	5 325	597	10	5 801
Rörelsehinder	1 313	7	20 199	1 413	6	21 995
Hjärt-, kärl- och/eller lungsjukdom	54	5	1 106	46	4	1 257
Totalt	11 355	20	56 324	14 132	22	64 721

Källa: Arbetsförmedlingen (2012a).

Att stärka ungas väg från skola till arbete

Under de senaste åren har flera förslag lagts på hur ungas etablering kan förbättras och övergången från skola till arbete underlättas. I detta avsnitt beskriver vi några av förslagen och de förbättringar som har gjorts med utgångspunkt i ungas erfarenheter. En samlad bild av regeringens initiativ för att underlätta inträdet på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning finns i skriften *Arbete för alla* (Arbetsmarknadsdepartementet & Socialdepartementet 2011). Kring unga lyfts vikten av en förbättrad etablering fram, bland annat i ljuset av att antalet unga med aktivitetsersättning har ökat betydligt under de senaste tio åren. Exempel på projekt och verksamheter finns i kapitel 8.

Övergången som unga ser den

Det finns exempel på rapporter som speglar hur unga med funktionsnedsättning själva har upplevt övergången mellan skola och arbetsliv.

Unga efterfrågar bättre kunskap redan under skoltiden

Hjälpmiddelsinstitutet (2010) har gett ut boken *Så här blev det för mig* där unga har intervjuats. Texten riktar sig till personer som arbetar med dessa frågor i olika verksamheter och innehåller olika diskussionsfrågor. Bland annat görs bedömningen att kunskapen om ADHD och Aspergers syndrom behöver bli bättre bland lärare och i skolledningar. Just förbättrad information i skolan kring vilka möjligheter och stöd som finns på arbetsmarknaden lyftes fram som ett förbättringsområde av flera unga som Ungdomsstyrelsen har intervjuat. Några nämnde också

exempel där Arbetsförmedlingen har varit ute och informerat i skolor.

”[Arbetsförmedlingen] informerade på skolan en dag: om ni har dyslexi kan det vara bra om ni söker hjälp hos oss, bra för er arbetsgivare att veta. Samtidigt, jag vill inte hamna i den offerställningen att jag känner att jag inte kan välja vad som helst liksom. Folk kan säga du kanske inte kan stå i kassan, men jag klarar att stå i kassan. Det var jobbigt i början men efter ett tag går det ju, så det är ju med det mesta: allting är jobbigt i början men sen går det efter ett tag”.

(Anna, 20 år)

”Lönebidrag är bra också från Arbetsförmedlingen, och det var inget svårt, det var liksom självklart, så det säger jag till andra, alltså när jag pratar med dem som ska ut i arbetslivet: ’använd det för man smyger in lite lättare’. Senast var jag i Örebro och pratade med avgångsklasserna, det var ingen som hade en aning om det”.

(Amanda, 23 år)

”Många gånger handlar det om okunskap. Om du väl kommer till en intervju och får visa att du är kapabel och kan förklara att det idag finns hjälpmedel tror jag att det många gånger kan överkomma oro och rädsla som kanske kickas igång omedelbart”.

(Hugo, 29 år)

En person med synnedsättning riktade samtidigt kritik mot Arbetsförmedlingen för att de automatiskt hade förutsatt att han skulle ha någon form av subventionerad anställning och menade att detta borde övervägas bättre.

Funktionsnedsättningen påverkar framtida yrkesval

En del av de intervjuade lyfte fram hur funktionsnedsättningen påverkar framtida yrkesval och deras möjligheter att få, och kunna ta ett arbete. Flera lyfte fram att det är viktigt att kunna få möjlighet att arbeta deltid. All övrig tid utanför arbete kan behövas för att återhämta sig och orka med arbetet. Det fanns också exempel på oro inför mötet med arbetslivet och att personer inte alls hade kunskap om vilka möjligheter till stöd som finns för dem i arbetslivet.

”Jag har valt arbetsterapeut, jag inbillar mig att det ska gå bra. Jag har ju valt det yrket av intresse och det gjorde jag ju samma med frisör och det har väl funkat men ... jag inser, jag jobbar bara 75 procent. Jag orkar inte mer, jag orkar inte heltid, för att jag var så trött, kom hem och sov ungefär, gick upp och jobbade, hem och sov, gick upp och jobbade. Jag hade liksom inget liv utöver så då jobbade jag mindre”.

(Amanda, 23 år)

Någon av de intervjuade funderade också på att starta ett företag. Enligt *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* är det 4 procent av unga i åldern 16–25 år som har ett företag och 68 procent som kan tänka sig att starta ett företag i framtiden. I dessa frågor finns inga skillnader mellan gruppen funktionsnedsatta och övriga unga.

Utvecklingsarbete och översyn av insatser

Utredningen *Sänkta trösklar, högt i tak* (SOU 2012:31) har haft i uppdrag att se över arbetsmarknadspolitiska insatser vid funktionsnedsättning som medför nedsatt arbetsförmåga. Syftet är att insatserna ska bidra till att personer med nedsatt arbetsförmåga i större utsträckning kan få och behålla ett arbete än idag. Bland de förslag som utredningen kom fram till märks:

- Renodla det lönestöd som finns till två former. *Lönestöd för utveckling* för de i behov av insatser som ökar arbetsförmågan och *lönestöd för trygghet* inriktat på kompensation till arbetsgivare när det finns ett långvarigt behov av stöd.
- Ökade möjligheter till traineeutbildning och studier på folkhögskola. Åldersgränsen för möjlighet till tre månaders orienterande utbildning på folkhögskola för dem under 25 år som saknar fullständiga gymnasiebetyg höjs till 30 år och utökas med möjlighet till sex månaders förberedande utbildning.
- Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan borde tillsammans göra utredningar om personers resurser och arbetsförmåga inför prövning av rätt till aktivitetsersättning.
- Förändrade regler som kan innebära att unga i större utsträckning vågar ta ett arbete, där aktivitetsersättningen minskar med ökade inkomster. Detta som förstärkning av de regler om vilande aktivitetsersättning som finns idag.
- Antalet arbetssökande med stöd från särskilt introduktions- och uppföljningsstöd (SIUS) ska öka. Supported Employment är en metod som lyfts fram av Arbetsförmedlingen.

Utredningen har fått ett ytterligare uppdrag att bland annat se över reglerna för arbetshjälpmedel, sprida goda exempel och på andra sätt undersöka och stödja främjande arbete på området (dir. 2012:27). En annan utredning (dir. 2012:70) ska se över det arbete som finns kring unga som varken arbetar eller studerar. Bland annat det ansvar som landets kommuner har att informera sig om vad de unga under 20 år som inte går i gymnasiet gör. Detta informationsansvar har till syfte att kunna ge unga ett lämpligt stöd. Unga med olika funktionsnedsättningar är en del av dem som berörs av detta arbete.

Försäkringskassan (2012b) har unga med aktivitetsersättning som en prioriterad grupp i sitt arbete. De ska tillsammans med Arbetsförmedlingen också utveckla stödinsatserna för att underlätta gruppens övergång till arbete framöver. Deras arbete handlar även om tillgänglighet och stöd för dem som verksamheten riktar sig till.⁶

Utvecklingsprojekt för ökad etablering

Unga och långtidssjukskrivna är prioriterade i Europeiska socialfondens arbete i Sverige under perioden 2007–2013. *Tema likabehandling* (2012) är den aktör som har till uppgift att samla erfarenheter och kunskap från projekt kring tillgänglighet, likabehandling, jämställdhetsintegrering och kompetensutveckling i arbete med de olika diskrimineringsgrunderna. deras arbete har lett till följande övergripande slutsatser i vad som är ett framgångsrikt arbete för att likabehandling ska bli norm i arbetslivet:

- *Fokusera på att förändra strukturer istället för individer och grupper:* Organiseringen och omgivningen avgör om det är möjligt för alla att fullt ut delta i arbets- och samhällslivet på lika villkor.

- *Begränsat inflytande ger ensidiga berättelser om tillväxt och innovation:* För lika möjligheter krävs istället ökad delaktighet för dem som idag är exkluderade.

- *Bygg genom ökad samverkan vidare på de erfarenheter som finns och utifrån regionala behov:* Enskilda projekt behöver kopplas tydligare till regional utveckling där lika rättigheter och möjligheter blir en integrerad del.

Temagruppen understryker betydelsen av att arbetsplatser ser till att skapa en bra arbetsmiljö där människor inkluderas. Ibland saknas detta perspektiv. Tema likabehandling har lyft fram flera projekt som har metoder som ger långsiktiga förändringar både för enskilda individer och för grupper.

Hur projekt med stöd från Europeiska socialfonden arbetar med unga som har en funktionsnedsättning har beskrivits av Temagruppen Unga i arbetslivet i rapporten *Orka jobba* (2012b). I rapporten betonas vikten av friskvård med målgruppen. Många projektledare är oroliga över deltagarnas dåliga mat- och motionsvanor. En stark rekommendation i rapporten är att friskvård bör ingå i arbetet och som en obligatorisk del i all verksamhet. Bland andra framgångsfaktorer som beskrivs är att unga själva är med och påverkar de aktiviteter de deltar i, en ordentlig kartläggning av ungas levnadsvanor samt regelbunden handledning för och utveckling av personal. Analysen bygger på besök i 20 projekt och intervjuer med unga och projektledare.

Arvsfonden genomför just nu också flera meta-utvärderingar av projekt som på olika sätt berör etableringen för unga med funktionsnedsättning på arbetsmarknaden. Studierna gäller projekt från mitten av 1990-talet fram till idag (www.arvsfonden.se).

Hjälpmiddelsinstitutet prioriterar sedan 2009 övergången mellan skola och arbete. De ska stärka möjligheterna för elever med funktionsnedsättning. En del är projektet Väger till arbete som ska stimulera eleverna genom ökad teknik-användning i skolan och när de gör praktik. Projektet har stöd från Arvsfonden och genomförs i Kungälv och Linköping (www.hjalpmedelsinstitutet.se). De arbetar också med att samordna försöksverksamheter i Kalmar, Halmstad och Växjö där teknik används på ett nytt sätt, detta redovisas hösten 2013.

Samverkan och samverkansprojekt

I övergången till arbete får unga ofta stöd från flera aktörer. Det kan handla om stöd från myndigheter, kommunen, landstingsverksamheter och ideella verksamheter. Flera initiativ och förslag har getts på hur samarbetet kan förbättras och hur unga kan få bättre stöd och överblick. I en del fall finns etablerade strukturer för detta, i andra fall pågår projektverksamhet för stärkt samarbete. Det handlar i slutändan om att ge individer ett heltäckande och bra stöd.

Det finns flera exempel på hur unga själva upplever att stödet från olika aktörer är svårt att överblicka, att samarbetet brister och att de blir skickade mellan olika aktörer, se till exempel rapporterna *Myndighetslabyrinten* (Eklund 2011), *Unga med funktionshinder på väg ut i arbetslivet* (Olin & Ringsby Jansson 2009) och *Vägarna in* (Ungdomsstyrelsen 2009a).

Bättre samarbete mellan olika aktörer var också något som några av de unga som Ungdomsstyrelsen har intervjuat lyfte fram. I detta avsnitt ges några exempel på initiativ för att möta denna utmaning. En fullständig kartläggning har dock inte varit möjlig inom ramen för Ungdomsstyrelsens uppdrag.

Ökad samverkan kring unga med aktivitetsersättning

Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan (2012b) har ett uppdrag att utveckla stödet till unga med aktivitetsersättning. Mellan myndigheterna finns bland annat ett avtal om ökat samarbete och de kommer som huvudmän för samordningsförbund att verka för att tillsammans med kommuner och landsting prioritera unga med aktivitetsersättning i det lokala arbetet. Det konstateras också att det finns ett strukturerat samarbete mellan gymnasieskolan och Arbetsförmedlingen, men att det behöver utvecklas ett samarbete för att fånga upp unga med aktivitetsersättning inom ordinarie gymnasieskola.

Arbetsinriktad rehabilitering

Flera aktörer har gemensamt konstaterat att den psykiska ohälsan ökar i ungdomsgruppen. För unga med psykisk ohälsa mellan 18 och 25 år noteras bland annat att ADHD ställer höga krav på en samordnad rehabilitering. De har gemensamt lyft fram betydelsen av en mer samordnad och arbetslivsinriktad rehabilitering på lokal nivå för personer med psykisk sjukdom eller funktionsnedsättning och gett ut stödskriften *Samordna rehabiliteringen* (Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Socialstyrelsen, Sveriges Kommuner och Landsting 2011).

Samordningsförbund

En struktur för samverkan finns i samordningsförbund. Där samarbetar kommuner, landsting, Arbetsförmedling och Försäkringskassa lokalt (se Ungdomsstyrelsen 2009a). I förbundens verksamhet ska unga med aktivitetsersättning prioriteras (Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan 2012a). Vid slutet av 2011 fanns det 82 samordningsförbund, där 213 kommuner ingick. Av förbunden har 69 insatser där unga med aktivitetsersättning

sättning kan ingå och tio förbund har insatser riktade specifikt till dem. Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan har under 2011 arbetat på flera sätt för att unga ska prioriteras högre i förbundens verksamhet.

Förslag om ny organisering för samverkan

Det finns också förslag om att hela organisationen av stödet för arbetslösa bör förändras så att Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och kommunens arbete samorganiserar. Ungdomsstyrelsen (2009b) har föreslagit en gemensam organisation i samtliga kommuner dit alla arbetsökande unga kan söka sig, utifrån de erfarenheter som har byggts upp inom navigatorcentrum runt om i landet. Myndigheten har också beskrivit samverkanssträvanden i olika kommuner (se Ungdomsstyrelsen 2009a). Sveriges Kommuner och Landsting (2010) har föreslagit lokal försöksverksamhet där medborgare får "en dörr in" till olika former av stöd, där unga har pekats ut som en särskilt viktig grupp. Omorganiseringsförslag finns även i utredningen *Se medborgarna – för bättre offentlig service* (SOU 2009:92).

Mot en evidensbaserad arbetsmarknadspolitik

I utredningen *Sänkta trösklar, högt i tak* (SOU 2012:31) beskrevs insatser för personer med funktionsnedsättning som ett utforskat fält inom arbetsmarknadspolitiken. Dock lyfte de fram forskning om att ökade förmedlingsinsatser, arbetsmarknadsutbildning tillsammans med praktik och anställning med stöd kan förbättra för den enskilde. Mot bakgrund av det bristande kunskapsläget har de föreslagit att Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvär-

dering (IFAU) får i uppdrag att utvärdera verktyg och metoder som rör personer med nedsatt arbetsförmåga på grund av funktionsnedsättning.

Handisam (2012) har i sin uppföljning av funktionshinderspolitiken också konstaterat att det saknas effektutvärderingar och gav ett liknande förslag. De påpekade också att det pågår mycket arbete exempelvis för förbättrad arbetsmiljö men att detta inte följs upp systematiskt. Det innebär att det finns arbete som inte uppmärksammas och som skulle kunna spridas som goda exempel.

Utökad kunskap kring metoder, deras effekter och åtgärder för att närma sig en mer kunskapsbaserad arbetsmarknadspolitik har diskuterats av flera andra aktörer (se Riksrevisionen 2011, Temagruppen Unga i arbetslivet 2012c). I det sammanhanget kan nämnas att Supported Employment är en av de metoder som ska evidensgranskas av Socialstyrelsen (www.socialstyrelsen.se)⁷. Det finns också variationer i hur metoden tillämpas (se Misa 2012).

Samtidigt bör utmaningen i att mäta effekten av olika metoder och insatser inte underskattas. Allt från det omgivande arbetsmarknadsläget, till kombinationer av insatser och vilka förutsättningar deltagare i olika verksamheter har, påverkar utfallet. Det kan vara svårt att isolera effekten av olika insatser eftersom många också ges samtidigt. Ett led i kunskapsutvecklingen är den systematiska litteraturöversikt som genomförts kring insatser för att öka anställningsbarheten kopplade till aktivitetsersättningen (Westerholm et al. 2012). Översikten är gjord på uppdrag av Försäkringskassan och visar att det finns få vetenskapliga studier om arbetsrelaterad rehabilitering för personer under 30 år. De analyser som finns pekar på att strategin individuell arbetsplacering och stöd har goda effekter.

På arbetsplatsen och arbetsgivarnas arbete

Funktionshinderspolitiken och dess föregångare har över tid flyttat fokus från individen till hinder och begränsningar i det omgivande samhället. En del av det handlar om att utveckla det stöd som ges på vägen från studier till arbete. En annan om hur arbetsgivare möter unga med funktionsnedsättning. Det handlar om allt från att motverka diskriminering till att arbeta aktivt för ett arbetsliv som fungerar för alla. Idag finns relativt begränsad forskning om att göra likabehandling till norm inom arbetslivet utifrån ett funktionsnedsättningsperspektiv (Tema likabehandling 2011a). Forskningen fokuserar ofta på tillgång till arbetsmarknaden och hinder, medan det saknas forskning kring strukturella förutsättningar och förändringar av arbetsplatser (Tema likabehandling 2012).

Vanligare att vara missnöjd med sin arbetssituation

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar att det är nästan dubbelt så vanligt att vara missnöjd eller mycket missnöjd med sin arbetssituation bland unga med funktionsnedsättning som har ett arbete, 21 procent, jämfört med 12 procent bland övriga unga i åldern 16–25 år (figur 3.7). Antalet som svarade på enkäten var för litet för att analysera eventuella skillnader utifrån kön eller åldersgrupper.

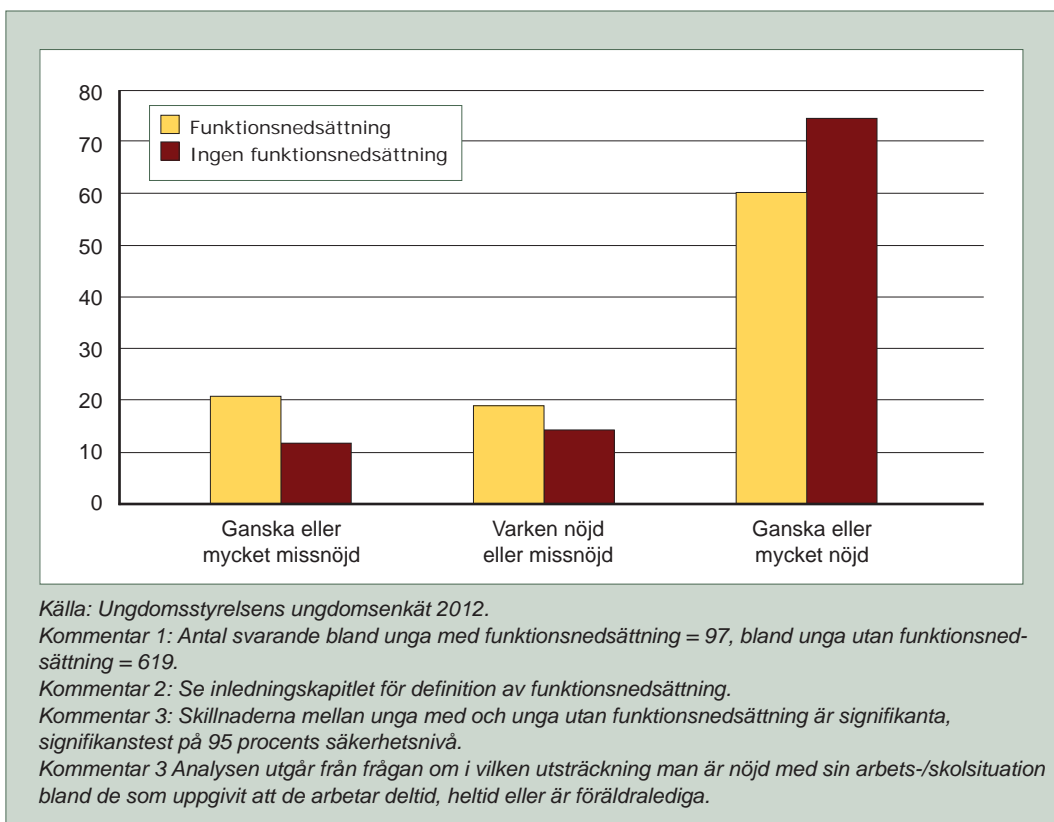
Ungdomsstyrelsen har också i bearbetningen av ULF-undersökningarna gjort en jämförelse av om unga upplever att de har stora möjligheter att lära sig nya saker i sitt arbete. Bland dem

som har ett förvärvsarbete finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan de som har en funktionsnedsättning i jämförelse med övriga unga. De som också upplever ett funktionshinder var i undersökningen för få för att möjliggöra jämförelser.

Diskriminering och trakasserier på arbetsmarknaden

En dimension av missnöje med arbetssituationen kan handla om diskriminering och trakasserier. Det finns tidigare undersökningar som visar att personer med funktionsnedsättning oftare upplever sig diskriminerade eller trakasserade på olika sätt. Här finns en stor skillnad mellan dem som enbart har en funktionsnedsättning och de som även har nedsatt arbetsförmåga. Statistiken finns inte redovisad för unga utan gäller alla mellan 16 och 64 år. Av de som även har nedsatt arbetsförmåga upplever 22 procent sig ha blivit diskriminerade. Detta kan jämföras med 4 procent av dem med funktionsnedsättning utan nedsatt arbetsförmåga (Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009). Av dem med nedsatt arbetsförmåga uppgav 6 procent att de blivit diskriminerade vid tillsättandet av ett jobb under de senaste fem åren jämfört med 2 procent av dem med enbart funktionsnedsättning.

Även när det gäller karriär i arbetslivet finns liknande tendenser. Av dem med nedsatt arbetsförmåga har 4 procent upplevt diskriminering

Figur 3.7 Hur upplever du din arbetssituation? 16–25 år, 2012. Procent.

när de har sökt avancemang i sitt arbete under de senaste fem åren (jämfört med 1 procent bland övriga). Många har också avstått från att söka avancemang. På samma sätt uppgav 6 procent med nedsatt arbetsförmåga att de blivit osakligt behandlade vid lönesättning på grund av sin funktionsnedsättning (jämfört med knappt 1 procent av övriga).

Sex procent av de med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga uppgav att de har blivit mobbade, trakasserade eller kränkta på grund av sin funktionsnedsättning under de se-

naste fem åren (bland de utan nedsatt arbetsförmåga var det 1 procent). Skillnaderna går även igen när det gäller möjligheter att delta i utbildning och vid uppsägning.

Ungdomsstyrelsen har varit i kontakt med Diskrimineringsombudsmannen under arbetet med detta uppdrag. Några analyser som berör just situationen för unga på arbetsmarknaden verkar inte finnas planerade där. Mer information om mobbning, orättvis behandling, hot och miss-handel i olika miljöer finns i kapitel 4 om hälsa och utsatthet.

Ökad information och kunskap för arbetsgivare

Det finns flera hinder för att få och behålla ett arbete. Ökad kunskap och aktivt arbete mot diskriminering och för lika möjligheter och rättigheter är några sätt att arbeta mot detta.

Kunskapsstöd

Som ett stöd till arbetsgivare finns skriften *Så gör du som chef – en handledning vid psykisk ohälsa på arbetsplatsen* (Handisam 2011d). Där finns tips för många olika situationer – från anställning och att identifiera signaler i ett tidigt skede till att arbeta med anpassning, hälsofrämjande insatser och arbetsmiljö. Bättre kunskap bland arbetsgivare var också något som en del av de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuade lyfte fram:

”Att de man jobbar med vet vad man har för diagnoser och har kunskap om det och fattar, inte bara säger att de förstår. Att de vet och att arbetsplatsen, arbetstiderna blir lite anpassade till en så att man kan plocka fram sina styrkor och göra ett bra jobb ... om man inte pallar av att jobba heltid, att man kan jobba halvtid utan att bli helt pank. Att bara: 'aja, du kan inte jobba heltid, men då får du så här jätte jättelite i lön'. Att det inte ska bli svårare att få jobb bara för att du inte kan jobba heltid.”

(Malin, 21 år)

Några beskrev också hur de under den första tiden på sin arbetsplats inte vågat nämna sin funktionsnedsättning utan först senare berättat och då fått en bättre förståelse för en del svårigheter de kan stöta på i arbetet. Det fanns andra exempel där arbetsgivaren anpassat arbetet bra

och där det fanns bra förståelse och bemötande överlag på arbetsplatsen.

Det finns också skrifter som kan vara ett stöd för arbetsgivare som tar emot unga. I rapporten *I praktiken sänker vi trösklarna* (Temagruppen Unga i arbetslivet 2011) konstateras att arbetsgivare kan vara i behov av kompetensutveckling i sitt handledarskap för att det ska bli en bra praktikperiod. Under praktiken kan det också finnas behov av dialog med en tredje part som kan vara ett stöd för både arbetsgivaren och praktikanten för att bättre kunna möta behov och förutsättningar bland unga som har lite eller ingen arbetslivserfarenhet.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2008) har gett ut *Man är liksom fri på jobbet!* med tips till den som tar emot elever från gymnasiesärskolan. Där poängteras också behovet för handledare att i sin tur få handledning och information före och under praktik eller verksamhetsförlagd utbildning. Någon lyfte också fram att det fanns begränsade möjligheter att ha ett feriearbete parallellt med studier.

”Det handlar väldigt mycket om erfarenhet, men det gör det ju för alla, att komma in, göra praktik, på utbildning, i traineetjänst för att visa sig, få in en fot. Det är lika viktigt för personer med funktionsnedsättning som för alla unga.”

(Hugo, 29 år)

”Jag har inte jobbat så mycket över vinterhalvåret. Mamma satte ner foten, om du ska klara skolan kommer du inte att kunna göra det. Så jag har jobbat hela somrarna istället. När mina kompisar åkt iväg på semester så har jag jobbat hela sommaren för att ha pengar typ resten av året.”

(Anna, 20 år)

Att arbetsgivare saknar kunskap om funktionsnedsättningar och vilka stöd som finns kan också minska möjligheterna att få ett arbete. Vilken betydelse detta kan ha kom också fram i Ungdomsstyrelsens intervjuer med unga själva. Ofta kan funktionsnedsatta själva behöva förklara för arbetsgivare om vilka möjligheter som finns för stöd och subventionerade anställningar. Det framkom också några positiva exempel där till exempel Arbetsförmedlingen informerar unga själva om vad som gäller i olika skolformer.

”Jag hade kontakt med Arbetsförmedlingen ... men jag sökte ju jobb själv, tog kontakt själv, gick på intervjuer själv, men jag sa att det här lönebidrag fanns, om dom var intresserade och i detta fallet var han det, han fick 80 procent betalt av min lön.”

(Amanda, 23 år)

”Jag har inte försökt få nåt arbete på så sätt, jag vet inte riktigt vad det finns för hjälp att få eller nånting. När det gäller, alltså söka ett jobb och ha ett jobb med mina funktionshinder, jag har inte riktigt någon insikt i det, jag vet ju att vissa har skyddad anställning och såna saker, vad i hela fridens namn det är.”

(Inez, 25 år)

Regeringen har aviserat ett uppdrag till Arbetsförmedlingen att förbättra informationen till arbetsgivare om vilka stöd som finns vid anställning av personer med funktionsnedsättning, till exempel subventionerade anställningar (prop. 2012/13:1). Som vi konstaterade tidigare i detta kapitel så efterfrågar unga själva också att få bättre kunskaper i dessa frågor redan under studietiden.

Attityder

Handisam (2011a) har tillsammans med Arbetsförmedlingen utvecklat guiden *Se kompetensen*. Den innehåller olika metoder för att öppna en arbetsplats för personer med funktionsnedsättning. I den ges olika tips på hur ett sådant arbete kan inledas och utvecklas, det finns även ett fördjupningsmaterial (Handisam 2011b).

Arbetsförmedlingen (2012a) driver informationskampanjen *Se kraften!* och har fått i uppdrag att utreda möjligheten att skapa en myndighetsgemensam webbportal för personer med funktionsnedsättning med fokus på information om stöd och hjälp.

Handisam (2012) har också visat betydelsen av chefers kunskap och tidigare erfarenheter. Chefer som har anställda med psykisk ohälsa kan i större utsträckning än andra chefer tänka sig att arbeta med en person med psykisk ohälsa i framtiden (82 respektive 62 procent). Ett sämre företagsklimat lokalt verkar också i särskilt stor utsträckning påverka möjligheterna för personer med nedsatt arbetsförmåga negativt.

Ledarna (2011) har i en undersökning riktad till chefer konstaterat att funktionsnedsättning är en svår diskrimineringsgrund att arbeta med. Resultaten bör ses som en indikation och tolkas med en viss försiktighet eftersom endast hälften av de tillfrågade besvarade enkäten. Cheferna själva lyfte fram att det saknas kunskap, en ovana att arbeta med frågorna samt begränsade förutsättningar i arbetslivet. Flera lyfte fram att olika former av stöd kan spela roll för anställning av en person med funktionsnedsättning. En femtedel uppgav att ett sådant stöd var helt avgörande. Exempel på projekt som arbetar med attitydpåverkan kring funktionsnedsättning finns i rapporten *Möjligheter på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning* (Svenska ESF-rådet 2012).

Vid Tema likabehandling pågår ett arbete för att på ett bättre sätt kunna mäta effekter av likabehandlingsarbete, där attitydförändringar är en del. De har också presenterat viktiga faktorer att tänka på i arbetet med att skapa förändring som leder till lika rättigheter och möjligheter i arbetslivet (Tema Likabehandling 2011b). Det finns också de som har gjort samhällsekonomiska beräkningar som visar lönsamheten för tillgänglighetsarbete (Andersson 2012).

Arbete för ökad tillgänglighet

Under åren har det vuxit fram en bransch med tillgänglighetskonsulter som riktar sig till arbetsgivare och olika samhällsaktörer. De kan ha olika specialområden, som fysisk tillgänglighet, kommunikation och information. Området befinner sig i en organiserings- och professionaliseringsprocess. Handisams processtöd för tillgänglighet inom Europeiska socialfonden har samlat sådana konsulter i ett nätverk. Det har bildats en branschorganisation: Svensk Tillgänglighet. De arbetar bland annat med kvalitetssäkring och utveckling. Precis som för arbetsgivare som tar emot praktikanter så kan det finnas ett behov av stöd från en tredje part när unga med funktionsnedsättning påbörjar sin anställning på en arbetsplats.

Det finns också samarbete i Nätverket för ett öppet arbetsliv oavsett funktionsförmåga (AOF). De ska samla och sprida innovativa lösningar. Med i arbetet finns Handisam, Arbetsförmedlingen, Arbetsmiljöverket, Försäkringskassan, Skolverket, Socialstyrelsen, Svenska ESF-rådet, Hjälpmedelsinstitutet samt Sveriges Kommuner och Landsting (www.handisam.se).

Arbetsmiljö

Anpassningar av arbetsmiljön är en viktig del av arbetsgivarnas arbete för tillgänglighet. Arbetsmiljöverket (2012) ska bland annat se till att arbetsmiljölagstiftningen följs. De ska från och med 2012 genomföra minst en nationell eller regional tillsynsaktivitet som innehåller tillgänglighetsperspektiv per år. På myndighetens webbplats www.av.se finns en del tips på anpassningar utifrån olika funktionsnedsättningar som allergi, diabetes, hörselnedsättning och dövhet samt psykisk sjukdom och psykiska besvär. Där konstateras också att det alltid är arbetsgivarens ansvar att anpassa arbetet på ett sådant sätt att anställda kan utföra sina arbetsuppgifter. De har också fört in ett tillgänglighetsperspektiv i sin utbildning av tillsynsinspektörer. Handisam (2012) har konstaterat att detta arbete behöver fördjupas och utvecklas.

Dålig arbetsmiljö och bristande tillgänglighet har lyfts fram i flera sammanhang. Hörselskadades riksförbund (2010) har i rapporten *Kakofonien* beskrivit olika ljudmiljöer, en fråga som i vissa sammanhang inte uppmärksammas tillräckligt. Bland annat konstateras att 44 procent av landets arbetstagare har svårt att höra vad andra säger och att två tredjedelar av lärarkåren upplever problem med ljudmiljön varje vecka. I anslutning till det efterlyser de bland annat att arbetsgivare tar fram handlingsplaner för en bättre ljudmiljö.

Ett annat exempel på arbetsmiljöarbete är rökfri arbetstid. Enligt en enkätundersökning genomförd av Kommunernas och landstingens arbetsmiljöråd (2011) hade 60 procent av kommunerna beslutat om rökfri arbetstid, och 15 av de 17 landsting som besvarade frågan.

Anpassning och stöd

Sysselsatta personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga har fått svara på om de har behov av någon form av åtgärder på arbetsplatsen för att kunna utföra sitt arbete (Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån 2009).

Knappt tre av fyra uppgav att de hade behov av minst en åtgärd. De vanligaste åtgärderna var anpassade arbetsuppgifter, anpassat arbetstempo och anpassad arbetstid (mellan 35 och 40 procent önskade någon av dessa åtgärder). Något mer än 20 procent behövde anpassade hjälpmedel. Lokalanpassning, transport till och från arbetsplatsen samt personligt biträde var mindre vanligt.

Av de med behov av anpassning uppgav 83 procent av kvinnorna och 84 procent av männen att de får sina behov tillgodosedda. De två områden där minst andel upplevde att de fick sina behov tillgodosedda var personligt biträde (58 procent) respektive transport till och från arbetsplatsen (67 procent). Bland de som inte var sysselsatta var det knappt hälften som upplevde att de hade behov av åtminstone en anpassande åtgärd för att kunna arbeta.

Arbetsförmedlingen erbjuder arbetshjälpmedel, personlig konsulent (SIUS) och stöd för att starta näringsverksamhet. Användningen av dessa stöd har ökat både bland vuxna och bland unga mellan 2007 och 2011 (Handisam 2012). Ökningen gäller både kvinnor och män. Användningen av arbetshjälpmedel har särskilt ökat bland unga. Ökad information till elever genom skolan kan vara en orsak till detta.

Arbete bland olika arbetsgivare

Det går också att lyfta fram det arbete som sker i olika sektorer. Detta kan ställas i relation till hur stor andel av samtliga anställda i Sverige som finns i olika verksamhetsformer. Av landets anställda finns 69 procent i privat sektor, knappt 20 procent i kommuner, 6 procent i landsting och knappt 6 procent i staten (Sveriges Kommuner och Landsting 2012).

Svenskt Näringsliv

Arbetsgivarorganisationen Svenskt Näringsliv (2011) har lyft fram att unga med funktionsnedsättning har särskilda svårigheter att etablera sig på arbetsmarknaden. De lyfter bland annat fram brister i utbildningsmöjligheterna och höga anställningskostnader som orsak. De pekar på behovet av att se över de många olika subventionerade anställningar som finns, vilket gjorts i FunkA-utredningen (SOU 2012:31), samtidigt som ett förbättrat företagsklimat ses som avgörande för att en högre andel ska få anställning.

Sveriges Kommuner och Landsting

Sveriges Kommuner och Landsting arbetar under 2012–2016 med att deras medlemmar som arbetsgivare ska ta särskilt ansvar för personer med funktionshinder. De gör i rapporten *Funktionsnedsättning och arbete* (2012) bedömningen att många kommuner och landsting har god tillgänglighet (drygt två tredjedelar). Däremot saknas ofta politiska beslut för att öka möjligheterna till anställning för personer med funktionsnedsättning. I rapporten lyfts goda exempel fram, bland annat att Handikappförbunden i år har utsett fem modellkommuner som har ett ambitiöst arbete för målgruppen. Dessa är Hudiksvall, Kristinehamn, Partille, Skellefteå och Tyresö (se Handikappförbunden 2012).

Myndigheter

Inom staten var det 14 procent av myndigheterna som anställde en eller flera personer med funktionsnedsättning och som hade behov av anpassning 2010. Vidare hade 41 procent genomfört insatser för att öka möjligheterna för personer med funktionsnedsättning. Insatserna gällde ofta rekryteringsarbete och fysisk miljö (Handisam 2012).

Arbetsförmedlingen (2012b) har tagit fram ett förslag på ett praktikprogram inom statliga myndigheter för personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga. Förslaget innebär en pilotverksamhet under andra halvåret 2012, följt av verksamhet från 2013 till första halvåret 2015. Myndigheterna ska erbjuda minst 2 500 platser per år där omkring 1 500 avsätts för personer med högskoleutbildning. Förslaget innebär också utbildning av handledare på mottagande myndigheter. Praktikperioden skulle omfatta mellan 3 och 6 månader. Regeringen har också föreslagit ett genomförande av ett praktikprogram (prop. 2012/13:1).

Statliga myndigheter är medlemmar i Arbetsgivarverket som arbetar för ett inkluderande synsätt inom staten (se Arbetsgivarverket 2008). Målet för den statliga arbetsgivarpolitiken är att säkerställa kompetens, där det bland annat ses som viktigt att befolkningsammansättningen i landet återspeglar sig bland de statsanställda (prop. 2012/13:1). Personer med funktionsnedsättning nämns dock inte uttryckligen bland de delmål som finns för de statliga arbetsgivarna. Istället lyfts jämställdhet och etnisk mångfald fram. Däremot ska utvecklingen av sjukfrånvaro och beviljade sjukpensioner följas upp särskilt.

Handisam (2011c) har också beskrivit vad myndigheter gör för att anställa personer med funktionsnedsättning. Utöver exempel på insatser som praktik, förbättrad tillgänglighet, gransk-

ning av rekryteringsprocessen konstaterade de att 29 procent av de undersökta myndigheterna i stor omfattning arbetar med inkluderande synsätt.

Civila samhället

Inom det civila samhället finns också intressanta trender. Sverige har upplevt en dubbelning av sociala företag mellan 2007 och 2011. Sociala företag drivs snarare av allmännyttan eller medlemsnytta än av vinstintresse. Det finns omkring 300 sådana företag där 9 000 personer är verksamma (Handisam 2012). Exempel på arbete och projekt för fler sociala företag finns i rapporten *Möjligheter på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning* (Svenska ESF-rådet 2012). Där handlar det både om att i allmänhet öka kunskapen om den sociala ekonomin och om att etablera sociala företag med hjälp av stöd från Europeiska socialfonden.

Samhall

Både i Sverige och i andra länder har perspektivet flyttats mot inkludering på den ordinarie arbetsmarknaden som en huvudprincip för personer med funktionsnedsättning, istället för särskilda verksamheter (SOU 2012:31). Som har framkommit tidigare i detta kapitel är det tydligt att unga med funktionsnedsättning i en del fall har svårt att få ett sådant arbete.

Arbetsförmedlingen har möjlighet att hänvisa personer till skyddad verksamhet inom Samhall. Verksamheten är ett statligt aktiebolag och ska ge meningsfullt och utvecklande arbete till personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga. Drygt 18 600 personer med funktionsnedsättning var anställda vid Samhall i slutet av 2011. Fyra procent av dem var under 30 år, vilket motsvarar knappt 700 personer (Samhall 2012).

Regeringens mål är att 6 procent av samtliga anställda ska övergå till annan anställning och 2011 var denna andel 5,7 procent. Antalet anställda i Samhall har minskat något under 2000-talet och flera andra arbetsmarknadsinsatser har vuxit fram för personer med funktionsnedsättning. Villkoren för Samhalls fortsatta verksamhet har diskuterats i betänkandet *Sänkta trösklar – högt i tak* (SOU 2012:31). Där läggs bland annat förslag om förändringar för Samhall om mer långsiktig styrning och i relation till den föreslagna renodlingen av två typer av lönestöd för utveckling och trygghet.

Daglig verksamhet

Personer med vissa funktionshinder har rätt till daglig verksamhet om de saknar förvärvsarbete eller inte utbildar sig. Daglig verksamhet är en form av stöd som innehåller sysselsättning, gemenskap, behandling eller rehabilitering utanför bostaden. Upplägget och inriktningen kan variera betydligt utifrån olika förutsättningar och behov.

Antalet personer som har daglig verksamhet har ökat under de senaste åren, från 25 000 personer 2005 till 31 100 personer 2011. Det är en högre andel män än kvinnor som har stöd enligt LSS och daglig verksamhet (Socialstyrelsen 2012).

En förklaring är att antalet inskrivna vid särskolan har ökat. Verksamhetschefer för insatsen har lyft fram flera förklaringar till att gruppen ökat. Det handlar bland annat om att dessa personer möter en tuffare arbetsmarknad, att de inte prioriteras tillräckligt av Arbetsförmedlingen, att Samhall ställer allt högre krav på arbetsförmåga samt att antalet personer med diagnosticerad autism eller autismliknande tillstånd har

ökat. I en forskningsöversikt kring daglig verksamhet framgår att det är vanligast att ha daglig verksamhet i 20–25-årsåldern (Socialstyrelsen 2011).

Upplägget på daglig verksamhet kan spänna från dagcenter, utflyttad daglig verksamhet till arbetskooperativ och sådant som teaterverksamhet (Socialstyrelsen 2011). Både länsstyrelser och Socialstyrelsen har uppmärksammat att det saknas valmöjligheter mellan olika typer av dagverksamheter, vilket innebär svårighet att hitta verksamheter som passar olika individer.

Unga inom daglig verksamhet är en heterogen grupp (Socialstyrelsen 2011). Det finns till exempel skillnader i hur mycket stöd de har haft sedan tidigare. Flera studier visar att de som går i särskola ofta förväntas fortsätta i daglig verksamhet. Det finns också unga med funktionsnedsättning som gått i grundskola och gymnasium. De kan både vända sig mot att bli räknade som funktionsnedsatta och att delta i daglig verksamhet. I forskningsöversikten lyfts också studier fram som visar på betydelsen av arbete eller daglig verksamhet för det allmänna välbefinnandet och livssituationen.

Socialstyrelsen har fått i uppdrag att utveckla öppna jämförelser av kommunernas dagliga verksamhet om vilka insatser som leder vidare till arbete (prop. 2012/13:1). Indikatorer kring detta ska utvecklas i samarbete med Sveriges Kommuner och Landsting. De öppna jämförelserna för 2012 visar bland annat att när det gäller stöd enligt LSS så finns det i 8 procent av landets kommuner överenskommelser på ledningsnivå om samverkan mellan LSS-handläggare och Arbetsförmedlingen. Motsvarande andel för samarbete med Försäkringskassan är 11 procent (www.socialstyrelsen.se).

Avslutning

Unga med funktionsnedsättning har i många avseenden en sämre situation än jämnåriga, ekonomiskt och på arbetsmarknaden. En större andel har svårt att klara sin ekonomi. Det är vanligare att aldrig ha haft ett arbete och att vara långtidsarbetslös. Det finns också en större oro för arbetslöshet bland dem som har ett arbete.

Ungdomsstyrelsen har under arbetet med denna utredning uppmärksammat många initiativ som sker för att underlätta etableringen för unga med funktionsnedsättning. Det handlar bland annat om utvecklingsarbete kring unga med aktivitetsersättning, förändringar av gymnasieskolan, utvecklat stöd för unga mellan studier och arbete och arbete riktat mot arbetsgivare. Ungdomsstyrelsens genomgång av ungas situation visar dock tydligt att det finns mycket kvar att göra på detta område. Det blir intressant att följa de ambitioner som finns inom funktionshinderspolitiken under de kommande åren.

Referenser

- Andersson, D. (2012). *Dörrarna stängs innan alla fått plats*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Arbetsförmedlingen (2011). *Se kraften! Ett magasin som visar på Sveriges dolda resurser*. Stockholm: Arbetsförmedlingen.
- Arbetsförmedlingen (2012a). *Arbetsförmedlingens återrapportering 2012. En strategi för genomförandet av funktionshinderspolitiken 2011–2016. 15 mars 2012*. Stockholm: Arbetsförmedlingen.
- Arbetsförmedlingen (2012b). *Arbetsförmedlingens återrapportering 2012 – uppdrag att ta fram förslag till praktikantprogram inom statsförvaltningen för personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Arbetsförmedlingen.
- Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan (2012a). *Samverkan genom samordningsförbund kring unga med aktivitetsersättning. Återrapportering enligt regleringsbrevet för 2011*.
- Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan (2012b). *Förstärkt stöd till unga med aktivitetsersättning. Plan att redovisa senast 28 februari 2012 enligt regleringsbrevet 2012*.
- Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan (2012c). *Samverkan genom samordningsförbund kring unga med aktivitetsersättning. Återrapportering enligt regleringsbrevet för 2011*.
- Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan, Socialstyrelsen & Sveriges Kommuner och Landsting (2011). *Samordna rehabiliteringen. Stöd till utveckling av arbetsinriktad rehabilitering för personer med psykisk sjukdom eller funktionsnedsättning*. Stockholm: Arbetsförmedlingen.
- Arbetsförmedlingen & Statistiska centralbyrån (2009). *Funktionshinderades situation på arbetsmarknaden 4:e kvartalet 2008*. Örebro: Statistiska centralbyrån.
- Arbetsgivarverket (2008). *Inkluderande synsätt – en strategi för mångfald i staten*. Stockholm: Arbetsgivarverket.
- Arbetsmarknadsdepartementet. A2011/4341/A. 2011-12-08.
- Arbetsmarknadsdepartementet & Socialdepartementet (2011). *Arbete för alla – insatser för att underlätta inträdet på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet & Socialdepartementet.
- Arbetsmiljöverket (2012). *Återrapportering Arbetsmiljöverkets delmål för funktionshinderspolitiken 2012–2016*. Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Boverket (2011). *Bostadsmarknaden 2011–2012: med slutsatser från bostadsmarknadsenkäten 2011*. Rapport: 2011:9. Karlskrona: Boverket.
- Dir. 2012:27. *Tilläggsdirektiv till FunkA-utredningen (A2011:03)*.
- Dir. 2012:70. *Utveckling av arbetet med unga som varken arbetar eller studerar*.
- Diskrimineringsombudsmannen (2010). *Diskriminering på bostadsmarknaden. Redovisning av regeringsuppdrag IJ2009/1834/DISK*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.
- Ds 2008:23 FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Stockholm: Fritzes.
- Eklund, M. (2011). *"Myndighetslabyrinten" och annat som försvårar, förvirrar och ibland förhindrar att finna, få och behålla ett arbete*. Järfälla: Misa AB.
- Fagerstedt, C. (2011). *Mitt framtida boende – tankar och funderingar från ungdomar med funktionsnedsättning*. Stockholm: FoU-Södertörn.
- Försäkringskassan (2012a). *Unga som har aktivitetsersättning på grund av nedsatt arbetsförmåga, en delrapport*. Dnr 69161/2011.
- Försäkringskassan (2012b). *Försäkringskassans förslag till delmål inom funktionshinderspolitiken fram till 2016*. 2012-03-14. Dnr 066677-2011-FPA.
- Handikappförbunden (2010). *Sammanställning av funktionshinderades situation på arbetsmarknaden 4:e kvartalet 2008. En tilläggsundersökning till arbetskraftsundersökningen, AKU*. Stockholm: Handikappförbunden.
- Handikappförbunden (2012). *Rapport från projektet Rätt stöd till arbete – 5 modellkommuner och deras arbetsmetoder för att möjliggöra att människor med funktionsnedsättning kommer ut i reguljärt arbete*. Stockholm: Handikappförbunden.
- Handisam (2011a). *Se kompetensen. En guide för att öppna din arbetsplats för personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Myndigheten för handikappolitisk samordning.
- Handisam (2011b). *Se kompetensen. Ett fördjupningsmaterial*. Stockholm: Myndigheten för handikappolitisk samordning.
- Handisam (2011c). *Vad gör myndigheter för att anställa personer med funktionsnedsättning – kartläggning och analys*. Stockholm: Handisam.
- Handisam (2011d). *Så gör du som chef – handledning vid psykisk ohälsa på arbetsplatsen*. Johanneshov: (H)järnkoll.
- Handisam (2012). *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012*. Stockholm: Handisam.
- Hjälpmiddelsinstitutet (2010). *Så här blev det för mig*. Vällingby: Hjälpmiddelsinstitutet.

- Hörselskadades riksförbund (2010). *Kakofinien. En rapport om störande ljud och samtalsvänliga ljudmiljöer*. Stockholm: Hörselskadades riksförbund.
- Inspektionen för socialförsäkringen (2011). *Unga med aktivitetsersättning. Den senaste utvecklingen och hypoteser om orsaker till utvecklingen*. Stockholm: Inspektionen för socialförsäkringen.
- Inspektionen för socialförsäkringen (2012). *Aktivitetsersättning. Från förlängd skolgång till nedsatt arbetsförmåga*. Stockholm: Inspektionen för socialförsäkringen.
- Kommunernas och landstingens arbetsmiljöråd (2011). *Rökfri arbetstid. Rapport enkätundersökning*. Stockholm: Kommunernas och landstingens arbetsmiljöråd.
- Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade
- Ledarna (2011). *Ledarna "Chefsetik"*. Stockholm: Ledarna.
- Misa (2012). *Europeiska unionen för Supported Employment – Verktyslåda*. Järfälla: Misa AB.
- Olin, E. & Ringsby Jansson, B. (2009) *Unga med funktionshinder på väg ut i arbetslivet. En utmaning för välfärdssystemet*. Göteborg: FoU i Väst/GR.
- Regeringens proposition 2012/13:1 *Budgetpropositionen för 2013. Förslag till statens budget för 2013, finansplan och skattefrågor*.
- Regeringens skrivelse 2009/10:53 *En strategi för ungdomspolitiken*.
- Riksrevisionen (2011). *Yttrande över huvudbetänkandet Långtidsutredningen 2011 (SOU 2011:11)*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Samhall (2012). *Års- och hållbarhetsredovisning 2011*. Stockholm: Samhall.
- Skolinspektionen (2011). *Särskolan. Granskning av handläggning och utredning inför beslut om mottagande*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Socialdepartementet (2011). *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012). *Uppdrag om delmål, uppföljning och redovisning inom ramen för en strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen (2010). *Inkomster och utgifter för vissa personer 20–64 år med funktionsnedsättningar – specialbearbetning av SCB:s undersökning HEK*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011). *Bostad med särskild service och daglig verksamhet. En forskningsöversikt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012). *Personer med funktionsnedsättning – insatser enligt LSS år 2011*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2009:92 *Se medborgarna – för bättre offentlig service*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2011:8 *Den framtida gymnasiesärskolan – en likvärdig utbildning för ungdomar med utvecklingsstörning*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2012:31 *Sänkta trösklar – högt i tak. Arbete, utveckling, trygghet*. Stockholm: Fritzes.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (2008). *Man är liksom fri på jobbet! Stöd till dig som tar emot elever från gymnasiesärskolan på din arbetsplats*. Stockholm: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Statens folkhälsoinstitut (2012). *Redovisning av regeringsuppdraget om delmål m.m. inom ramen för En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Statsrådsberedningen (2012). *Sveriges nationella reformprogram 2012. Europa 2020 – EU:s strategi för smart och hållbar tillväxt för alla*. Stockholm: Statsrådsberedningen.
- Svenska ESF-rådet (2012). *Möjligheter på arbetsmarknaden för personer med funktionsnedsättning. En metautvärdering av projekt inom Europeiska socialfonden*. Stockholm: Svenska ESF-rådet.
- Svenskt Näringsliv (2011). *Det livslånga utanförskapet. Långvarig arbetslöshet, funktionsnedsättningar och förtidspensioner bland unga*. Stockholm: Svenskt Näringsliv.
- Sveriges Kommuner och Landsting (2010). *Skapa en gemensam ingång! Skrivelse till Finansdepartementet 2010-02-08*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Sveriges Kommuner och Landsting (2012). *Funktionsnedsättning och arbete. Vad gör kommuner och landsting? Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting*.
- Tema Likabehandling (2011a). *Forskningsöversikt. Likabehandling i arbetslivet*. Stockholm: Arbetsmiljöforum.
- Tema Likabehandling (2011b). *Att lära för lika rättigheter och möjligheter. En rapport om kompetenshöjande insatser i arbetslivet*. Stockholm: Arbetsmiljöforum.
- Tema Likabehandling (2012). *Underlag från Tema Likabehandling till Ungdomsstyrelsen*. Stockholm: Arbetsmiljöforum.
- Temagruppen Unga i arbetslivet (2011). *I praktiken sänker vi trösklarna. En skrift om meningsfull praktik*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Temagruppen Unga i arbetslivet (2012a). *2012 års uppföljning av unga som varken arbetar eller studerar*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Temagruppen Unga i arbetslivet (2012b). *Orka jobba*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Temagruppen Unga i arbetslivet (2012c). *Utvärdering av arbetsmarknadsprojekt för unga. Vad utvärderare och utvärderare säger om ungdomsprojekt delfinansierade av Europeiska socialfonden*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Noter

Ungdomsstyrelsen (2009a). *Vägarna in – arbetet med unga i kommuner med lokalt utvecklingsavtal*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2009b). *Fokus 09 – metoder för att bryta ungas utanförskap, exempel från Europa*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2011). *Fokus 11 – en analys av ungas bostadssituation*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2012). *Ung idag 2012. En beskrivning av ungdomars villkor*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Westerholm, P., Lytsy, P., Helgesson, M., Lundberg, I., Fredriksson, K., Gustafsson, M., Anderzén, I., Rehfish, P. & Zaar, K. (2012). *Aktivitetsersättning – en väg till arbete. En systematisk litteraturoversikt*. Uppsala: Uppsala universitet.

Elektroniska källor:

www.arvsfonden.se
www.av.se
www.handisam.se
www.hjalpmedelsinstitutet.se
www.socialstyrelsen.se
www.temaunga.se

¹ *Aktivitetsersättning* kan betalas ut från andra halvåret det år en person fyller 19 år till och med månaden innan man fyller 30 år. Kravet är att man troligen inte kommer att kunna arbeta heltid på minst ett år på grund av en sjukdom, skada eller funktionsnedsättning. Arbetsförmågan ska vara nedsatt med minst en fjärdedel i alla arbeten på hela arbetsmarknaden. Där ingår även arbeten som anordnas för personer med funktionsnedsättning, till exempel anställningar med lönebidrag. Som längst beviljas aktivitetsersättning tre år i taget. Den som har fyllt 18 år kan söka *ekonomiskt bistånd*. Före det ansvarar föräldrarna för försörjningen. Dock kan hushållet den unge bor i ha ekonomiskt bistånd. Arbetslöshetsersättning (a-kassa) är de försäkringar arbetstagare själva kan betala in till och få ersättning från vid arbetslöshet.

² Personer med funktionsnedsättning är personer som i undersökningen Hushållens ekonomi har svarat ja på frågan *Hade du/han/hon någon funktionsnedsättning eller sjukdom som medför att du/han/hon har svårigheter att utan hjälp eller hjälpmedel utföra olika aktiviteter ("hinder i vardagen")?*

³ Analyserna var gjorda utifrån enkätundersökningen Hushållens ekonomi där svar från 2007, 2008 och 2009 slagits samman. Materialet var för litet för att kunna analysera eventuella skillnader mellan grupperna 18–25 år respektive 26–30 år.

⁴ Rapporterna är en tilläggsundersökning till Arbetskraftsundersökningarna (AKU) som genomförs med intervjuer och riktar sig till personer mellan 16 och 64 år. Funktionsnedsättning definierades som nedsatt syn eller hörsel, tal- eller röstproblem, rörelsehinder, allergi eller någon form av psykisk funktionsnedsättning, diabetes, hjärt- eller lungproblem, mag- eller tarmsjukdom, psoriasis, epilepsi, dyslexi eller liknande.

⁵ Det pågår en omfattande studie av etableringen för personer som har gått i gymnasiesärskolan vid Högskolan i Halmstad. Jessica Arvidsson kommer i sitt avhandlingsarbete att studera omkring 13 000 personer som har gått ut gymnasiesärskolan mellan 2001 och 2011.

⁶ Det pågår också ett arbete mellan regeringens departement för att identifiera åtgärder så att fler unga med funktionsnedsättning och aktivitetsersättning ska få ett arbete (Statsrådsberedningen 2012). I höstbudgeten 2012 föreslogs att de möjligheter som idag finns med vilande aktivitetsersättning förlängs till 24 månader. Tanken är att personer ska våga prova på ett arbete utan att riskera att ersättningen omprövas. När en person tar ett arbete får denne 25 procent av den vilande ersättningen utöver sin inkomst under det första året. När en person studerar blir hela ersättningen vilande. Under vilandeperioden har personen också rätt till bostadstillägg. Ett problem har varit att många haft en begränsad ersättningsperiod kvar när ersättningen blivit vilande och att en omprövning av rätten till stöd då ändå behövs göras. Relativt få har också utnyttjat möjligheten till vilande ersättning (i mars 2012 var det omkring 270 personer). De nya reglerna ska börja gälla 1 februari 2013. Bland remissinstanserna fanns bland annat synpunkten att ersättningen om 25 procent även bör gälla vid studier.

⁷ www.socialstyrelsen.se/evidensbaserad-praktik/insatser/funktionshinder/supportedemployment

KAPITEL 4

Hälsa och utsatthet

Inledning

En viktig resurs och rättighet i en människas liv är vår hälsa. Den grundläggs under uppväxten och bygger på en god fysisk och psykisk hälsa, ekonomisk och social trygghet, skydd från utsatthet, brott, mobbing, diskriminering och andra former av kränkande behandling samt goda möjligheter att påverka sin livssituation och sin närmiljö. När det offentliga samhället arbetar för att förbättra hälsosituationen krävs därför insatser från en rad olika politikområden.

Hälsa hänger också tätt ihop med frågor om utsatthet. Därför är exempelvis just *hälsa och utsatthet* prioriterade inom såväl den nationella ungdomspolitiken som funktionshinderspolitiken och folkhälsopolitiken.

Statens folkhälsoinstitut menar i *Expertseminarium – hälsa hos personer med funktionsnedsättning* (2008a) att en mycket stor del av samhällets samlade ohälsa finns bland människor med funktionsnedsättning, samtidigt som en funktionsnedsättning i sig inte behöver medföra en försämrad hälsa. Folkhälsoinstitutet menar också att en grundläggande fråga för hälsa och funktionshinder är hur utanförskap och brist på delaktighet påverkar människor. Hur berörs man av att alltid behöva planera sitt liv noggrant därför att man ständigt kommer i kontakt med otillgängliga miljöer? Hur påverkas ens humör

av att man tvingas avstå från saker man sett fram emot därför att det saknas en hörselslinga, för att man inte kommer in i lokaler eller för att färdtjänsten missat beställningen? Vad händer med självkänslan när man regelbundet måste redogöra för sitt liv för att få den service eller hjälp man behöver?

Statens folkhälsoinstitut (2011) menar även att det är viktigt att ha i åtanke att olika funktionsnedsättningar kan orsaka olika svårigheter. Det är till exempel möjligt att barn med svår astma kan motionera i mindre utsträckning än andra barn, vilket i förlängningen kan påverka deras relationer till andra barn samt deras hälsa. Det är också möjligt att barn med läs-, skriv- och räkningsvårigheter tycker sämre om att gå i skolan än andra barn och att barn med olika former av beteendeproblem, som ADHD eller autism, kan ha svårigheter på flera områden, till exempel i skolan, med kamrater, i hemmet och på fritiden.

Handisam (2012) lyfter att förutsättningarna för en god hälsa bestäms av faktorer som livsmiljö, samhällsstruktur och levnadsförhållanden samt att utbildning och arbete i hög grad påverkar individens hälsa. Även lika villkor till delaktighet i samhället påverkar förutsättningar för hälsa. Det är med andra ord många faktorer som har betydelse för en individs hälsa och som inte kan förklaras av funktionsnedsättningen i sig.

Politikmål och uppföljning

Ungdomspolitiken

I den ungdomspolitiska skrivelsen (skr 2009/10:53) *En strategi för ungdomspolitiken* är de övergripande målen för ungdomspolitiken att alla unga ska ha verklig tillgång till välfärd och verklig tillgång till inflytande. Dessa mål ska genomlysas politiken på samtliga områden. Ungdomspolitiken är indelad i fem huvudområden och hälsa och utsatthet är ett av dessa.

De ungdomspolitiska målen utgår från att en människas hälsa i hög grad påverkar hennes livssituation, hennes syn på samhället och hennes möjlighet till delaktighet. Ungdomspolitiken är sektorsövergripande, vilket innebär att ungas villkor ska speglas utifrån en helhet. För att kunna analysera ungas hälsa och utsatthet måste man också se individens hälsa i relation till andra delar i livet. Det finns många delar som har betydelse för ungas hälsa och välbefinnande. Enligt den ungdomspolitiska propositionen *Makt att bestämma – rätt till välfärd* (prop. 2004/05:2) ska samhället ge alla unga lika förutsättningar till en god hälsa och trygga levnadsvillkor oavsett kön, etnicitet, kulturell och socioekonomisk bakgrund, sexuell läggning och funktionshinder.

Funktionshinderspolitiken

Folkhälsopolitiken är ett av nio prioriterade områden i strategin för genomförande av funktionshinderspolitiken i Sverige under 2011–2016. De två inriktningsmålen för folkhälsopolitiken är dels att uppföljningen av hälsans bestämningsfaktorer bör uppmärksamma hälsan för personer med funktionsnedsättning, dels att uppföljningen av det hälsofrämjande och förebyggande arbetet nationellt, regionalt och lokalt ska omfatta hur detta inkluderar personer med funktionsnedsättning (Socialdepartementet 2011).

Det övergripande målet för folkhälsoarbetet är att skapa förutsättningar för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen. Målet ska nås genom insatser av myndigheter, landsting, kommuner med flera inom ett stort antal politikområden som har anknytning till elva målområden.

I *Hälsa på lika villkor – nationella mål för folkhälsan* (SOU 2000:91) framgår att folkhälsopolitiken har fokus på bestämningsfaktorer för hälsa. Istället för att utgå från sjukdomar eller hälsoproblem vid formulering av mål för folkhälsoarbetet har utgångspunkten varit faktorer som bidrar till hälsa och ohälsa. Dit hör samhällsorganisation, människors livsvillkor samt levnadsvanor.

Fördelen med att utgå från bestämningsfaktorer är att målen då kan påverkas genom olika typer av samhällsinsatser. Det är särskilt angeläget att folkhälsan förbättras för de grupper i befolkningen som är mest utsatta för ohälsa. En stor grupp människor i samhället har olika typer av funktionsnedsättning som påverkar deras liv i vardagen samt deras hälsa.

Hälsoläget bland unga med funktionsnedsättning

I detta kapitel redovisas hälsoläget för unga med funktionsnedsättning utifrån främst två enkätstudier, *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* och Statistiska centralbyråns *Undersökningarna av levnadsförhållanden, ULF*, de sammanslagna åren 2008–2011.

För att definiera gruppen med funktionsnedsättning har vi använt oss av olika frågor (se kapitel 1). I ULF har vi även definierat en grupp som har både en funktionsnedsättning och ett funktionshinder.¹

Gruppen med funktionsnedsättning är heterogen och hälsoläget kan se olika ut beroende på vilken funktionsnedsättning som individen har. Att ha nedsatt syn eller nedsatt hörsel är inte samma sak som att ha ett rörelsehinder eller svåra besvär av astma eller allergi. Men att redovisa unga med funktionsnedsättning i en och samma grupp ger ändå en möjlighet att göra en jämförelse mellan unga med funktionsnedsättning och unga utan funktionsnedsättning.

I detta kapitel redovisar vi först hälsoläget bland unga med och unga utan funktionsnedsättning. Därefter ger vi en beskrivning av levnadsvanor, kränkande behandling, utsatthet och sociala relationer. De statistiska analyserna kompletteras med exempel från de intervjuer som Ungdomsstyrelsen har gjort med unga själva. Avslutningsvis för vi ett resonemang om hur ekonomi, delaktighet och inflytande samt fritid relaterar till hälsa.

Hälsoindikatorer

I Ungdomsstyrelsens rapport *Fokus07–enanalys av ungas hälsa och utsatthet* användes tre olika indikatorer på hälsa som hämtades från Ungdomsstyrelsens enkätundersökningar (Ungdomsstyrelsen 2007). I detta kapitel används tre likartade indikatorer på hälsa som hämtats från Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 och från vår bearbetning av ULF-undersökningarna de sammanslagna åren 2008–2011. De tre indikatorerna är:

1. självskattad hälsa
2. stressrelaterade symptom
3. vårdbehov och läkemedelsanvändning.

Den första hälsoindikatorn bygger på ungas egen uppfattning om sin hälsa. Den andra på hur ofta unga människor uppger sig lida av olika stressrelaterade besvär som huvudvärk och sömnproblem. Den tredje utgår från att om man är i behov av vård eller läkemedel, så är det ett tecken på någon form av ohälsa.

Självskattad hälsa

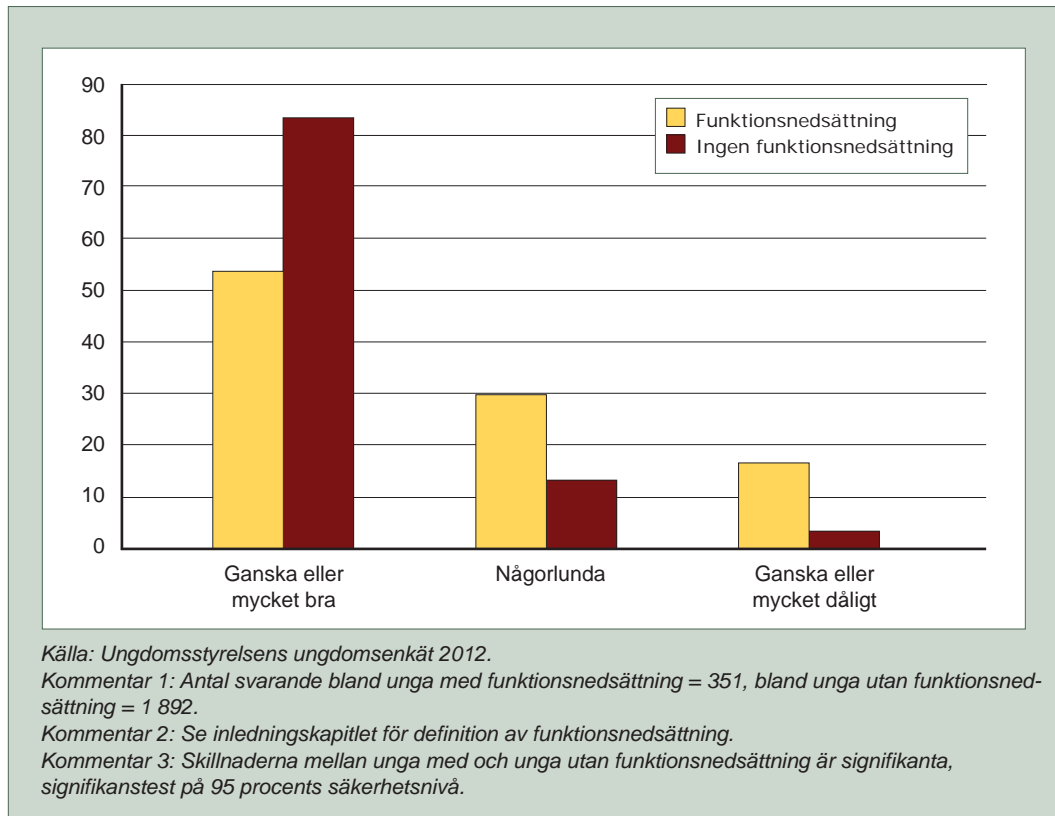
Det självskattade hälsotillståndet tar sin utgångspunkt i att varje individ antagligen själv är den bäste som kan värdera den subjektiva upplevelsen av att må bra eller dåligt. I ungdomsenkäten fick svarspersonerna själva bedöma sitt allmänna hälsotillstånd. Svalternativen utgjorde en femgradig skala som gick från *mycket bra* till *mycket dåligt*.

Hur beskriver unga sin egen hälsa? Som framgår av figur 4.1 är det stora skillnader mellan unga med funktionsnedsättning och unga utan funktionsnedsättning. Över 80 procent av unga utan funktionsnedsättning har angett att de mår ganska eller mycket bra medan motsvarande andel för unga med funktionsnedsättning är drygt 50 procent.

Andelen unga med funktionsnedsättning som bedömer sitt allmänna hälsotillstånd som ganska eller mycket dåligt är fyra gånger så hög som andelen utan funktionsnedsättning. Till exempel har 6,5 procent bland unga med funktionsned-

sättning angett att de mår mycket dåligt, jämfört med 0,4 procent bland övriga. Vid en jämförelse mellan tjejer med och utan funktionsnedsättning och mellan killar med och utan funktionsnedsättning är svarsfördelningen snarlik. Bland unga med funktionsnedsättning finns det heller inga signifikanta skillnader mellan åldersgrupperna 16–19 år och 20–25 år eller mellan killar och tjejer.

I ungdomsenkäten fick svarspersonerna även svara på hur nöjda de är med sin hälsa. Cirka 30 procent av unga med funktionsnedsättning är mycket eller ganska missnöjda med sin hälsa

Figur 4.1 Ungas bedömning av sitt allmänna hälsotillstånd, 16–25 år, 2012. Procent.

medan nästan 50 procent är mycket eller ganska nöjda. Av unga utan funktionsnedsättning är 8,5 procent mycket eller ganska missnöjda medan 75 procent är mycket eller ganska nöjda. Vid en jämförelse mellan tjejer och killar finns inga signifikanta skillnader i gruppen unga med funktionsnedsättning. Det finns heller inga signifikanta skillnader mellan åldersgrupperna 16–19 år och 20–25 år.

I ULF-undersökningen de sammanslagna åren 2008–2011 framkommer att i åldersgruppen 16–29 år är det 6,1 procent av unga med funktionsnedsättning som anger att de mår dåligt eller mycket dåligt. Det kan jämföras med 0,5 procent av unga utan funktionsnedsättning. Bland de som även upplever ett funktionshinder är andelen betydligt högre (18 procent). Det finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan könen eller mellan åldersgrupperna bland unga med funktionsnedsättning.

Även om ungdomsenkäten och ULF-undersökningen visar på något olika andelar som bedömer sitt hälsotillstånd som dåligt eller mycket dåligt pekar båda undersökningarna i samma riktning. Unga med funktionsnedsättning bedömer sin hälsa som sämre än unga utan funktionsnedsättning.

Stressrelaterade symptom

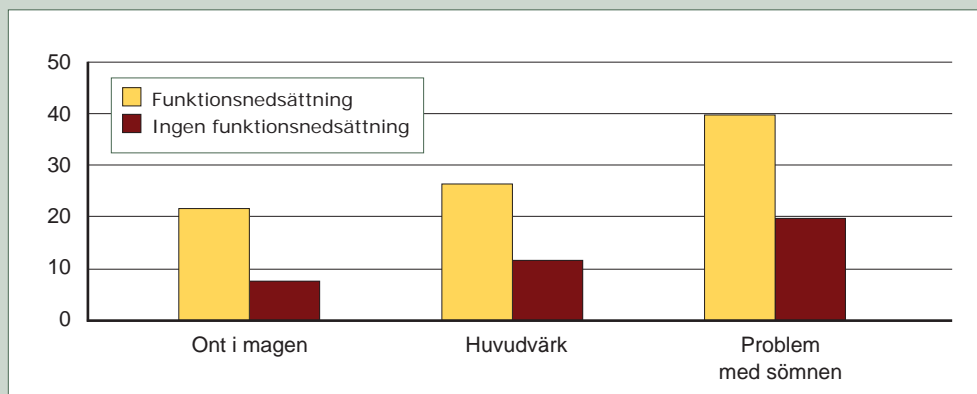
Den andra hälsoindikatorn tar fasta på i vilken utsträckning unga uppger att de har ont i magen, huvudvärk eller problem med sömnen. Dessa besvär betraktas här som ett konkret uttryck för ohälsa och lågt välbefinnande. Genom att i enkätfrågan konkretisera och sätta ord på olika typer av besvär är det möjligt att det går att fånga in aspekter av välbefinnande som svarspersonerna inte kommer att tänka på när de mer generellt tillfrågas om sitt allmänna hälsotillstånd.

I ungdomsenkäten får svarspersonerna frågor om hur ofta de har haft ett antal olika besvär.

Figur 4.2 redovisar hur stor andel av de unga som lider av stressrelaterade symptom flera gånger i veckan eller varje dag. Även här framkommer stora skillnader mellan unga med funktionsnedsättning och unga utan funktionsnedsättning. Oavsett om man studerar magont, huvudvärk eller problem med sömnen så är andelen bland unga med funktionsnedsättning som angett detta dubbelt så hög jämfört med bland unga utan funktionsnedsättning. Att ha ont i magen är vanligast bland tjejer med funktionsnedsättning (31 procent). Bland både killar med funktionsnedsättning och tjejer utan funktionsnedsättning är andelen ungefär 13 procent, medan andelen bland killar utan funktionsnedsättning är 3 procent. Mellan åldersgrupperna finns inga signifikanta skillnader.

I *Hälsa och välfärd hos barn och unga med funktionsnedsättning* (Statens folkhälsoinstitut 2012) visar det sig att elever med funktionsnedsättning i årskurs 6 och 9 skattar sin hälsa som sämre jämfört med andra barn. Andelen elever med funktionsnedsättning som beskriver sitt hälsoläge som ”*inte särskilt frisk*” och som därmed skattar sin hälsa som dålig är 7,6 procent. Det kan jämföras med andelen elever utan funktionsnedsättning där andelen ligger på 2,4 procent. Vidare upplever funktionsnedsatta i högre grad psykisk ohälsa och fler stressrelaterade symptom i sin vardag än elever utan funktionsnedsättning.

Flickor har generellt större förekomst av psykosomatiska besvär än pojkar, vilket även gäller bland unga funktionsnedsatta. Att ha ont i magen är vanligare bland tjejer, såväl bland unga med (19 procent) som bland unga utan (13 procent) funktionsnedsättning. Bland killar med funktionsnedsättning ligger andelen på 11 procent och bland

Källa: Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 351, bland unga utan funktionsnedsättning = 1 885.

Kommentar 2: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

Kommentar 3: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikanstest på 95 procents säkerhetsnivå.

Figur 4.2 Andel unga med stressrelaterade symptom flera gånger i veckan eller varje dag, 16–25 år, 2012. Procent.

killar utan funktionsnedsättning på 4,4 procent. Även huvudvärk och sömnsvårigheter är mer vanligt förekommande hos både tjejer med och tjejer utan funktionsnedsättning, vid en jämförelse med killar (Statens folkhälsoinstitut 2012).

För att få ett samlat mått på förekomsten av stressrelaterade symptom bland unga med och unga utan funktionsnedsättning har vi skapat ett index som utgår från antalet besvär som de enskilda individerna uppger sig lida av flera gånger i veckan eller varje dag. En rimlig gräns för att ett besvär ska indikera ohälsa kan vara att man under det senaste halvåret lidit av det flera gånger i veckan. Detta innebär att besvär som unga lider av en gång i veckan eller mer sällan inte räknats in i vårt index. Om man flera gånger i veckan har haft huvudvärk, ont i magen och problem med sömnen räknas det som tre i vårt

index. Om man inte haft något av dessa problem så ofta som flera gånger i veckan räknas det som noll.

Som framgår av figur 4.3 anger 27 procent av unga med funktionsnedsättning att de lider av ett av besvären, 18 procent att de lider av två av besvären och 9,9 procent att de lider av tre av besvären så ofta som några gånger i veckan. Sammanslaget hamnar då andelen på över 50 procent. Det är 23 procent av unga utan funktionsnedsättning som anger att de lider av ett av besvären, 6 procent anger att de lider av två av besvären och 2,7 procent anger att de lider av tre av besvären så ofta som några gånger i veckan. Det ger över 30 procent sammanslaget, en i sig hög andel. I gruppen unga med funktionsnedsättning är det en större andel killar (57 procent) som inte har några stressrelaterade

symptom jämfört med bland tjejer där andelen ligger på 38 procent. Andelen tjejer som har haft tre stressrelaterade symptom flera gånger i veckan är 13 procent, vilket kan jämföras med killarna där andelen ligger på 4,3 procent. Även bland unga utan funktionsnedsättning är andelen tjejer som haft tre stressrelaterade symptom flera gånger i veckan högre (4 procent) jämfört med andelen killar (0,3 procent). Tjejer med funktionsnedsättning mår enligt svaren alltså särskilt dåligt. Men när tjejerna själva skattar sin hälsa är det inte en signifikant större andel som uppger att de har sämre hälsa än killarna. Mellan åldersgrupperna finns inga signifikanta skillnader.

I Ungdomsstyrelsens intervjuer med unga med funktionsnedsättning har personerna i flera intervjuer skattat sin hälsa som bra eller ganska bra för att sedan nämna olika stressrelaterade symptom eller andra symptom som man har dagligen eller ofta. Det tycks som att en del av ohälsan blivit så normaliserad att den inte direkt kopplas till att ens hälsa skulle vara sämre än vad som är normalt.

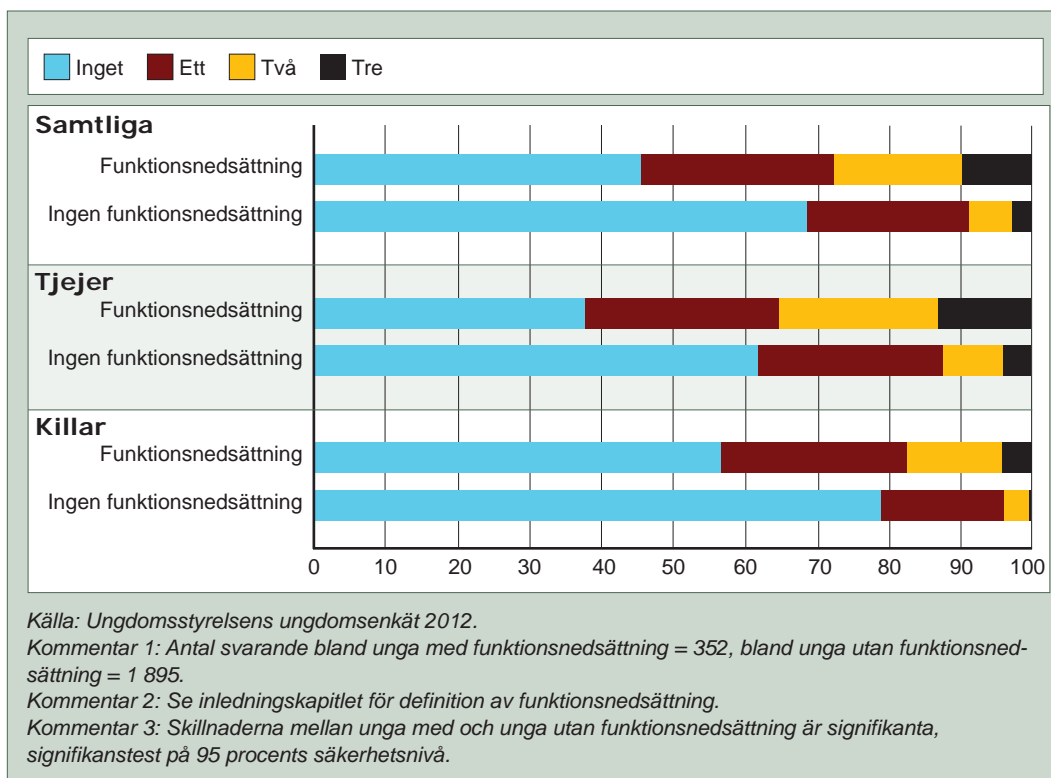
”Alltså jag mår bra ... jag är aktiv, jag tränar gärna ... så det ... så mitt funktionshinder påverkar inte min hälsa ... jo mer än att jag blir tröttare än andra, får lätt huvudvärk ... i och för sig hör det ihop med hälsan, jag kopplar nog inte ihop det för det är så naturligt för mig, visst jag blir trött ofta, fortare än andra, eh, min sömn är viktig ... jag måste sova, annars blir det inte kul [fnissar]”.

(Amanda, 23 år)

”Jag mår ganska bra men jag har en ganska krånglig mage liksom som håller på och krånglar. Så ibland måste jag åka in akut ... Ja, det har varit så länge. Men det har blivit bättre när jag har fått en stomi ... Det är det som varit mest jobbigt ... Jag har varit orolig för lite grejer det har jag vart. Och därför har jag en psykiatriker också. Det är där jag hämtar medicin också två gånger i veckan. För jag får sån där psykmedicin. Jag behöver ganska mycket medicin.”

(Jessica, 27 år)

I *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning* har elever med funktionsnedsättning i årskurs 6 och 9 uppgett att de haft problem med psykosomatiska besvär i större utsträckning än övriga elever (Statens folkhälsoinstitut 2011). Andelen elever som anger att de det senaste halvåret haft problem med två eller fler psykosomatiska symptom uppgår till 34 procent medan andelen elever utan funktionsnedsättning som uppgett detta är 20 procent. Andelen tjejer med funktionsnedsättning som haft problem uppgår till 58 procent medan tjejer utan funktionsnedsättning och killar med funktionsnedsättning ligger på cirka 40 procent. Lägst andel hittar man bland killar utan funktionsnedsättning (27 procent).

Figur 4.3 Andel unga med stressrelaterade symptom flera gånger i veckan, 16–25 år, 2012. Procent.

Vårdbehov och läkemedelsanvändning

En tredje hälsoindikator är om unga med respektive utan funktionsnedsättning själva bedömt att de varit i behov av läkarvård men inte sökt vård. Att vara i behov av vård är i sig ett tecken på ohälsa och om man dessutom ändå inte söker vård ses det här som ytterligare ett tecken på någon form av ohälsa.

Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna de sammanslagna åren 2008–2011 visar att 28 procent, av de som är 16–29

år och som här bedöms ha någon funktionsnedsättning, anser att de under de senaste 12 månaderna har varit i behov av läkarvård, men då inte sökt vård. Motsvarande andel bland de som här inte bedöms ha en funktionsnedsättning är 11 procent. Av de som svarat att de avstått från att söka läkarvård de senaste 12 månaderna, trots behov, har 13 procent i gruppen 16–29 år med funktionsnedsättning angett att de inte hade råd som det främsta skälet till detta. Motsvarande andel bland 16–29-åringar utan funktionsnedsättning är 4,7 procent.

Även barns och ungas läkemedelsanvändning kan ses som en form av ohälsa. I *Hälsa och välfärd hos barn och unga med funktionsnedsättning* (Statens folkhälsoinstitut 2012) framkommer att det är betydligt vanligare att barn i åldern 2–17 år med funktionsnedsättning använder receptbelagda läkemedel jämfört med andra barn. Andelen är 31 procent bland barn med lindriga funktionsnedsättningar och 58 procent bland barn med måttliga eller svåra nedsättningar,² jämfört med 5 procent bland barn utan funktionsnedsättning. Sett till typen av funktionsnedsättning är receptbelagda läkemedel vanligast bland barn med huvudsakligen neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och bland barn med enbart allergisjukdomar. Andelen är 51 procent respektive 48 procent jämfört med 32 procent bland barn med huvudsakligen fysiska funktionsnedsättningar och 6 procent bland barn utan funktionsnedsättning. Barn med funktionsnedsättning hade även i högre grad än andra tagit receptfria läkemedel mot huvudvärk och magbesvär under de senaste fyra veckorna (Statens folkhälsoinstitut 2012).

Levnadsvanor

Rökning, snusning och riskbruk av alkohol är vanligare bland elever med funktionsnedsättning än bland elever utan funktionsnedsättning. Elever med funktionsnedsättning är också mindre fysiskt aktiva än elever utan funktionsnedsättning. Därmed löper dessa barn en större risk för framtida ohälsa på grund av sina levnadsvanor (Statens folkhälsoinstitut 2011).

I ULF-undersökningen, där svarsgruppen är i åldern 16–29 år, framgår skillnader mellan unga med funktionsnedsättning och unga utan funktionsnedsättning. Det är en större andel unga med funktionsnedsättning som antingen röker eller snusar dagligen (35 procent) jämfört med

unga utan funktionsnedsättning (23 procent). Både män och kvinnor med funktionsnedsättning röker eller snusar dagligen i större utsträckning än män och kvinnor utan funktionsnedsättning. Andelen unga män med funktionsnedsättning som röker eller snusar dagligen är 43 procent medan motsvarande andel unga män utan funktionsnedsättning är 28 procent. Andelen unga kvinnor som röker eller snusar dagligen är 29 procent medan motsvarande andel unga kvinnor utan funktionsnedsättning är 16 procent.

I Statens folkhälsoinstituts nationella kartläggning av barns och ungas psykiska hälsa (2011) framkommer att bland elever med funktionsnedsättning har 39 procent provat att röka och 10 procent röker varje dag eller nästan varje dag. Bland elever utan funktionsnedsättning har 30 procent provat att röka och 4 procent röker dagligen eller nästan dagligen. För snusning är det tre gånger vanligare att elever med funktionsnedsättning snusar dagligen eller nästan dagligen (6 procent), jämfört med elever utan funktionsnedsättning (2 procent).

Det framkom också att majoriteten av eleverna i årskurs 9 har provat alkohol. Det är en ungefär lika stor andel elever med funktionsnedsättning som har provat alkohol som andel elever utan funktionsnedsättning, 61 procent jämfört med 58 procent. Elever med funktionsnedsättning dricker dock i högre grad mycket alkohol vid ett och samma tillfälle. Nästan var femte, 18 procent, av eleverna med funktionsnedsättning dricker mycket alkohol minst två gånger per månad. Det kan jämföras med drygt var tionde, 12 procent, bland övriga elever. Pojkar med funktionsnedsättning är den grupp som har de mest riskabla alkoholvanorna. Av pojkarna med funktionsnedsättning svarar 21 procent att de dricker mycket alkohol minst två gånger

i månaden. Det kan jämföras med pojkar utan funktionsnedsättning, där motsvarande siffra är 12 procent. Det kan även jämföras med flickor med funktionsnedsättning, där andelen är 16 procent (Statens folkhälsoinstitut 2011).

Utsatthet och kränkande behandling

En kränkande behandling kan ta sig många olika uttryck. Därför ger vi inledningsvis i detta avsnitt några olika exempel på studier av utsatthet och kränkande behandling. Därefter redovisar vi omfattningen av orättvis behandling och otrygghet samt av att bli utsatt för hot, misshandel eller mobbning.

Studier visar på utsatthet

I *Onödig hälsa – hälsoläget för personer med funktionsnedsättning* pekar Statens folkhälsoinstitut på att personer med funktionsnedsättning i högre grad avstår från att gå ut ensamma av rädsla för rån, överfall eller annat ofredande. Det är även vanligare att ha blivit utsatta för hot om våld, våld eller kränkande behandling (Statens folkhälsoinstitut 2008b).

Mäns våld mot kvinnor med funktionsnedsättning har studerats av handikapprörelsens utredningsinstitut (Utredningsinstitutet Handu AB 2007). Deras studie visar att en tredjedel av de funktionsnedsatta kvinnorna som besvarat deras enkät hade erfarenhet av hot, våld eller sexuella trakasserier från män. En av tio hade blivit hotad, tvingad eller fysiskt skadad av en man som hon var beroende av. Det kan vara färdtjänstpersonal, en personlig assistent eller personal i vården och hemtjänsten, men det är ännu vanligare att det är en vän, granne, arbetskamrat eller chef.

Under 2011 gjorde Utvecklingscentrum Dubbelt utsatt en genomgång av vilken kunskap som finns om unga kvinnor med funktionsned-

sättning som utsätts för våld. Ett huvudresultat var att det finns ganska lite information om levnadsvillkoren för unga kvinnor med funktionsnedsättning och deras eventuella utsatthet för våld. En svårighet som lyfts är att man inte vet hur många de är eller vilka de är. Utifrån genomgången menar man att utsattheten för våld bland unga kvinnor med funktionsnedsättning är osynlig. Det är sällsynt att unga kvinnor med funktionsnedsättning ingår som en egen kategori i generella studier om våld eller hälsa. Ungas kvinnors utsatthet för våld syns även sällan i studier om funktionsnedsättning (Bräcke diakoni 2011).

En annan kartläggning, *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige* (Jansson, Jembro & Långberg 2011) visar att drygt 20 procent av barnen med kroniska sjukdomar eller funktionsnedsättning har utsatts för våld i någon form. Motsvarande siffra för barn i allmänhet är 10 procent.

Mest utsatta är barn med ADHD. Av dessa uppger 26 procent att de har upplevt våld mellan vuxna i familjen och 44 procent uppger att de själva har blivit slagna. Även för barn och unga med specialpedagog, assistent eller annat specialstöd i skolan är risken att utsättas för våld i hemmet större än för andra barn. Liksom eleverna med funktionsnedsättning eller kroniska sjukdomar upplever också denna grupp våld mellan föräldrarna i högre grad än andra elever. Ett undantag i sammanhanget är barn och unga med rörelsehinder som enligt enkäten inte löper signifikant större risk än andra barn att utsättas för våld från sina föräldrar.

Projekt Nå (föreningen Tris, tjejjers revansch i samhället) finansieras av Arvsfonden och handlar om hedersrelaterat förtryck och våld i gymnasiesärskolan. Projektet belyser villkoren för ungdomar med intellektuell funktionsnedsätt-

ning som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld. Erfarenheter från projektet visar att den som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld på gymnasiesärskolan oftast är en flicka med utlandsfödda föräldrar. Hon har en intellektuell funktionsnedsättning som bidrar till att hennes livserfarenheter är mer begränsade i jämförelse med andra ungdomars. Hon har svårt att sätta gränser. Det bidrar till större sårbarhet och osäkerhet och placerar henne i en stark beroendeställning till sina närstående. De som utövar våldet är personer hon litar på och är beroende av. Skolpersonal kan ha svårt att avgöra var gränsen går, i synnerhet när de värnar om elevernas integritet och är rädda för att kritisera föräldrarna (Tjevers rätt i samhället 2012).

Omfattning av utsatthet och kränkande behandling

En kränkning kan, förutom att den orsakar lidande för stunden, orsaka problem för individen under lång tid framåt (Ungdomsstyrelsen 2007). Flera av alternativen som rör kränkningar i ungdomsenkäten är grova kränkningar som relativt få av de svarande har varit med om, men det handlar ändå om betydande andelar av

ungdomsgruppen och vid en jämförelse mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är skillnaderna anmärkningsvärt stora. Särskilt vanligt är det att kränkningen sker i skolan.

Orättvis behandling

Att ha blivit bemött eller behandlad på ett kränkande sätt är betydligt vanligare bland unga med funktionsnedsättning än bland unga utan funktionsnedsättning. Av unga med funktionsnedsättning har 35 procent blivit orättvist behandlad någon gång och 10 procent har blivit orättvist behandlad flera gånger (tabell 4.1). I gruppen med funktionsnedsättning finns det inga signifikanta skillnader mellan tjejer och killar eller mellan olika åldersgrupper. Bland unga utan funktionsnedsättning har 17 procent blivit orättvist behandlade någon gång och 3,3 procent har blivit orättvist behandlade flera gånger.

För unga med funktionsnedsättning var det vanligaste att man blev orättvist behandlad i kontakt med sjukvården (11 procent), skolans personal (12 procent), i familjen (12 procent) och av andra elever/studenter (11 procent). De vanligaste kända orsakerna till att man blev orättvist behandlad var på grund av utseende

Tabell 4.1 Orättvist behandlad, 16–25 år, 2012. Procent

Har du under det senaste halvåret upplevt att du har blivit orättvist behandlad på ett sätt så att du känt dig kränkt?	Nej, aldrig	Ja, någon gång	Ja, flera gånger
Funktionsnedsättning	55,5	34,5	10,1
Ingen funktionsnedsättning	79,6	17,2	3,3

Källa: Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 351, bland unga utan funktionsnedsättning = 1 869.

Kommentar 2: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

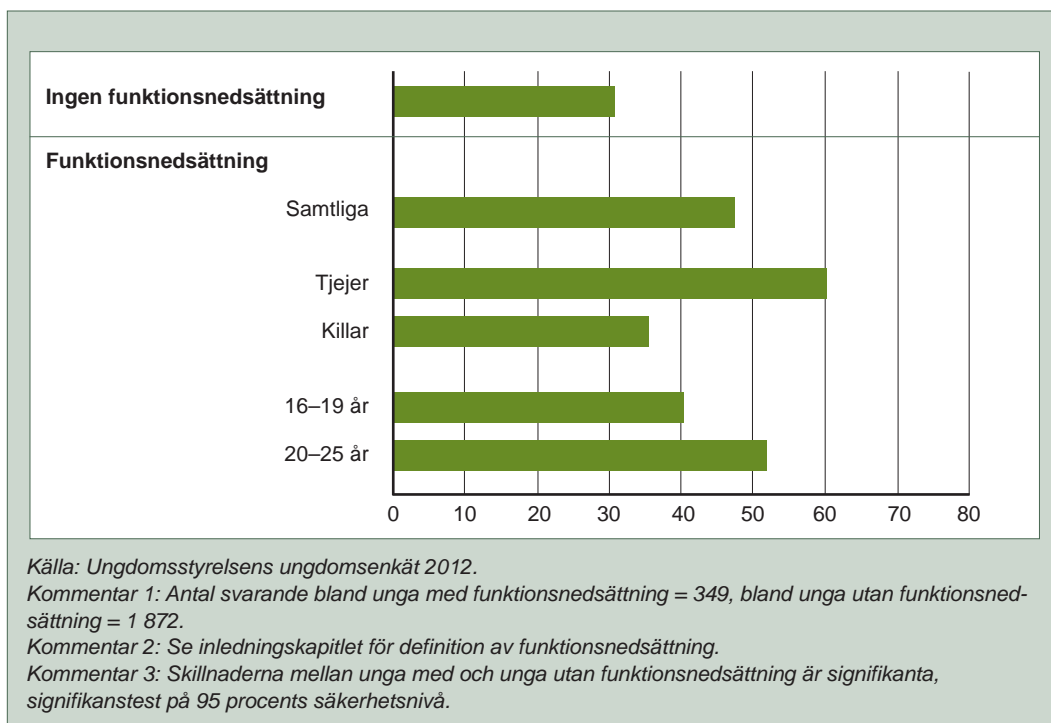
Kommentar 3: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikantest på 95 procents säkerhetsnivå.

(7,1 procent) och funktionsnedsättning (6,6 procent). Störst andel, 26 procent, uppgav dock svarsalternativet *annan orsak*, 13 procent svarade att de inte visste.

Otrygghet

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar att unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år i större utsträckning känt sig otrygga det senaste halvåret, 48 procent har gjort det jämfört med unga utan funktionsnedsättning där andelen är 31 procent. Bland unga med funktionsnedsättning är det en högre andel tjejer som känt sig otrygga jämfört med andel killar, 60 procent jämfört med 36 procent. För åldersgrupper så är skillnaden inte statistiskt signifikant (figur 4.4).

Det är vanligast att unga med funktionsnedsättning känt sig otrygga på offentliga platser som diskotek och nöjesställen (18 procent), i kollektivtrafiken (16 procent) eller utomhus i det egna bostadsområdet på kvällen (16 procent). Även för unga utan funktionsnedsättning är det på offentliga platser som störst andel känner sig otrygga. Andelen som känner sig otrygga i sitt eget bostadsområde på kvällen är 7,1 procent, på diskotek och nöjesställen 7 procent och i kollektivtrafiken 5,9 procent. Det är en större andel unga med funktionsnedsättning som känner sig otrygga i hemmet (4,7 procent) och i skolan eller på arbetsplatsen (5,7 procent) jämfört med unga utan funktionsnedsättning där 1,6 procent känner sig otrygga i hemmet och 1,8 procent känner sig otrygga i skolan eller på arbetsplatsen.

Figur 4.4 Andel unga som känt sig otrygga det senaste halvåret, 16–25 år, 2012. Procent.

Utsatthet för mobbning

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 anger 31 procent av unga med funktionsnedsättning att de blivit mobbade eller utfrysta det senaste halvåret. Motsvarande andel bland unga utan funktionsnedsättning är 12 procent (figur 4.5). För både unga med och unga utan funktionsnedsättning är det vanligast att man blivit mobbad i skolan, i samband med utbildning eller på arbetet. Det är dock vanligare att unga med funktionsnedsättning har blivit utsatta för mobbning på dessa platser än att unga utan funktionsnedsättning har blivit det, 18 procent jämfört med 8,7 procent.

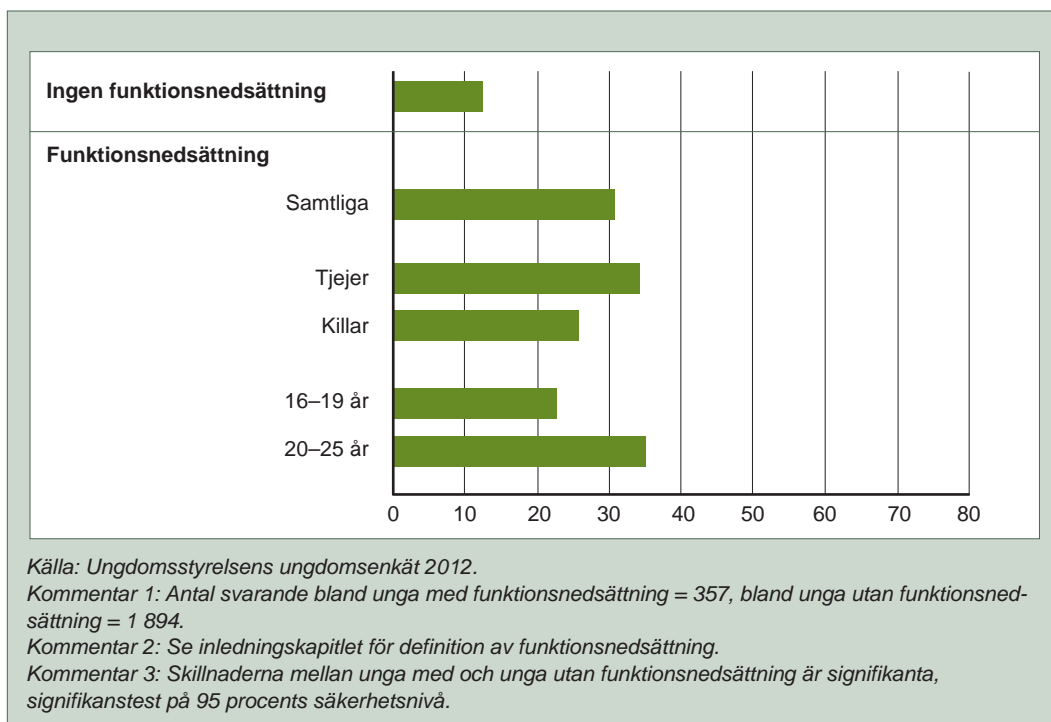
Andelen unga med funktionsnedsättning som blivit utsatta för mobbning av familj eller släkt är 5,2 procent jämfört med 2,3 procent bland unga utan funktionsnedsättning. För alternativet mobbad av andra uppgår andelen till 12 procent, vilket kan jämföras med unga utan funktionsnedsättning där andelen uppgår till 2,4 procent. I gruppen med funktionsnedsättning finns det inga signifikanta skillnader mellan åldersgrupper eller mellan tjejer och killar. En av de unga personer som Ungdomsstyrelsen intervjuat utvecklar vad som kan förbättra den utsatta situationen i skolan:

”Svårt att sammanfatta nåt sånt men ... man tycker att lärare borde ha mer kunskap inom ämnet, då skulle det säkert vara lättare att upptäcka i tid så. För jag menar inga av mina lärare har, jag har alltid fått höra att jag är konstig av lärare och sånt. Mina föräldrar ha fått höra att jag är det också, dom har ju märkt att det är nåt som inte är på dom andra eleverna, men dom har aldrig gjort något åt det, det har varit jag som får skärpa mig och inte ... dom som måste ändra sig, det har liksom alltid varit mitt eget

fel allting, även när jag var mobbad var det mitt fel. Läraren, eller rektorn på en av skolorna sa att det var mitt eget fel att jag blev misshandlad för att jag inte försökte vara normal ... så att ... så jag fick skylla mig själv, och lära mig anpassa mig, hade väl ingen aning om vad dom menade så att ... (nervöst skratt) ... ja, det var inte så roligt direkt ... så att det är väl det jag tycker har varit det sämsta, att det saknas liksom information om det hela, för jag tror att om det finns bättre information till lärare och det så skulle det i alla fall bli lite bättre i skolorna med förståelsen, men det är ju det, det finns ingen information och man kan inte begära att lärare på fritiden ska luska runt efter olika diagnoser och grejer, det är ju ... omöjligt att be om, man skulle kunna få nån form av utbildning precis som man får om allt annat, har dom ju utbildningsdagar, borde ha utbildningsdagar om det också tycker man.”

(Inez, 25 år)

Statens folkhälsoinstitut menar att det finns stora skillnader mellan elever med funktionsnedsättning och elever utan funktionsnedsättning när det gäller mobbning, levnadsvanor och psykisk hälsa. I *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning* (Statens folkhälsoinstitut 2011) framgår det att elever i årkurs 6 och 9 med funktionsnedsättning i högre grad är rädda för andra elever (5,3 procent) eller blir retade (6,9 procent) jämfört med elever utan funktionsnedsättning, där 1,8 procent är rädda för andra elever och 2,3 procent blir retade. Av elever med funktionsnedsättning är det 5,7 procent som blir mobbade av andra elever jämfört med elever utan funktionsnedsättning där andelen ligger på

Figur 4.5 Andel unga som blivit mobbade det senaste halvåret, 16–25 år, 2012. Procent.

1,4 procent. Bland gruppen med funktionsnedsättning är det en högre andel killar (7,2 procent) som utsatts för olika former av mobbning jämfört med andelen tjejer (4 procent). Det är en högre andel unga med funktionsnedsättning som angett att de har blivit mobbade eller utfrysta i Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 än som anger det i Statens folkhälsoinstituts undersökning. En förklaring kan vara att Ungdomsstyrelsens enkät har besvarats av unga i åldern 16–25 år medan Statens folkhälsoinstituts enkät besvarats av yngre ungdomar, elever i årskurs 6 och 9.

Elevhälsan är en viktig kommunal aktör som arbetar förebyggande och hälsofrämjande. En god hälsa och trivsel i skolan kan ha stor inver-

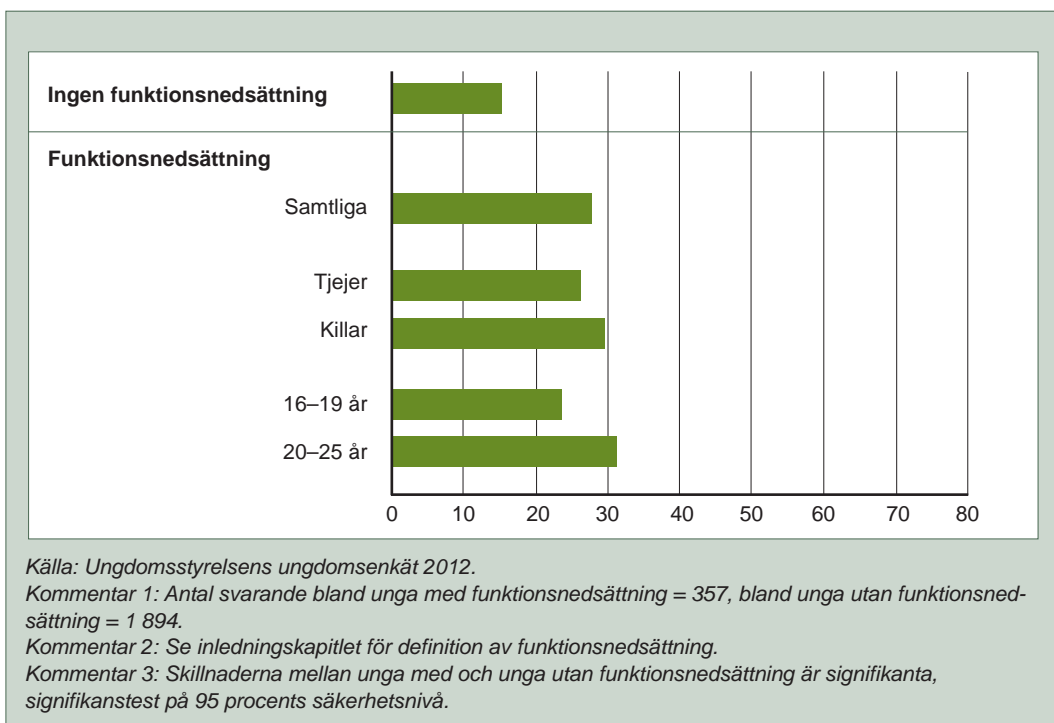
kan på skolresultaten. Skolverket har fått i uppdrag att under 2012–2015 genomföra insatser för en förstärkt elevhälsa (Utbildningsdepartementet 2011). I uppdraget ingår bland annat att fördela 625 miljoner kronor i statsbidrag för personalförstärkningar inom elevhälsan under fyra år i alla stadier från förskola till gymnasieskola. Förstärkningarna kan gälla skolläkare, skolsköterska, skolpsykolog, skolkurator, lärare med specialpedagogisk kompetens eller speciallärare. Skolverket ska också genomföra utbildningsinsatser för elevhälsans personal och följa upp kvaliteten på och tillgången till elevhälsa. I utbildningen ska information ingå om psykisk ohälsa och barn som far illa eller riskerar att fara illa.

Utsatthet för våld

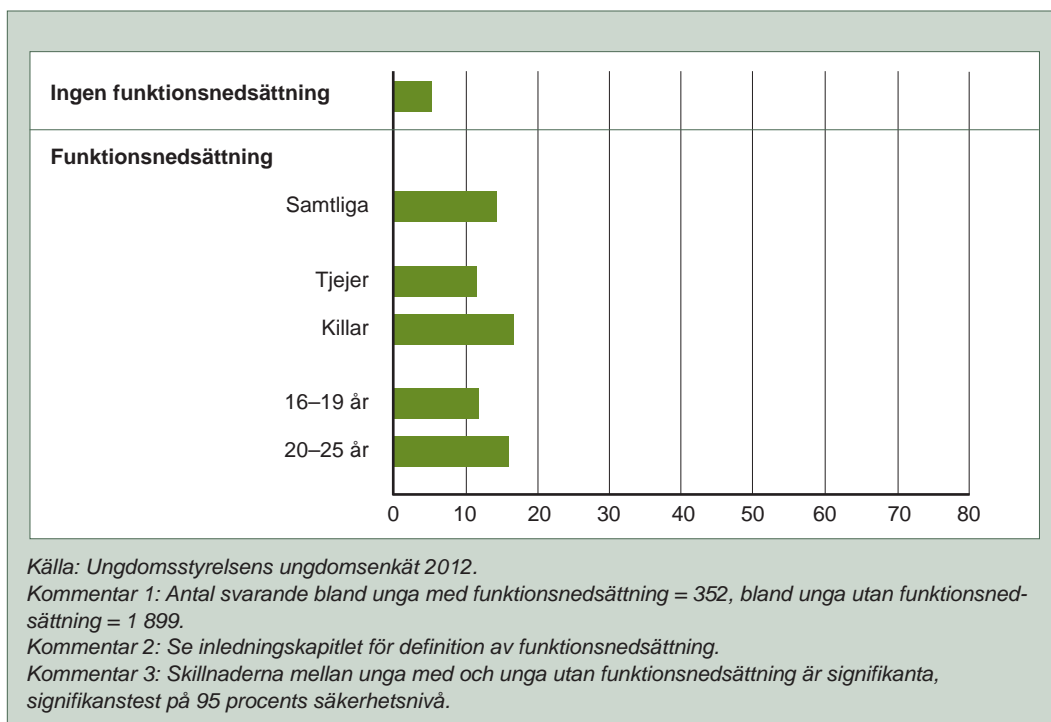
Andelen unga med funktionsnedsättning som har blivit hotade det senaste halvåret är betydligt högre än för unga utan funktionsnedsättning, 28 procent jämfört med 15 procent (figur 4.6). Att ha blivit hotad av familj eller släkt är drygt fyra gånger så vanligt bland unga med funktionsnedsättning (3,3 procent) jämfört med bland unga utan funktionsnedsättning (0,7 procent). Andelen som blivit hotad i skola, utbildning eller arbete är nästan dubbelt så hög bland unga med funktionsnedsättning (7,4 procent) jämfört med bland unga utan funktionsnedsättning (4,1 procent). Att ha blivit hotad vid andra tillfällen har 21 procent av unga med funktionsnedsättning

varit med om. Motsvarande andel för unga utan funktionsnedsättning är 12 procent. I gruppen med funktionsnedsättning finns det inga signifikanta skillnader mellan åldersgrupper eller mellan tjejer och killar.

Det är en nästan tre gånger så stor andel bland unga med funktionsnedsättning som blivit utsatta för misshandel (14 procent) jämfört med bland unga utan funktionsnedsättning, där andelen uppgår till 5,2 procent (figur 4.7). På frågan om var misshandeln har skett är det vanligast att ange alternativet *vid andra tillfällen*. Nästan var tionde, 9,9 procent, av unga med funktionsnedsättning har uppgett detta alternativ, vilket kan jämföras med 4,1 procent av unga utan

Figur 4.6 Andel unga som blivit utsatta för hot det senaste halvåret, 16-25 år, 2012. Procent.

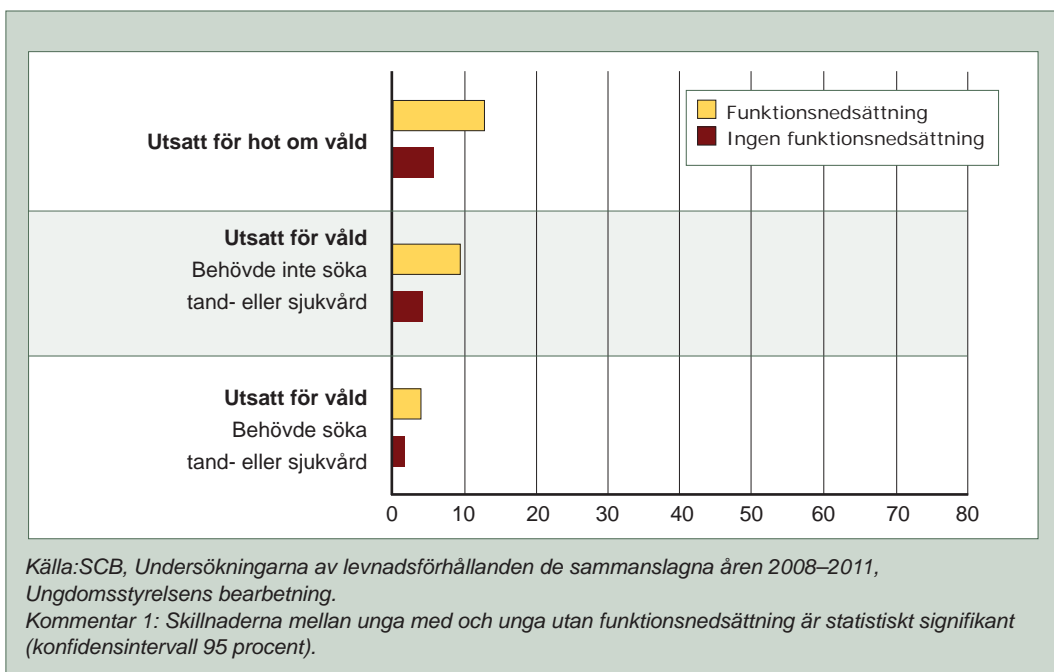
Figur 4.7 Andel unga som blivit utsatta för misshandel det senaste halvåret, 16–25 år, 2012. Procent.

funktionsnedsättning. Andelen unga utan funktionsnedsättning som uppgett att de har blivit misshandlade i skolan, i samband med utbildning eller på arbetet uppgår till 4 procent medan andelen unga utan funktionsnedsättning som uppgett detta ligger på 0,8 procent. Det är 1,4 procent av unga med funktionsnedsättning som angett att de har blivit utsatta för misshandel av familj eller släkt mot 0,5 procent av unga utan funktionsnedsättning.

Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna visar att hot om våld och utsatthet för våld skiljer sig åt mellan de som har en funktionsnedsättning och övriga unga. Av de

16–29-åringar som har en funktionsnedsättning är det 12 procent som har varit utsatta för så pass allvarliga hot om våld att man känt sig rädd. Bland dem som även upplever ett funktionshinder är andelen 18 procent. Bland övriga unga är denna andel 5,8 procent (figur 4.8).

I ULF-undersökningen framgår även att unga med funktionsnedsättning varit utsatta för våld i större utsträckning än unga utan funktionsnedsättning. Av 16–29-åringar med funktionsnedsättning var det 3,8 procent som blivit utsatta för våld som ledde till sådana skador att det var nödvändigt att uppsöka läkarvård. Motsvarande andel för 16–29-åringar utan funktionsnedsätt-

Figur 4.8 Hot om våld och utsatthet för våld, 16–29 år, 2008–2011. Procent.

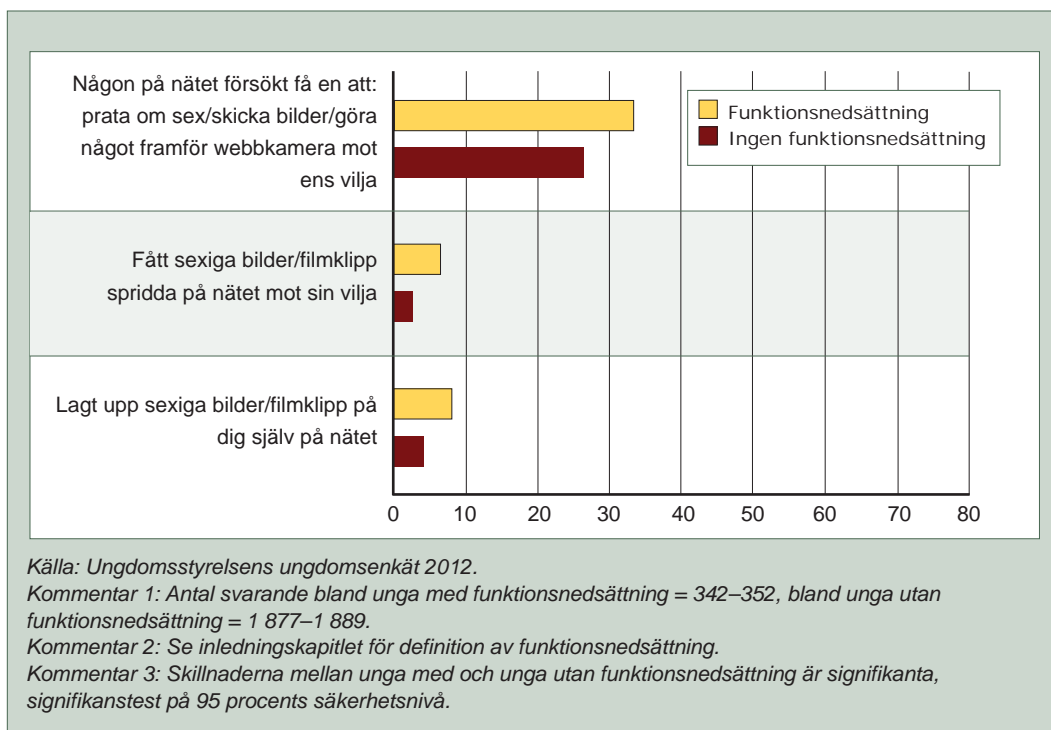
ning var 1,5 procent (figur 4.8). Störst skillnad är det mellan unga som har funktionsnedsättning och funktionshinder (8,9 procent) och unga utan funktionsnedsättning.

Att ha varit utsatt för våld behöver inte alltid betyda att man behöver uppsöka läkarvård. I gruppen unga med funktionsnedsättning gällde detta 9,4 procent medan motsvarande andel för unga utan funktionsnedsättning var 4 procent (figur 4.8). Män har i högre grad varit utsatta för våld utan att de behövt uppsöka läkarvård. I gruppen män, 16–29 år, med funktionsnedsättning var andelen 14 procent medan andelen män utan funktionsnedsättning som varit utsatta var

5,4 procent. Motsvarande andelar för kvinnor med funktionsnedsättning var 6 procent och för kvinnor utan funktionsnedsättning 2,3 procent.

Utsatthet på nätet

Av unga med funktionsnedsättning uppgav 8 procent att de en eller flera gånger ”lagt ut ’sexiga’ bilder eller filmklipp av sig själva på nätet”. Det är en dubbelt så hög andel jämfört med unga utan funktionsnedsättning. Att lägga upp sexiga bilder eller filmklipp av sig själv på nätet kan vara positivt om man vill utforska sin sexualitet och komma i kontakt med andra, men det kan också innebära en risk för att bilderna eller

Figur 4.9 Andel unga med erfarenhet på internet, 16-25 år, 2012. Procent.

filmerna kan spridas på nätet utan att man vill eller är medveten om det. Av unga med funktionsnedsättning uppgav 6,4 procent att de har fått "sexiga bilder eller filmklipp spridda på nätet mot ens vilja", medan motsvarande andel av unga utan funktionsnedsättning som uppgav detta var 2,5 procent.

I ungdomsenkäten har de unga fått svara på om de har varit med om att "någon på nätet försökt att få en att prata om sex eller skicka bilder eller göra något framför webbkamera mot ens vilja". Cirka 26 procent av unga utan funktionsnedsättning uppgav att de varit med om detta, medan drygt 33 procent av unga med funktionsnedsättning uppgav det (figur 4.9). Det var över 55 procent av tjejer med funktionsned-

sättning som har varit med om det någon gång. Av dessa hade 15,7 procent varit med om det en gång och 40 procent hade varit med om det flera gånger. Detta kan jämföras med killar med funktionsnedsättning där 4,8 procent uppgett att de varit med om det en gång och 7,5 procent flera gånger, totalt 12,3 procent. För killar utan funktionsnedsättning är andelen som varit med om det en gång 3,1 procent medan 8 procent varit med om det flera gånger. Bland tjejer utan funktionsnedsättning hade 13,2 procent varit med om det en gång och 28,9 procent hade varit med om det flera gånger. Det är en mindre andel än bland tjejer med funktionsnedsättning, men en klart större andel än bland funktionsnedsatta killar.

Precis som för övriga unga spelar internet en stor roll i livet för unga med funktionsnedsättning. På internet kan man söka kontakt med andra unga med likartade erfarenheter och en likartad livssituation eller med stödjande organisationer. Man kan också skaffa sig information och få bekräftat att man inte är ensam, vilket kan vara viktigt för självkänslan och det egna hälsotillståndet i övrigt. I en av intervjuerna som Ungdomsstyrelsen gjort berättar Simon att det faktum att allt fler använder sig av skriftlig kommunikation underlättar hans vardag:

”På senare tid har det blivit väldigt bra i och med att mycket av den kommunikationen som är idag är ju via text, man skriver sms, man ringer inte och man chattar på facebook, så det är ju något som är väldigt, väldigt bra.”

(Simon, 14 år)

I *Kärlek.nu – Om internet och unga med utvecklingsstörning* (Löfgren-Mårtensson 2009b) framkommer att unga med utvecklingsstörning använder nätet för kärleks- och sexuella syften, men även att nätet är en spännande och positiv arena med nya sociala kontakter. Även om man inte själv söker en partner på internet så framkommer det i en av intervjuerna som Ungdomsstyrelsen gjort att det är vanligt förekommande.

”Sen är det ju jättemånga som har träffat sina partners där också, det är ju jättemånga par på forumet, ibland kallar vi det lite skämtsamt för Aspergerdating [skratt] ... det brukar bli en del såna saker.”

(Inez, 25 år)

Ett projekt med koppling till särskolan är projektet *Rätt till sexuell hälsa? Om sexualkunskap och unga med intellektuell funktionsnedsättning*. Projektet fokuserar på sexualundervisning i särskolan. Det övergripande syftet är att stärka den sexuella hälsan bland unga med intellektuella funktionsnedsättningar samt att utveckla kunskap om hur personal inom särskole- och habiliteringsverksamheter kan förmedla sexualkunskap till unga. I projektet undersöks bland annat elevers och pedagogers inställning till och kunskap om sexualundervisning. Projektet pågår under 2012 och 2013. Lotta Löfgren-Mårtensson har tidigare skrivit om sex- och samlevnadskunskap i särskolan.

Boken *Hur gör man* (Löfgren-Mårtensson 2009a) riktar sig till personal inom särskole-, omsorgs-, habiliterings- och fritidsverksamheter, men även till anhöriga, studenter och andra intresserade. Enligt författaren ska boken ses som en del i ett förebyggande arbete. Att sprida kunskap både till människor med intellektuella funktionsnedsättningar och till omgivningen är ett sätt att arbeta preventivt med oönskade graviditeter, spridning av sexuellt överförbara sjukdomar och sexuella kränkningar och övergrepp. Lotta Löfgren menar att en konsekvens av den intellektuella funktionsnedsättningen är den ökade risken för att råka illa ut eller bli utnyttjad av andra. Några av frågorna som tas upp i boken är:

”Hur utvecklas man till vuxen man eller kvinna med rätt till sin egen sexualitet när man samtidigt är beroende av andra för att klara vardagen? Vilka möjligheter har man som ung med intellektuella funktionsnedsättningar för att träffa en partner och vara tillsammans? Vilka ökade risker och möjligheter innebär internet för just den här gruppen?”

I *Ungdomar, sexualitet och relationer* (Magnusson, Häggström-Nordin 2011) lyfts att umgänget med jämnåriga oftast ser annorlunda ut om man har en intellektuell funktionsnedsättning än det gör för andra ungdomar. Fritiden är ofta organiserad och arrangerad av vuxna och inte av ungdomarna själva. Det gör att det är svårt att vara privat och att hitta en kärleks- eller sexuell partner eller att utveckla en relation (Magnusson, Häggström-Nordin 2011). Utifrån detta är det lätt att förstå att internet erbjuder en mer privat arena för unga med funktionsnedsättning.

Sociala relationer och stöd

Tidigare forskning har visat att fungerande relationer till släkt och vänner i tidig ålder är en viktig faktor både för välmående och för att nå framgång i vuxenlivet (Socialstyrelsen 2006). Relationer handlar i detta kapitel om förbindelser med kompisar och familj, stöd från omgivningen samt om hur nöjd man är med sitt liv i helhet.

Större missnöje med sociala relationer

Beträffande kompisrelationer, framkommer det i Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 att unga med funktionsnedsättning i större utsträckning är mycket eller ganska missnöjda (14 procent). Det är en nästan tre gånger så hög andel jämfört med unga utan funktionsnedsättning där andelen är 4,7 procent (figur 4.10). I ULF-undersökningen framgår även att unga med funktionsnedsättning i något lägre grad (91 procent) än unga utan funktionsnedsättning (95 procent) har en nära vän. I Ungdomsstyrelsens intervjuer med unga ger Malin, 21 år, konkreta exempel på vad som ibland kan vara svårt i sociala relationer.

”Nej, för jag har aldrig fattat hur man gör för att få vänner och det har jag väl fattat nu när jag börjat bli vuxen att: jamen det är ju därför jag tyckt att det varit så jäkla svårt och inte fattat hur man gör åh ... hit å dit ... fast jag har haft vänner men jag har inte fattat hur man ska umgås med dem ... Och sen om man ska träffa nya människor så bara, shit, tänk om jag kommer sitta där helt tyst, vråka ur mig något konstigt eller... i fall den är raka motsatsen till mig så är jag rädd att den ska bli skitsur på en. Ah, bli elak.”

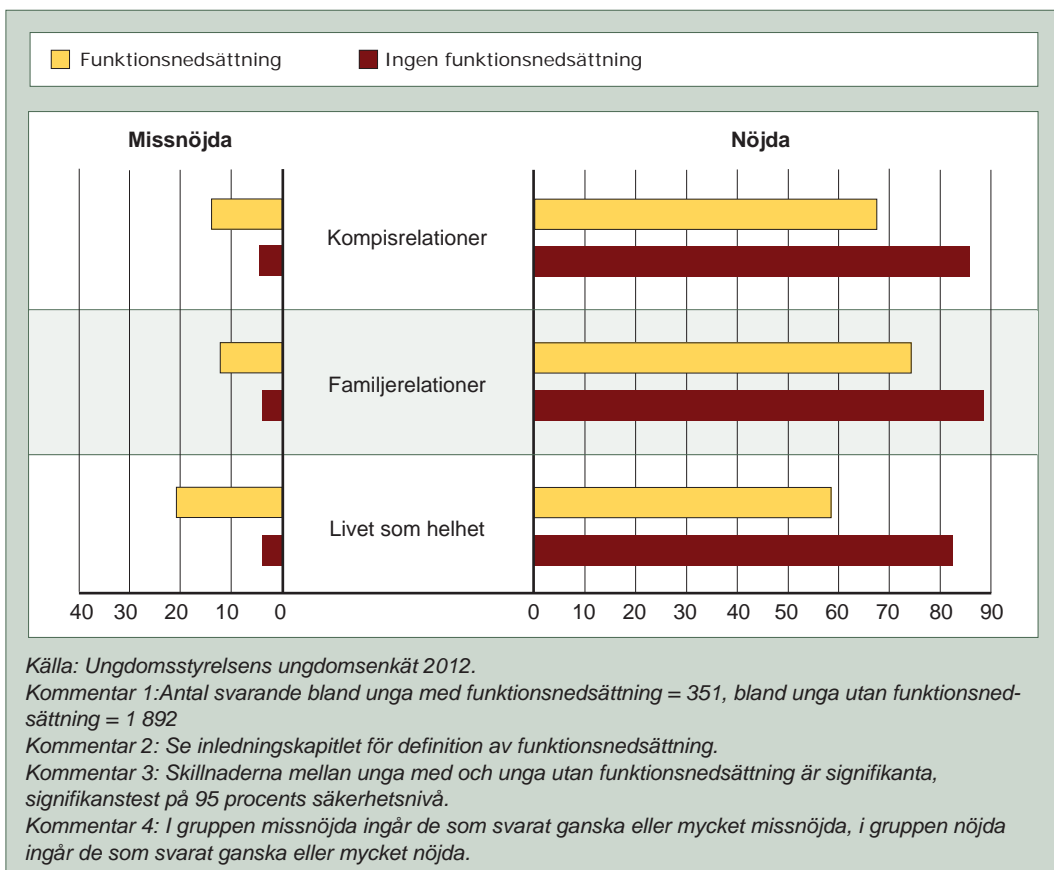
(Malin, 21 år)

Malin ger även exempel på att det ibland kan underlätta att umgås med andra som har samma funktionsnedsättning som hon själv har:

”Men det blir på något sätt så att när man fått en diagnos och går med i Attention, när man lär sig mer om sin funktionsnedsättning, man drar sig liksom till de människor som är lite, inte udda, men som har typ ADHD eller någonting. Man drar sig till de människor som man är mer lik eller vad man säger ... man kan slappna av mer, vara sig själv, man slipper anstränga sig för att verka normal typ.”

(Malin, 21 år)

I *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning* (Statens folkhälsoinstitut 2011) framgår det att andelen elever i årkurs 6 och 9 med funktionsnedsättning som upplever att de sällan eller aldrig kan få stöd av sina kompisar är 9,3 procent, vilket kan jämföras med elever utan funktionsnedsättning där andelen uppgår till 5,3 procent.

Figur 4.10 Andel unga som är missnöjda eller nöjda med sina sociala relationer och livet som helhet, 16–25 år, 2012. Procent.

Även med sina familjerelationer är unga med funktionsnedsättning i högre grad, 12 procent, mycket eller ganska missnöjda jämfört med unga utan funktionsnedsättning där andelen ligger på 3,8 procent. På frågan om hur nöjd man är med sitt liv i sin helhet är det fem gånger så stor andel av unga med funktionsnedsättning som anger att de är mycket eller ganska missnöjda med sina liv, 21 procent, jämfört med unga utan funktionsnedsättning där andelen ligger på 4 procent (figur 4.10).

Omvänt är unga utan funktionsnedsättning i högre grad ganska eller mycket nöjda med sina kompisrelationer (86 procent), familjerelationer (89 procent) och med livet som helhet (83 procent). Motsvarande andelar för unga med funktionsnedsättning som är ganska eller mycket nöjda är 68 procent (kompisrelationer), 74 procent (familjerelationer) och 59 procent (livet som helhet).

Mindre vanligt att prata med någon i familjen vid oro

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 finns en fråga om man brukar, eller skulle vilja, prata med någon då man är bekymrad eller oroar sig för något. I frågeformuläret fanns en lång lista med alternativ om vart det går att vända sig vid oro och de som svarade kunde ange ett eller flera av dem. Alternativ som fanns var familjemedlemmar, kompisar, olika stödinrättningar, ideella organisationer med jourstöd lärare och annan skolpersonal, fritidspersonal samt präst, imam eller annan religiös ledare.

Ett tydligt mönster är att unga med funktionsnedsättning i mindre utsträckning talar med andra vid oro men gärna skulle vilja det, jämfört med unga utan funktionsnedsättning. Att prata med en kompis vid oro är det alternativ som bäst visar på detta mönster. Av unga med funktionsnedsättning är det 84 procent som brukar prata med en kompis vid oro medan 16 procent inte brukar göra det men gärna skulle vilja. Av unga utan funktionsnedsättning är det 92 procent som

brukar prata med en kompis medan 8,2 procent inte brukar göra det men gärna skulle vilja (tabell 4.2).

Vanligare att vända sig till någon utanför familjen

Med tanke på att det tidigare i kapitlet framkommit att unga med funktionsnedsättning skattar sitt hälsotillstånd lägre och att man är mindre nöjd med sina sociala relationer så är det inte konstigt att unga med funktionsnedsättning i högre grad vänt sig till någon utanför familjen för att få råd och stöd om familjesituation, kompisrelationer och hälsa. Av unga med funktionsnedsättning har 39 procent vänt sig till någon vuxen utanför familjen, till exempel kurator på ungdomsmottagning, tjej- eller killjour eller socialsekreterare för att få råd och stöd kring sin hälsa. Det kan jämföras med unga utan funktionsnedsättning där andelen uppgår till 19 procent (figur 4.11). Det är särskilt vanligt att tjejer med funktionsnedsättning gjort det (53 procent). Andelen killar med funktionsnedsättning

Tabell 4.2 Vilka man pratar med vid oro, 16–25 år, 2012. Procent

	Brukar jag pratar med		Brukar jag inte prata med, men skulle gärna vilja	
	Funktionsnedsättning	Ingen funktionsnedsättning	Funktionsnedsättning	Ingen funktionsnedsättning
Mamma	83,4	90,3	16,6	10,0
Pappa	67,4	77,0	32,6	23,0
Syskon	67,3	79,2	32,7	20,8
Kompis	83,8	91,8	16,2	8,2
Pojkvän/flickvän	79,5	86,5	20,5	13,5
Någon annan	48,1	37,5	51,9	62,5

Källa: Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 154–297 bland unga utan funktionsnedsättning = 464–1 676.

Kommentar 2: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

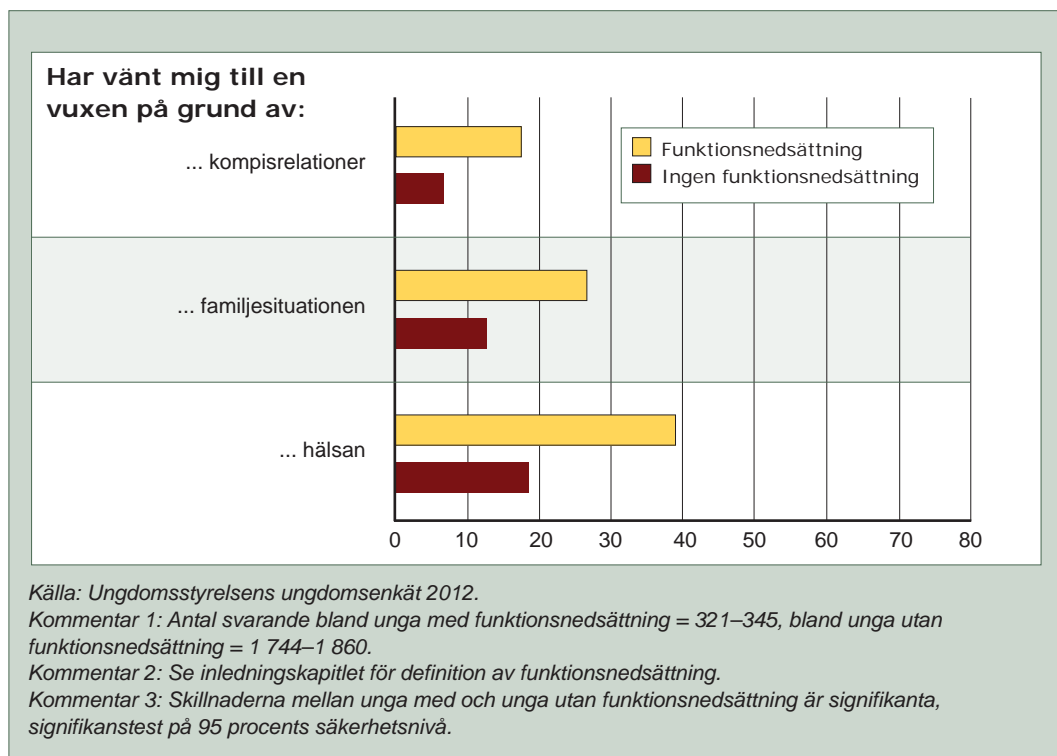
Kommentar 3: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikantest på 95 procents säkerhetsnivå.

som vänt sig till någon vuxen utanför familjen är hälften så stor (26 procent).

Att vända sig till någon vuxen utanför familjen är vanligast när det gäller den egna *familjesituationen*, för unga med funktionsnedsättning uppgår andelen till 27 procent medan andelen för unga utan funktionsnedsättning uppgår till 13 procent.

Andelen unga med funktionsnedsättning som vänt sig till en vuxen utanför familjen för att få råd och stöd kring sina *kompisrelationer* uppgår till 17 procent, vilket kan jämföras med 6,7 procent av unga utan funktionsnedsättning (figur 4.11). Andelen tjejer med funktionsnedsättning

som vänt sig till någon vuxen utanför familjen för att få råd och stöd kring familjesituationen uppgår till 36 procent. Tjejer utan funktionsnedsättning och killar med funktionsnedsättning har gjort det i ungefär lika stor utsträckning (cirka 17 procent). Andelen killar utan funktionsnedsättning som gjort det är 7,4 procent.

Figur 4.11 Har du vänt dig till någon vuxen utanför familjen, till exempel kurator på ungdomsmottagning, tjej- eller killjour eller socialsekreterare för att få råd och stöd? 16–25 år, 2012. Procent.

Framtidstro

Att vara missnöjd med sina sociala relationer och med sitt liv som helhet kan även tänkas påverka hur man ser på framtiden för egen del. Det kan nog även vara så att faktorer som ekonomisk trygghet, diskriminering och brist på tillgänglighet påverkar hur man ser på sina framtida möjligheter. I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 framgår tydligt att unga med funktionsnedsättning har en betydligt mer pessimistisk syn på sin egen framtid jämfört med unga utan funktionsnedsättning. Andelen unga med funktionsnedsättning som angett att de är mycket pessimistiska inför framtiden är 7,7 procent och andelen som angett att de är pessimistiska är 11 procent. Andelen unga utan funktionsnedsättning som angett att de är mycket pessimistiska inför framtiden är 1,7 procent och andelen som angett att de är pessimistiska är 3,4 procent. Det är 24 procent av unga med funktionsnedsättning som är optimistiska inför framtiden medan 27 procent är mycket optimistiska. Motsvarande andelar för unga utan funktionsnedsättning är 38 procent och 39 procent (tabell 4.3).

I intervjuerna som Ungdomsstyrelsen gjort med unga framkommer olika perspektiv på framtiden. Ett perspektiv som lyfts är hur funktionsnedsättningen påverkar möjligheterna till vad man kan göra i framtiden. Det kan handla om val av studier eller val av arbete. Att ha diabetes gör att Pierre har fått tänka bort sitt drömjobb:

”Sedan kan jag ju inte bli brandman, polis eller pilot och en massa praktiska jobb ... Det är ju brandman och det är det enda drömjobbet jag kan tänka mig och då är ju det här det näst bästa. Diabetesen gör ju att jag inte kan bli brandman.”

(Pierre, 26 år)

Malin, 21 år, menar att det kan vara svårt med jobb i framtiden då arbetsgivare och arbetskamrater inte alltid har förståelse för den funktionsnedsättning hon har:

Tabell 4.3 Framtidstro, 16–25 år, 2012. Procent

	Mycket pessimistisk		Mycket optimistisk		
	1	2	3	4	5
Funktionsnedsättning	7,7	10,8	30,4	24,1	27
Ingen funktionsnedsättning	1,7	3,4	18,2	38,1	38,7

Källa: Ungdomsstyrelsens Ungdomsenkät 2012.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 347, bland unga utan funktionsnedsättning = 1 878.

Kommentar 2: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

Kommentar 3: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikantest på 95 procents säkerhetsnivå.

”En del vågar inte ens berätta för sin chef att de har ADHD, fast det kommer komma fram förr eller senare. Det skulle det göra om jag hade ett jobb liksom det vet jag ... efter ett tag. För man har hört på så många andra att man haft problem med jobb och grejer... behålla det ... Arbetsgivarna skulle jag väl säga, och typ att klara av arbetet under en längre tid för att får man jobb som man tycker är kul, då går man in till 200 procent och efter två veckor eller en månad så kanske man kör slut på en för då har man gjort av med all kraft man har och liksom kört 200 procent och varit bäst på jobbet. Sen tar det stopp och man går ner till 50 procent av vad man gjorde typ. Och sen att komma i tid till jobbet och grejer och det sociala på jobb. Typ så här fikarummet, när man har lunch eller nått ... Jag tänker väl: jobb lite läskigt. Fan då måste jag försöka vara social också och komma i tid och ... kommer jag palla att jobba heltid det är sånt jag också funderar på så här tänk om jag inte pallar det liksom, man vill ju det för att vara normal.”

(Malin, 21 år)

I en annan intervju framkommer det att om man har en funktionsnedsättning och samtidigt studerar innebär det att man ibland får lägga ned såpass mycket mer tid för att hänga med att det kan ha inverkan på den egna hälsan. Det i sin tur gör att fortsatta studier i framtiden inte är ett helt lätt val:

”Det finns på min karta men jag har lite ångest just nu för jag, när det går några månader och man känner efter, shit, jag har mått skit de senaste tre åren, jag har inte kunnat prioritera min hälsa, för det blir att man sätter betygen i första rummet och då blir det ju att hälsan kommer i andra rummet och jag har nog mått väldigt dåligt av det egentligen, samma sak, jag hade en jättesen alkoholdebut för jag var så övertygad om att jag var korkad, jag hade ju inte dyslexi, jag var ju korkad. Om jag dricker, jag måste ju spara de få hjärnceller jag har ... jag ser ljust på den [framtiden], jag hoppas att jag inte ska behöva välja mellan fritid och skola. Men det är inte säkert. Min ångest har lugnat ner sig lite de senaste två dagarna, men jag hoppas att jag inte får några fler ångestfall för det går fram och tillbaka.”

(Anna, 20 år)

I några av intervjuerna framkommer även att intervjupersonerna inte funderat så mycket på framtiden:

”Jag vill helst inte blicka för långt framåt utan jag ser hellre till att saker fungerar nu istället för att oro mig för hur det ska fungera i framtiden, sedan kommer väl saker, med största sannolikhet, att bli bättre i framtiden, så är det väl, men om jag ska vara helt ärlig så tänker jag inte sådär jättemycket på min framtid.”

(Simon, 14 år)

Olika faktorerers inverkan på hälsa

I följande avsnitt ger vi några exempel på hur hälsosituationen påverkas av andra faktorer. Tanken är att föra ett resonemang kring hur olika faktorer kan vara orsak till sämre hälsa hos unga med funktionsnedsättning och att dessa faktorer ibland samverkar med varandra.

Som nämnts inledningsvis så bestäms en god hälsa av faktorer som livsmiljö, samhällsstruktur och levnadsförhållanden. Även utbildning, arbete och lika villkor till delaktighet i samhället påverkar förutsättningarna för en god hälsa.

Statens folkhälsoinstitut menar i *Hälsa på lika villkor* (2008c) att det går att förbättra hälsan för personer med funktionsnedsättning. I undersökningen lyfts att risken för dålig hälsa minskar med 37 procent för män och 29 procent för kvinnor efter kontroll för ålder, utbildningsnivå, avsaknad av kontantmarginal, stillasittande fritid, daglig rökning, fetma, kränkande bemötande och socialt deltagande. Det innebär att det går att förbättra hälsan bland personer med funktionsnedsättning genom att bland annat förbättra de ekonomiska förutsättningarna och minska kränkande behandling.

I kapitel 3 framgår att unga med funktionsnedsättning har en mer utsatt ekonomisk situation än övriga unga. Till exempel har 45 procent av unga med funktionsnedsättning en eller flera gånger haft svårigheter att betala löpande utgifter som hyra eller räkningar under det senaste året. Motsvarande andel bland övriga unga är 25 procent. Enligt Handisams rapport *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012*

(Handisam 2012) är det betydligt mer vanligt bland personer med funktionsnedsättning att ha haft en ekonomisk kris, 25 procent, jämfört med 13 procent i den övriga befolkningen.

I *Fokus 07* (Ungdomsstyrelsen 2007) framkom att en typ av faktorer av betydelse för hälsan var just de ungas ekonomiska situation och deras koppling till arbetsmarknaden. Ekonomisk stabilitet och trygghet på arbetsmarknaden visade sig ha tydliga samband med de ungas hälsa. Både unga män och unga kvinnor som oroade sig för sin ekonomi och sitt arbete uppvisade en sämre hälsa än andra unga. Faktorer av särskild betydelse visade sig vara om man hade svårigheter att klara sina löpande utgifter samt i vilken utsträckning man hade möjlighet att få ekonomisk hjälp av närstående (Ungdomsstyrelsen 2007).

I *Onödig hälsa* (Statens folkhälsoinstitut 2008b) framgår även att det kan vara kostsamt att ha en funktionsnedsättning. Det kan handla om extrautgifter för hjälpmedel, mat, mediciner, anpassning, hjälp med praktiska sysslor och annat. Att funktionsnedsättningen påverkar individens övriga liv framkommer även i flera av de intervjuer Ungdomsstyrelsen gjort med unga. Det är allt från att ens glutenallergi jämt och ständigt glöms bort när det är dags att fika till att man är tvungen att välja bort en viss typ av fritidsaktiviteter för att dessa inte är tillgängliga. Ett exempel ges av Pierre som är glutenintolerant och har diabetes.

”Det är ju matsituationen i såna fall. För det är ju sjukt dyrt och det blir ju en kostnadsfråga och det styr ju allt, det styr hela livet. Glutenfri mat är ju fem gånger dyrare, ett kilo mjöl kostar ju 25 spänn. Och det är ju gluten i nästan allt, mjöl, pasta, bröd, alla de här stora grejerna, så allting blir ju mycket dyrare. Och det är ju inte så att man bara kan gå ut och kaka vad som helst utan man måste ju alltid tänka till var man kan kaka ... Och med tanke på att maten är så dyr, jag har haft det ganska tajt ekonomiskt och när jag jobbade som brevbärare, speciellt i början när jag flyttade hemifrån och hade dålig lön och med de matkostnaderna. Vissa månader fick jag välja mellan att kaka eller göra något roligt. Men jag har ju haft tur att mina föräldrar varit så schysta, att baka bröd åt mig och köpt lite mat åt mig men vissa månader har jag fått välja, och jag kan ju aldrig gå och köpa någon studentmat, ett paket nudlar för tre spänn, utan jag får ju köpa mina för 20 spänn. Och det är ju inte så att jag kan åka iväg och kolla vart det är billigast utan det är lika dyrt överallt. Och det är ju aldrig så här, köp tre betala för två.”

(Pierre, 26 år)

I Ungdomsstyrelsens rapport *När, var, hur – om ungas kultur* (2011) lyfts att en aspekt av kulturutövandets betydelse kan belysas genom att ställa det i relation till personlig utveckling. I rapporten framkommer att mycket stora andelar unga upplever att de till följd av det egna kulturutövandet förbättrat sitt självförtroende, utvecklat sin förmåga till empati, fått nya vänner, en

bättre hälsa samt bättre skolresultat. Denna positiva självskattning gäller både tjejer och killar. De upplevda positiva konsekvenserna av kulturutövandet är särskilt starka för hälsa.

I *Fokus 10 – en analys av ungas inflytande* (Ungdomsstyrelsen 2010) framkommer att unga som har minst en förälder som är arbetslös eller sjukskriven tror mindre på sina möjligheter att föra fram åsikter till dem som bestämmer i kommunen. Även unga som har haft svårt att klara sina ekonomiska utgifter tror i lägre grad på sina möjligheter. Unga med upplevd dålig hälsa respektive dålig självkänsla har också lägre tilltro till sina möjligheter att föra fram åsikter. Dessutom har unga som är missnöjda med sin situation i skolan eller på arbetet lägre tilltro än unga som är mer nöjda med sin situation (Ungdomsstyrelsen 2010).

Delaktighet och inflytande är viktiga områden i ungdomspolitiken, folkhälsopolitiken och funktionshinderspolitiken. Delaktighet är det första målområdet i folkhälsopolitiken, men också ett av de viktigaste målen för svensk funktionshinderspolitik. Brister i delaktighet respektive jämlikhet är viktiga bestämningsfaktorer för ohälsa. Delaktigheten och inflytandet i samhället bör även innefatta att det är möjligt att ha kontroll och inflytande över vardagens aktiviteter. För många personer med funktionsnedsättning är förmågan att kunna bemästra vardagen en central hälsofråga. Att i så stor utsträckning som möjligt kunna laga mat, läsa, sköta sin hygien och handla är viktigt för självkänslan och egenvärdet och därmed för hälsan, även om man inte rent praktiskt kan utföra det själv (Statens folkhälsoinstitut 2008c).

Avslutning

Unga med funktionsnedsättning är en heterogen grupp där olika funktionsnedsättningar påverkar de ungas liv och hälsa på olika sätt. Men individens hälsa påverkas även av andra faktorer som inte kan förklaras av funktionsnedsättningen i sig. Detta gör att det krävs insatser från en rad olika politikområden för att motverka den ohälsa som kapitlet tydligt visar finns i gruppen unga med funktionsnedsättning. Inledningsvis ser vi att unga med funktionsnedsättning skattar sin hälsa lägre jämfört med unga utan funktionsnedsättning. De är också i mycket högre grad utsatta för hot om våld, våld och kränkande behandling. Slutligen ser vi att unga med funktionsnedsättning i högre grad även är missnöjda med sina sociala relationer och har en mörkare framtidstro. Alla dessa faktorer sammantaget gör att slutsatsen inte kan bli annan än att alldeles för många individer i denna grupp lever under sämre villkor än övriga unga inom ett flertal områden.

Referenser

Bräcke diakoni (2011). *Hur våldsutsatta är unga kvinnor med funktionsnedsättning?* Utvecklingscentrum Dubbelt utsatt.

Handisam (2012). *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012*. Stockholm: Handisam.

Jansson, S., Jembro, C. & Långberg, B. (2011). *Kroppslig bestraffning och annan kränkning av barn i Sverige – en nationell kartläggning 2011*. Stockholm. Allmänna barnhuset.

Löfgren-Mårtensson (2009a). *Hur gör man? Om sex- och samlevnadskunskap i särskolan*. Varberg.

Löfgren-Mårtensson (2009b). *Kärlek.nu – Om internet och unga med utvecklingsstörning*. Lund.

Magnusson, C & Häggström-Nordin, E. (Red.) (2011). *Om ungdomar, sexualitet och relationer*. Lund.

Regeringens proposition 2004/05:2 *Makt att bestämma – rätt till välfärd*.

Regeringens skrivelse 2009/10:53 *En strategi för ungdomspolitik*.

Socialdepartementet (2011). *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken under 2011–2016*. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialstyrelsen (2006). *Social rapport 2006*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2000:91 *Hälsa på lika villkor – nationella mål för folkhälsan*.

Statens folkhälsoinstitut (2008a). *Expertseminarium – hälsa hos personer med funktionsnedsättning*. Stockholm. Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2008b). *Onödig hälsa – hälsoläget för personer med funktionsnedsättning*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2008c). *Hälsa på lika villkor*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2011). *Hälsa hos barn och unga med funktionsnedsättning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2012). *Hälsa och välfärd hos barn och unga med funktionsnedsättning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Tjevers rätt i samhället (2012). *Trippelt utsatt – hedersrelaterat förtryck och våld bland ungdomar med funktionsnedsättning*.

Ungdomsstyrelsen (2007). *Fokus 07 – en analys av ungas hälsa och utsatthet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2010). *Fokus 10 – en analys av ungas inflytande*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2011). *När, var, hur – om ungas kultur*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Utbildningsdepartementet (2011). *Uppdrag att genomföra insatser för en förstärkt elevhälsa*.

Utredningsinstitutet Handu AB (2007). *Mäns våld mot kvinnor med funktionsnedsättning*.

Noter

¹ De som svarat ja på frågan "Har du något hälsoproblem som varat minst 6 månader och som medför att du har svårt att delta i aktiviteter eller klara av sysslor som folk i allmänhet gör?"

² I enkäten som låg till grund för rapporten fick föräldrarna fylla i om funktionsnedsättningen var lindrig, måttlig eller svår.

KAPITEL 5

Inflytande och representation

Inledning

Inflytande och delaktighet är prioriterade områden inom såväl funktionshinderspolitiken som ungdomspolitiken. De funktionshinderspolitiska målen handlar bland annat om att samhället ska utformas så att människor med funktionsnedsättning i alla åldrar blir fullt delaktiga i samhället. I detta kapitel beskriver vi möjligheterna till inflytande i samhället och över sitt eget liv, politisk representation samt inflytande och delaktighet inom olika sfärer som skola, arbete, daglig sysselsättning och fritid. Detta följs av inflytande och delaktighet i planering och genomförande av stöd för personer med funktionsnedsättning. Vi presenterar också ett antal initiativ som olika samhällsaktörer har tagit för att stärka ungas inflytande och delaktighet.

Inflytande och delaktighet

Ett sätt att skilja mellan olika grader av påverkan är att göra en indelning utifrån den så kallade inflytandestegen (Arnstein 1969). Denna sträcker sig från självbestämmande och medbestämmande som är starka och tydliga former av inflytande till flera olika relationer som betyder medverkan i en process, men som inte nödvändigtvis innebär inflytande. Det kan handla om rätt att lägga förslag och ge synpunkter, vara med i en dialog och att bli konsulterad. Den svagaste formen av delaktighet handlar om att ha tillgång till information om de frågor som det beslutas om (Ungdomsstyrelsen 2010).

Kring inflytande bland personer med funktionsnedsättning diskuteras inflytandefrågor också

ibland utifrån *empowerment*. Ett sätt att definiera detta är hur marginaliserade grupper genom engagemang tar makten över sina liv och arbetar för att förändra strukturella orättvisor (Svensson & Tideman 2007). Detta kan vara en utgångspunkt i arbetet för att stärka ungas inflytande. Inflytande och delaktighet används ofta synonymt. Delaktighet kan dock vara ett betydligt bredare begrepp som inte behöver innebära påverkan. Det kan vara bra att som läsare ha med sig de olika formerna av inflytande som har beskrivits här.

Det finns flera utmaningar i att beskriva ungas inflytande över sitt eget liv och samhället. En av dem handlar om olika sätt att mäta inflytande. Detta kan göras genom att fråga unga själva om hur de upplever inflytande inom olika områden, genom att studera förutsättningar för inflytande i form av attityder och resurser eller genom att analysera de handlingar eller aktiviteter som unga ägnar sig åt för att påverka eller uttrycka sin åsikt (Ungdomsstyrelsen 2010).

Vidare finns en trend över längre tid där unga allt mindre ingår i kollektiva sammanslutningar och att ungas inflytande i högre grad kanske förverkligas genom att bygga relationer och nätverk. Inflytande och delaktighet för unga i stort är i flera sammanhang villkorat av vilka möjligheter omgivningen ger, exempelvis i skolan, på arbetet och i hemmet. Därför är betydelsen av kunskap och attityder hos personer som möter unga med funktionsnedsättning i sin profession, från skolpersonal till personer inom socialtjänst och vård, viktiga för att kunna förverkliga inflytandet för denna grupp.

Rätten till inflytande fastslagen på många håll

Ungas rätt till inflytande finns fastställd i flera olika förordningar, konventioner, regeringsskrivelser och lagar. *FN:s konvention om barnets rättigheter*, som Sverige ratificerade 1990, säger till exempel att barn och unga upp till 18 års ålder ska ges förutsättningar att uttrycka sina åsikter i frågor som rör dem, och att barnets åsikter ska ges betydelse i förhållande till ålder och mognad. Genom åren har flera aktörer förordat att konventionen ska göras till svensk lag och regeringen har aviserat att de ska tillsätta en utredning om detta (Socialdepartementet 2012a).

I *FN:s konvention om mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning* (Ds 2008:23) säger en av artiklarna uttryckligen att barn med funktionsnedsättning har rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som berör dem, och att deras åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad på samma villkor som för andra barn och de ska erbjudas stöd anpassat till funktionsnedsättning och ålder för att utöva denna rättighet. Även ungdomspolitikerna som sträcker sig upp till 25 år betonar vikten av alla ungas rätt till verkligt inflytande, vilket beskrivs längre fram i avsnittet.

I svenska funktionshindersrörelsens alternativrapport till FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning lyfter Handikappförbunden brister i Sveriges genomförande av konventionen och påpekar bland annat att möjligheten till inflytande måste bli bättre (Handikappförbunden 2011a). Detta berörs mer i detalj längre fram i kapitlet.

Det finns också flera exempel på hur konventionstexternas mening återspeglas i svensk lagstiftning. Socialtjänstlagen (2001:453) 3 kap. 5 § och lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, innehåller skrivelser om barn och ungas rätt att komma till tals. I LSS, lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, uttrycks att när en insats rör ett barn ska barnet få relevant information och ges möjlighet att framföra sina åsikter. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till dess ålder och mognad.

Ett annat exempel är skollagen (2012:800) med bestämmelser om icke-diskriminering, rättigheter för personer med funktionsnedsättning och barnets bästa. Barnets inställning ska klarläggas så långt som möjligt och barn ska fritt kunna uttrycka åsikter i frågor som rör dem själva.

Flera argument för inflytande kan också lyftas fram. Exempel på det kan hämtas från en kunskapsöversikt (Stenhammar 2009) om delaktighet för barn och unga med funktionsnedsättning i mötet med samhällets stöd:

- Barn har enligt barnkonventionen rätt att vara delaktiga och bli lyssnade på i frågor som rör dem.
- Hälsa och utveckling främjas av delaktighet.
- Barn och vuxna kan ofta ha olika syn på vad som är viktigt och bedöma situationer och konsekvenser på olika sätt.
- Barn har ofta betydligt högre kompetens än vad vuxna tror.

Funktionshinderspolitiken

I regeringens *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016* (Socialdepartementet 2011) poängteras också att FN:s konvention för barnets rättigheter ska vara centralt i arbetet med de funktionshinderpolitiska målen. I strategin exemplifieras vikten av delaktighet och inflytande inom utbildningsområdet där valfrihet och inflytande i val av skola lyfts fram. Det funktionshinderspolitiska arbetet ska också inriktas på att ge barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning förutsättningar för självständighet och självbestämmande.¹

Inom det *socialpolitiska området* lyfts också valfrihet och inflytande fram som prioriterade områden, till exempel barns inflytande i arbe-

tet med att genomföra olika samhällsinsatser. Regeringen menar i sin strategi att målet med inflytande i genomförandeplaner måste vara att barn, unga och vuxna i ökad utsträckning ska komma till tals, blir lyssnade till och kunna utöva inflytande över hur insatserna genomförs (Socialdepartementet 2011). Som situationen är idag får barn sällan själva uttrycka sina åsikter i frågor om det stöd som rör deras utveckling, välbefinnande och vardag. Socialstyrelsen granskar systematiskt barns och ungas genomförandeplaner i samband med den lagreglerade så kallade frekvenstillsynen, som innebär regelbundet återkommande inspektioner av samtliga verksamheter. Socialstyrelsens utvecklingsarbete beskrivs längre fram i kapitlet. Inom folkhälsopolitiken

lyfts delaktighet och inflytande upp som viktiga förutsättningar för god hälsa.

I strategin påpekas också att full delaktighet kräver bättre tillgänglighet, vilket till exempel berör *it-politiken*. Till exempel kan delaktigheten förbättras med hjälp av it-lösningar som alla kan ta del av, oavsett funktionsförmåga.

I strategin lyfts också vikten av att det civila samhället får medverka i den politiska processen. Den svenska funktionshinderrörelsen har en central roll att spela som röstbärare och opinionsbildare. Regeringen för en dialog med rörelsen inom ramen för funktionshinderspolicen och det är en möjlighet för det civila samhället att påverka den politiska processen (Socialdepartementet 2011). I anslutning till det kan även nämnas att Europarådet tillsammans med det civila samhället har utvecklat en kod för idéburna organisationers medverkan i beslutsprocesser (Överenskommelsens uppföljningskansli 2011). I den definieras olika nivåer av deltagande i en beslutsprocess, vilket kan vara till stöd för att skapa en gemensam referensram mellan olika aktörer. Ungdomsstyrelsen har i uppdrag att sprida denna kod.

Det finns också en överenskommelse mellan regeringen, de idéburna organisationerna samt Sveriges Kommuner och Landsting inom det sociala området (Integrations- och jämställdhetsdepartementet 2008). Överenskommelsen bygger på sex principer om samverkan: självständighet och oberoende, dialog, kvalitet, långsiktighet, öppenhet och insyn samt mångfald. Den betydelse som funktionshindersorganisationerna har spelat för funktionshinderspolicen och relationen till den offentliga sektorn beskrivs mer utförligt i kapitel 1 och 6.

Ungdomspolicen

Att alla unga ska ha verklig tillgång till inflytande är det ena av ungdomspolicens två övergripande mål (prop. 2004/05:2). Inflytande och representation är också ett av ungdomspolicens fem huvudområden. Under hösten 2009 antog regeringen en förnyad strategi för ungdomspolicen. Inom huvudområdet inflytande och representation lyfts ungas valdeltagande, representation i formella beslutsorgan, politiska deltagande och inflytande i kommunerna fram (skr 2009/10:53). Det påpekas också att huvudområdet berörs av insatser inom demokratipolicen, kulturpolicen och policen för det civila samhället. Insatser för att främja ungas möjligheter till delaktighet, inflytande och representation görs även direkt inom ungdomspolicen. Ett av målen i strategin är att öka ungas delaktighet.

Målet att alla unga ska ha verklig tillgång till inflytande, innebär att unga ska ha samma möjligheter som andra att delta aktivt i den demokratiska processen och påverka förhållanden i såväl den personliga sfären som samhället i stort. I strategin påpekas att ungas aktiva deltagande är viktigt inte bara av rättighetsskäl, utan också för att deras erfarenheter och perspektiv är en resurs i beslutsfattandet. Att unga är aktiva i föreningslivet kan även leda till personlig utveckling, ökade sociala färdigheter, demokratisk skolning, ansvarstagande, informellt lärande och en ökad chans att få jobb (skr 2009/10:53).

Inflytande i samhället och över sitt eget liv

Trots att det inom både ungdomspolitiken och funktionshinderspolitiken finns tydliga skrivelser om vikten av inflytande och delaktighet finns det i dagsläget relativt lite kunskap om möjligheterna för barn och unga med funktionsnedsättning att ha inflytande över sitt eget liv. De flesta studier som finns fokuserar på delaktighet medan ett mindre antal använder inflytande som huvudbegrepp.² Det finns något fler studier som rör inflytande och delaktighet i planering och genomförande av olika stödinsatser.

Studier som fokuserar på representation av unga med funktionsnedsättning, i till exempel folkvalda församlingar, är svåra att hitta. De studier som gjorts är ofta av kvalitativ karaktär och beskriver situationen för grupper med vissa typer av funktionsnedsättningar. Det finns dock studier som beskriver omfattningen av inflytande för hela gruppen unga med funktionsnedsättning och som täcker in alla typer av funktionsnedsättningar. De studier som gjorts kring inflytande och delaktighet för barn och unga med funktionsnedsättning har oftast berört barn upp till och med 18 år. Gruppen 18 till 25 år är däremot mer osynlig.

Trots detta kunskapsläge finns tydliga indikationer på att personer med funktionsnedsättning generellt har sämre villkor för delaktighet i samhället än andra (se Handisam 2012). Det handlar bland annat om delaktighet i arbetslivet, där andelen som har ett arbete är lägre bland personer med funktionsnedsättning och nedsatt arbetsförmåga. Detta påverkar i sin tur möjligheterna till inflytande i andra delar av livet som att välja var man vill bo, hälsan och möjligheten

att utveckla fritidsintressen. Ökad tillgänglighet, tillgång till bra hjälpmedel och att arbeta eller ha en meningsfull sysselsättning är viktiga förutsättningar för ökad delaktighet i samhället (Handisam 2012).

Upplever i lägre grad inflytande över sitt eget liv

År 2010 genomförde Ungdomsstyrelsen på uppdrag av regeringen en tematisk analys av ungas inflytande, *Fokus 10* (Ungdomsstyrelsen 2010). Rapporten tar upp hur ungas inflytande ser ut i familjen, på fritiden, i skolan, på arbetsmarknaden och i den representativa demokratin. På vissa områden noterades skillnader mellan unga med respektive utan funktionsnedsättning. Den ena av dessa handlade om möjligheten att påverka sin egen livssituation. Ungarna med funktionsnedsättning upplever i lägre grad än andra inflytande över sitt eget liv. Detta tycks bero på att unga med funktionsnedsättning i större utsträckning har dålig hälsa, det är alltså hälsosituationen som i det här fallet är avgörande för upplevelsen av att kunna påverka sitt eget liv. Sambandet kan också vara det omvända – att en minskad grad av inflytande och makt över den egna livssituationen påverkar hälsan negativt. Inte minst därför kan det vara viktigt att stödja ungas inflytande.

Ungarna som uppger att de har en funktionsnedsättning upplever sig i genomsnitt ha en lägre känsla av delaktighet i samhället än andra unga. Även i detta fall finns det ett tydligt samband med det sämre hälsoläget bland unga med funktionsnedsättning. I rapporten lyfts att barns och

ungas möjlighet till inflytande inte alltid respekteras av vuxna och att barn och unga i utsatta situationer, bland annat unga med funktionsnedsättning, har sämre möjligheter att påverka sin situation än andra (Ungdomsstyrelsen 2010).

Bland de unga som Ungdomsstyrelsen har intervjuat framkommer att unga själva upplever att deras inflytande över sitt eget liv är begränsat på olika sätt. Det kan handla om en övergripande känsla av utanförskap till mer konkreta faktorer, exempelvis att dyslexi gör att mer tid behöver läggas på studier, vilket påverkar andra delar av livet i stor utsträckning. Förbättrat stöd och bättre anpassning kan i en del fall vara det som förbättrar situationen.

”För att känna sig delaktig i samhället måste man känna att man är en del av samhället, och det gör inte jag ... man måste känna att man har en plats nånstans, att man är hemma nånstans och det gör inte jag. Det finns inget läge där jag riktigt passar in ... problemet är väl egentligen att det finns bara en mall och man ska vara efter den. Platsar du inte i den mallen så finns det ingen plats.”

(Inez, 25 år)

”Jag skulle verkligen vilja ha mer inflytande över att kunna ha en egen fritid. Att man kan styra mer över sin fritid ... tid är ju något som man aldrig får tillbaka liksom ... man måste få känslan av att när jag lämnar skolan då har jag gjort mitt, jag kan gå hem och ha en fritid. Det har jag inte haft på tre år. Jag har haft läxor med mig varenda gång.”

(Anna, 20 år)

”Det är ju sjukt dyrt och det blir ju en kostnadsfråga och det styr ju allt, det styr hela livet. Glutenfri mat är ju fem gånger dyrare ... och det är ju gluten nästan i allt: mjöl, pasta, bröd, alla de här stora grejerna, så allting blir så mycket dyrare och det är ju inte så att man bara kan gå ut och käka varsomhelst, utan man måste ju alltid tänka till var man kan käka.”

(Pierre, 26 år)

”Om man tittar på unga människors inflytande så är det viktigt att ha information tillgängligt på teckenspråk och en hemsida för det är inte alltid säkert att yngre kan läsa ... teleslinga är en jättestor punkt och tolk, för hörselskadan är ju ett handikapp som handlar om kommunikationen och det är ju också där som insatserna behövs.”

(Simon, 14 år)

En del var samtidigt väldigt tydliga med hur de har ansträngt sig för att funktionsnedsättningen inte ska hindra dem i livet, till exempel i val av utbildning eller arbete. Det fanns också exempel på de som sökt sig till andra unga som befinner sig i samma situation för att dela erfarenheter och där det kan vara ett sätt att bli stärkt och få tips om vilka möjligheter och rättigheter som finns. Dessa grupper fanns både på internet och offline. Samtidigt så krävs det att omgivningen har bättre förståelse.

”De som är yngre, på våra sommarläger har vi ju att de pratar med varandra. Vi har diskussionsgrupper och 'heta stolen'. Det är ju många unga som känner att de är ensamma, att det bara är de som har problem, att det är de mot världen. De måste få reda på att det inte är så och att de som möter det här har förståelse för att det faktiskt finns problem som kanske inte är synliga. Det är ju väldigt lätt att se om någon sitter i rullstol eller har såna handikapp, de är ju synbara.”

(Pierre, 26 år)

*”Det handlar väldigt mycket om attityd-
arbete, om eget arbete med människors
självkänsla sådär, empowerment, där
tror jag väldigt mycket ligger.”*

(Hugo, 29 år)

Intresse för samhällsfrågor

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 ställdes en fråga om hur intresserade unga är av samhällsfrågor. Bland unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år fanns en större andel som uppgav att de inte var intresserade alls (20 procent jämfört med 13 procent bland övriga unga). I övrigt fanns inga statistiskt säkerställda skillnader. Bland unga funktionsnedsatta var 58 procent mycket eller ganska intresserade.

Ett annat sätt att mäta samhällsengagemang handlar om intresse för vad som händer i andra länder. Här fanns liknande tendenser att andelen som inte alls var intresserade var större bland unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år (18 procent jämfört med 9 procent bland övriga unga i samma ålder). I övrigt fanns inga statistiskt säkerställda skillnader. Bland unga med

funktionsnedsättning var 61 procent mycket eller ganska intresserade av vad som händer i andra länder.

Politiskt intresse

I ungdomsenkäten 2012 fanns inte några statistiskt säkerställda skillnader i intresse för politik mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning. Bland unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år var 41 procent mycket eller ganska intresserade av politik och 31 procent var inte alls intresserade.

Bland de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuade fanns också flera som var både politiskt intresserade och aktiva på olika sätt – även om de inte alltid själva formulerade det som ett politiskt intresse. Några sa sig inte vara intresserade alls och några beskrev att de på grund av funktionsnedsättningen hade svårt att hålla sig uppdaterade i samhällsfrågor och om politiken.

”Det är jättesvårt att hänga med på vad som händer politiskt. Man försöker hänga med på nyheterna och sånt, men alltså, det är nästan helt omöjligt för mig eftersom jag inte ser så bra ... jag tycker det borde vara lättare ... politiker skulle kunna åka runt ... det tror jag de skulle tjäna jättemycket på, mer kontakt med ungdomar över huvud taget, det skulle vara en jättebra grej för det är inte alla som kanske hänger med och förstår. Då kanske man måste förklara och så där, det tror jag skulle vara nyttigt både för dem och för alla.”

(Jessica, 27 år)

Viljan att påverka den lokala politiken

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar att 40 procent av unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år vill vara med och påverka i frågor som rör den kommun där de bor. Det fanns inte några säkerställda skillnader utifrån ålder och kön eller i jämförelse med den övriga ungdomsgruppen.

I Ungdomsstyrelsens undersökning *Fokus 10* framkom att unga med funktionsnedsättning i något högre grad än andra vill vara med och påverka i frågor som rör den egna kommunen (Ungdomsstyrelsen 2010). Jämförelser mellan dessa två undersökningar är dock svåra att göra eftersom gruppen unga med funktionsnedsättning har konstruerats på olika sätt i dessa två undersökningar.³ Här är det återigen värt att påminna om resonemangen i kapitel 1 som tar upp svårigheterna med statistiska undersökningar, och att det finns unga som av olika skäl inte har möjlighet att besvara en enkät. Detta kan göra att eventuella skillnader inte går att återspegla fullt ut.

Mindre tilltro till att politikerna lyssnar

De som i ungdomsenkäten 2012 svarade nej på frågan om de vill vara med och påverka lokalt fick en följdfråga där de skulle ange varför de inte vill vara med och påverka. Flera alternativ kunde anges. Unga med funktionsnedsättning uppgav i mindre utsträckning att oviljan att påverka beror på ointresse (48 procent jämfört med 59 procent i den övriga ungdomsgruppen) (tabell 5.1).

Den andra statistiskt säkerställda skillnaden var att en högre andel av de med funktionsnedsättning inte är intresserade av att påverka på grund av att de inte tror att det spelar någon roll, för att beslutsfattare ändå inte lyssnar (34 procent jämfört med 25 procent bland övriga i ungdomsgruppen). Detta kan tolkas som uttryck för ett lägre förtroende för det politiska systemet och en upplevelse av att vara maktlös för att politikerna inte bryr sig, att de inte har förmågan att fånga upp och förverkliga ungas vilja och intresse. Antalet personer som besvarat dessa

Tabell 5.1 Orsak till att inte vilja vara med och påverka lokalt, 16–25 år, 2012. Procent

Orsaker	Funktionsnedsättning	Ingen funktionsnedsättning
Inte tillräckligt intresserad	48,0	59,0
Har inte tid	22,4 n.s.	32,6 n.s.
Tror inte det spelar någon roll, de som bestämmer lyssnar nog inte i alla fall	34,1	24,9
Kan för lite om hur jag ska göra	25,6 n.s.	21,3 n.s.
På väg att flytta från kommunen	8,6 n.s.	10,1 n.s.
Annat	9,0 n.s.	6,4 n.s.

Källa: Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012.

N.s. = Skillnaderna mellan grupperna är inte statistiskt säkerställd.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 192, bland unga utan funktionsnedsättning = 1 060.

Kommentar 2: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

Kommentar 3: Skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är signifikanta, signifikantstest på 95 procents säkerhetsnivå.

frågor var för litet för att kunna analysera skillnader utifrån ålder och kön.

Det är också vanligt att unga, både de med och de utan funktionsnedsättning, anger tidsbrist som skäl till varför man väljer att inte engagera sig. En av de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuade gav följande exempel på hur en funktionsnedsättning har satt gränser för hennes politiska deltagande.

”Jag har nog alltid varit intresserad, var medlem i elevrådet när jag gick i trean, varit med i politiska partier också korta perioder, men har inte riktigt haft tid för det. Har behövt sätta skolan först, lägga så mycket tid på det. Om jag inte haft dyslexi hade jag nog kunnat vara engagerad i det.”

(Anna, 20 år)

Vart vänder sig unga för att påverka?

Deltagarna i Ungdomsstyrelsens undersökning fick även svara på frågan vart de vänder sig om de vill påverka något i sin kommun. Det vanligaste svaret var att inte veta vart man ska vända sig, både bland unga med och bland unga utan funktionsnedsättning. Bland unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år valde 49 procent det svaret. Det näst vanligaste svaret var att vända sig till någon man känner eller en personlig kontakt (19 procent). Därefter följde kontakt med medier, tjänstemän eller politiker, att vända sig till ett politiskt ungdomsförbund eller till en förening eller organisation. Det fanns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning.

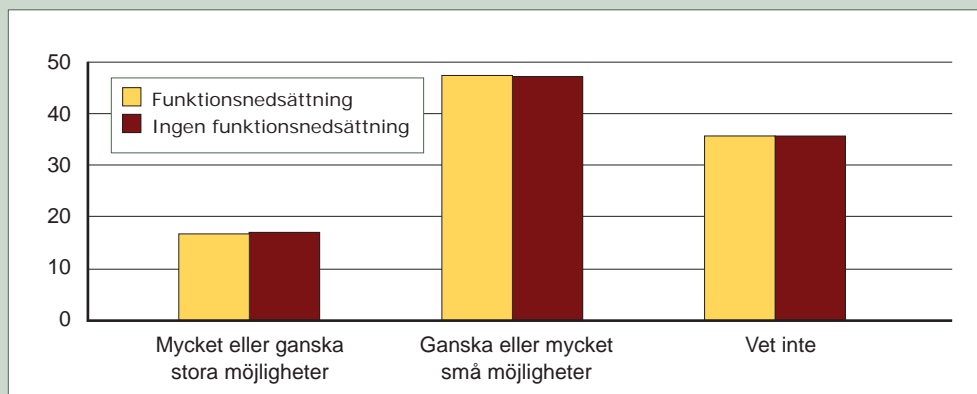
Möjligheten att påverka i kommunen

I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 fick unga uppge hur stora möjligheter de har att föra fram åsikter till de som beslutar i kommunen. Av dem med funktionsnedsättning uppgav 48 procent små eller inga möjligheter att föra fram sina åsikter till kommunala beslutsfattare. Endast 17 procent ansåg att de hade stora eller ganska stora möjligheter att föra fram sina åsikter. Det är också värt att notera att en hög andel, 36 procent, svarade att de inte vet hur stora möjligheter de har att föra fram åsikter till kommunala beslutsfattare (figur 5.1).

Det fanns ingen statistisk säkerställd skillnad mellan tjejer och killar eller mellan åldersgrupper bland unga med funktionsnedsättning, och inte heller mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning.

Kommunalt arbete för ungas inflytande

Att det är så många i ungdomsgruppen som inte vet vart de ska vända sig och att många upplever att de har små möjligheter att påverka i sin hemkommun pekar på ett möjligt utvecklingsområde. Som ett stöd för kommuner att främja ungas inflytande har Sveriges Kommuner och Lands-ting (2012) gett ut skriften *Medborgardialog för unga*. Knappt en tredjedel av landets kommuner har i en landsomfattande undersökning uppgett att de har samråd med brukarorganisationer kring tillgänglighet och funktionshindersfrågor oftare idag än för tre år sedan (Humana 2012). Det framgår dock inte i vilken utsträckning det handlar om ungdomsorganisationer.

Källa: Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012.

Kommentar 1: Antal svarande bland unga med funktionsnedsättning = 347, bland unga utan funktionsnedsättning = 1 876.

Kommentar 2: Se inledningskapitlet för definition av funktionsnedsättning.

Figur 5.1 Andel som upplever att de har möjlighet att föra fram idéer till beslutsfattare i kommunen, 16–25 år, 2012. Procent.

Sedan 2012 finns det en fråga om funktionsnedsättning i den enkät om lokal uppföljning av ungdomspolitik (LUPP) som Ungdomsstyrelsen erbjuder kommunerna att använda för att undersöka levnadsvillkoren för unga. Genom denna är det möjligt för kommunerna att jämföra till exempel hur mycket fritid unga har och vilka fritidsaktiviteter unga med och unga utan funktionsnedsättning efterfrågar. Detta är ett sätt för kommunerna att identifiera behoven och ge unga förutsättningar till inflytande i beslutsprocesser. Det är också en fördel att involvera unga i tolkningen av resultaten och vilka satsningar som bör göras.

En mindre andel kan själva överklaga myndighetsbeslut

Påverkan kan även ske efter att ett beslut har fattats. Det är en mindre andel bland unga i åldern 16–29 år med funktionsnedsättning som anser sig kunna författa en skrivelse och överklaga ett beslut av en myndighet, 49 procent jämfört med 55 procent bland övriga unga. Det visar Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna 2008–2011. Skillnaden var något större i åldersgruppen 23–29 år (56 procent jämfört med 68 procent). Det fanns inte några säkerställda skillnader utifrån ålder och kön inom gruppen med funktionsnedsättning.

De som angav att de inte kan överklaga ett beslut på egen hand fick svara på om de känner någon som de vet kan hjälpa dem i ett sådant fall. Bland unga med funktionsnedsättning angav 39

procent att de kände någon som kunde hjälpa dem (34 procent bland unga utan funktionsnedsättning). De som inte kan överklaga själva eller känner någon som kan hjälpa dem göra det fick också svara på om de vet vart de kan vända sig i sådana situationer. Det var en mycket liten andel av unga generellt som svarade att de visste detta, runt 1 procent. Skillnader mellan unga med respektive utan funktionsnedsättning, eller de undergrupper som analyserats, är dock inte statistiskt säkerställda. Andelen unga som angav att de inte kunde överklaga själva, inte kände någon som kunde hjälpa dem och heller inte visste vart de kunde vända sig för att få hjälp var cirka 10 procent i båda i grupperna i åldern 16–29 år. Ungefär 5 procent bland såväl unga med som unga utan funktionsnedsättning i åldern 16–29 år svarade "vet ej" på frågan om de skulle kunna överklaga själva.

Sammanfattningsvis var andelen som själva kunde överklaga beslut något mindre bland unga med funktionsnedsättning, medan det var ungefär lika stora andelar som helt saknade kunskap om hur man överklagar eller vart de kan vända sig för att överklaga.

Medlemskap och aktivt deltagande i föreningar och intresseorganisationer

Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 visar inga säkerställda skillnader för medlemskap i politiska föreningar och organisationer. Dock finns andra indikationer på att inflytandet kan förbättras för unga. Vad gäller engagemang och inflytande i föreningslivet visar en rundringning bland 19 av de 73 medlemsorganisationerna i Sveriges ungdomsorganisationer⁴ (LSU) att unga med funktionsnedsättning är en av de grupper som anses vara underrepresenterade bland orga-

nisationernas medlemmar (Ungdomsstyrelsen 2010). Det kan också vara så att unga med funktionsnedsättning i vissa fall prioriterar engagemang i en intresseförening med koppling till just funktionsnedsättningen. Bland de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuade fanns flera olika typer av politiska aktiviteter representerade. Flera var med i en organisation, i vissa fall kopplade till den egna funktionsnedsättningen.

"I SCUF [Svenska Celiakiungdomsförbundet] har jag ju aldrig suttit med i styrelsen men jag har väl varit med i någon matdemonstration och varit med och knackat dörr, men vad jag vet så är det inget politiskt parti som bryr sig om de här frågorna."

(Pierre, 26 år)

Det fanns också exempel på att deltagande i föreningens verksamhet också var viktig socialt, vid sidan av drivande av politiska frågor. Några var också engagerade i att stödja yngre medlemmar och föreläsa för andra unga med funktionsnedsättningar om sina erfarenheter. Flera av de som var engagerade i ett ungdomsförbund beskrev att det kan finnas ett glapp mellan ungdomsförbunden och moderförbunden där ålderskillnaden är stor. Medan de i ungdomsförbunden kan vara under 30 år kan åldern i moderförbunden vara betydligt högre.

Det fanns också funderingar på att det i ungdomsföreningar vore bra med indelningar i yngre och äldre unga för att de ska få ut så mycket som möjligt av verksamheten. Någon upplevde också att killar generellt tog mer plats i den förening denne var engagerad i. I intervjuerna lyfte några också fram problem med att de alltid antas representera sin funktionsnedsättning i politiska sammanhang.

”Jag har ofta mött det inom politiken att: 'Du som har en funktionsnedsättning ska väl ägna dig åt handikappolitik?'. Men det kanske inte jag är intresserad av. Det är klart, jag har ett personligt intresse av det, men jag har inte ett professionellt intresse av det. Det tycker jag att man får skilja på. Det kanske inte alltid är så att människor i allmänhet tänker på det sättet, det tycker jag är ett attitydproblem generellt i samhället, att man ofta blir kategoriserad ... bara för att du har en funktionsnedsättning så ska du vara en representant för funktionsnedsättningskollektivet eller din funktionsnedsättningsgrupps perspektiv så att säga.”
(Hugo, 29 år)

Omvänt fanns det också de som inte kände till att det finns ungdomsorganisationer som tar tillvara intressen utifrån just dennes funktionsnedsättnings perspektiv.

Betydelsen av att kunna kommunicera och samspela med omgivningen

Genom statistiken kan vi ge en generell bild av inflytande och viljan att påverka. Dock är det viktigt att betona att det finns betydande skillnader mellan unga med olika typer av funktionsnedsättningar. Enkätundersökningar har också en inbyggd brist i att en del personer kan ha svårt att besvara dem eller inte alls kan det (se kapitel 1). Att kunna kommunicera är en viktig förutsättning för inflytande och delaktighet. Vissa barn och unga med funktionsnedsättning kan ha svårare att kommunicera och uttrycka sina åsikter, och därmed utöva inflytande. Att kunna

kommunicera är en förutsättning för att kunna påverka och den unge måste ha en utvecklad samspejlskompetens för att utöva sin möjlighet till delaktighet och inflytande (se Olin & Ringsby Jansson 2006). När inflytande blir något som framförallt är möjligt för de som är starka, drivande och vet hur de ska och har möjlighet att uttrycka sig, kan det också leda till stora skillnader i möjligheten att utöva inflytande mellan olika grupper.

Barbro Blomberg beskriver i sin avhandling *Inklusion en illusion?* (Blomberg 2006) hur personer med funktionsnedsättning kan vara inkluderade att utöva inflytande inom vissa arenor men inte inom andra. En del personer kan till exempel ges stora möjligheter att utöva inflytande över sina fritidsaktiviteter, samtidigt som de inte i samma utsträckning kan utöva inflytande över sin boendesituation. Något som kan bero på såväl strukturella som individuella hinder (Blomberg 2006). Med andra ord går det att befinna sig på olika delar av inflytandestegen som nämndes i inledningen av kapitlet, beroende på vilket sammanhang vi talar om.

Maria Larsson Lund (2004) konstaterar i sin avhandling att faktorer i omgivningen är mer betydelsefulla än faktorer som har med funktionsnedsättningen att göra när det kommer till delaktighet i samhället. Omgivande attityder, lagar och stödinsatser är av stor betydelse. Vidare var möjligheten för personer med fysiska funktionsnedsättningar att vara engagerade i aktiviteter de själva ansåg som betydelsefulla av stor betydelse för hur de såg på funktionsnedsättningen och sina möjligheter. De som fick rätt typ av stöd upplevde större frihet.

Det finns också flera initiativ som handlar om att allmänt öka inflytandet för bland annat unga med funktionsnedsättning. Vi lyfter här fram

några sådana initiativ innan vi går in på inflytande i olika sfärer som politiken, skolan, arbetet, fritiden och i planering och genomförande av stödinsatser.

Arbete för stärkt inflytande

En nationell plan för att öka inflytandet finns i propositionen *Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige* (prop. 2009/10:232). Där finns principer för offentliga aktörer och beslutsfattare på olika nivåer, nationellt, regionalt och lokalt. Det handlar inte minst om rättsväsendet. Syftet är att stärka barnens rättigheter och intressen, med utgångspunkt i barnkonventionen. Målet är att barn och unga ska respekteras, ges möjlighet till utveckling och trygghet och även delaktighet och inflytande. Bland det som betonas är barns förutsättningar att uttrycka sig i åsikter som rör dem, barns och föräldrars kunskaper om vad barnets rättigheter innebär i praktiken och hur offentliga aktörer och beslutsfattare kan omsätta barnets rättigheter i praktiken.

Barnombudsmannen ska sprida strategin för att stärka barnets rättigheter (Socialdepartementet 2012b) och genomför detta i arbetet med *Pejling och dialog 2012–2014* (Barnombudsmannen 2011a). Genom det sammanförs bland annat barn och beslutsfattare i ett urval av kommuner.

Barnombudsmannen har också fått i uppdrag att översätta och trycka material som rör barnets rättigheter, bland annat från FN:s kommitté för barnets rättigheter (Socialdepartementet 2012c). Som utmaningar för uppdraget har Barnombudsmannen (2011a) bland annat lyft fram att barnkonventionen inte är förankrad i tillräcklig utsträckning bland beslutsfattare, offentliganställda och allmänhet, att det kan finnas en inställning att välvilliga beslut gör inflytandet

överflödigt och att det kan vara en utmaning att få förankring för detta utvecklingsarbete bland personer på ledningsnivå.

Flera aktörer bedriver arbete för att stärka ungas inflytande i olika sammanhang. Barnombudsmannen (2011b) har tagit fram ett metodmaterial för de som vill ta tillvara barns och ungas erfarenheter och kunskap i sin verksamhet. Barnombudsmannen har sedan flera år erfarenhet av att lyssna till barn som befinner sig i utsatta situationer, men detta material kan också användas mer generellt för att stärka ungas inflytande.

Handikappförbunden (2012) driver 2012–2013 projektet *Delaktiga barn och unga*. I projektet undersöks hur delaktigheten kan bli bättre i olika stödverksamheter. I arbetet har bland annat expertgrupper bestående av barn och unga med funktionsnedsättning bildats.

Handisam, Handikappförbunden & Barnombudsmannen (2012) har också tagit fram ett fortbildningspaket som bland annat innehåller en handledning för personer som själva vill fortbilda om delaktighet för barn och unga.

Barnombudsmannen har fått i uppdrag att ta fram en genomförandeplan för att på ett metodiskt sätt hämta in åsikter och erfarenheter från barn och unga med funktionsnedsättning hur de ser på sin situation och det stöd de får (Socialdepartementet 2012d) Det finns även ytterligare initiativ och verksamheter där ökat inflytande för barn och unga står i fokus.

Projekt för ökat inflytande i samhället – En stärkt röst

År 2011 beviljades projektet *En stärkt röst* medel från Arvsfonden för att öka inflytandet i samhället för unga med funktionsnedsättning. Projektet ska dels arbeta med att uppmuntra unga med funktionsnedsättning att utöva inflytande i samhället, dels med medlemsorganisationernas interna strukturer för att de ska bli bättre på att föra fram sina åsikter och nå ut till potentiella medlemmar. Det treåriga projektet har samlat åtta av de största ungdomsförbunden för personer med funktionsnedsättningar: Unga Rörelsehindrade, Svenska Celiakiungdomsförbundet, Unga Reumatiker, Unga Allergiker, Unga Hörselskadade, Sveriges Dövas Ungdomsförbund, Ungdom för Social Hälsa och Unga Synskadade. Projektets medlemsorganisationer har sammanlagt cirka 12 700 medlemmar.

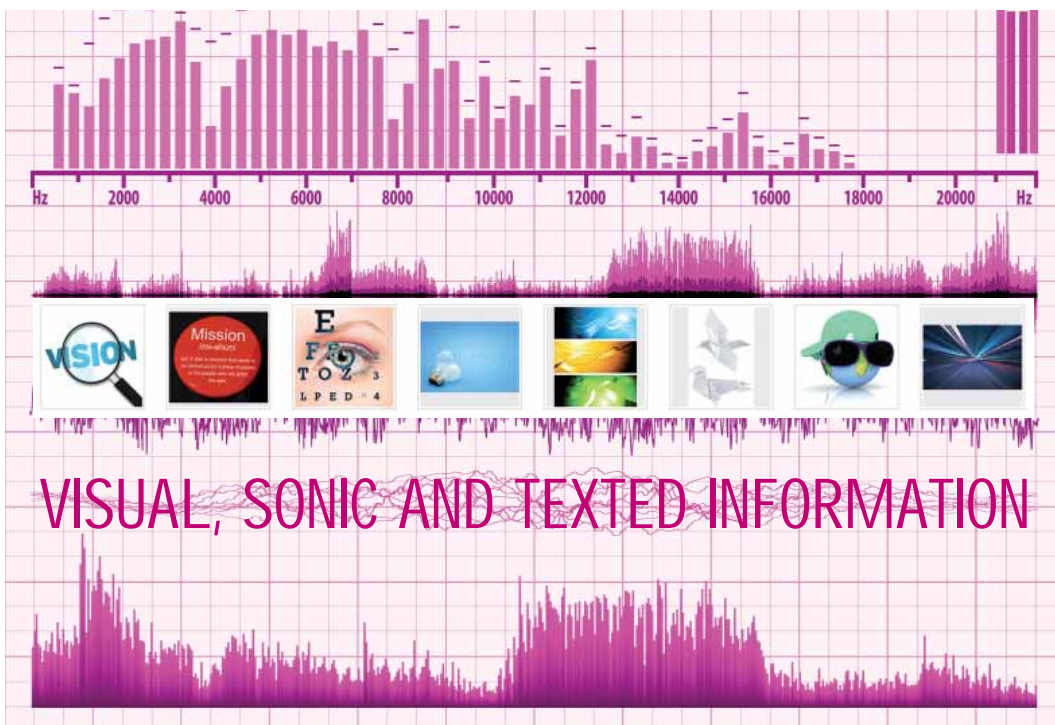
Svenska Celiakiungdomsförbundet är den största organisationen med cirka 7 500 medlemmar (En stärkt röst 2012). Inom ramen för projektet ska nätverk för medlemsorganisationerna startas kring frågor som rör politik och påverkan, organisation och ledarskap samt ekonomi. Dessutom ska utbildningar anordnas för medlemmar och rapporter om organisationernas förutsättningar tas fram. Förhoppningen är att projektet ska nå ut både nationellt och lokalt.⁵ Som en del av detta har de börjat arbeta med Sveriges ungdomsorganisationer (LSU) för mer tillgänglighet i sitt arbete. Sveriges ungdomsorganisationer är en paraplyorganisation där 73 ungdomsorganisationer ingår.

Svårt att arbeta långsiktigt och självständigt

En stärkt röst har undersökt förutsättningarna för de olika medlemsförbundens organisering och finansiering. Att vara beroende av projektmedel gör det svårt att arbeta långsiktigt och ansökningsprocessen kräver också mycket tid (En stärkt röst 2012). Sju av åtta förbund får statsbidrag och fem av åtta får årligen en summa pengar från sitt moderförbund. Flera av dem söker också projektmedel och stöd från fonder och stiftelser.

I förhållande till sina moderförbund är samtliga av projektets medlemsorganisationer självständiga. Det är dock flera som menar att moderförbunden kan ha svårt att acceptera denna självständighet och att de fortfarande ser ungdomsförbunden som en del av moderförbundet. Generellt anser projektets medlemsorganisationer att de i större utsträckning skulle vilja bli informerade och involverade när moderförbunden ska genomföra aktiviteter som rör unga. Moderförbund och ungdomsförbund har ofta adjungerade i varandras styrelser. Det tycks dock vara vanligare att ungdomsförbunden verkligen deltar på moderförbundens styrelsemöten än tvärtom. Huruvida samarbetet mellan moder- och ungdomsförbund fungerar eller inte tycks i stor utsträckning vara personbundet (En stärkt röst 2012).

Flera av ungdomsorganisationerna säger sig vilja bli bättre på påverkansarbete. Vissa arbetar redan delvis med påverkan, men hos en del förbund sker detta arbete i mycket liten utsträckning. En förklaring kan vara att det upplevs som dyrt att arbeta med påverkan. Enligt rapporten har flera av förbunden också svårt att rekrytera ledamöter till sina förbundsstyrelser (En stärkt röst 2012).

Kommunikation och internet

Hjälpmedelsinstitutet (HI) har inom ramen för projektet *Bättre tillsammans* arbetat med att stärka funktionshindrade användares inflytande inom it-området. En prioriterad målgrupp har varit barn och unga. Ett sätt att öka barns och ungas möjligheter att komma till tals i olika studier kan vara att anordna virtuella fokusgrupper, där fokusgruppen möts på nätet istället för på en fysisk plats, vilket kan underlätta för personer med rörelsehinder. Att allt fler undersökningar kan genomföras via dator- och webbaserade metoder upplevs som positivt för unga med funktionsnedsättning då flera av dessa metoder relativt enkelt kan göras tillgängliga för dem. Webbenkäter kan till exempel ha frågor ställda i text, bild och tal. Då många unga är intresserade av datorer och internet kan detta innebära nya

sätt för unga med funktionshinder att komma till tals i olika undersökningar (Hjälpmedelsinstitutet 2006).

Post- och telestyrelsen (PTS) har fem delmål inom funktionshindersstrategin som rör kommunikationslösningar för personer med funktionsnedsättning, vilket kan ha effekter för dessa personers möjlighet att vara delaktiga och utöva inflytande. De har genomfört en rad insatser för att öka möjligheterna att använda olika kommunikationsmöjligheter. Hjälpmedelsinstitutet har nu i uppdrag att undersöka om projektet kan permanentas och bli rikstäckande (Post- och telestyrelsen 2012). Generellt tycks arbetet i första hand dock fokusera på äldre personer och det finns ett bristande ungdomsperspektiv i rapporten som lämnats in till Handisam.

Representation och politiskt inflytande

Det finns flera typer av argument för att samhällets olika sociala grupper bör finnas representerade bland våra folkvalda beslutsfattare. I den ungdomspolitiska propositionen *Makt att bestämma – rätt till välfärd* (prop. 2004/05:2) lyfts bland annat resursargumentet, att till exempel unga är en resurs då unga har särskilda erfarenheter och egenskaper som kan bidra till ett bra beslutsfattande. Även rättviseargumentet, att det helt enkelt är orättvist om inte unga får delta i beslutsfattandet, lyfts i propositionen. Dessa argument gäller lika mycket för personer med funktionsnedsättning (prop. 2004/05:2). I inledningen av detta kapitel beskrev vi också hur ungas rätt till inflytande är fastslagen i både internationella konventioner och svensk lagstiftning. Därtill är rätten till verkligt inflytande ett av två övergripande mål inom ungdomspolitiken.

Här beskrivs först representation i folkvalda församlingar, röstdeltagande och deltagande i politiska partier. Därefter beskrivs i vilken utsträckning unga har varit aktiva och hur de ser på olika politiska aktiviteter.

Representation i folkvalda församlingar

En central del i att utöva inflytande är att vara med och påverka politiska beslut. Det har tidigare konstaterats att politiska beslut är den del av livet som unga upplever sig ha minst inflytande över (Ungdomsstyrelsen 2010). Unga är också underrepresenterade i folkvalda församlingar (riksdag, landsting och kommuner) och i nomineringar till folkvalda församlingar i Sverige. Unga är också underrepresenterade inom partiväsendet.

En förutsättning för att någons perspektiv, erfarenheter och synpunkter ska tas tillvara när politiska beslut fattas är att vara närvarande, vilket gör denna underrepresentation till ett problem. I *Fokus 10 – en analys av ungas inflytande* poängteras också att det finns grupper, bland annat unga med funktionsnedsättning, som inte bara på grund av sin ålder kan ha svårare än andra att få verklig tillgång till välfärd och inflytande (Ungdomsstyrelsen 2010).

Det saknas en tydlig bild av i vilken utsträckning unga med funktionsnedsättning är representerade i folkvalda församlingar och i partiväsendet. Det är dock troligt att det är få unga med funktionsnedsättning som sitter i våra folkvalda församlingar då både unga och personer med funktionsnedsättning tycks vara underrepresenterade i dessa sammanhang. En rapport från Handisam (2007) påpekar till exempel att det är få personer med mer omfattande former av funktionsnedsättningar, där brister i tillgängligheten helt kan omöjliggöra ett deltagande, som finns representerade i folkvalda församlingar.

Deltagande i politiska val

Att delta i politiska beslut handlar också om deltagande i politiska val. Generellt sett har yngre väljare lägre valdeltagande och är i lägre grad politiskt intresserade jämfört med äldre. De identifierar sig också i mindre utsträckning med ett politiskt parti (Ungdomsstyrelsen 2010). Precis som för representation i folkvalda församlingar är det dock svårt att veta hur valdeltagandet bland personer med funktionsnedsättning ser ut. Ungdomsstyrelsen har inte lyckats hitta någon information eller statistik kring valdeltagandet bland unga med funktionsnedsätt-

ning. Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet, som forskar kring valdeltagande, ställer till exempel inga direkta frågor kring funktionsnedsättning i sina undersökningar. Inte heller Statistiska centralbyrån har information om valdeltagandet bland personer med funktionsnedsättning.

Bristande tillgänglighet kan vara ett hinder

En viktig aspekt att belysa när man diskuterar politisk aktivitet bland unga med funktionsnedsättning är om det finns reella möjligheter att kunna delta. En viktig fråga för valdeltagandet är om vallokaler är tillgängliga för alla. Nätverket unga för tillgänglighet (NUFT) har sammanställt statistik kring hur tillgängliga vallokaler var i samband med valet 2010.

Sammantaget visar undersökningen att det inte alltid är möjligt för personer med funktionsnedsättning att delta i allmänna val (www.tillgangligt.nu). Det kan exempelvis handla om begränsade möjligheter att komma in i vallokalen för personer med rullstol, permobil eller rullator, att ledarhundar inte får komma in i lokalen eller att det inte finns röstsedlar i punktskrift eller att funktionärer inte har möjlighet att hjälpa till att läsa dessa.

Förvisso finns möjligheten att rösta via ombud om man inte kan ta sig till sin vallokal om man är funktionsnedsatt. Dock är det anmärkningsvärt att tillgängligheten brister i den omfattning som undersökningen indikerar. Att rösta via bud bör heller inte ses som ett alternativ som ersätter tillgängliga vallokaler. De allmänna valen är också det kanske viktigaste sättet att förverkliga den representativa demokratin.

Deltagande i politiskt parti

Det är relativt få unga i åldern 16–29 år som är medlemmar i politiska partier enligt Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna 2008–2011. Det var 3,7 procent bland både unga med och unga utan funktionsnedsättning som uppgav att de var medlemmar i ett politiskt parti. Bland de som har funktionsnedsättning men inte upplever funktionshinder är det vanligare bland killar att vara medlem i ett parti (6,3 procent jämfört med 1,3 procent bland tjejer). Det fanns inga säkerställda skillnader mellan grupperna 16–22 år och 23–29 år bland unga med funktionsnedsättning.

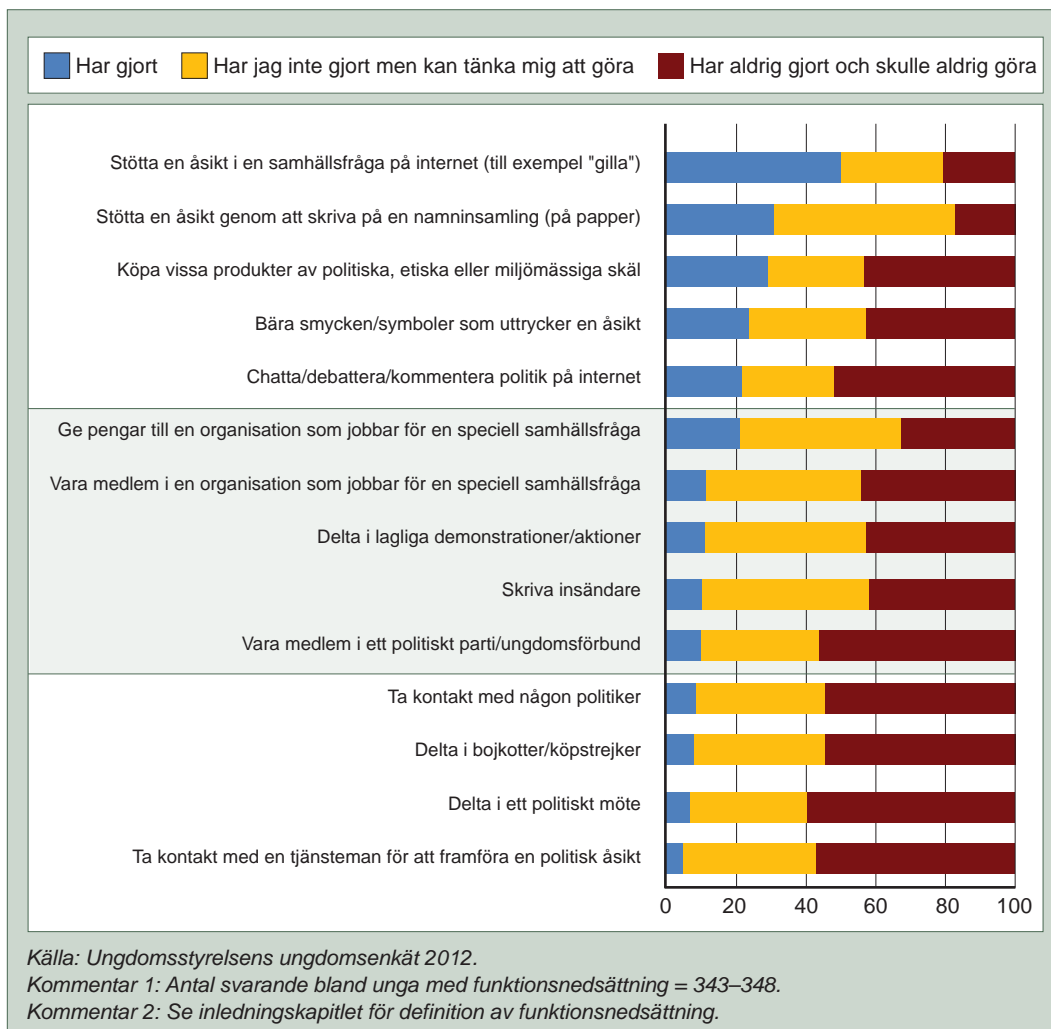
I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 ställdes frågan om den unge hade varit medlem i ett politiskt parti eller ungdomsförbund det senaste året. Där var det en något större andel av de svarande som uppgav att de var medlemmar än i SCB:s undersökning. I Ungdomsstyrelsens enkät angav cirka 7 procent av unga utan funktionsnedsättning och 10 procent av unga med funktionsnedsättning att de varit medlemmar under det senaste året. Skillnaden mellan grupperna är dock inte statistiskt säkerställd.

Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna 2008–2011 innehåller också frågan om aktivt deltagande i verksamheten inom ett politiskt parti. Det var få unga, en knapp procent i grupperna unga med respektive utan funktionsnedsättning (16–29 år), som var aktiva. Inte heller här identifierades några statistiskt säkerställda skillnader mellan grupperna, könen eller olika åldersgrupper. Andelarna är här väldigt små och konfidensintervallen stora, vilket gör att detta inte är en tillräckligt bra metod för att kunna identifiera eventuella skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning.

Aktivitet och inställning till politiska aktiviteter

För att påverka samhället och sin egen situation finns många aktiviteter utöver deltagande i politiska val och engagemang i partipolitiken. I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 undersöktes om unga deltagit i olika politiska aktiviteter och på så sätt försökt utöva inflytande.

Där fanns olika typer av aktiviteter, från att delta i politiska samtal och möten till att ta kontakt med maktthavare, ge pengar till intresseorganisationer och att demonstrera. Frågan gällde om de unga hade deltagit i aktiviteten under det senaste året, om de inte hade gjort det men kunde tänka sig att göra det eller om de aldrig skulle kunna tänka sig att göra det.

Figur 5.2 Andel av unga med funktionsnedsättning som under de senaste 12 månaderna har deltagit/inte deltagit i politiska aktiviteter, 16–25 år, 2012. Procent.

Små skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning

När det gäller inställning till, och deltagande i, politiska aktiviteter är skillnaderna mellan funktionsnedsatta unga och övriga unga små. Därför redovisas enbart resultaten för unga med funktionsnedsättning i figur 5.2.

Den aktivitet som flest har deltagit i är att stötta en åsikt i en samhällsfråga på internet (till exempel ”gilla”). Omkring 50 procent av såväl unga med som unga utan funktionsnedsättning sa sig ha gjort detta under det senaste året. Att ha skrivit på en namninsamling (på papper) var det cirka 30 procent av unga inom de båda grupperna som hade gjort. En lika stor andel hade köpt vissa produkter av politiska, etiska eller

miljömässiga skäl. Minst vanligt var att ta kontakt med en tjänsteman, 5 procent svarade att de hade gjort det.

Det fanns inga statistiskt säkerställda skillnader i hur många politiska aktiviteter unga med respektive utan funktionsnedsättning hade varit aktiva i under året. Av unga i åldern 16–25 år med funktionsnedsättning hade 30 procent inte varit aktiva i någon av de angivna aktiviteterna under året (29 procent bland övriga unga).

Unga med funktionsnedsättning mer aktiva i vissa aktiviteter

Där det finns en statistiskt säkerställd skillnad i deltagande har unga med funktionsnedsättning i vissa fall varit mer aktiva än unga utan funktionsnedsättning. Att *chatta/debattera/kommentera politik på nätet* var något mer vanligt bland unga med funktionsnedsättning (22 procent jämfört med 16 procent). Även för att *skriva en insändare* fanns det en statistiskt säkerställd skillnad, 10 procent av unga med funktionsnedsättning har gjort det under det senaste året, jämfört med omkring 5 procent av unga utan funktionsnedsättning. Det var också vanligare att unga med funktionsnedsättning hade *burit märken/symboler som uttrycker en åsikt* (drygt 23 procent) jämfört med unga utan funktionsnedsättning (15 procent).

I att *stötta en åsikt i en samhällsfråga på internet* framträder ett annat mönster. I båda grupperna uppgav 50 procent att de gjort det. Men det var 29 procent av unga med funktionsnedsättning som inte gjort det och som kunde tänka sig att göra det, jämfört med 38 procent bland unga utan funktionsnedsättning. Det var 21 procent av unga med funktionsnedsättning som inte gjort det som sa att de aldrig skulle göra det, medan endast 12 procent av unga utan funktionsnedsättning uppgav detsamma.

mässiga skäl än bland tjejer (52 procent jämfört med 34 procent). Där var det också vanligare att tjejerna har gjort detta under året (34 procent jämfört med 23 procent av killarna).

Liknande skillnader fanns när vi tittade på att *ge pengar till organisationer som jobbar med vissa samhällsfrågor*. Det var vanligare att killarna aldrig skulle kunna tänka sig det (41 procent jämfört med 24 procent av tjejerna). Även vad gäller att vara *medlem i en organisation som jobbar för en särskild samhällsfråga* var det en större andel icke aktiva tjejer än killar som sa att de skulle kunna tänka sig att vara det (53 procent jämfört med 35 procent) och en större andel killar än tjejer som sa att de aldrig skulle kunna tänka sig att vara det (55 procent jämfört med 34 procent). Killar med funktionsnedsättning hade dock i större utsträckning än tjejer med funktionsnedsättning *chattat/debatterat/kommenterat politik på internet* (27 procent jämfört med cirka 14 procent).

De beskrivna skillnaderna i aktivitet och inställning till politiska aktiviteter fanns även bland unga utan funktionsnedsättning, men var där generell något mindre.

Äldre unga mer politiskt aktiva

För flera av aktiviteterna var det vanligare att vara aktiv bland 20–25-åringarna än bland 16–19-åringarna inom gruppen med funktionsnedsättning. Detta gällde att stötta en åsikt i en samhällsfråga genom att skriva på en namnsamling på papper, delta i bojkotter/köpstrejker, köpa vissa produkter av politiska, etiska eller miljömässiga skäl, vara medlem i en organisation som jobbar för en speciell samhällsfråga och ge pengar till en organisation som jobbar för en speciell samhällsfråga. Det var vanligare bland yngre att aldrig kunna tänka sig att delta i lagliga demonstrationer/aktioner och i bojkotter/köpstrejker.

Politiska samtal

Politisk aktivitet kan även handla om att delta i politiska samtal. De som deltog i ULF-undersökningarna fick uppge hur de gör när folk börjar samtala om politik: om de inte brukar bry sig, brukar lyssna utan att lägga sig i, ibland säger vad de själva tycker eller för det mesta brukar vara med i diskussionen och säga sin åsikt. Det fanns inte några statistiskt säkerställda skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning. Vanligast var att vara med och säga vad man tycker (omkring 42–43 procent i båda grupperna). Det fanns inte heller några skillnader mellan könen eller utifrån ålder. Drygt 10 procent bland unga med funktionsnedsättning i åldern 16–29 år brukar inte lyssna alls.

Det finns också stickprovsundersökningar om tillgång till det politiska samtalet som kan belysa denna fråga från ett annat perspektiv. Unga hörselskadade har regelbundet genomfört tester av tillgänglighet vid olika seminarier under Almedalsveckan som visat att tillgängligheten kan förbättras och att det ibland till och med saknats teckentolk trots att detta har utannonserats i programmet (www.uh.se).

Inflytande i utbildning, arbetsliv och fritid

Inflytande kopplat till politik handlar ofta om att påverka den övergripande samhällsinriktningen. I detta avsnitt berör vi istället inflytande och delaktighet inom olika livsområden. Hur detta ser ut inom skolan, i arbetslivet och på fritiden är i vissa avseenden mer vardagsnära och något som präglar den egna livssituationen. Vilka möjligheter ges till inflytande och finns det sammanhang där man känner sig delaktig? Det saknas bra belysning av dessa frågor i de statistiska undersökningar som Ungdomsstyrelsen har analyserat. Däremot finns andra tidigare studier som berör de frågor som redovisas i detta avsnitt.

Inflytande i skolan

Elevinflytandet är sedan länge fastställt på alla juridiska nivåer av skolans reglering, från skollagen över grundskole- och gymnasieförordningen till läroplanen. Av skollagen framgår tydligt att skolans värdegrund är de mänskliga rättigheterna och att barnkonventionens artikel 12 bildar den rättsliga grunden för alla elevers rätt till inflytande i skolan. Skollagen fastställer också vilka skyldigheter elevernas rätt till inflytande medför för skolan. Till exempel ska personalen informera eleverna om deras rättigheter samt stödja och underlätta deras inflytande och delaktighet (Ds 2009:25).

Att stärka ungas inflytande och delaktighet i skolan

Många av de studier som gjorts kring inflytande och delaktighet och unga med funktionsnedsättning rör skolmiljön.

I studien *Participation and disability* (Eriksson 2006a) analyseras delaktighet i skolan bland unga med funktionsnedsättning. Den visar att dessa unga generellt sett är mindre delaktiga i skolaktiviteter än unga utan funktionsnedsättning. Att vara inkluderad och ha många vänner som stöttar en leder till ökat deltagande, medan stöd från assistenter och lärare enligt studien snarare tycks kunna ha motsatt effekt. Detta tyder på att stöd från vänner och ett starkt socialt nätverk kan var främjande för delaktigheten, medan för mycket inblandning från vuxenvärlden kan ha negativ inverkan (Eriksson 2006a).

I rapporten *Får jag vara med?* (Rädda barnen 2008) beskrivs skolsituationen för barn med rörelsehinder. Där ges exempel på inkludering och exkludering i skolvardagen. Några slutsatser var att fokus ofta hamnar på rörelsehindret på bekostnad av utbildningen. Delaktigheten blev tydligast prövad under friluftsdagar, idrottslektioner och skolresor. Elever upplevde att dessa tillfällen har en särskild betydelse för gemenskapen. Mot den bakgrunden är det särskilt problematiskt att flera också hade erfarenheter av utestängning från dessa aktiviteter. Bland annat föreslogs kompetensutveckling för lärare, att skolor blir bättre på att samverka med andra aktörer och att rätten att välja skola bör stärkas.

Det fanns också exempel på detta bland de unga Ungdomsstyrelsen intervjuade. Vid en särskola där några elever intervjuades upplevde de att det fanns starkt begränsade möjligheter att göra utflykter och studieresor. I det fallet handlade det om att väldigt höga kostnader förenade med att lägga om färdtjänsten till något annat resmål än mellan hemmet och skolan (oavsett resans längd) och att det saknades möjligheter att hyra alternativa färdmedel för skolan. En annan social aktivitet som flera intervjuade lyfte fram var skolmåltiderna, som de av olika skäl inte hade möjlighet att ta del av som andra elever, bland annat på grund av hög ljudvolym.

Självbild och delaktighet förstärker varandra

Under perioden 2006–2007 genomförde Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) ett forskningsprojekt för att identifiera faktorer av betydelse för att utveckla ökad delaktighet inom skolan för personer med funktionsnedsättning. Sju forskningsanalyser genomfördes tillsammans med en studie om elevers röster om delaktighet. Sammantaget ger dessa studier olika ingångar till hur det går att se på delaktighet i skolan. Bland annat betonades den komplexitet som finns kopplad till inflytande och delaktighet för personer med funktionsnedsättning (Bagga-Gupta 2006). Viljan och syftet med att skapa möjligheter till inflytande kan ibland krocka med professionell kontroll och makt. Det är också viktigt att se personer med funktionsnedsättning som en heterogen grupp för att alla ska kunna vara delaktiga och utöva inflytande på sina villkor. Att inte vara delaktig har en negativ effekt på självförtroendet som också i sin tur leder till minskad benägenhet att vara delaktig.

Elevers syn på delaktighet – kompisrelationerna viktiga

Den kanske mest intressanta delstudien handlade om elevers egna röster om delaktighet och inkludering, med fokus på elever med funktionsnedsättning (Specialpedagogiska skolmyndigheten 2008). I gruppintervjuer med elever beskrivs faktorer som god stämning, elevinflytande och samverkan mellan elever (såväl utanför som på lektionstid) som viktiga för att skapa delaktighet. Inflytande förstås här dels som en aspekt av delaktighet, för att vara delaktig i något krävs någon form av inflytande över det. Dels som en faktor som kan leda till utveckling av delaktighet. Utformningen av den fysiska miljön tas också upp som en förutsättning för delaktighet. I gruppintervjuerna uppmärksammades några dilemman, till exempel behovet av vuxenstöd i form av en assistent, samtidigt som assistenten kan bli ett hinder i kompiskontakten. I rapporten påpekades också vikten av institutionaliserat stöd, samtidigt som det finns behov av flexibilitet och individualisering för att förverkliga elevinflytandet.

Skolmiljön och tillgång till stöd viktiga faktorer

I rapporten *Delaktighet i skolan* (Eriksson 2006b) beskrevs den då tillgängliga forskningen om delaktighet. Även där konstaterades att en bra självbild är viktig för delaktigheten. Delaktighet kan också tolkas på olika sätt, till exempel kan den bedömas efter antalet aktiviteter någon deltar i eller intensiteten i aktiviteten, eller efter om delaktigheten är uppgiftsorienterad eller social. Att eleven har stöd i skolan anses enligt denna studie avgörande för möjligheten till delaktighet, framförallt stöd i form av en assistent (Eriksson 2006b). Stödet kan påverka delaktigheten positivt, men också negativt, vilket lyfts fram i nästa avsnitt.

En studie lyfte fram svårigheten med att dra generella slutsatser om faktorer som stärker delaktigheten för personer med funktionshinder i skolan. Tid, stöd och tillgänglighet beskrevs som övergripande faktorer som kan spela in (Palla 2006). I en annan studie beskrevs avgörande faktorer för delaktighet som ekonomiska förutsättningar, styrdokument och lagar, skolledarnas attityder, utformningen av miljön samt samverkan och samarbete (Bernhanu 2006).

I Ungdomsstyrelsens intervjuer med unga framkom blandade erfarenheter av stöd och inflytande i skolan. Ibland var det tydligt hur arbetsätt och rätt form av stöd har fått stor betydelse för inflytandet i skolan.

”Jag har ju gått specialskola, man är liten klass och lärarna lyssnar rätt mycket på eleverna och vad vi tycker. Sen om tekniska utrustningen inte fungerar går det snabbt att fixa det, det finns liksom resurser för det. Jag menar på gymnasiet i Örebro, vi hade en audionom på skolan, var det nåt, vi behövde batterier, var det bara att gå ner och hämta ... hade jag gått i vanlig skola hade problemen nog varit mer.”

(Amanda, 23 år)

Ambition att öka möjligheterna att välja skola

Ett av delmålen inom funktionshinderspolitiken är att möjligheten för elever med funktionsnedsättning att välja skola ska bli bättre. Detta är ett tydligt sätt att utöva inflytande över sin livssituation. Skolmyndigheterna har rapporterat att inga egentliga insatser har gjorts på området ännu (Skolverket 2012).

Skolverket hänvisar till en rapport från 2008, *Tillgänglighet till skolors lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning* (Skolverket 2008). Där konstaterades att möjligheten för elever med funktionsnedsättning att välja skola varierar mellan olika kommuner. I en liten kommun med litet utbud av skolor går de flesta elever i den skola som ligger närmast. I större kommuner kan valmöjligheten ändå begränsas på grund av bristande bemötande från skolans sida eller att skolans lokaler inte är tillgängliga.

Skolverket påpekade också att en förutsättning för att valfriheten även ska innefatta elever med funktionsnedsättning är att skolors tillgänglighet förbättras (Skolverket 2008).

Möjligheten till inflytande för dessa elever blir alltså beroende av tillgängligheten i skolornas lokaler. En del unga kan också behöva flytta hemifrån tidigare än andra för att få möjlighet till en bra skolgång. Bland de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuade fanns exempel på hur val av skola var begränsat och i några fall fanns en osäkerhet inför möjligheterna att läsa olika utbildningar beroende på om de var tillgängliga.

”Jag känner inte att jag har så mycket inflytande. Universitetet är ett stort frågetecken hur jag ska klara det, och hur jag ska komma in. Jag har bra betyg men jag kanske måste höra av mig till flera utbildningar, bara: ’kan ni ta in mig för jag har dyslexi’, bara behöva göra det, hur kul är det liksom?”

(Anna, 20 år)

”Ja det är klart, man tittar ju framförallt på hur stor skolan är för i regel har ju en mindre skola större vilja att anpassa sig om man säger så. Sedan tittar man ju på

hur miljön runt skolan ser ut för det är ju minst lika viktigt. Hur är miljön utanför lektionerna? ... Det blir ju några skolor man får besöka, men kan ju också ställa frågan till gymnasierna om man är lite smart”

(Simon, 14 år)

Arbete för stärkt inflytande

Det finns några initiativ för att stärka unga funktionsnedsatta elevers inflytande i skolan.

För att utveckla delaktigheten driver Specialpedagogiska skolmyndigheten under 2011–2013 projektet *Delaktighet för elever med funktionsnedsättning*. Ett bidrag till arbetet är att de har definierat olika delar av delaktighet för att kunna belysa frågan på ett bättre sätt. De olika aspekterna av delaktighet som de lyfter fram är tillhörighet, tillgänglighet (fysiskt, socialt och symboliskt), samhandling (att vara delaktig i utförandet av en aktivitet eller insats), engagemang, erkännande och autonomi (www.spsm.se).

Ett annat exempel är Handikappförbundens projekt DATE (delaktighet, attitydförändring och tillgänglighet för elever). De ska ta fram ett metodmaterial till skolor riktat till årskurs 4–7. Det handlar om förutsättningar och lika möjligheter till lärande och deltagande i skolan (www.handikappforbunden.se). De samarbetar med Specialpedagogiska skolmyndigheten, Handisam och har ekonomiskt stöd från Arvsfonden. Projektet är tvåårigt och materialet ska vara klart 2014.

I kapitel 2 skrev vi också om att det fortfarande finns en tendens att fokusera på individens förutsättningar snarare än på den omgivande miljön och skolans arbete. Därför är denna typ av initiativ som fokuserar på omgivande strukturer särskilt intressant. Som nämndes i kapitel

2 finns också handboken *Visst har jag rätt att...* som handlar om rättigheter i skolan för elever med funktionsnedsättning (Paulsson 2010).

Sveriges förenade studentkårer (SFS) driver projektet *Så funkar det* för att främja ett tillgängligt studentinflytande och garantera tillgängliga studentkårer. Projektet pågår till våren 2014 och finansieras av Arvsfonden. Under våren 2012 publicerade projektet rapporten *Studentkårer och tillgänglighet – En nulägeskoll* (Sveriges förenade studentkårer 2012). Till rapporten intervjuades ett hundratal personer från 16 studentkårer på 13 högskolor. Syftet var att hitta hinder och goda exempel för tillgänglighet och att identifiera vilka insatser projektet ska genomföra.

I rapporten påpekas att det i dagsläget är många studentkårer som inte rekryterar från hela studentpopulationen. Detta beror på att alla inte känner sig välkomna, vilket i sin tur kan leda till att vissa grupper inte kan utöva inflytande på samma sätt som andra. Projektet ska därför arbeta för att alla ska känna sig välkomna och bli aktiva i studentkåren. Informationen som kårerna tillhandahåller är ofta bristfällig ur ett tillgänglighetsperspektiv. Det kan till exempel vara svårt för personer med dyslexi eller synnedsättning att ta till sig skriftlig information. *Så funkar det* ska därför också arbeta med att öka kunskapen hos kårerna om hur deras information kan bli mer tillgänglig (Sveriges förenade studentkårer 2012).

Många kårer beskrivs vara medvetna om rörelsehinder, medan medvetenheten om andra funktionsnedsättningar och tillgänglighetsfrågor som rör dem är sämre. Många kårer vill också vara tillgängliga men är osäkra på hur det ska gå till. Även i de sociala aktiviteterna behöver många kårer bli bättre på att tänka kring tillgänglighet (Sveriges förenade studentkårer 2012).

Inflytande i arbetslivet

Arbetsplatsdemokrati innebär att alla som arbetar på en arbetsplats kan vara med och påverka, även om det är arbetsgivaren som i sista hand har rätten att fatta besluten. Rätten till inflytande på arbetsplatsen styrs utifrån lag 1976:580 om medbestämmande i arbetslivet (MBL) och de kollektivavtal som har tecknas inom olika branscher.

Att ha inflytande i sitt arbete är värdefullt av flera skäl. Att sakna möjligheter till inflytande på sin arbetsplats innebär att sakna kontroll över en viktig del av sitt liv (Adman 2004), något som i sin tur kränker de grundläggande mänskliga rättigheterna. Detta i sin tur kan påverka individens välmående. Flera studier har bekräftat att lågt inflytande på arbetsplatsen ökar risken för ohälsa (se Theorell 2003, Arbetsmiljöverket & Statistiska centralbyrån 2001).

I kapitel 3 framgick att funktionsnedsättningen i en del fall påverkar framtida yrkesval för unga. Det finns också en större oro för att förlora sitt arbete bland funktionsnedsatta. Unga med funktionsnedsättning har också i lägre grad en anställning över huvud taget.

Inflytande över arbetsplanering

Av unga i åldern 16–29 år med funktionsnedsättning upplever 17 procent att de inte har något inflytande över planeringen av sitt arbete, medan 41 procent uppgav att de hade stort inflytande. Det visar Ungdomsstyrelsens bearbetning av ULF-undersökningarna 2008–2011. Jämfört med den övriga ungdomsgruppen fanns inga statistiskt säkerställda skillnader, inte heller utifrån kön eller åldersgrupper inom gruppen funktionsnedsatta.

Frågan besvarades enbart av de intervjupersoner som har anställning som huvudsaklig systerställning och redovisningsgrupperna innehåller således färre personer än grupperna som besvarat andra frågor. Detta märks till exempel på att gruppen unga med funktionsnedsättning och funktionshinder i denna fråga blev för få för att något tillförlitligt resultat ska kunna redovisas. För att kunna beskriva inflytande på arbetsplatsen behövs alltså andra metoder än den insamling som sker via ULF.

Inflytande på fritiden

Även inom området inflytande på fritiden finns begränsad kunskap om villkoren för unga med funktionsnedsättning. Samtidigt finns en del exempel där unga ges inflytande i olika former. Bland de intervjuade fanns det exempel på att unga beskrev att deras möjligheter att bestämma var begränsade vid val av fritidsaktiviteter. Det kan handla om att det saknas tillräcklig anpassning av de aktiviteter de är intresserade av, eller att det inte finns personalresurser som gör detta möjligt.

”Vissa saker klarar jag bara inte av själv och då måste jag bara ha hjälp, liksom det bara är så, och vissa grejer skulle jag vilja fixa själv som jag känner att jag aldrig vågar gå på. Jag skulle vilja gå på nattklubb, men det finns inte en chans att personalen här skulle kunna följa med på något sånt liksom, för de är ensamma på kvällen och natten. Då ska de vara tillgängliga för alla. Det skulle jag tycka var kul om man kunde göra”

(Jessica, 27 år)

Kommunala kartläggningar av ungas fritidsintressen och önskemål

Det finns exempel där kommuner har undersökt vad unga som går i särskolan vill att kommunen ska satsa på när det gäller idrott och motion (Blomdahl & Elofsson 2011). Undersökningen omfattade Stockholm, Haninge, Jönköping och Tyresö. Unga i särskolan efterfrågade i ungefär samma grad som andra unga kommunala satsningar på idrottsanläggningar och idrottsföreningar. Det var främst killarna i särskola och gymnasiesärskola som efterfrågade mer idrottsmöjligheter.

Som nämndes tidigare i detta kapitel finns det sedan 2012 också en särskild fråga kring funktionsnedsättning i det kartläggningsverktyg som Ungdomsstyrelsen erbjuder landets kommuner, LUPP. Det möjliggör en bättre kartläggning av behov och önskemål i den aktuella målgruppen, bland annat kring fritidsaktiviteter.

På olika håll arbetar man också för att stärka möjligheterna att vara aktiv på fritiden där personer med funktionsnedsättning är med från början. Ett exempel finns i Lund som 2001 startade projektet *Alla vinner!* (FUB i Lund med omnejd 2005, www.lund.se). Där samlades barn, unga och vuxna med olika funktionsnedsättningar från olika handikappföreningar tillsammans med aktörer från kommuner och landstinget.

Det kan också nämnas att Keks (Kvalitet och kompetens i samverkan) som är en samverkansorganisation för ett tjugotal kommunala förvaltningar, har genomfört en enkätundersökning bland 6 000 unga som besöker mötesplatser som fritidsgårdar och ungdomens hus. Denna typ av undersökningar ger möjlighet för kommuner att följa upp och utveckla sitt arbete för ungas inflytande på arenor som unga besöker. Cirka 14 procent hade någon funktionsnedsättning. I de frågor som handlade om känsla av att vara med i

en gemenskap och personalens bemötande fanns inga betydande skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning.

När det gäller inflytande genom att ha varit med och planerat någon aktivitet på fritidsgården verkar det snarast som att unga med funktionsnedsättning i högre grad varit aktiva (48 procent jämfört med 39 procent bland övriga unga). En större andel har också varit med på möten där unga själva bestämt om saker som rör dem (44 procent jämfört med 38 procent bland övriga unga). Läs mer om undersökningen i kapitlet om fritid.

Stärkt inflytande och delaktighet i familjeaktiviteter

Projektet *Barns delaktighet i familjeaktiviteter* startade 2010 med stöd av Arvsfonden. Det drivs av Riskförbundet för rörelsehindrade barn och ungdomar, JAG och FUB. De har undersökt delaktighet i familjeaktiviteter, till stor del fritidsaktiviteter, för personer i åldern 0–20 år med betydande funktionshinder.

I en delrapport (Wilder 2012) konstateras att de som deltagit i projektet varit engagerade i de flesta aktiviteterna. En preliminär slutsats var att eftersom resultaten visar att deltagarna inte automatiskt har högt engagemang i aktiviteter som förekommer ofta så går det inte att argumentera för att det räcker att öka tillgängligheten till aktiviteter för att öka engagemanget och delaktigheten. Snarare behöver man förstå varje individs intressen och utgå från vad de tycker om att göra. Det är också viktigt att belysa omständigheter omkring varför de aktiviteter som barn och unga tycker är engagerande inte förekommer oftare. I en senare del av projektet ska de ta reda på hur man kan underlätta för barn och unga att öka sin delaktighet i familjeaktiviteter och hur den personliga assistentens roll ser ut.

Delaktighet och inflytande över stöd och insatser

Som vi beskriver i kapitel 4 så är hälsosituationen för unga med funktionsnedsättning generellt sett betydligt sämre än för övriga unga. En del är också beroende av stöd från samhället på olika sätt, från ekonomiskt stöd till boende, daglig sysselsättning, habilitering och regelbunden vård. I detta möte mellan medborgare och samhället finns en maktobalans och unga kan också befinna sig i en situation där det kan vara särskilt svårt att hävda sina rättigheter och intressen. Det kan också gälla anhöriga. Inflytande över stöd och insatser är ett område där det finns en tydligare bild än för andra livsområden som vi tar upp i detta kapitel.

Vi nämnde inledningsvis den utredning som ska tillsättas kring möjligheterna att göra barnkonventionen till en svensk lag. Den svenska funktionshindersrörelsen har i sin alternativrapport till FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning lyft fram några frågor som gäller inflytande (Handikappförbunden 2011a). För stöd och insatser handlar det bland annat om att brukarna bör få inflytande i tillsynsmyndigheternas verksamheter, att ta fram nationella riktlinjer för vilken kunskap gode män och förvaltare ska ha och att kommunernas rutiner för att utse dessa måste förbättras. I detta avsnitt lyfter vi fram några brister som har uppmärksammats, men även exempel på lyckade initiativ för att stärka inflytande och delaktighet.

Socialstyrelsens utvecklingsarbete

Inom den socialpolitiska delen av funktionshinderspolitiken finns flera delar som rör delaktighet och inflytande. Det handlar bland annat om ökad valfrihet och möjlighet för barn, unga och vuxna att komma till tals och ha inflytande över olika stödinsatser. Detta gäller inte minst vid upprättande av planer för att genomföra insatser.

Ett av Socialstyrelsens fyra delmål för det socialpolitiska området i funktionshinderspolitiken är också direkt kopplat till inflytande. Det handlar om att Socialstyrelsen genom tillsyn av arbetet med genomförandeplaner⁶ för insatser bidrar till barns, ungas och vuxnas möjligheter att komma till tals och utöva inflytande över dessa (Socialdepartementet 2011). Socialstyrelsen (2012a) har också påpekat att många kommuner inte upprättar genomförandeplaner och att brukares delaktighet i upprättandet av planer är bristfällig.

Socialstyrelsen har gett ut en handbok riktad till handläggare för LSS och till de som arbetar med barn och unga med funktionsnedsättning (Socialstyrelsen 2012b). Där beskrivs bland annat en modell för barns och ungas delaktighet i fem steg, från att barn blir lyssnade på, till att makt delas med dem. En stor del av landets kommuner använder också ett system för handläggning som kallas *Barns behov i centrum* (BBIC). I det berörs allt från utredning, planering och uppföljning och dokumentation av insatser. Stödmaterialen innehåller viss information om barn och unga med funktionsnedsättning (Socialstyrelsen 2012c).

Utvärdering av socialtjänstens insatser

Socialstyrelsen (2010) har i rapporten *Alltjämt ojämligt!* om levnadsförhållanden för personer med funktionsnedsättning beskrivit situationen för dem som har insatser enligt socialtjänstlagen (2001:453), SoL eller lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS. Där beskrivs utvecklingen under de senaste årtiondena där flera reformer har genomförts för att stärka självbestämmande och inflytande. Detta genom förändringar av SoL, införande av lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade tillsammans med att anta internationella konventioner.

Socialstyrelsen konstaterar bland annat att kommuner i planering av insatser ska samverka med organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning. Den som får insatser enligt LSS kan också begära att en individuell plan upprättas i samråd med denne. Socialstyrelsen ville med studien också undersöka hur personer med funktionsnedsättning själva uppfattade möjligheterna till inflytande och medbestämmande. Det fanns indikationer om brister både i inflytande om vem som ska ge stöd och i stödets utformning. Dock var svarsfrekvensen låg och Socialstyrelsen (2010) såg det därför som prioriterat att fortsätta arbeta med att beskriva graden av inflytande och självbestämmande över socialtjänstens insatser.

Varierande inflytande över olika insatser

Enligt lagen om särskilt stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) finns rätt till stöd för personer med utvecklingsstörning, autism, autismliknande tillstånd, förvärvat hjärnskada samt personer som har fysiska eller psykiska funktionsnedsättningar som inte beror på åldrande och som orsakar särskilda svårigheter. Det finns nio olika insatser som personlig assistans, boende och daglig verksamhet. Socialstyrelsen (2012a) har konstaterat att inflytandet varierar mellan olika insatser. Deras analys omfattade mottagare av stöd i alla åldrar. De har bland annat visat att en tredjedel av de som har rätt till assistans anser att de själva har möjlighet att välja assistent. Dessutom känner endast en fjärdedel tilltro till sin assistent. Val av ledsagare kan också vara begränsat.

Bristande inflytande över stöd och boende

Socialstyrelsens genomförde 2011 (Socialstyrelsen 2012d) tillsyn av bostäder med särskild service för barn och ungdomar (LSS). Den visade stora brister i barns och ungas delaktighet i planering och genomförande och därmed i deras möjligheter att utöva inflytande över sin situation. När brister som dessa uppmärksammas hos olika verksamheter har Socialstyrelsen ställt krav på huvudmannen att åtgärda dem och sedan följt upp att åtgärderna genomförts. Socialstyrelsen uppger att de kommer att fortsätta följa upp arbetet med genomförandeplaner och ta fram stöd och vägledning till handläggare och personal som upprättar genomförandeplaner. Detta då kompetens hos personalen är avgörande för att den enskildes möjlighet till inflytande ska kunna tillgodoses (Socialstyrelsen 2012d).

I 54 procent av de granskade verksamheterna bedömdes att barn och ungdomar alltid, eller i stort sett alltid, var delaktiga i hur insatsen planerades och genomfördes, men i 14 procent av verksamheterna var barnen aldrig eller mycket sällan delaktiga (Handisam 2012).

En erfarenhet som Socialstyrelsen lyfte fram var att det kan vara svårt att få till stånd samtal med barn och unga som bor i bostad med särskild service enligt LSS. Många av dem har funktionsnedsättningar som försvårar kommunikationen. Socialstyrelsen bedömer att det är angeläget att dessa barn och ungdomar kommer till tals i ökad utsträckning och myndigheten har påbörjat ett kompetens- och metodutvecklingsarbete för att uppnå det (Socialstyrelsen 2011).

Bland de unga som Ungdomsstyrelsen intervjuade efterlyste flera ett bättre bemötande från personal i olika verksamheter och en större förmåga att förstå deras situation, vilket i sin tur handlar om inflytande. En del som hade hjälpmedel eller stödpersoner lyfte fram att de fått vara med och bestämma över stödet, andra påpekade att mer stöd skulle öka deras möjlighet att bestämma över sitt liv som i exemplet ovan för att komma ut i vissa fritidsaktiviteter. Någon lyfte fram att detta också kan se olika ut i olika kommuner, till exempel när det gäller att själv få bestämma tider för ledsagare. Bland de intervjuade fanns också exempel där föräldrarna spelat en viktig roll för att veta vilka rättigheter barnen har och att kämpa för dessa. Genom dessa berättelser blir det också tydligt just hur betydelsefulla anhöriga kan vara, och att de barn och unga som saknar resursstarka föräldrar befinner sig i en ännu mer utsatt position där de är än mer beroende av ett fullgott och rättssäkert stöd från olika samhällsaktörer.

Samspelet med omgivningen

Några avhandlingar belyser att möjligheten till inflytande för personer med funktionsnedsättning är mycket varierande och i stor utsträckning beroende av samspelet mellan brukare och personal i olika verksamheter. Då en persons tillgång till inflytande ofta beror på möjligheten att kommunicera är en del personer med funktionsnedsättning starkt beroende av personer i sin omgivning för att kunna utöva inflytande (se Karlsson 2007, Giertz 2008).

I en kunskapsöversikt om unga vuxna med lindrig utvecklingsstörning (Stockholms läns landsting 2009) lyfts bland annat frågan om inflytande och självbestämmande. Översikten visar att tidigare studier konstaterat att personer med utvecklingsstörning generellt har små möjligheter att påverka sitt liv. Det är till exempel ovanligt att själv få bestämma boende och vårdpersonal. Studier har också visat hur samspelet mellan personal och unga personer med utvecklingsstörning påverkar möjligheten till inflytande. Det finns i många fall en maktobalans där personal och anhöriga ofta befinner sig i en maktposition gentemot personen med utvecklingsstörning.

Det kan finnas både för- och nackdelar med närstående som har stor inverkan på en persons liv. Å ena sidan kan det innebära att den närstående fattar beslut åt en enskild och att personen därmed tappar i inflytande. Å andra sidan kan en närstående vara ett viktigt stöd och en resurs som kan hjälpa den enskilde att föra fram sina åsikter. Ett par studier lyfter att i de fall då personer med utvecklingsstörning har haft möjlighet till direkt inflytande har det framförallt gällt beslut som rör deras fritid. Kontroll över den

egna ekonomin, regler och rutiner, personalens attityder, kommunens ekonomi och lagstiftning är faktorer som kan påverka möjligheten till inflytande. I kunskapsöversikten lyfts också vikten av självbestämmande och inflytande för att öka självkänslan och upplevelsen av personlig integritet. Att balansera vikten av inflytande och självbestämmande och det stöd och den vägledning som personer med utvecklingsstörning ändå kan behöva är svårt men viktigt (Stockholms läns landsting 2009).

Delaktighet i habilitering

Kunskapsöversikten *Lyssna på mig!* handlar om delaktighet för barn och unga (upp till 18 år) med funktionsnedsättning (Stenhammar 2009). Den kartlägger kunskapen kring delaktighet för barn och unga med funktionsnedsättning och belyser faktorer som påverkar delaktighet. Studien tar upp delaktighet i habiliterande⁷ aktiviteter och består av 40 studier, varav majoriteten var brittiska.

Generellt visar de studier som finns att barn och unga vill vara delaktiga i habilitering. Några undersökningar visar också hur barns delaktighet påverkar deras hälsa, utveckling och kompetens positivt. I en brittisk studie visades till exempel att barn i åldern 14–16 år var mest frekvent involverade i beslutsprocesser. En annan studie kom fram till att delaktigheten är lägre bland pojkar än bland flickor, att yngre barn i mindre utsträckning är delaktiga än äldre samt att socialt utsatta barn och barn med funktionsnedsättning som innebär kommunikations-svårigheter i mindre utsträckning är delaktiga (Stenhammar 2009).

Förutsättningar och hinder för delaktighet och inflytande

Utifrån de undersökta studierna listade Stenhammar (2009) förutsättningar för delaktighet. Faktorer som påverkar rör såväl barnet själv som föräldrar och professionella som barnet möter. Stenhammar tar även upp hindrande faktorer. I en studie har intervjuade barn listat faktorer som hindrat deras delaktighet. På individnivå kan det handla om att personalen är okänd för barnet eller att personalen signalerat att de inte har tid, vilket leder till att barnet inte känner sig lyssnat till. På systemnivå kan hindren bestå i att barns rätt till inflytande och delaktighet fortfarande går emot mångas uppfattning om barns status i samhället. Vuxnas attityder kan alltså vara av avgörande betydelse för barns och ungas möjlighet till delaktighet och inflytande. Brist på tid, träning och kompetens i delaktighet och finansiering är andra hinder som nämns i studierna (Stenhammar 2009).

Hösten 2009 genomfördes en enkätundersökning bland verksamheter som arbetar med habiliterande verksamhet för barn med funktionsnedsättning, till exempel syncentraler, barn- och ungdomshabiliteringen och datatek (Egen växtkraft 2010). Sammantaget pekade resultatet på att det är långt kvar innan alla barns rätt att komma till tals blir verklighet. Kunskap om kommunikation med barn samt stöd till föräldrar om hur de ska stödja sina barn att bli självständiga beskrevs som de två viktigaste utvecklingsområdena.

I enkäten uppgav de flesta att de erbjöd barn att vara delaktiga i val av hjälpmedel eller insats. Ett fåtal verksamheter svarade att de hade någon form av referensgrupp med barn och unga knutna till sin verksamhet. Svaren visade dock att barnen inte alltid får komma till tals när insatser som är till för dem planeras, utfor-

mas och beslutas. Det kan till exempel uppstå dilemman när barnens och målsmännens åsikter går isär. Svaren visade även att det ofta saknas information som vänder sig direkt till barnen. Drygt hälften av personalen ansåg att de alltid kan erbjuda barnen tolk när sådant behov finns. Inte ens alla tolkcentraler kunde erbjuda barnen tolk, vilket innebär svårigheter för barn som behöver tolk när de ska uttrycka sina åsikter. En fjärdedel av de svarande uppgav att de hade skriftliga riktlinjer om barns delaktighet (Egen växtkraft 2010).

Att stärka möjligheterna till inflytande i habilitering

Det finns också tidigare exempel på att unga självan känner sig delaktiga i sin habilitering enligt en studie genomförd av Region Skåne (2003). Den visade att habiliteringsarbetet ofta hade ett familjecentrerat arbetssätt, med fokus på både föräldrar och barn. Detta innebar ofta att föräldrarnas delaktighet var det som betonades. Delaktigheten för barnen själva var relativt låg. De barn som deltog i studien upplevde sig dock ha bättre möjlighet att vara delaktiga i beslut som rörde deras vardags- och fritidsaktiviteter än i sin habilitering. Att barn med funktionsnedsättning har svårt att vara delaktiga i sin habilitering tror författarna har att göra med att omgivningen i stor utsträckning tillrättalägger och omhuldar dessa barn, vilket försvårar deras möjlighet att vara delaktiga på samma sätt som barn utan funktionsnedsättning som inte omhuldas på samma sätt.

Även Olin och Ringsby Jansson (2006) konstaterar att en del unga med psykisk eller intellektuell funktionsnedsättning kan leva under stark social kontroll från till exempel föräldrar, som grundar sig i att föräldrarna bryr sig mycket om dem, men som kan innebära att ungas eget

inflytande kan hämmas. I början av 2000-talet gjordes en nationell satsning på brukarstödscentra för att öka inflytande och delaktighet särskilt bland utrikesfödda med funktionshinder. Detta bedömdes i en utvärdering ha minskat makto-balansen mellan myndigheter och brukare och stärkt brukarna genom kunskap. Dock fick satsningen inte avsedd effekt i det avseendet eftersom endast 1 av 18 projekt ansåg sig ha stärkt denna grupps situation (Bolling 2007). Satsningen var inte heller riktad specifikt mot unga.

Arbete för stärkt inflytande och delaktighet

Det finns flera olika initiativ för att stärka inflytandet och delaktigheten för barn och unga i planering och genomförande av stöd och insatser. Inledningsvis nämndes Socialstyrelsens arbete. De har också genom sina öppna jämförelser konstaterat att 81 procent av landets kommuner och stadsdelar använde sig av specifika metoder för att öka inflytandet för personer med funktionsnedsättning och deras anhöriga 2010 (Socialstyrelsen 2012c). Det handlar ofta om brukarråd, brukarundersökningar och möten med brukar- och anhörigorganisationer.

En annan typ av utvecklingsarbete handlar om informations- och utbildningsmaterial. Nämnas kan boken *Barns och ungas rätt i vården* (Söderbäck 2010) som beskriver förutsättningarna att påverka sin vård bland unga med funktionsnedsättning. Där betonas vikten av att det avsätts gott om tid för att barnet ska få möjlighet att förstå och känna sig delaktig. Tillgänglighet, i form av lokalens och hjälpmedlens utformning samt samverkan mellan olika instanser är också viktigt. Personalens sociala kompetens lyfts också som en avgörande faktor. Hur personalen kommunicerar med barnen och att barnen får vara

delaktiga i besluten är exempel på detta. Att information ges till barnen och dess föräldrar via dialog, och inte genom envägskommunikation, är ytterligare en viktig aspekt (Söderbäck 2010).

Det finns också de som har lyft fram betydelsen av att uppmärksamma situationen för syskon till personer med funktionsnedsättning, där bland annat syskongrupper kan vara en verksamhet som kan stärka familjen (Långberg & Windelhed 2009). Det har dock inte varit möjligt att inom ramen för Ungdomsstyrelsens uppdrag utforska anhörigas situation och betydelse. Ett annat exempel är Allmänna barnhusets projekt där 37 kommuner och åtta av landets forsknings- och utvecklingsenheter arbetar för barns delaktighet inom den sociala barnvården. Erfarenheter från arbetet i fem av kommunerna finns bland annat i en rapport från Dalarnas forskningsråd (Alexanderson & Nyman 2012). I den finns ett förslag på en modell för hur barns och ungas delaktighet ska säkras i de olika delarna av ett ärende, från förhandsbedömning och utredning till insats och utvärdering.

Projekt för ökat inflytande – Egen växtkraft

Under tre år bedrev Handikappförbunden tillsammans med Barnombudsmannen, med medel från Arvsfonden, projektet *Egen växtkraft*. Syftet med projektet var att undersöka hur barns och ungas delaktighet och inflytande kan stärkas vid planering och genomförande av insatser som är till för dem. De samlade in erfarenheter och tips från personal, barn, ungdomar och föräldrar. Detta resulterade bland annat i två inspirationsböcker, en till unga själva och en till vuxna. Arbetet har fått en fortsättning i projektet *Delaktiga barn och unga*, som även det har finansiering från Arvsfonden 2012–2013. I

projektet ska fyra modellverksamheter arbeta med frågan om hur barn och unga med funktionsnedsättning ska få ökat inflytande i möten med samhällsstödet. Fokus i arbetet är barns och ungas erfarenheter av att få stöd och att de deltar som experter med sin kunskap i projektet (www.handikappforbunden.se).

Tips till unga och vuxna

I inspirationsboken *Så här gör du för att vuxna ska lyssna på dig* (Egen växtkraft 2011a) ges tips till barn och unga från barn och unga själva. Där finns information om barns och ungas rättigheter och hur man kan gå tillväga om en vuxen inte lyssnar på ens åsikter. *Lyssna på oss!* (Egen växtkraft 2011b) är istället en inspirationsbok till vuxna och innehåller information om delaktighet, varför unga och barn ska få komma till tals, hur man kan gå tillväga för att möjliggöra barns och ungas delaktighet samt tips från barn och unga själva. Materialet innehåller också en delaktighetsmodell som professionella kan använda sig av med olika nivåer, från svag till stark delaktighet:

1. barn blir lyssnade till
2. barn får stöd i att uttrycka sina åsikter
3. barns åsikter och synpunkter beaktas
4. barn involveras i beslutsfattande processer redan i början
5. barn delar makt och ansvar för beslutsfattande.

(Egen växtkraft 2011b)

Boken lyfter fram de förutsättningar som vuxna måste skapa för att möjliggöra barns och ungas delaktighet i mötet med de vuxna som ska ge dem stöd:

- tillräckligt med tid
- dialog mellan barn och vuxna
- att barn får utveckla sin förmåga att vara delaktig
- delaktiga föräldrar
- personal som ser barnets kompetens
- chefer som lyssnar och stöttar sin personal
- att barn har kunskap om den egna funktionsnedsättningen.

Dessutom bör barns och ungas åsikter synliggöras i planering, beslut, genomförande, uppföljning och utvärdering av insatser. Materialet innehåller konkreta tips på vad som bör tänkas på i varje fas, till exempel att personalen innan ett möte ska ta reda på hur ett barn kommunicerar och vilka alternativa sätt som finns för kom-

munikation (Egen växtkraft 2011b). Projektet anordnade också en stor idékonferens 2011.

I dokumentationen lyfts ytterligare exempel och tips på hur barns och ungas inflytande kan möjliggöras i kontakt med samhällets institutioner. (Egen växtkraft 2011c). Myndigheten Handisam har regeringens uppdrag att sprida kunskapen och erfarenheterna från projektet (Handikappförbunden 2011b).

Det finns också andra projekt som syftar till att stärka unga själva. Ett sådant är *Unga vuxna-projektet* som drivs av Attention. Det vänder sig till 18–30-åringar med ADHD och ska bland annat stödja deltagarna och ta fram i en guide med tips om hur de unga kan hantera olika vardagssituationer. Kunskapen kan också användas av anhöriga och personer som i sitt yrke kommer i kontakt med personer med ADHD (www.attention-riks.se)

Avslutning

De statistiska analyser som Ungdomsstyrelsen har genomfört visar att unga med funktionsnedsättning i lägre grad än unga utan funktionsnedsättning upplever att de har inflytande över sitt eget liv och i lägre grad är intresserade av samhällsfrågor och vad som händer i andra länder. För intresset för politik och att delta i politiska aktiviteter finns inte samma skillnader, vilket Ungdomsstyrelsen tolkar som positivt. Samtidigt är det en något högre andel bland unga med funktionsnedsättning som inte vill vara med och påverka den kommunala politiken för att de inte tror att de blir lyssnade på.

När det gäller inflytande i skolan, på arbetsplatsen och på fritiden visar flera tidigare studier på utvecklingsbehov och i kapitlet beskrivs också flera initiativ som har tagits för att öka ungas inflytande inom dessa arenor. Det pågår också ett utvecklingsarbete för att stärka ungas inflytande inom socialvården.

De studier som Ungdomsstyrelsen har identifierat om unga med funktionsnedsättning och inflytande har till stor del handlat om inflytande och delaktighet inom vården och skolan samt inflytande över vilka stöd och hjälpmedel man får. Framförallt har studierna avsett dem under 18 år. Inom området delaktighet och inflytande

för unga med funktionsnedsättning finns därmed ett behov av fler studier. Dels genom att studier genomförs med fokus på villkoren för dessa unga utifrån deras eget perspektiv, dels genom fördjupning kring inflytande inom olika sfärer av ungas liv. Studierna har ofta varit av kvalitativt slag och ofta fokuserat på personer med en viss typ av funktionsnedsättning, vilket gör det svårt att dra generaliserande slutsatser om inflytande för alla unga med funktionsnedsättning. Det saknas också fördjupad kunskap om valdeltagande och representation i politiska församlingar. Med andra ord handlar det både om inflytande i betydelsen av grupperns påverkan på sin omvärld och om delaktighet genom möjligheten att ingå i en beslutsgemenskap på lika villkor som andra.

Mer detaljerade studier skulle kunna ge mer utvecklade svar på hur ungas inflytande och delaktighet kan stärkas. De unga som Ungdomsstyrelsen har intervjuat vittnar om hur inflytandet över deras liv begränsas av bristande tillgänglighet och stöd. Det kan handla om allt från skolval till små möjligheter att delta i vissa fritidsaktiviteter. Ungas kultur, fritid och föreningsliv är temat för nästa kapitel.

Referenser

- Adman, P. (2004). *Arbetslöshet, arbetsplatsdemokrati och politiskt deltagande*. Uppsala universitet.
- Alexanderson, K. & Nyman, M. (2012). *Preliminär modell för ökad brukarmedverkan inom den sociala barnvården*. Falun: Dalarnas forskningsråd.
- Arbetsmiljöverket & Statistiska centralbyrån (2001). *Negativ stress och ohälsa. Inverkan av höga krav, låg egenkontroll och bristande socialt stöd i arbetet*. Stockholm: Arbetsmiljöverket.
- Arnstein, S.R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*. Vol. 35, No. 4.
- Bagga-Gupta, S. (2006). *Att förstå delaktighet. Utifrån forskning som fokuserar på deltagande och interaktion*. Örebro: Örebro universitet, pedagogiska institutionen.
- Barnombudsmannen (2011a). *Pejling och dialog. Att sprida strategin för att stärka barnets rättigheter i Sverige 2012–2014*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Barnombudsmannen (2011b). *Unga direkt – en metod för att lyssna till barn*. Stockholm: Barnombudsmannen.
- Bernhanu, G. (2006). *Framgångsfaktorer för ökad delaktighet och jämlikhet. För elever med funktionshinder i skolsektorn: En litteraturoversikt på organisations- och systemnivå*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Blomberg, B. (2006). *Inklusion en illusion? Om delaktighet i samhället för vuxna personer med utvecklingsstörning*. Umeå: Umeå universitet.
- Blomdahl, U. & Elofsson, S. (2011). *Idrott och motion bland ungdomar i särskolan – En studie av ungdomar i särskolan i Stockholm, Haninge, Jönköping och Tyresö i jämförelse med de ungdomar som inte går i särskolan*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Bolling, J. (2007). *Brukarstödscentra – verktyg till empowerment och full delaktighet?* Örebro: Örebro universitet.
- Ds 2008:23. *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Ds 2009:25. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Egen växtkraft (2010). *Hur kommer barn till tals hos er? Enkätresultat om delaktighet för barn och unga med funktionsnedsättning*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Egen växtkraft (2011a). *Så här gör du för att vuxna ska lyssna på dig*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Egen växtkraft (2011b). *Lyssna på oss! Inspirationsbok med exempel på verksamhet runt om i landet*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Egen växtkraft (2011c). *Idékonferensen Lyssna på oss! Om hur barn och ungdomar med funktionsnedsättning kan vara delaktiga när de får stöd av samhället*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- En stärkt röst (2012). *Vart är vi på väg? En rapport om organisering och finansiering i En stärkt röst samarbetsförbund*. Stockholm: En stärkt röst.
- Eriksson, L. (2006a). *Participation and disability – a study of participation in school for children and youth with disabilities*. Stockholm: Karolinska institutet.
- Eriksson, L. (2006b). *Delaktighet i skolan. En litteraturgenomgång kring elevers delaktighet i skolan*. Stockholm: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- FUB i Lund med omnejd (2005). *Alla vinner – ett projekt som skapat möjligheter genom gränspassager*. Lund: FUB i Lund med omnejd.
- Giertz, L. (2008). *Ideal och vardag – inflytande och självbestämmande med personlig assistans*. Växjö: Växjö universitet.
- Handikappförbunden (2011a). *Svenska funktionshindersrörelsens alternativrapport till FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Handikappförbunden (2011b). *Rapport från projektet Egen växtkraft. Barn och ungdomars delaktighet, självbestämmande och frigörelse*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Handikappförbunden (2012). *Projektet delaktiga barn och unga*. Sundbyberg: Handikappförbunden.
- Handisam (2007). *Tillgängligheten i det politiska livet i kommuner och landsting*. Stockholm: Handisam.
- Handisam (2012). *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012*. Stockholm: Handisam.
- Handisam, Handikappförbunden & Barnombudsmannen (2012). *Barn och unga kan och vet andra saker än vuxna. En handledning för dig som vill fortbilda om delaktighet för barn och unga med funktionsnedsättning*. Stockholm: Handisam.
- Hjälpmedelsinstitutet (2006). *Digital delaktighet. Virtuella fokusgrupper med barn och ungdomar*. Sundbyberg: Hjälpmedelsinstitutet.
- Humana (2012). *Humanas Tillgänglighetsbarometer 2012*. Humana: Stockholm.
- Integrations- och jämställdhetsdepartementet (2008). *Bemyndigande att underteckna en överenskommelse mellan regeringen, idéburna organisationer inom det sociala området och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Integrations- och jämställdhetsdepartementet.

- Karlsson, K. (2007). *Funktionshinder, samtal och självbestämmande. En studie av brukarcenterade möten*. Linköping: Linköpings universitet.
- Lag (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet.
- Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.
- Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade.
- Larsson Lund, M. (2004). *Living with physical disability: experiences of the rehabilitation process, occupations and participation in everyday life*. Umeå: Umeå universitet.
- Långberg, B. & Windelhed, E. (2009). *Jag finns också! Om att vara syskon till en bror eller syster med svår sjukdom eller funktionsnedsättning*. Stockholm: Stiftelsen allmänna barnhuset.
- Olin, E. & Ringsby Jansson, B. (2006). *Risk eller möjlighet? Om styrning och inflytande i mötet mellan unga med funktionshinder och välfärdssamhällets aktörer*. Trollhättan: Högskolan Väst.
- Palla, L. (2006). *Den inkluderande skolan. En studie på grupp nivå om delaktighet och jämlikhet i villkor för elever med funktionsnedsättning*. Kristianstad: Högskolan Kristianstad.
- Paulsson, K. (2010). "Visst har jag rätt att ...": en handbok om rättigheter i skolan för elever med funktionsnedsättning. Ljungholm: Unga RBU-are.
- Post- och telestyrelsen (2012). *PTS genomförande av funktionshinderspolitiken – PTS redovisning av uppdrag om delmål, uppföljning och redovisning inom ramen för En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Stockholm: Post- och telestyrelsen.
- Regeringens proposition 2004/05:2 *Makt att bestämma – rätt till välfärd*.
- Regeringens proposition 2009/10:232 *Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige*.
- Regeringens skrivelse 2009/10:53 *En strategi för ungdomspolitiken*.
- Region Skåne (2003) *Barns upplevelse av delaktighet i sin habilitering*. Lund: Region Skåne.
- Rädda barnen (2008). *Får jag vara med? Om vardagen i skolan för barn med rörelsehinder*. Stockholm: Rädda barnen.
- Skolverket (2008). *Tillgänglighet till skolans lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2012). *Genomförande av funktionshinderpolitiken*. Stockholm: Skolverket.
- Skollag (2012:800).
- Socialdepartementet (2011). *En strategi för genomförande av funktionshinderspolitiken 2011–2016*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012a). *Regeringen avser utreda barnkonventionen*. Pressmeddelande 26 oktober 2012. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012b). *Uppdrag att kommunicera strategin för att stärka barnets rättigheter*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012c). *Uppdrag att översätta och trycka material som rör barnets rättigheter*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialdepartementet (2012d). *Uppdrag att ta fram en genomförandeplan för att lyssna till barn och unga med funktionsnedsättning*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Socialstyrelsen (2010). *Alltjämt ojämligt! Levnadsförhållanden för vissa personer med funktionsnedsättning*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011). *Tillsynsrapport 2011. Hälso- och sjukvård och socialtjänst*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012a). *Tillståndet och utvecklingen inom hälso- och sjukvård och socialtjänst*. Lägesrapport 2012. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012b). *Stöd till barn och unga med funktionsnedsättning. Handbok för rättstillämpning vid handläggning och utförande av LSS-insatser*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012c). *Dokumentation av barnets bästa inom socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2012d). *Socialstyrelsens delmål i den funktionshinderspolitiska strategin. Delrapport 1*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialtjänstlag (2001:453).
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (2008). *Man vill ju vara som alla andra. Elevers röster om delaktighet och inkludering med fokus på elever med funktionsnedsättning*. Stockholm: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Stenhammar, A-M. (2009). *Lyssna på mig! Barn och ungdomar med funktionsnedsättning vill vara delaktiga i möten med samhällets stödsystem*. Halmstad: Högskolan i Halmstad.
- Stockholm Läns Landsting (2009). *Livs situationen för unga vuxna med lindrig utvecklingsstörning – en kunskapsöversikt baserad på skandinavisk forskning 1998–2009*. Stockholm: Stockholms läns landsting.
- Svensson, O. & Tideman, M. (2007). *Motvärn, motståndidentitet och empowerment bland personer med intellektuella funktionshinder*. I *Socialmedicinska tidskrift 2007*, vol. 84, nr. 3. Stockholm.
- Sveriges förenade studentkårer (2012). *Studentkårer och tillgänglighet – En nulägeskoll*. Stockholm: Sveriges förenade studentkårer. Tillgänglig på www.safunkardet.com.

Noter

Sveriges Kommuner och Landsting (2012). *Medborgardialog för unga*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.

Söderbäck, M. (Red.) (2010). *Barns och ungas rätt i vården*. Kapitlet *Möten mellan vården och barn med funktionsnedsättning*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Theorell, T. (2003). *Är ökat inflytande på arbetsplatsen bra för folkhälsan? Kunskapsammansättning*. Stockholm: Statens folkhälsainstitut.

Ungdomsstyrelsen (2010). *Fokus 10 – en analys av ungas inflytande*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Wilder, J. (2012). *Barns och ungdomars engagemang*. RBU, JAG & FUB.

Överenskommelsens uppföljningskansli (2011). *Europeisk kod för idéburna organisationers medverkan i beslutsprocessen*. Antagen av INGO-konferensen vid mötet den 1 oktober 2009. Stockholm: Överenskommelsens uppföljningskansli.

Elektroniska källor

<http://app.socialstyrelsen.se>
www.attention-riks.se
www.enstarktrost.se
www.handikappforbunden.se
www.hso.se
www.lund.se
www.regeringen.se
www.safunkardet.com
www.socialstyrelsen.se
www.spsm.se
www.tillgangligt.nu
www.uh.se

Övriga referenser

Möte med projektledare för *En stärkt röst*, 2012-04-03.

¹ Regeringen. Elektronisk källa: <http://www.regeringen.se/sb/d/14943/a/170487>, 2012-04-16.

² Studierna som fokuserar på delaktighet handlar till exempel om att delta i olika aktiviteter i skolan och på fritiden, men också om att vara delaktig i olika beslut som rör till exempel en persons vård och habilitering. Studierna som använder inflytande som huvudbegrepp syftar ofta på möjligheten att kunna påverka sin livssituation på olika sätt. I vissa studier används begreppen som synonymer och i andra studier som olika saker.

³ I *Fokus 10 – en analys av ungas inflytande* användes en definition av funktionsnedsättning där unga själva i en fritext fick uppge vilken funktionsnedsättning de hade.

⁴ LSU är samarbets- och intresseorganisationen för ungdomsorganisationer i Sverige.

⁵ En stärkt röst, elektronisk källa: www.enstarktrost.se 2012-04-03 och från ett möte med en av projektledarna.

⁶ En genomförandeplan är en vård- och omsorgsplan med beskrivning över hur en beslutad insats ska genomföras. Den utformas tillsammans med den som får insatsen eller med anhörig eller annan närstående (Socialstyrelsen 2012a)

⁷ Med habilitering menas insatser som ska bidra till att en person med medfödd eller tidigt förvärvad funktionsnedsättning, utifrån dennes behov och förutsättningar, utvecklar och behåller bästa möjliga funktionsförmåga samt skapar goda villkor för ett självständigt liv och ett aktivt deltagande i samhällslivet. Socialstyrelsen. Elektronisk källa: <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/QuickSearchBrowse.aspx>, 2012-05-11.

KAPITEL 6

Fan jävla skit
inte nu igen

Ja, missa tunnelbanan
igen.

vill Gea bort sin
ADHD Till lärover
eller någon politiker

Kultur, fritid och föreningsliv

Inledning

Fritiden spelar en viktig roll för unga. Genom att delta i fritidsaktiviteter kan unga få möjlighet att skapa en egen identitet, få större självständighet och växa som person. Man kan träffa kompisar och känna att man tillhör ett eget sammanhang och i vissa fall även förbättra sin fysiska och psykiska hälsa. På fritidsarenan sker även mycket av det informella och icke-formella lärandet, ofta inom ramen för de ideella organisationernas verksamheter. För unga med funktionsnedsättning kan fritiden spela en extra viktig roll i form av habilitering. Fritidsområdet är stort, i detta kapitel läggs särskild tonvikt på kultur, idrott och föreningsdeltagande bland unga med funktionsnedsättning.

Rättigheter till kultur och fritid är stadgade i flera konventioner. I FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som har undertecknats av Sverige står det i artikel 30 att *”konventionsstaterna erkänner rätten för personer med funktionshinder att på samma villkor som andra delta i kulturlivet”* (Sveriges internationella överenskommelser 2008). I FN:s barnkonvention uttrycks det i artikel 31 att *”barnet har rätt till lek och fritid, vila och rekreation samt rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet”* (www.unicef.se).

Politikmål och uppföljning Ungdomspolitik

Kultur och fritid är ett av ungdomspolitikens fem huvudområden. I propositionen *Makt att bestämma – rätt till välfärd* (prop. 2004/05:2) framhålls vikten av ungas rätt och möjlighet att delta i det kulturella och konstnärliga livet och hur en meningsfull och varierande fritid kan bidra till välmående och personlig utveckling. Regeringen tydliggör i propositionen vikten av att skapa goda möjligheter för alla ungdomar att såväl delta i som att skapa kultur- och fritidsaktiviteter på egna villkor. De konstaterar vidare att tillgängligheten till kultur- och fritidsaktiviteter för ungdomar med funktionshinder många gånger är begränsad och måste förbättras.

I regeringens skrivelse 2009/10:53, *En strategi för ungdomspolitiken*, framhålls tillgången till kultur som grundläggande i en demokrati och som ett kraftfullt redskap för att öka det aktiva deltagandet i samhället (skr 2009/10:53). Att öka ungas delaktighet i kulturlivet och deras möjlighet till skapande och kreativitet ser regeringen som en huvudsaklig utmaning på området. I detta arbete är det betydelsefullt att skapa långsiktiga förutsättningar att kunna erbjuda kultur för, med och av ungdomar.

Att främja ungas egen organisering lyfts också fram som en viktig uppgift för framtiden. I kulturpropositionen *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3) framhåller regeringen barns och ungas rätt till kultur som en av kulturpolitikens framtidsfrågor.

Den nationella ungdomspolitikerna har ett särskilt ansvar för ungdomsorganisationernas villkor och utveckling. Det handlar både om att möjliggöra ungas egna och självständiga organisering och att underlätta bildandet av nya organisationer och engagemangsformer. Staten stimulerar ungas organisering i föreningslivet genom bidrag till ungdomsorganisationer. Dessa bidrag handläggs bland annat av Ungdomsstyrelsen.

Funktionshinderspolitik

I regeringens strategi för att genomföra funktionshinderspolitiken 2011–2016 (Socialdepartementet 2011) har följande inriktningsmål satts upp inom områdena kultur, medier och idrott:

- Möjligheten för personer med funktionsnedsättning att delta i kultur- och idrottslivet ska förbättras.
- Funktionshindersperspektivet ska vara integrerat i den ordinarie bidragsgivningen inom kulturområdet och idrottsområdet.
- Medietjänster och film ska i större utsträckning utformas på ett sätt som gör dem tillgängliga för personer med funktionsnedsättning.

Insatserna inriktas på bland annat:

- Tillgänglighetsperspektivet bör finnas med från början när verksamhet, information och lokaler planeras.

- De regionala biblioteksverksamheterna bör kunna utveckla kompetens och samordna sina ansträngningar för att utjämna eventuella skillnader mellan kommunerna och följa upp hur bibliotekslagen tillämpas.

- Kulturlivets aktörer bör i samverkan använda sig av och vidareutveckla de möjligheter till ökad tillgänglighet som nya tekniska framsteg innebär för personer med funktionsnedsättning.

Inom kulturområdet har Statens kulturråd och Riksantikvarieämbetet särskilda uppdrag för delmål och uppföljning. Bland delmålen märks att samtliga kulturinstitutioner som får statsbidrag senast 2013 ska ha en handlingsplan för ökad tillgänglighet samt att de senast 2016 ska ha åtgärdat enkelt avhjälpbara hinder och ha tillgänglighetsanpassade webbplatser och e-tjänster. Samtliga statliga institutioner inom kulturområdet bör informera om tillgänglighet och vilka hinder som finns för den som vill besöka institutionen eller ta del av dess verksamhet.

Det slutgiltiga funktionshinderspolitiska målet för kulturområdet är att kulturens värden ska vara tillgängliga för alla. Dels handlar det om att alla ska kunna skapa kultur själva, dels att alla ska kunna ta del av den kultur som andra skapat.

Idrotten finns med i inriktningsmålen för genomförandet av funktionshinderspolitiken, men det finns ingen myndighet som har fått i uppdrag att följa upp villkoren inom idrotten i strategin. För andra fritidsområden saknas det såväl mål som uppföljningsaktörer i strategin.

Fritidsvanor

Det har sedan länge funnits kunskapsbrister om vad unga gör på sin fritid, inte minst vilka kulturaktiviteter de ägnar sig åt. Kunskapen om fritidsvanor bland unga med funktionsnedsättning har varit än sämre. Bristerna beror dels på att mycket av fritidsverksamheten organiseras lokalt, dels på att de statistikunderlag som finns är bristfälliga. I Ungdomsstyrelsens *När var hur – om ungas kultur* (2011) gavs ny kunskap om ungas kulturutövande i allmänhet och med hjälp av *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* och Statistiska centralbyråns *ULF – Undersökningarna av levnadsförhållanden* de sammanslagna åren 2008–2011 försöker vi i detta kapitel ge en förbättrad bild av fritidsvanorna bland unga med funktionsnedsättning.

I inledningskapitlet definierar vi gruppen med funktionsnedsättning i respektive undersökning. Vi redovisar oftast dels andelen som kan sägas vara aktiva fritidsutövare (de som gör aktiviteterna minst en gång i veckan), dels de som svarat att de aldrig gör de uppräknade aktiviteterna. I vissa fall redovisar vi även i vilken utsträckning de unga gör aktiviteten en gång i månaden.

Kultur

Små skillnader i kulturutövande

Figur 6.1 visar hur vi i *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* har delat in ungas kulturutövande i sex olika kategorier.¹ Resultatet visar att det finns små skillnader mellan i vilken utsträckning unga i åldern 16–25 år med och utan funktionsnedsättning är aktiva kulturutövare, alltså gör aktiviteterna *minst en gång i veckan*. Skillnaderna mellan grupperna är inte signifikanta för någon av aktiviteterna. De vanligaste aktiviteterna att göra *varje vecka* bland unga

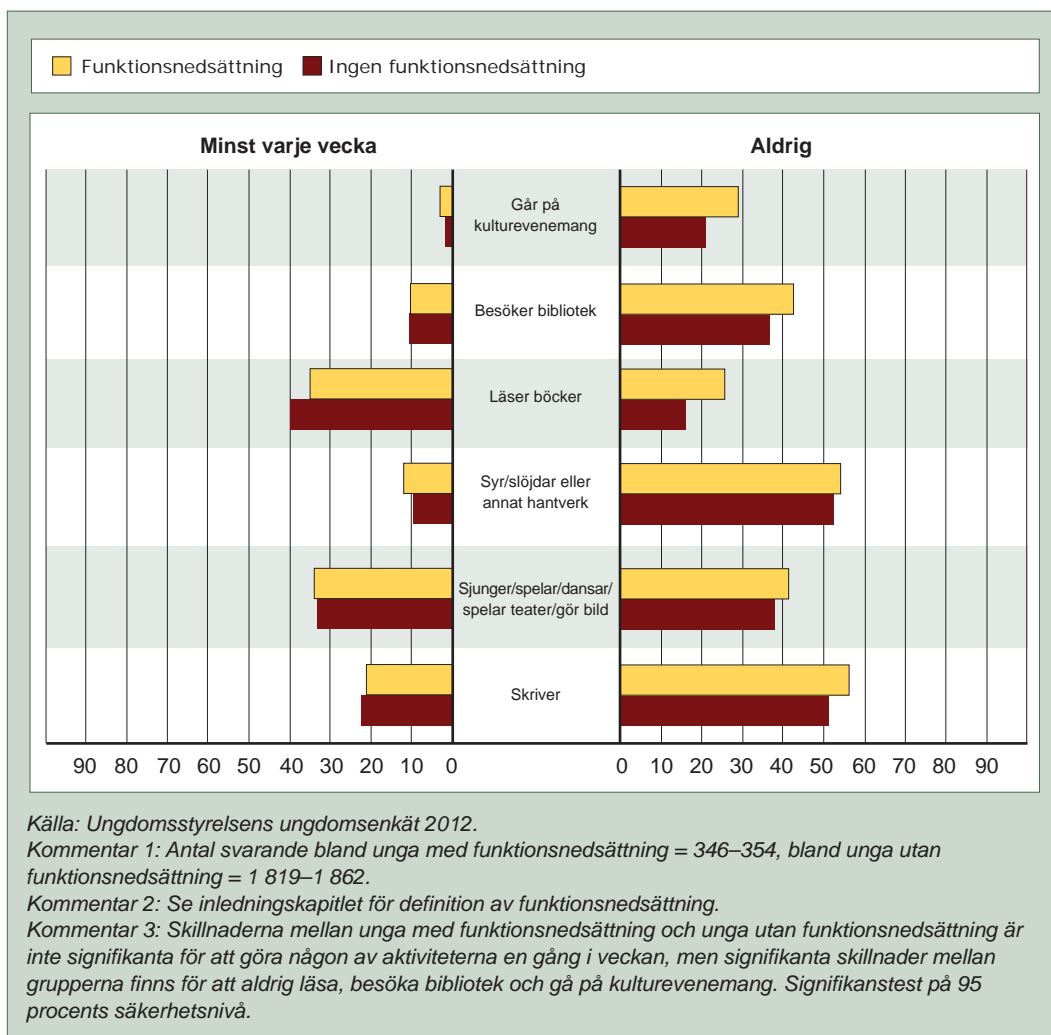
med funktionsnedsättning är att *läsa böcker* (35 procent gör det) och att *sjunga/spela instrument/skapa musik/dansa/spela teater/göra bild* (34 procent). Dessa aktiviteter är även vanligast bland unga utan funktionsnedsättning. Bland unga med funktionsnedsättning är sedan de populäraste kulturaktiviteterna att göra minst en gång i veckan att *skriva* (21 procent); *sy/slöjda eller annat hantverk* (12 procent); *besöka bibliotek* (10 procent); *gå på kulturevenemang* som till exempel konsert eller teater (3 procent).

Jämför vi hur stor andel som gör aktiviteterna *minst en gång i månaden* finns det signifikanta skillnader mellan unga med funktionsnedsättning och unga utan funktionsnedsättning för att besöka bibliotek och gå på kulturevenemang. I båda fallen är det vanligare att unga utan funktionsnedsättning gör det.

Ser vi till andelen som svarar att de *aldrig* gör de angivna kulturaktiviteterna finns det signifikanta skillnader mellan unga med funktionsnedsättning och övriga för att läsa, besöka bibliotek och gå på kulturevenemang. Unga med funktionsnedsättning är mindre aktiva i samtliga dessa aktiviteter. Särskilt stor är skillnaden mellan grupperna i andelen som svarat att de aldrig läser böcker. De minst populära aktiviteterna i båda grupperna är att skriva och sy, slöjda eller annat hantverk. Drygt hälften i båda grupperna gör aldrig dessa aktiviteter. Bland unga med funktionsnedsättning är det: 56 procent som aldrig skriver; 54 procent som aldrig syr/slöjdar; 43 procent som aldrig besöker ett bibliotek; 41 procent som aldrig sjunger/spelar; 29 procent som aldrig går på kulturevenemang; 26 procent som uppger att de aldrig läser böcker.

Andelen som svarat att de *aldrig gör någon* av de sex angivna kulturaktiviteterna är 5,6 procent bland unga med funktionsnedsättning. Det är inga signifikanta skillnader jämfört med andelen bland unga utan funktionsnedsättning. Det är heller ingen statistiskt säkerställd skillnad

mellan grupperna om vi jämför andelen som är mycket aktiva inom flera kulturaktiviteter, beräknat på om man är aktiv flera gånger i veckan i minst fyra av de angivna aktiviteterna.

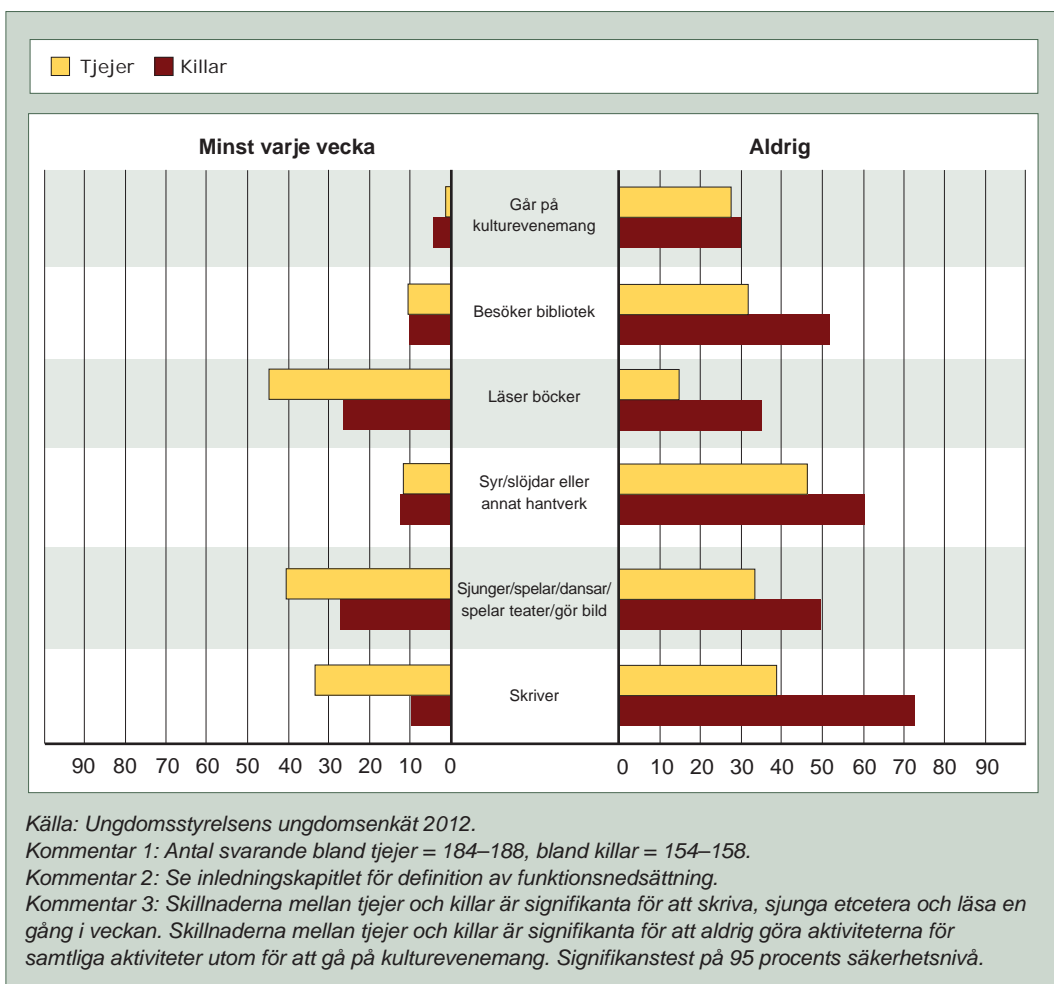

Figur 6.1 Kulturaktiviteter: Hur ofta gör du följande saker på din fritid? 16–25 år, 2012. Procent.

Tjejer är i högre grad aktiva kulturutövare

Tjejer är i högre grad aktiva kulturutövare på fritiden. Detta gäller såväl bland unga med som bland unga utan funktionsnedsättning. I gruppen med funktionsnedsättning är det en signifikant större andel tjejer än killar som varje vecka skriver, sjunger/spelar samt läser böcker (figur

6.2). Den största skillnaden mellan könen finns bland dem som skriver, där andelen tjejer med funktionsnedsättning är mer än tre gånger så stor som andelen killar. Tjejer är även i signifikant högre grad aktiva när det gäller att sy och gå på bibliotek om vi jämför hur stor andel av könen som gjort det *varje månad*.

Figur 6.2 Kulturaktiviteter: Hur ofta gör du följande saker på din fritid? Unga med funktionsnedsättning uppdelat på kön, 16–25 år, 2012. Procent.

Jämför vi de som *aldrig* ägnar sig åt kulturaktiviteterna är skillnaderna mellan könen signifikanta i samtliga fall utom för att gå på kulturevenemang. Bland killar med funktionsnedsättning har nästan tre fjärdedelar svarat att de aldrig skriver på fritiden, drygt 60 procent syr/slöjdar aldrig och runt hälften svarar att de aldrig sjunger/spelar instrument eller besöker bibliotek.

Jämför vi kulturaktiviteter bland unga med funktionsnedsättning utifrån två åldersgrupper, 16–19 år och 20–25 år, är skillnaderna små. Den enda statistiskt signifikanta skillnaden mellan åldersgrupperna finns för att minst en gång i veckan sjunga/spela, vilket 42 procent i den yngre gruppen och 29 procent i den äldre gruppen gör varje vecka. Bland dem som ägnar sig åt aktiviteten en gång i månaden eller aldrig ägnar sig åt kulturaktiviteter är det inga signifikanta skillnader mellan åldersgrupperna i någon av aktiviteterna.

Att tjejer med funktionsnedsättning i större utsträckning än killar utövar kultur visades även i Ungdomsstyrelsens *När var hur – om ungas kultur* (Ungdomsstyrelsen 2011). Där undersöktes i vilken utsträckning unga var kulturutövare, det vill säga de som svarat att de på sin fritid ägnar sig åt en kulturaktivitet som de kallar sin egen och som betyder mycket för dem² (se Ungdomsstyrelsen 2011).

I undersökningen var andelen kulturutövare bland tjejer med funktionsnedsättning 44 procent jämfört med 28 procent bland killar med funktionsnedsättning. Andelen kulturutövare bland tjejer med funktionsnedsättning var även större än bland övriga. Bland unga utan funktionsnedsättning var 36 procent av tjejerna och 32 procent av killarna kulturutövare. Urvalet bland unga med funktionsnedsättning var i undersökningen litet, vilket gör att resultaten bör tolkas med viss försiktighet.

Mindre skillnader mellan grupperna i ULF

I Ungdomsstyrelsens bearbetning av *Undersökningarna av levnadsförhållanden, ULF*, de samslagslagna åren 2008–2011 har vi belyst kulturvanor med hjälp av frågor om i vilken utsträckning man varit på teater, konsert, museum eller liknande kulturevenemang, läst böcker samt lyssnat på talböcker. I resultatet ser vi samma tendenser men skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är mindre än i *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012*.

En förklaring till skillnaderna kan vara att definitionen av gruppen med funktionsnedsättning delvis ser olika ut och att de studerade åldersgrupperna skiljer sig åt i de båda undersökningarna (se kapitel 1). Frågorna om kulturaktiviteter är också något olika formulerade.

Enligt ULF-undersökningen har 31 procent av unga med funktionsnedsättning i åldern 16–29 år läst böcker på sin fritid varje vecka de senast föregående 12 månaderna. Det är något mindre än motsvarande andel i ungdomsenkäten (35 procent). Skillnaden mellan unga med funktionsnedsättning och övriga är liksom i ungdomsenkäten inte signifikant.

I gruppen med funktionsnedsättning är det ingen statistiskt säkerställd skillnad mellan andelen som läser varje vecka om vi jämför åldersgrupperna 16–22 år och 23–29 år. Det är det däremot om vi jämför kön, där en större andel tjejer än killar läser böcker varje vecka. Bland 16–29-åringarna har 38 procent av tjejerna och 21 procent av killarna läst böcker varje vecka. Motsvarande andelar bland 16–25-åringarna i ungdomsenkäten var 41 respektive 26 procent. I ULF svarade 67 procent av unga med funktionsnedsättning att de hade läst böcker på sin fritid de senaste 12 månaderna, cirka en tredjedel hade alltså inte läst en bok de senaste 12 månaderna. Det var dock inga signifikanta

skillnader jämfört med unga utan funktionsnedsättning. Mönstret att tjejer läser i klart större utsträckning än killar syns alltså även i ULF, både bland unga med och bland unga utan funktionsnedsättning.

I ULF svarade 4,6 procent av unga med funktionsnedsättning att de under de senaste 12 månaderna hade *lyssnat på talböcker* varje vecka. Det finns ingen signifikant skillnad mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning, men däremot mellan killar och tjejer bland de med funktionsnedsättning. Det är en större andel killar (7,3 procent) än tjejer (2,5 procent) som har gjort det varje vecka. Bland unga med funktionsnedsättning har 19 procent lyssnat på talböcker de senaste 12 månaderna. Här finns det inga signifikanta skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning.

Andelen som i ULF uppger att de *gått på kulturevenemang* varje vecka de senaste 12 månaderna är 3,7 procent, en andel som ligger nära motsvarande andel i ungdomsenkäten (2,9 procent). I ULF är det ingen signifikant skillnad mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning, inte heller mellan åldersgrupper eller mellan kön i gruppen funktionsnedsatta. Andelen som gått på kulturevenemang de senaste 12 månaderna är 68 procent, både i gruppen med och i gruppen utan funktionsnedsättning, vilket innebär att en knapp tredjedel i ungdomsgruppen inte har gått på ett sådant evenemang det senaste året.

I analysen av ULF har vi delat upp gruppen med funktionsnedsättning i de som upplever att de har ett funktionshinder och de som inte gör det (se kapitel 1). Det finns dock inga statistiskt signifikanta skillnader i kulturvanor mellan gruppen med funktionsnedsättning och som upplever ett funktionshinder och gruppen med funktionsnedsättning som inte upplever ett funktionshinder.

Statens kulturråd gjorde 2008 en beskrivning av kulturvanor bland personer med rörelsehinder i åldern 16–81 år utifrån ULF (Statens kulturråd 2008). Enligt undersökningen besökte personer med funktionsnedsättning generellt kulturaktiviteter i mindre utsträckning än övriga grupper. Studien visade samtidigt att personer med rörelsehinder exempelvis läser böcker i samma utsträckning som den övriga befolkningen och utredningen konstaterade att gruppen i relativt stor utsträckning även var utövare inom flera konstarter.

Funktionsnedsatta i musik- och kulturskolorna

Musik- och kulturskolorna är landets mest omfattande kulturverksamhet för barn och ungdomar. Som samordningsorgan har SMOK, Sveriges musik- och kulturskoleråd,³ ett ansvar att arbeta för att göra verksamheten tillgänglig och att ge barn och ungdomar med funktionsnedsättning möjlighet att vara aktiva kulturskapare och delta i kulturlivet.

I en studie från 2003 riktad till ledare och lärare uppgav 19 procent av kulturskolorna att de hade fler än 10 elever med funktionshinder, 60 procent hade färre än 10 elever, 14 procent hade inga funktionshindrade elever alls och 7 procent av skolorna visste inte i vilken utsträckning de hade elever med funktionsnedsättning. Studien visade också att tillgänglighet, kompetens, utrustning, ekonomi, ambitioner och medvetenhet skiljer sig åt mellan olika kulturskolor (SMoK 2011). Även om det fanns goda ambitioner och exempel bland skolorna konstaterade utredningen att det fanns mycket kvar att göra innan verksamheten var tillgänglig för alla barn och ungdomar.

Cheferna på skolorna uppgav att det största hindret för att ta in fler barn med funktionsned-

sättningar inte var bristen på pengar och bra lokaler, utan snarare bristen på kunskap. SMOK startade därpå det Arvsfondsfinansierade projektet *PASCAL – inTRYCK påTRYCK utTRYCK avTRYCK*, där inriktningen var att verksamhetsutveckling bäst sker genom kunskapsutveckling av, och i dialog med, lärarna. Projektet har gett ett drygt femtiotal kommuner med deras musik- och kulturskolor nya verktyg för att möta nya grupper och individer utifrån deras förutsättningar och krav. Under projektiden har gruppen med funktionsnedsättning tredubblats som deltagare i musik- och kulturskoleverksamhet, vilket också var ett av projektets mål.

Bibliotekens roll

Enligt Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 besöker alltså drygt 4 av 10 unga med funktionsnedsättning aldrig ett bibliotek på sin fritid. Enligt bibliotekslagen (1996:1596) ska folk- och skolbibliotek ägna särskild uppmärksamhet åt bland annat personer med funktionsnedsättning genom att erbjuda litteratur i former som är särskilt anpassade efter deras behov.

Enligt den utvärdering som Kulturdepartementet lät göra av bibliotekslagen (Eide-Jensen 2010) finns det stora skillnader mellan kommunerna, bland annat när det gäller hur stora resurser som läggs på att utveckla en folk- och skolbiblioteksverksamhet som möter alla invånare. Utredaren beskrev också hur tekniska hjälpmedel utvecklats snabbt, men trots att de är lätta att använda och förhållandevis billiga var det långt ifrån alla kommuner som erbjöd dessa hjälpmedel i biblioteksverksamheten.

Enligt ett nytt förslag till en ny bibliotekslag (Ds 2012:13) ska folkbiblioteken fortsatt ägna särskild uppmärksamhet åt personer med funktionsnedsättning. Där betonas också vikten av att biblioteken är lyhörda inför och vinnlägger

sig om att ta tillvara gruppernas egna synpunkter och önskemål. Enligt det nya förslaget bör de regionala biblioteksverksamheterna utveckla kompetens och samordna sina ansträngningar för att utjämna skillnaderna mellan kommunerna. Nationella strategier inom området kan också behöva utvecklas. Ungdomsstyrelsen påpekade i sitt remissyttrande på förslaget (2012) att prioriteringen av målgrupper, däribland gruppen med funktionsnedsättning, inte bara borde gälla för folkbiblioteken utan även för den regionala biblioteksverksamheten (länsbiblioteken) i dess nya strategiska och kunskapsstödjande roll.

I Handisams uppföljning av hur kommuner arbetar med tillgänglighet, *Hur är läget i kommunerna?* (2012b), är det dock just biblioteken som är mest tillgängliga av de sex kategorier⁴ av kommunala kultur- och idrottsanläggningar som Handisam ställde frågor till kommunerna om. Av kommunerna angav 95 procent att biblioteken helt eller i stor utsträckning var fysiskt tillgängliga.

Teaterns positiva påverkan

Att syssla med kultur på sin fritid kan även fungera som en del i rehabiliteringen. Det finns flera exempel på framgångsrika verksamheter där unga med funktionsnedsättning spelar teater, till exempel Moomsteatern, Glada Hudik-teatern och Freja Musikteater. Den sistnämnda verksamheten beskrivs i kapitel 8 om goda exempel. Hur deltagande i teater påverkar identitet och utveckling bland unga med funktionsnedsättning har bland andra Sauer och Ineland studerat (Sauer 2004, Ineland 2007). De beskriver i sina studier hur personer med utvecklingsstörning på teatern kan skapa nya identiteter där fokus inte förläggs till själva utvecklingsstörningen utan till rollen som skådespelare, musiker eller dekortillverkare. Sauer ser i sin studie även hur de

personer som varit med i teatern har växt på det personliga planet och börjat ställa krav på ökade rättigheter och inflytande.

Kultur i skolan

Detta kapitel beskriver främst aktiviteter på fritiden. I sammanhanget kan dock nämnas regeringens satsning Skapande skola som från och med 2011 riktar sig till hela grundskolan. Satsningen syftar till att utifrån skolans läroplan öka samverkan mellan skolan och det professionella kulturlivet och stimulera elevernas eget skapande. Detta har bland annat resulterat i att 56 procent av skolhuvudmännen sökt Skapande skola-bidrag för insatser riktade till särskoleklasser. Myndigheten för kulturanalys har initierat en forskningsbaserad utvärdering av Skapande skola. Uppdraget kommer att slutredovisas under 2013.

Idrott och motion

Idrott och fysisk aktivitet kan betyda mycket såväl för en god hälsa som för social delaktighet. Att börja idrotta som ung ökar chanserna för att etablera motionsvanor som består i vuxen ålder och som i sin tur minskar hälsorisker senare i livet. För unga med funktionsnedsättning kan motion på fritiden även spela en viktig roll för rehabilitering.

Motion och idrott mindre vanligt bland unga med funktionsnedsättning

Unga med funktionsnedsättning idrottar/motionerar enligt Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 i mindre utsträckning än unga utan funktionsnedsättning.⁵ Detta gäller såväl idrottande i en klubb eller förening som oorganiserat idrottande utanför en förening. Ungefär en fjärdedel,

26 procent, av unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år föreningsidrottar *minst varje vecka*, jämfört med 38 procent bland dem utan funktionsnedsättning (figur 6.3). Det är betydligt vanligare att idrotta utanför en förening eller klubb, 58 respektive 69 procent gör det bland unga med respektive utan funktionsnedsättning. Slår vi ihop andelen som minst varje vecka motionerar/idrottar i någon form, antingen i eller utanför en förening, skiljer det 11 procentenheter mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning, 68 jämfört med 79 procent.

Ser vi till dem som *aldrig* idrottar eller motionerar på fritiden är mönstret detsamma, en större andel unga med funktionsnedsättning än övriga svarar att de aldrig idrottar. Det är nästan en tre gånger så stor andel bland unga med funktionsnedsättning som svarar att de aldrig idrottar på fritiden jämfört med unga utan funktionsnedsättning, 15 procent jämfört med 5,8 procent.

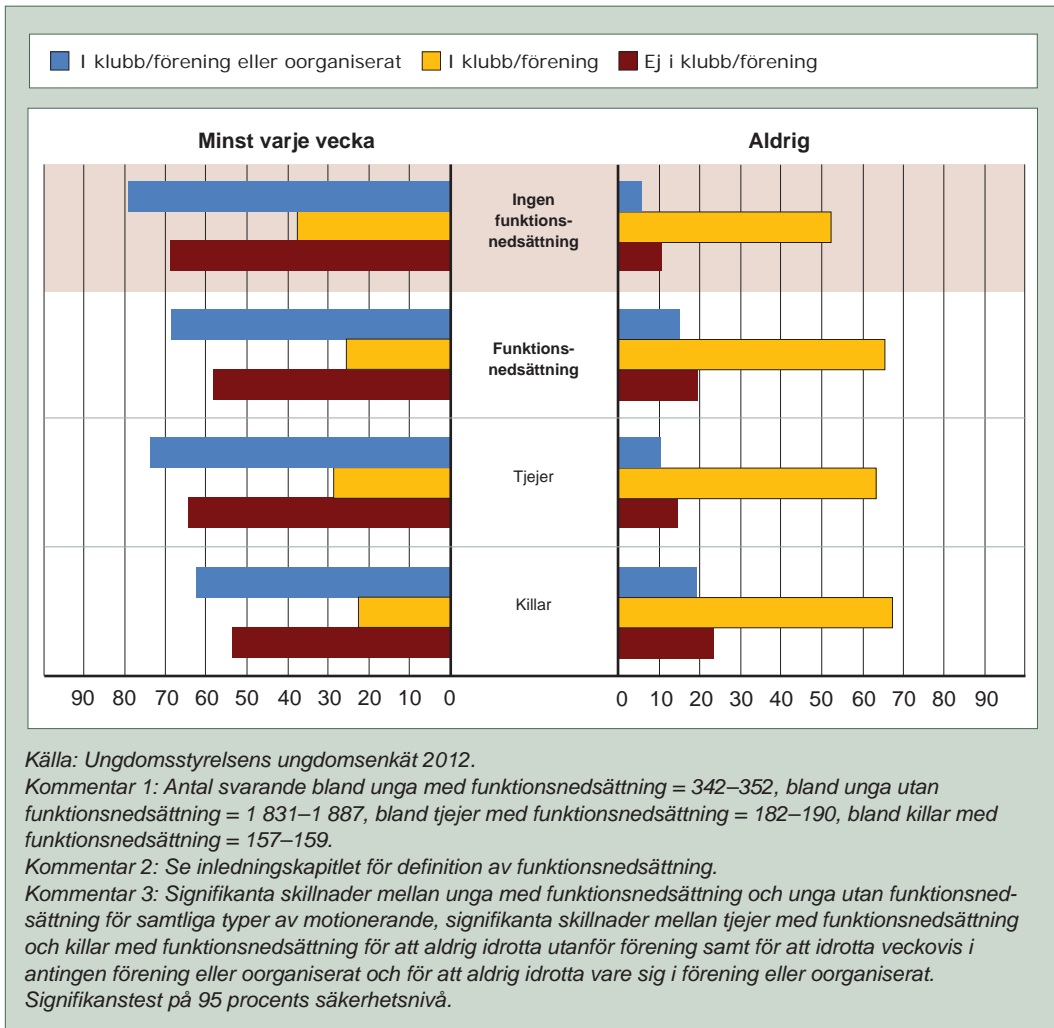
Tendens att tjejer motionerar i högre grad

Enligt ungdomsenkäten är tendensen att funktionsnedsatta tjejer idrottar i större utsträckning än funktionsnedsatta killar (figur 6.3). Det finns ingen signifikant skillnad när vi jämför andelen killar och andelen tjejer som idrottar minst en gång i veckan i en klubb eller förening eller om man idrottar oorganiserat, utanför en förening. Men ser vi till dem som veckovis motionerar eller idrottar *antingen* i en förening eller i oorganiserad form är det en signifikant större andel tjejer som har gjort det jämfört med andelen killar, 74 respektive 62 procent. Skillnaderna mellan könen kvarstår även när vi studerar andelen som svarat att de *aldrig* motionerar på sin fritid. Nästan en av fem killar med funktionsnedsättning idrottar aldrig, vare sig i förening eller oor-

Yngre är i högre grad aktiva föreningsidrottare

ganiserat. Motsvarande andel bland tjejer med funktionsnedsättning är en av tio. Förhållandena är de motsatta bland unga utan funktionsnedsättning, där killar idrottar i större utsträckning än tjejer.

Jämför vi åldersgruppen 16–19-åringar med 20–25-åringar bland unga med funktionsnedsättning kan vi konstatera att den yngre gruppen i större utsträckning idrottar i en klubb eller förening. En tredjedel av 16–19-åringarna är aktiva

Figur 6.3 Idrotts- och motionsaktiviteter: Hur ofta idrottar eller motionerar du på din fritid? 16–25 år, 2012. Procent.

jämfört med en femtedel av 20–25-åringarna. I det oorganiserade idrottandet är det dock ingen skillnad mellan åldersgrupperna. Det är heller ingen signifikant skillnad mellan grupperna i andelen som aldrig idrottar, vare sig i de olika formerna eller sett till de som aldrig gör någon av aktiviteterna.

Liknande tendenser i ULF

Bilden av att unga med funktionsnedsättning i mindre utsträckning är aktiva än de utan funktionsnedsättning förstärks av svaren i Ungdomsstyrelsens bearbetning av *Undersökningen av levnadsförhållanden* de sammanslagna åren 2008–2011. Andelen funktionsnedsatta som svarat att de motionerar sammanhängande i lägst 30 minuter minst en gång varje vecka i ULF, 67,8 procent, ligger mycket nära motsvarande andel i ungdomsenkäten, 68,5 procent. Andelen som motionerar minst en gång i veckan i gruppen utan funktionsnedsättning är i ULF 80,5 procent. Andelen som svarat att de praktiskt taget aldrig motionerar är 17,6 procent bland unga med funktionsnedsättning och 8,7 procent bland övriga. Det finns inga signifikanta skillnader i motionerande i gruppen med funktionsnedsättning mellan de som inte upplever ett funktionshinder och de som upplever ett funktionshinder.

Jämför vi motionerande mellan åldersgrupper bland unga med funktionsnedsättning i ULF finns det inte några statistiskt säkerställda skillnader mellan åldersgrupperna 16–22 år och 23–29 år.

Olika resultat för tjejer och killars motionerande

I ungdomsenkäten såg vi en tendens att tjejer med funktionsnedsättning motionerar/idrottar i högre grad än killar i motsvarande grupp. I ULF ser vi liknande tendenser, men skillnaderna mellan könen är inte statistiskt signifikanta. Resultaten att kvinnor med funktionsnedsättning idrottar och motionerar i lika hög grad som män med funktionsnedsättning skiljer sig från andra studier, där det snarare lyfts fram hur tjejer med funktionsnedsättning idrottar i mindre utsträckning än killar (se Wickman 2007, Blomdahl och Elofsson 2011).

Resultaten från ungdomsenkäten och ULF visar dock likheter med resultatet i Socialdepartementets bearbetning av ULF de sammanslagna åren 2008–2009 i gruppen 25–64 år, *Levnadsförhållanden bland personer med funktionsnedsättning mätt med ULF* (Socialdepartementet 2012). Inte heller i denna studie finns det några signifikanta skillnader mellan könen när det gäller att ha idrottat eller motionerat. Att resultatet skiljer sig åt mellan undersökningarna kan bero på de tidigare nämnda skillnaderna om hur man definierar gruppen funktionsnedsatta. I exempelvis Blomdahls och Elofssons rapport beskrivs unga i särskolan, en grupp som vi kan anta är svagt representerad i våra huvudundersökningar.

Unga med funktionsnedsättning är i lägre grad aktiva även i andra studier

Att unga med funktionsnedsättning är aktiva i lägre grad än andra unga visas i flera tidigare studier. Enligt rapporten *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning* hade 45 procent av de svarande eleverna i årskurs 6 och 9 med funktionsnedsättning motionerat ”mycket” eller ”jättemycket” under en vecka, jämfört med 55 procent av eleverna utan funktionsnedsättning. Andelen som inte hade motionerat alls var 12 procent bland unga med funktionsnedsättning, jämfört med 7 procent bland övriga (Statens folkhälsoinstitut 2011a).

Resultaten gäller även i studier som beskriver särskilda grupper av funktionsnedsatta. I rapporten *Idrott och motion bland ungdomar i särskolan* (Blomdahl & Elofsson 2011) jämförs idrottsvanor i fyra kommuner hos elever i högstadiet och gymnasiet som går i särskolan med elever som inte gör det.⁶ Studien visar att elever i särskolan i betydligt mindre utsträckning är med i en idrottsförening än övriga ungdomar. Bland elever i särskolans högstadium var 23 procent med i en idrottsförening, i gymnasiesärskolan var andelen 18 procent. Motsvarande andelar bland övriga unga var 47 procent i högstadiet och 34 procent på gymnasiet. Killar i särskolan idrottar i större utsträckning än tjejer och könsskillnaderna bland elever i särskolan är tydligare än bland andra unga. Särskoleungdomar motionerar också i betydligt mindre utsträckning än övriga ungdomar. Mätt som inaktivitet (de som inte tränar så att de blir svettiga eller andfådda två gånger i veckan eller mer) var 64 respektive 66 procent av eleverna i särskolans högstadium och gymnasium inaktiva, jämfört med 30 respektive 38 procent bland övriga. Skillnaderna kvarstår även när man tar hänsyn till social bakgrund (socioekonomiska förutsättningar och familjesituation).

Samma tendenser i vuxengruppen

Att personer med funktionsnedsättning motionerar och idrottar i mindre utsträckning än övriga befolkningen gäller inte bara i ungdomsgruppen. Flera rapporter (Statens folkhälsoinstitut 2011b, Socialdepartementet 2012) visar samma mönster i äldre grupper. I *Levnadsförhållanden bland personer med funktionsnedsättning mätt med ULF* (Socialdepartementet 2012) visas hur olika funktionsnedsättningar också påverkar graden av idrottande. I rapporten, som alltså beskriver situationen för personer som är över 25 år, framgår att personer med olika grader av rörelsehinder i betydligt mindre utsträckning än exempelvis personer med nedsatt syn och nedsatt hörsel idrottar utomhus och inomhus.

Rapporten från Statens folkhälsoinstitut (2011b) visar också att personer med funktionsnedsättning vill förändra sina vanor kring fysisk aktivitet i samma utsträckning som övriga befolkningen, 29 procent ansåg att de behöver stöd för att klara detta. Motsvarande siffra bland övriga befolkningen var 11 procent.

Varför mindre aktivitet?

Idrottsstödsutredningen har i *Föreningsfostran och tävlingsfostran* (SOU 2008:59) konstaterat att det finns yttre samhälleliga faktorer som styr ungas val att idrotta och i vilka former det sker. Att strukturella ojämlikheter i samhället återspeglas inom idrotten vittnar, enligt utredningen, om att idrottens tillgänglighet ännu inte är jämt fördelad och att föreningsidrottens mål om idrott åt alla ännu inte uppnåtts.

Det kan finnas flera orsaker till att unga med funktionsnedsättning motionerar i mindre utsträckning än övriga. Wickman (2011) beskriver till exempel hur barn med funktionsnedsättning kan ha begränsade eller till och med negativa

erfarenheter av såväl lek som fysisk aktivitet. De kan till exempel ha upplevt utanförskap i relation till andra barn och under sin skoltid exkluderats från idrottsundervisningen på grund av att undervisningen inte har kunnat anpassas eller att det inte funnits tillgång till idrottshjälpmiddel. Wickman menar att sådana negativa erfarenheter i hög grad präglar individens förutsättningar för fortsatt idrottande och frågar sig om flickor och pojkar med funktionsnedsättning bedöms och får sina önskingar respekterade på samma sätt som barn och unga utan funktionsnedsättning.

Blomdahl och Elofsson försöker i rapporten *Idrott och motion bland ungdomar i särskolan* (2011) förklara orsakerna till att ungdomar i särskolan i mindre utsträckning än övriga elever är fysiskt aktiva. Enligt rapporten handlar det inte om att särskoleelever tycker att idrott och motion är mindre viktigt än andra ungdomar. Istället handlar det om att särskoleeleverna oftare har långsammare inlärningsförmåga, sämre hälsa och fysisk status, vilket i sig kan vara en begränsning för att idrotta. Andra hinder kan vara att vissa föräldrar till särskoleelever inte orkar stimulera till fysisk aktivitet på samma sätt som andra föräldrar, beroende på att mer kraft och energi behöver läggas på att klara vardagen. Detta kan i sin tur påverkas av möjligheten till ledsagare eller personlig assistent.

En annan begränsning kan vara att eleverna inte bor på gångavstånd till sina klasskamrater och att det kan finnas problem med att ta sig till och från idrottsaktiviteten, något som unga särskoleelever har svårare än andra att klara av på egen hand. Negativa reaktioner på någon som är annorlunda kan bidra till att man inte tycker det är roligt att gå till träningen utan stannar hemma. Organiseringen av idrotten kan också spela in. Dels kanske man tränar med personer i sin

egen åldersgrupp, vilket kan vara svårt då personer med utvecklingsstörning utvecklas senare fysiskt. Dels kan det handla om att instruktioner ges på en abstrakt nivå och kan vara svåra att ta till sig.

Blomdahls och Elofssons studie avser unga i särskolan, men vikten av att ledaren instruerar på ett anpassat sätt nämns även av unga med andra funktionsnedsättningar som vi intervjuade. Så här säger Anna, 20 år med dyslexi, om ledarens betydelse:

”Om jag får en ny lärare som förklarar i ord och inte förklarar i bilder, och visar mig vad jag ska göra då faller det, då kan jag inte lära mig det. Och jag måste göra det varje dag om jag ska lära mig det.”

(Anna, 20 år)

Friluftsliv

Ett annat sätt att röra sig är att vara ute i skog och mark. Enligt *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* är unga med funktionsnedsättning i åldern 16–25 år i högre grad än övriga unga såväl mycket aktiva som inaktiva, det vill säga att de i större utsträckning är ute i naturen/fiskar/jagar både minst en gång i veckan och att de aldrig är det. Andelen unga med funktionsnedsättning som är ute i naturen varje vecka är 23 procent, jämfört med 18 procent bland övriga. Andelen som aldrig är ute i naturen är bland unga med funktionsnedsättning 27 procent och bland dem utan funktionsnedsättning 22 procent. I gruppen med funktionsnedsättning är tjejer i större utsträckning ute i naturen än killar, 29 procent av tjejerna svarar att de är ute minst varje vecka, motsvarande andel bland killarna är 18 procent.

I ULF (2008–2011) svarade knappt en av fem i gruppen unga med funktionsnedsättning att de under de senaste 12 månaderna hade varit ute i skog och mark flera gånger i veckan eller någon gång i veckan, 65 procent hade varit ute i skog och mark någon gång de senaste 12 månaderna. I ULF finns det inga signifikanta skillnader jämfört med bland unga utan funktionsnedsättning eller om man jämför unga med funktionsnedsättning som har respektive inte har ett funktionshinder. Liksom i ungdomsenkäten är dock tjejer ute i skog och mark i signifikant större utsträckning än killar (70 respektive 58 procent). I gruppen är även 23–29-åringarna i högre grad aktiva än 16–22-åringarna (72 procent respektive 59 procent).

Resultaten från studierna är alltså något motstridiga då unga med funktionsnedsättning både i störst utsträckning är aktiva och i störst utsträckning är inaktiva i ungdomsenkäten, medan det inte finns några statistiskt säkerställda skillnader mellan grupperna i ULF. Att unga med

funktionsnedsättning både är mest och minst aktiva kan bero på att det inom gruppen finns så många olika sorters funktionsnedsättningar, där vissa i gruppen har svårare att ta sig till och röra sig i skog och mark. I Handisams undersökning av kommunernas arbete med funktionshindersfrågorna (2012b) var endast en tredjedel av kommunernas friluftsanläggningar tillgängliga, vilket var sämst bland de sex kategorier som frågades om.

Studieförbund

I ULF-undersökningen fick man även svara på om man under de senaste två terminerna gått en kurs eller utbildning som anordnats av ett studieförbund. Ungefär 6 procent av unga med funktionsnedsättning svarade att de hade gjort det. Det fanns inga signifikanta skillnader jämfört med gruppen unga utan funktionsnedsättning, inte heller mellan kön eller mellan åldersgrupper inom gruppen unga med funktionsnedsättning. Enligt Statistiska centralbyrån är dock underlaget osäkert och bör tolkas med viss försiktighet.

I studieförbunden var andelen cirkeldeltagare med funktionsnedsättning drygt 8 procent under 2011 (Folkbildningsrådet 2012). Enligt Folkbildningsrådets statistik deltog under 2011 knappt 3 882 personer med funktionsnedsättning i åldern 13–24 år i studiecirkel eller annan folkbildningsverksamhet, 2 866 av dessa deltog i studiecirkel. Den största gruppen av funktionsnedsatta som deltog var den med blandade funktionshinder, därefter följde grupper med utvecklingsstörning och psykiska funktionshinder. Av samtliga 13–24-åringar som deltog i studiecirkel var 1 procent unga med funktionsnedsättning.

Enligt utredningen *Folkbildningens samhällsvärden* (SOU 2012:72) föreslås Myndigheten

för kulturanalys få till uppgift att utvärdera kulturverksamheten i studieförbunden. I ett sådant uppdrag skulle det vara önskvärt att ytterligare belysa hur gruppen unga med funktionsnedsättning deltar i studieförbundsverksamhet.

Föreningsliv

I föreningslivet kan unga, utöver att träffa kompisar, få förståelse för hur samhället fungerar samt träna på att uttrycka sina åsikter och därigenom uppleva att de kan vara med och påverka. Enligt Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 är unga med funktionsnedsättning i mindre utsträckning aktiva i föreningslivet än unga utan funktionsnedsättning så till vida att andelen som angett att de aldrig deltar i föreningsverksamhet på sin fritid är större bland unga med funktionsnedsättning, 65 procent jämfört 58 procent. Jämför vi andelarna som svarat att de deltar i föreningsverksamhet minst varje vecka eller varje månad är skillnaderna mellan grupperna inte signifikanta. Bland unga med funktionsnedsättning deltog 13 procent i en föreningsverksamhet minst varje vecka. I gruppen med funktionsnedsättning är killar i större utsträckning aktiva i föreningslivet än tjejer, en dubbelt så stor andel är aktiva minst varje vecka (16 respektive 8,8 procent). Däremot är det inga signifikanta skillnader mellan könen om vi ser till andelen som aldrig deltar i föreningsverksamhet. Det är inga signifikanta skillnader mellan den yngre gruppen och den äldre gruppen inom gruppen med funktionsnedsättning.

I *ULF* (2008–2011) fick respondenterna svara på om de var med i en förening, utöver politiskt parti, fackförening och företagsorganisation.⁷ Unga med funktionsnedsättning var med i en sådan förening i mindre utsträckning än övriga, 44 procent jämfört med 49 procent. Skillnaden mellan grupperna var särskilt stor i gruppen

16–22 år, där andelarna var 40 procent respektive 47 procent. I den äldre åldersgruppen, 23–29 år var skillnaderna inte signifikanta. Inom gruppen med funktionsnedsättning var det heller ingen signifikant skillnad mellan i vilken utsträckning tjejer och killar var medlemmar i en förening.

Unga med funktionsnedsättning var också i mindre utsträckning *aktiva* i sitt föreningsdeltagande.⁸ Bland funktionsnedsatta 16–29-åringar var 22 procent aktiva i en förening, motsvarande andel bland övriga var 28 procent. Liksom i frågan om medlemskap var skillnaden mellan grupperna större bland 16–22-åringar, 20 procent bland unga med funktionsnedsättning jämfört med 24 procent bland övriga, medan det inte finns några signifikanta skillnader i den äldre gruppen. Det var heller ingen signifikant skillnad mellan könen i gruppen med funktionsnedsättning.

Funktionshindersorganisationerna och den offentliga sektorn

Funktionsnedsattas organisering i egna föreningar har haft betydelse för framväxten av funktionshinderspolitiken i Sverige. Genom organisationerna har medlemmarna framfört krav på jämlikhet och delaktighet. De första funktionshindersorganisationerna växte fram samtidigt med de andra folkrörelserna under andra halvan av 1800-talet. Under de senaste 30 åren har många nya organisationer bildats (Lindberg & Grönvik 2011).

Organisationer för personer med funktionsnedsättning har relativt omfattande kontakter med myndigheter och representanter för offentlig sektor, bland annat spelar funktionshindersorganisationerna en viktig roll i Handisams arbete med uppföljningen av strategin av funk-

tionshinderspolitiken. Ett annat exempel är den alternativrapport om hur Sverige lever upp till konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som den svenska funktionshindersrörelsen överlämnade till regeringen 2011 (Handikappförbunden 2011).

Enligt regeringens politik för det civila samhället (prop. 2009/10:55) vill regeringen utveckla och tydliggöra relationen mellan staten och det civila samhället och ta ett helhetsgrepp om generella frågor om det civila samhället och dess villkor. I propositionen påpekas att det finns brister i kunskap om förekomsten av särbehandling och diskriminering inom det civila samhället generellt sett och att bristerna är särskilt stora för bland annat diskrimineringsgrunden funktionshinder.

Befintlig statistik över medlemskap och övrigt deltagande i föreningslivet är inte uppdelad enligt dessa diskrimineringsgrunder och kan därför inte indikera om personer avstår från engagemang det civila samhällets organisationer, eller i organisationer inom några särskilda verksamhetsområden, på grund av att de befäras att de kommer att särbehandlas eller diskrimineras. Läs mer om funktionshindersrörelsens förhållande till staten i kapitel 5 om inflytande.

Ungdomsorganisationer som företräder funktionsnedsatta

Parallellt med handikapporganisationerna har också organisationer som företräder unga med funktionsnedsättning vuxit fram. Även ungdomsorganisationerna spelar en roll i förhållande till den offentliga sektorn. Bland annat ingår NUFT, ett nätverk bestående av ungefär tio ungdomsorganisationer som företräder unga med olika funktionsnedsättningar, i Handisams utvecklingsråd. NUFT ingår även i den grupp av aktörer som Ungdomsstyrelsen har samrått med i arbetet med denna rapport.

Bland ungdomsorganisationerna finns det ingen motsvarighet till sammanslutningen Handikappförbunden (HSO), som består av 39 funktionshindersförbund. Därför är det svårt att få en övergripande bild av ungas organisering i dessa organisationer. Det är till exempel inte möjligt att ge en samlad bild av hur många ungdomar som är medlemmar i de olika ungdomsförbunden, men de ungdomsförbund som ingår i projektet En stärkt röst har sammanlagt cirka 12 700 medlemmar. Projektet beskrivs mer i kapitel 5 om inflytande.

Staten stöder ungas organisering i form av bland annat organisationsbidrag som fördelas av Ungdomsstyrelsen. För att kunna söka bidrag måste organisationerna uppfylla vissa krav. Barn- och ungdomsorganisationer som företräder personer med funktionsnedsättning har ofta en betydligt mindre medlemsbas än andra organisationer, vilket lett till att dessa organisationer har särregler med lägre krav på medlemsantal och antal län med medlemsföreningar (www.

ungdomsstyrelsen.se).

Paraplyföreningen för Sveriges ungdomsorganisationer, LSU, har gjort en kartläggning av villkoren för ungas organisering på lokal nivå (LSU 2012). Bland annat undersöktes om även kommuner och landsting gjorde liknande undantag som staten avseende funktionshindersorganisationer i deras krav för organisationsstöd. Enligt studien gjorde endast 17 procent av kommunerna denna typ av undantag för organisationer som organiserar personer med funktionsnedsättningar. De flesta landsting gjorde inte heller några undantag i medlemskrav för organisationer som organiserar personer med funktionsnedsättningar.

Flera av de ungdomar vi intervjuade är aktiva i ungdomsorganisationer för funktionsnedsatta. De beskriver hur de i dessa organisationer har fått stöd på olika sätt och ser positivt på att de fått möjlighet att träffa andra med liknande förutsättningar som de själva.

”Nu känner jag jättemånga glutenallergiker sedan jag gick med i SCUF (Svenska celiakiungdomsförbundet), men innan kände jag ingen. Jag har varit ganska stängd kring det här och inte velat vara annorlunda, men nu de senare åren har jag varit mer öppen. Innan har man mörkat mycket och känt sig lite skamsig.”

(Pierre, 26 år)

Inez, 25 år, går på aktiviteter med Attention⁹, där det bland annat finns en diskussionsgrupp och en aktivitetsgrupp där man kan bowla, klättra och ingå i matlagningsgrupper. Hon ser dock ett visst problem med att grupperna på Attention sträcker sig över så stora åldersgrupper.

”Alltså nu är det ju så att, ungdomsgruppen, där är det åldern 15 till 30, man kanske borde dela upp att det finns en yngre och en äldre ungdomsgrupp, nu har inte jag några problem att vara med dom som är, jag vet att det finns vissa som inte kommer så mycket för jag vet att dom inte orkar vara med småbarnen ... så det skulle kunna vara bra att dom, dom skulle kunna ha kvar gruppen som den är, men även ha nån grupp där det bara är dom som är, kanske 20 och 30 eller 25 och 30 så att ... eh, dom alla dom som vill komma som inte vill vara med dom yngre kanske ändå vågar ta sig dit ... för det är ju så det mycket är: det finns ofta för barn och för äldre, NPF (neuropsykiatriska funktionsnedsättningar), men det är sällan det finns för mittemellan.”

(Inez, 25 år)

Mötesplatser och tillgänglighet

En förutsättning för en god fritid är att man har någonstans att vara för att träffa vänner eller utöva en fritidsaktivitet. För unga med funktionsnedsättning är tillgängligheten till dessa arenor i många fall av avgörande betydelse. Upplevda hinder kan bero på många saker. Dels kan det rent fysiskt vara svårt att ta sig till ett ställe, dels kan attityder hos ledare eller andra ungdomar försvåra för funktionsnedsatta att delta i fritidsverksamheterna.

Hemmet den vanligaste mötesplatsen

I statistiken från *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* framträder vissa skillnader mellan var unga med och unga utan funktionsnedsättning brukar vara när man träffar kompisar. De svarande i enkäten fick ange vilka två ställen de oftast träffar sina kompisar på. Det är både bland funktionsnedsatta och bland övriga vanligast att träffas hemma hos varandra. Därefter följer att träffas på restaurang, pub eller liknande samt på ett café.

Jämför vi grupperna träffar unga med funktionsnedsättning sina kompisar i större utsträckning på ungdomens hus, fritidsgård eller liknande, samt på platser som stämmer in på alternativet *inte på någon av ovanstående platser*. Unga utan funktionsnedsättning träffas i större utsträckning hos varandra och på restaurang, pub, bar eller liknande. Skillnaderna mellan grupperna vad gäller att träffas på café, i idrotts-hall, utomhus samt i en föreningslokal är inte statistiskt säkerställda (figur 6.4).

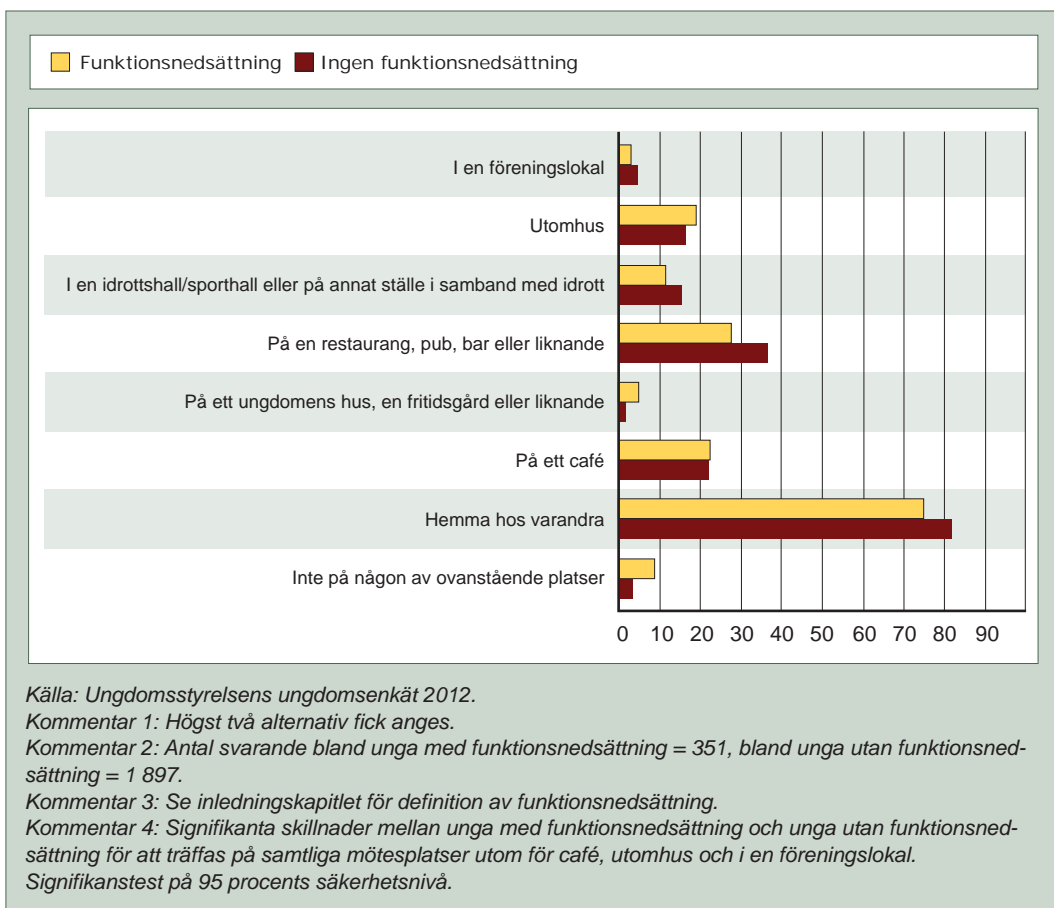
I gruppen med funktionsnedsättning är det vanligare att tjejer träffar sina kompisar på café-er än att killar gör det. Det är ungefär fyra gång-

er så stor andel bland tjejerna som svarat att de gör det (37 procent respektive 9 procent). Killar träffas istället oftare på ungdomens hus/fritidsgård eller liknande (7,0 procent jämfört med 2,4 bland tjejer) och i en idrotts-hall eller liknande i samband med idrott, där en dubbelt så stor andel killar än tjejer träffas (15 procent respektive 7,3 procent). För övriga mötesplatser är det inga statistiskt signifikanta skillnader mellan könen.

Vanligare att funktionsnedsatta går på fritidsgårdar

En annan fråga i ungdomsenkäten handlade om hur ofta de svarande gick på ungdomens hus/fritidsgård eller liknande. Liksom i figur 6.4 är det vanligare att unga med funktionsnedsättning träffas på sådana mötesplatser, 6,3 procent bland unga med funktionsnedsättning träffas där minst varje vecka jämfört med 2,4 procent bland övriga. I gruppen unga utan funktionsnedsättning går 89 procent aldrig på sådana ställen jämfört med 85 procent bland unga med funktionsnedsättning. Av naturliga skäl är det vanligare i den yngre gruppen, 16–19-åringar, att besöka fritidsgårdar och ungdomens hus. Det är också betydligt vanligare att killar än tjejer i gruppen med funktionsnedsättning besöker sådana mötesplatser, 9,8 procent bland killarna jämfört med 3,1 procent bland tjejerna besöker ungdomens hus eller fritidsgårdar varje vecka.

Keks (Kvalitet och kompetens i samverkan) är en samverkansorganisation för kommunala förvaltningar som driver öppen ungdomsverksamhet/fritidsverksamhet. Nätverket genomförde under 2012 en enkätundersökning bland 6 000 unga som besöker mötesplatser som fritidsgårdar och

Figur 6.4 Mötesplatser: När du träffar dina kompisar på fritiden, var brukar ni då oftast vara? 16–25 år, 2012. Procent.

ungdomens hus. Av de svarande hade 14 procent en funktionsnedsättning. Frågorna i enkäten handlade bland annat om bemötande och upplevelse av inflytande på mötesplatsen. Det var överlag små skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning i enkätsvar. Dock fanns det skillnader för i vilken utsträckning man blivit orättvist behandlad av andra besökare på mötesplatsen. Bland unga med

funktionsnedsättning hade exempelvis 9 procent (jämfört med 4 procent bland övriga) upplevt mobbning och 7 procent hade blivit orättvist behandlade på grund av sin funktionsnedsättning.

I *Fritid för barn och unga med funktionshinder* (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2006) ställdes frågan om det i kommunen fanns några speciella mötesplatser, till exempel ungdomscaféer, som fungerar som

träffpunkter för ungdomar med och utan funktionshinder. Av de svarande kommunerna ansåg 44 procent att de hade sådana mötesplatser. Hälften av de svarande ansåg att man inte hade några mötesplatser där unga med och unga utan funktionshinder kunde träffas. I flera svar framhölls att kommunens lokaler var öppna för alla och att man inte ansåg att det fanns unga som var utestängda på grund av sitt funktionshinder.

Kontakter på nätet

För personer som kan ha svårare att delta i vissa fritidsverksamheter kan internet vara ett särskilt viktigt sätt att träffa andra och utbyta erfarenheter. På nätet kan man undvika de brister i tillgänglighet som kan finnas på andra fysiska ställen. I tidigare studier från Ungdomsstyrelsen har vi bland annat visat på internets stora betydelse för andra ungdomsgrupper i minoritet, till exempel unga hbt-personer, som kan ha svårare att offline träffa andra personer som befinner sig i en liknande situation (Ungdomsstyrelsen 2009).

I ULF (2008–2011) ställdes frågan om man hade daglig kontakt med andra på nätet genom att chatta, spela on-line-spel eller liknande (exklusive e-post). Bland unga med funktionsnedsättning svarade 79 procent att de hade sådan kontakt minst varje vecka, varav 66 procent hade sådan kontakt varje dag eller flera gånger i veckan. Det var ingen signifikant skillnad jämfört med gruppen utan funktionsnedsättning i åldersgruppen 16–29 år. Det var dock signifikanta skillnader i den äldre åldersgruppen, 23–29 år, där 56 procent av unga med funktionsnedsättning hade daglig internetkontakt jämfört med 48 procent bland övriga, liksom mellan tjejer 16–29 år med funktionsnedsättning (64 procent) och tjejer utan funktionsnedsättning (58 procent). Inom gruppen med funktionsnedsättning var det en signifikant större andel bland

16–22-åringarna som hade daglig kontakt på nätet jämfört med bland 23–29-åringarna (75 procent jämfört med 56 procent). Det var även en signifikant större andel i den äldre åldersgruppen funktionsnedsatta som aldrig har internetkontakt genom att chatta, spela on-line spel eller liknande, jämfört med i den yngre gruppen.

För en del unga som vi intervjuat framstår internet som en mycket viktig källa till kontakter. Det gäller särskilt de som upplever problem med sociala kontakter i vardagslivet. Så här beskriver Inez, 25 år, internets betydelse:

”Jag har ju kompisar, men dom flesta är helt online, dom flesta bor inte ens i närheten av mig och så, men det tycker jag funkar bra, för jag har lättare att prata och vara mig själv via internet än träffas på riktigt ... Alltså när man är på nätet så, delvis kan man styra sin omgivning mer själv, man kan ju se till att det inte är en massa störande ljud eller saker som händer, inga sinnesintryck så ... man behöver inte tänka på en massa sociala regler och såna saker, man kan ta tid på sig att skriva, man kan radera om man tycker det låter konstigt eller fel, man kan helt enkelt ta mer tid på sig med det man ska göra så, så man behöver bara tänka i princip på att få fram ord för det man vill ha sagt och sen skriva ner det, alltså att, all energi kan gå till det istället för massa andra saker som är runtom ...”

(Inez, 25 år)

För Inez fungerar även nätet som en arena för att på forum chatta med andra som har liknande funktionsnedsättningar. På nätet avhandlas dock inte främst frågor om funktionsnedsättningen, man diskuterar snarare olika fritidsintressen.

Några av informanterna berättar dock att nätet även har fungerat som kanal för att få reda på mer om sin funktionsnedsättning. Genom nätet kan de få tips och svar på frågor om funktionsnedsättningen. I kapitel 4 beskriver vi mer om internets betydelse och om hur kontakter på nätet också kan innebära vissa risker.

Tillgänglighet till fritiden

En orsak till att unga med funktionsnedsättning i mindre utsträckning än andra deltar i vissa fritidsaktiviteter kan bero på tillgänglighetsbrister i omgivningen. I regeringens promemoria *Bortom fagertal – om bristande tillgänglighet som diskriminering* (Ds 2010:20) föreslås att det i diskrimineringslagen ska införas en ny bestämmelse om förbud mot diskriminering i form av bristande tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning.

I Ungdomsstyrelsens *Fokus 06* ställde Ungdomsstyrelsen frågan om fritidsutbudet verkligen var reellt för alla grupper av unga som till exempel för unga med funktionsnedsättning (Ungdomsstyrelsen 2006). I rapporten beskrivs fyra olika former av tillgänglighet: fysisk, kommunikativ, informativ och psykosocial tillgänglighet.

- Fysisk tillgänglighet: inomhus- och utomhusmiljöer måste vara tillgängliga så att man kan ta sig till dem, ta sig fram i dem och att man ska kunna vistas i miljön länge.
- Kommunikativ tillgänglighet: det ska finnas hjälpmedel som gör kommunikation mellan människor möjlig.
- Informativ tillgänglighet: alla ska kunna ta del av information om det utbud som finns oavsett funktionsnedsättning.
- Psykosocial tillgänglighet: handlar om attityder och bemötanden.

Det är viktigt att ta alla dessa former i beaktande när man diskuterar tillgänglighetsfrågor.

Handisam konstaterar i sin lägesrapport *Hur är läget?* (Handisam 2012a) att det finns bristande kunskap om den fysiska tillgängligheten till anläggningar och i vilken utsträckning verksamheter är tillgängliga. Enligt Handisam bör man kartlägga personalens kompetens att kunna anpassa verksamheten så att personer med funktionsnedsättning kan delta på lika villkor. Dessutom behöver verksamheterna utveckla metoder som främjar att fler personer med funktionsnedsättning, särskilt barn och unga, blir fysiskt aktiva.

I en annan studie från Handisam, *Hur är läget i kommunerna?* (2012b), fick landets kommuner svara på hur de arbetar för att alla ska kunna ta del av kultur- och fritidsutbudet. Drygt 160 kommuner svarade på enkäten.¹⁰ Enligt rapporten pågår det mycket arbete både för att göra generella aktiviteter tillgängliga för fler och för att erbjuda aktiviteter särskilt riktade till personer med funktionsnedsättning.

Av enkäten framkom att 54 procent av kommunerna har tydliga mål för att arbeta med kultur och fritid relaterat till personer med funktionsnedsättning. På sina förvaltningsmöten diskuterar 35 procent av kommunerna ofta möjligheterna för personer med funktionsnedsättning att kunna delta i kultur- och fritidsaktiviteter, 55 procent diskuterade frågan ibland och i 10 procent av kommunerna är frågan sällan uppe till diskussion. Det är framför allt tillgänglighet, kopplat till anläggningar, aktiviteter och arrangemang, som diskuteras.

Enligt Humanas tillgänglighetsbarometer,¹¹ som undersöker kommunernas arbete med att förbättra tillgängligheten, framgår av undersökningen från 2012 (Humana 2012) att färre än var tionde kommun alltid ställer krav på att den kulturverksamhet som kommunen finansierar

alltid ska vara möjlig för alla att delta i. Nästan hälften av de svarande uppger att de aldrig ställer krav på tillgänglighet. Fritiden handlar inte bara om att delta i specifika fritidsaktiviteter. Att kunna få tillgång till service i form av till exempel tillgängliga uteserveringar och badplatser är också viktigt. Humanas studie visar dock på att få kommuner ställer tillgänglighetskrav på sina uteserveringar och att det finns brister i tillgänglighet på en stor del av de badplatser som kommunerna är ansvariga för.

I en studie redovisas hur ungdomar med olika funktionsnedsättningar upplever tillgängligheten i olika offentliga miljöer där ungdomar gärna vistas och umgås (Fänge, Iwarsson, & Persson 2002). Undersökningen visar att unga med vissa former av funktionsnedsättning har högre "trösklar" att ta sig över för att genomföra vardagsaktiviteter än andra ungdomar. Ungdomar med sådana funktionsnedsättningar anpassar sina behov och intressen utifrån de miljöhinder som finns. För att slippa ha med sig en assistent så väljer ungdomarna ibland att gå på andra ställen där man vet att man klarar sig själv. Ungdomarna var också beredda att ta risker i trafiken för att kunna besöka attraktiva miljöer. Många miljöer som andra ungdomar gärna vistades i var enligt studien helt eller delvis omöjliga att besöka för de studerade ungdomarna.

För Amanda, 23 år, spelar ljudmiljön stor roll för om hon ska kunna gå på en fritidsgård eller inte:

"Säg om jag varit yngre och gått på fritidsgård, jag vet Fryshuset finns, men jag har aldrig varit där, och då HiSUS¹², då hade jag valt HiSUS för det är för hörselskadade och där är det såna som mig så att säga ... sen tror jag det blir så himla stökigt i ett vanligt, det vet man

hur det är att gå in på såhär dagis eller förskolan ... alltså ljudmiljön är uppe liksom ... det och det är det ju på hörselskadade barn också men det är mindre grupper och jag tror att dom på nåt sätt tänker på annat sätt, ofta är det mycket mer anpassat, mer gardiner, kuddar, tyg liksom så ljudet inte ska studsas så mycket, så anpassat gör man inte i vanlig kultur ... jag tror det är mycket det med ljudet och ljudmiljön som gör det."

(Amanda, 23 år)

Förbättring av tillgängligheten

I Statens folkhälsoinstituts sammanställning *Funktionsnedsättning, fysisk aktivitet och byggd miljö* (2011b) konstateras att det i den byggda miljön finns många hinder för fysisk aktivitet om man har vissa former av funktionsnedsättning. Som exempel ges bristande tillgänglighet i träningsanläggningar samt negativa attityder hos personal och allmänhet. Bristande tillgänglighet i övrig byggd miljö liksom allmän otrygghet i att vistas utomhus och transportproblem spelar också roll för möjligheten till vardagliga aktiviteter.

Statens folkhälsoinstitut nämner som åtgärder bland annat: utökad information om och i tillgängliga anläggningar; utbildning av personal; stöd från hälso- och sjukvården om nyttan av fysisk aktivitet; betydelsen av positiva attityder hos omgivningen; genomtänkta trafiklösningar som kan förbättra tillgängligheten. Bland de ungdomar vi intervjuade nämnde flera hur kollektiva färdmedel innebar svårigheter för dem att ta sig fram. Jessica, 27 år, är en av dem som upplever detta:

”Pendeltågen kanske kunde vara lite bättre. Vissa stationer är det ju liksom ett jättestort hack mellan vissa stationer. Det kan de vara även på tunnelbanan också liksom, vissa stationer till exempel T-centralen är en sån station där det är jättemycket mellanrum mellan tåget och perrongen liksom. Det funkar ju inte riktigt tycker jag, det är ju egentligen alldeles för stort mellanrum. --- Och sen så en grej som finns på vissa stationer det är så där att det lyser en sån där lampa när tåget kommer in, på spåret. Men på en station där det finns såna där lampor, då lyser dom liksom gult, ljusgult eller vitt och det liksom funkar inte riktigt. Det borde lysa tycker jag antingen rött eller mörkgult eller liksom orange. Och så tycker jag det ska vara på alla stationer. För det är väldigt bra för då vet man liksom att när tåget kommer in.”

Wickman (2011) ser förbättrad tillgänglighet som en demokratifråga och menar att varken funktionsnedsattas eller barns och ungas perspektiv idag så ofta inkluderas i planeringen av verksamheter. I stället för att från början göra en miljö eller verksamhet tillgänglig väljs alltför ofta särlösningar som blir både dyrare och otympligare än om perspektiven hade funnits med från början. Särskilda åtgärder bör vara ett komplement, inte ett förstahandsalternativ. Wickman menar också att åtgärder för ökad tillgänglighet oftast enbart ses som kostnader och inte som investeringar.

Handisam och Sveriges kommuner och landsting (SKL) har tagit fram ett elektroniskt verktyg, *E-verktyget*, för att stödja kommuner och landsting i deras tillgänglighetsarbete. Även enskilda personer kan använda det. I arbetet med *E-verktyget* har Handisam och SKL även

initierat ett nätverk för anställda och politiker i kommun och landsting/region, *Nätverket för tillgänglighetsfrågor*. Nätverket består av personer som antingen arbetar med eller är intresserade av tillgänglighetsfrågor.

Tillgänglighet till kultur

Enligt Statens kulturråds redovisning av myndighetens arbete med funktionshinderspolitiken *Kultur för alla – inget hinder* (2012) finns det brister i tillgängligheten hos många av kulturens aktörer. För kulturaktörer som får statliga bidrag via Statens kulturråd eller regionerna finns det dock en relativt god bild av hur läget ser ut och det pågår många aktiviteter för att göra kulturen tillgänglig för alla.

I rapporten *Kultur för alla – inget hinder* genomfördes en undersökning bland 301 aktörer som får bidrag av Statens kulturråd. Undersökningen fokuserade på tre aspekter som är viktiga för att tillgängliggöra kulturen: att det finns handlingsplaner för att öka tillgängligheten, enkelt avhjälpna hinder och tillgängliga webbplatser och e-tjänster. Nästan hälften av de svarande, 42 procent, har en handlingsplan och 33 procent har påbörjat ett arbete med en handlingsplan.

Av handlingsplanerna togs 40 procent fram före 2007, men nästan alla dessa planer har uppdaterats sedan dess. En fjärdedel av planerna hade reviderats 2012. För den fysiska tillgängligheten och enkelt avhjälpna hinder var det 44 procent som hade inventerat sina publika lokaler fullt ut, 43 procent hade delvis gjort det. Av dessa var det 16 procent som hade åtgärdat alla enkelt avhjälpna hinder och 50 procent som gjort det till stor del. Det framkom också i undersökningen att kulturaktörerna var osäkra på vad som menas med enkelt avhjälpna hinder. Statens kulturråd bedömer att det behövs bättre information kring detta. Ytterligare en svårighet är att många av aktörerna inte verkar i egna lokaler och därför har svårare att påverka tillgängligheten.

Av de som svarade hade 52 procent information om tillgängligheten på webbplatsen. Bara 21 procent hade information om brister i tillgängligheten. I undersökningen framgick att utbildning var en av de viktigaste faktorerna för att kunna förbättra tillgängligheten, 29 procent hade genomfört utbildning om tillgänglighet.

Tillgängligheten inom scenkonsten har tydliggjorts genom *Hallundadeklarationen* från 2008 och *Norrlandsdeklarationen* från 2010. Dessa deklARATIONER är egna initiativ från scenkonsten och uppmanar chefer och ledningar inom scenkonstområdet att ta ett ökat ansvar för att förbättra tillgängligheten till verksamhet och lokaler samt anpassa informationen till personer med funktionsnedsättning. Genom samverkan ska man möjliggöra allas rätt till scenkonsten utifrån tillgänglighet, delaktighet och inflytande (www.kulturradet.se).

Myndigheten för kulturanalys inledde under 2011 sitt arbete med att bedöma utvecklingen av bland annat tillgänglighet inom kulturområdet. I det arbetet har Myndigheten för kulturanalys upprättat ett samarbete med Handisam och Sta-

tens kulturråd (Myndigheten för kulturanalys 2012). Det finns ännu inga resultat av myndighetens arbete.

Teknik ökar tillgängligheten

Tillgängligheten kan också förbättras med nya tekniska hjälpmedel. Med teknikens hjälp kan det vara lättare att tillgodogöra sig litteratur, såsom e-böcker som kan läsas på läsplattor utan att läsaren måste bläddra sidor på traditionellt sätt. Centrum för lättläst har till uppgift att göra nyhetsinformation och litteratur tillgänglig för bland annat personer med funktionsnedsättning.

Regeringen har beslutat om att tillsätta en särskild utredare som ska se över statens insatser på området lättläst (dir. 2012:109). Syftet med översynen är att ge regeringen beslutsunderlag för eventuella reformer och prioriteringar på området. Utredaren ska bland annat kartlägga marknad och målgrupper för lättläst, identifiera och beskriva relevanta aktörer, identifiera behovet av offentligt stöd till lättläst, och föreslå hur statens insatser för lättläst ska organiseras. Uppdraget ska redovisas våren 2013.

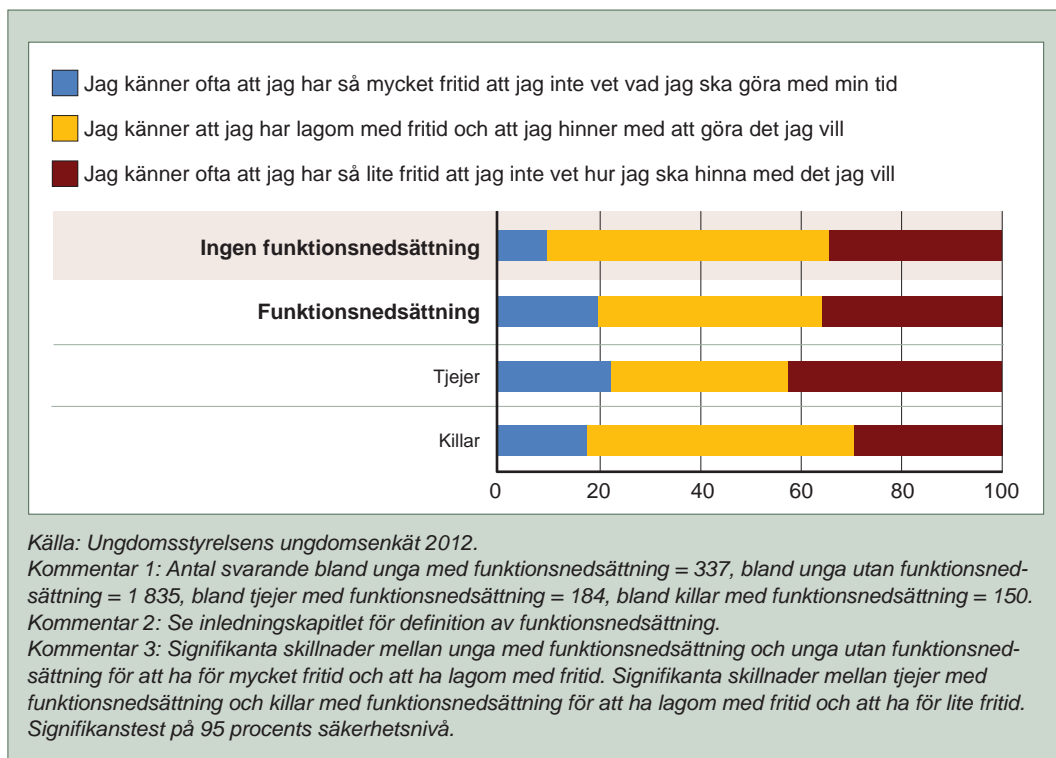
Upplevelse av fritiden

Tid till fritid

De unga fick i *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* svara på hur mycket tid de upplevde att de hade till sin fritid (figur 6.5). En dubbelt så stor andel av unga med funktionsnedsättning jämfört med övriga unga upplever att de har så mycket fritid att de inte vet vad de ska göra med den (20 procent respektive 9,5 procent). Unga utan funktionsnedsättning tycker i högre grad att de har lagom med fritid och att de hinner göra vad de vill jämfört med unga med funktionsnedsättning, 56 procent jämfört med 44

procent. Det är ingen signifikant skillnad mellan grupperna i andelen som upplever att de har så lite fritid att de inte vet hur de ska hinna med det de vill. En dryg tredjedel av unga med funktionsnedsättning upplever sin tid till fritid så.

Resultaten kan tolkas som att unga med funktionsnedsättning i större utsträckning är understimulerade på sin fritid och att utbudet att hitta lämpliga fritidsaktiviteter är mindre i gruppen. I våra intervjuer med unga såg vi dock även exempel på hur unga med funktionsnedsättning

Figur 6.5 Upplevelse av fritid: Hur mycket fritid har du? 16–25 år, 2012. Procent.

snarare upplevde att de hade för lite tid för att ha en fritid (se vidare nästa stycke om upplevda hinder). Resultatet visar dock att den största andelen unga med funktionsnedsättning upplever att de har lagom med fritid.

I gruppen med funktionsnedsättning är det betydligt vanligare att killar upplever att de har lagom med tid för sin fritid jämfört med tjejer, 53 procent av killarna har svarat så jämfört med 35 procent av tjejerna. Hela 43 procent av tjejerna med funktionsnedsättning upplever att de har så lite fritid att de inte vet hur de ska hinna med det de vill jämfört med 30 procent av killarna med funktionsnedsättning. Skillnaden i andelen som upplever att de har så mycket fritid att de inte vet vad de ska göra med den är inte signifikant mellan könen.

Jämfört med gruppen utan funktionsnedsättning ser vi främst en skillnad mellan andelen tjejer som ofta känner att de har för mycket fritid, 22 procent upplever det bland tjejer med funktionsnedsättning medan andelen bland övriga tjejer är 6 procent. Jämför vi åldersgrupper i gruppen med funktionsnedsättning är det inga signifikanta skillnader mellan hur den yngre och den äldre gruppen upplever sin fritid.

Upplevda hinder i fritiden

Upplevda hinder på fritiden kan bero på andra aspekter än bristande tillgänglighet. I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 ställdes frågan om man någon gång avstått från att besöka eller delta i någon fritidsverksamhet (till exempel fritidsgård, idrottsförening eller annan föreningsverksamhet) på grund av rädsla att bli dåligt bemött eller illa behandlad. En avsevärt större andel unga med funktionsnedsättning än utan funktionsnedsättning svarar att de har gjort det, 29 procent jämfört med 12 procent. Det

finns ingen statistiskt signifikant skillnad mellan könen eller mellan den yngre och den äldre ungdomsgruppen inom gruppen med funktionsnedsättning.

De som svarade att de någon gång avstått från en fritidsverksamhet fick också frågan om vad som varit orsaken till att de var rädda att bli dåligt bemötta eller behandlade. Bland unga med funktionsnedsättning var kategorin *annat* den absolut vanligaste anledningen, som 65 procent angav. Näst vanligast var att avstå på grund av rädsla att bli dåligt bemött på grund av sitt utseende, som 40 procent angav, 11 procent angav att man var rädd för att bli dåligt bemött på grund av utländsk bakgrund. Andelen som angav funktionsnedsättning var 7,8 procent. Resterande orsaker (religion, ålder, könsidentitet/könsuttryck, sexuell läggning och kön) angavs av mindre än 10 procent av de svarande.

Jämfört med unga utan funktionsnedsättning som svarat att de någon gång avstått på grund av rädsla att bli dåligt bemött var det bara statistiskt signifikanta skillnader för orsakerna sexuell läggning och just funktionsnedsättning. Gruppen bland unga med funktionsnedsättning som svarat att de hade avstått från att besöka eller delta i en fritidsverksamhet är för liten för att kunna göra en jämförelse mellan kön och åldersgrupper. I ungdomsenkäten angav även en signifikant större andel (3,4 procent) unga funktionsnedsatta än övriga (1,3 procent) att de hade blivit mobbade eller utfrysta i samband med idrottsutövande i en förening under det senaste halvåret.

I Ungdomsstyrelsens utredning om ungas kulturutövande *När var hur – om ungas kultur* (2011) ställdes två frågor till unga med funktionsnedsättning om eventuella svårigheter att besöka kulturaktiviteter och att själva utöva de

kulturaktiviteter de ville göra. Det var få individer som besvarade dessa frågor (89 individer), vilket begränsar vilka tolkningar som går att göra av materialet. Dock upplevde 5 procent av de som svarade att funktionsnedsättningen alltid, eller nästan alltid, gjorde det svårt att besöka kulturaktiviteter och 25 procent upplevde detta ibland. Det var 7 procent som alltid, eller nästan alltid, upplevde svårigheter att själva utöva de kulturaktiviteter de ville och 41 procent upplevde att så var fallet ibland.

I våra intervjuer med unga framkom att möjligheten till fritid kan påverkas av en mängd saker. För Anna, 20 år, har hennes dyslexi inneburit stora begränsningar av hennes fritid, då hon under skoltiden fick lägga så mycket av fritiden på extra skolarbete:

”Jag kunde inte styra över min fritid så mycket när jag gick i skolan. För då bara, sätta skolan först, liksom, prioritera det, så då kände jag att det blev ganska lite med kompisar, det sociala umgänget blev definitivt lidande ... Om man slutar skolan vid tre, så är du trött efter det, du kanske sover en timma, äter middag, sen ska du sitta och rätta den där uppsatsen på tre timmar, för dina klasskamrater kanske det tar en timme att skriva ihop nånting, men för dig tar det tre timmar.”

(Anna, 20 år)

För tillfället jobbar Anna, vilket innebär större möjlighet att ha en aktiv fritid. Hon är dock fundersam till att börja studera igen och hur det skulle påverka hennes fritidsmöjligheter framöver:

”Bara saker som att jag kan träffa mina kompisar nästan varje dag, det är så skönt. Även om man träffar kompisar i skolan blir det en helt annan kvalitet när man kan ses utanför skolan. Jag kan träna på ett helt annat sätt, jag har gått ner i vikt, jag mår så mycket bättre. Jag kan börja måla igen. Det är underbart, och det är det jag känner bara, shit, ska jag missa allt det här igen, om jag börjar plugga igen?”

(Anna, 20 år)

I våra möten med funktionsnedsatta unga beskrev de hur funktionsnedsättningarna på olika sätt begränsade deras möjligheter till fritid. För någon handlar det om att man känner sig begränsad att gå runt i staden för att man har så dåligt lokalsinne att man är rädd att gå vilse, för en annan ligger fritidsgården för rörelsehindrade på så långt avstånd och med så många byten mellan kommunala transportmedel att man får avstå från att åka. För några är avläsandet av sociala koder en svårighet och man upplever det jobbigt att vistas i miljöer med många människor, vilket såväl försvårar möjligheten att åka kommunalt till fritidsaktiviteten som att göra fritidsaktiviteter i grupp.

”Och sen om man ska träffa nya människor så bara, shit, tänk om jag kommer sitta där helt tyst, vräka ur mig något konstigt eller... i fall den är raka motsatsen till mig så är jag rädd att den ska bli skitsur på en. Ah, bli elak. Intervjuaren: Har det hänt? Ja, det har hänt.”

(Malin, 21 år)

För Simon har funktionsnedsättningen inneburit svårigheter att kontinuerligt utöva fritidsaktiviteter:

”Hörselnedsättning påverkar ju valet av fritidssysselsättning och det kanske är därför som jag inte håller på med aktiviteter regelbundet. Man vill inte åka iväg på den där fotbollsträningen för jag kan inte höra vad tränaren säger, eller jag vill inte åka iväg på den där kören för jag kan inte höra vad körledaren säger. Så det påverkar ju i högsta grad valet.”

(Simon, 15 år)

Vi kan konstatera att de hinder unga funktionsnedsatta upplever handlar om flera dimensioner. Det handlar om svårigheter att ta sig till och från en aktivitet, till exempel genom brister i kollektivtrafik, om svårigheter att passa in socialt, om tid som inte räcker till samt svårigheter att ta sig in i verksamheten på grund av bland annat brister i fysisk tillgänglighet och bemötande.

Hur kan man öka möjligheten till en bra fritid?

Genomgången av vår statistik och tidigare studier har visat hur unga med funktionsnedsättning i regel har sämre förutsättningar att delta i fritidsverksamheter än andra unga. Hur ska man då gå tillväga för att öka möjligheterna för gruppen att ta del av samhällets fritidsutbud?

Kommunens ansvar

Att skapa bra förutsättningar till fritidsaktiviteter och kulturverksamheter för unga med funktionsnedsättning kräver flera aktörers medverkan. Fritid är ingen lagstadgad verksamhet, vilket kan medföra att ansvaret för frågan blir otydligt (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2007). Kommunerna har dock, enligt socialtjänstlagen, det yttersta ansvaret att verka för att varje medborgare som av fysiska, psykiska eller andra skäl möter svårigheter i sin livsföring ska få möjlighet att delta i samhällets gemenskap och leva som andra. Kommunens ansvar omfattar många olika områden. Det kan handla om att ge bidrag till inkluderande kulturföreningar, att skapa tillgänglighet genom exempelvis kollektivtrafik och offentliga fritidslokaler samt att skapa riktade aktiviteter till gruppen med funktionsnedsättning.

Kommunala satsningar kan också innebära att kommunerna får igen mycket av sina satsningar. Ju fler fritidsverksamheter som välkomnar barn med funktionsnedsättningar, desto mindre resurser behöver kommunen avsätta för att dra igång eller ge stöd till särskilda aktiviteter för dessa barn (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2007).

Handikappförbundens samarbetsorgan (HSO) tog under 2004 initiativ till att i samverkan med Barnombudsmannen (BO) starta projektet *Alla barns rätt till kultur*. Projektet syftade till att skapa bättre förutsättningar för barn och ungdomar med funktionshinder att bli delaktiga i samhällets utbud av verksamheter.

I rapporten *Fritid för barn och unga med funktionshinder* (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2006) gjordes en inventering av vilka kultur- och fritidssatsningar som gjorts i kommuner och landsting för barn och unga med funktionshinder, bland annat avseende inkluderande verksamheter och vilka samverkanspartner som kommunerna har för att driva fritidsfrågor för barn med funktionshinder. Projektet syftade till att lyfta framgångsfaktorer och positiva exempel på inkluderande verksamheter samt att sprida dessa exempel.¹³

Inkludering ...

Fritidsverksamhet till unga med funktionsnedsättning kan antingen ske genom att de deltar tillsammans med andra unga i inkluderande verksamheter eller genom riktade och anpassade aktiviteter till gruppen.

Enligt *Fritid för barn och unga med funktionshinder* (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2006) kände 68 procent av kommunerna till någon eller några organiserade kultur- och fritidsverksamheter där barn och ungdomar med funktionshinder deltar tillsammans med barn och ungdomar utan funktionshinder. Glesbygdskommunerna kände

i mindre utsträckning till detta.¹⁴ Bland de cirka hundra exempel som lyftes fram som inkluderande verksamheter var fritidsgårdsverksamhet vanligast, därefter ridning och kultur/musik/drama/bibliotek. Det var främst verksamheter på fritidsgårdar samt olika idrotter som kommunerna gav som exempel.

Hälften av de svarande kommunerna angav att de gjorde särskilda ansträngningar för att inkludera barn och unga med funktionshinder i fritidsutbudet. Detta var minst vanligt i mindre kommuner. Att inte göra satsningar behöver naturligtvis inte betyda att barnen i dessa kommuner inte har en bra fritid. Det finns kanske annat i näringslivet som kan kompensera och ersätta ett organiserat fritidsutbud.

Hälften av kommunerna angav också att det inte fanns några särskilda mötesplatser där unga med och unga utan funktionshinder kunde träffas. Av dessa svar angav flera att deras aktivitetshus var öppna för alla och inte utestängde några unga på grund av funktionshinder. Ett liknande resonemang om att verksamheterna är öppna för alla förde även flera museer i en studie från Statens kulturråd (2010). Studien visade att drygt hälften av museerna inte hade någon särskild verksamhet för barn och unga med funktionsnedsättning. De centrala och regionala museerna hade kommit längst med att tillgängliggöra sin verksamhet för barn och unga med behov av särskilt stöd.

Genom utvecklingssatsningen till barn- och ungdomsidrott, *Handslaget*, stöttade staten under 2004–2007 bland annat projekt som riktade sig till barn och unga med funktionsnedsättning. Enligt utvärderingen av satsningen kan en inkludering i den ordinarie verksamheten stöta på praktiska hinder som brist på utbildade ledare, brist på medel att skaffa sig anpassad utrustning, svårigheter att rekrytera nya ledare samt

problem att anpassa de idrottsanläggningar man använder (Reyes 2008). Det finns utmaningar i samarbetet mellan idrotten och berörda kommunala förvaltningar kring ett idrottsligt projekt. Olika perspektiv och värdesystem kan bidra till att samverkan blir lidande. Enligt utvärderingen krävs mer än ett gemensamt intresse att stödja målgruppen. I vissa fall kan det behövas skriftliga avtal med klara ansvarsuppdelningar, större upptagningsområden och blandade grupper.

... eller sÄrlösning?

Enligt Handisams studie *Hur är läget i kommunerna?* (2012b) svarade hälften av de tillfrågade kommunerna att de i första hand arbetar för att alla verksamheter ska vara inkluderande och att de kompletterar med särskilt anpassade verksamheter. En tredjedel arbetar i lika stor utsträckning med inkluderande som anpassade verksamheter. Endast en tiondel arbetar med särskilt anpassade verksamheter som huvudsaklig strategi.

Enligt Blomdahl och Elofssons studie om unga i särskolan (2011) tränade och tävlade mindre än 10 procent av alla ungdomar med en utvecklingsstörning i en idrottsförening tillsammans med ungdomar som inte har en utvecklingsstörning. Detta menar författarna stämmer dåligt överens med vissa av de studerade kommunernas huvudstrategier för fysisk aktivitet att ungdomar med utvecklingsstörning ska träna och tävla tillsammans med andra ungdomar. Bland orsakerna till detta nämner författarna träningens upplägg med regelsystem, metodik och pedagogik som försvårar för utvecklingsstörda ungdomar att delta på samma sätt som andra. I studien förekom det också vissa intervjuer där föräldrar inte ville utsätta sina barn för de utmaningar som en inkludering i en idrottsnivå innebär.

Svenska Handikappidrottsförbundet (SHIF) och Sveriges Paralympiska Kommitté (SPK) är det idrottsförbund som har ett särskilt ansvar för att organisera idrott och motionsaktiviteter för barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning. Deras verksamhet delas inte in utifrån åldrar, såsom barn- och ungdomsidrott, utan efter funktionsnedsättningen. En orsak kan vara att det i barnets närområde kan vara för få personer med liknande funktionsnedsättningar. Barn och unga riskerar därför att bli osynliggjorda eftersom de ofta tävlar och tränar med vuxna. Å andra sidan finns det en risk att enskilda idrottare med funktionsnedsättning blir osynliggjorda i specialförbundens verksamhet eftersom de är få och har små möjligheter att påverka.

I en rapport om fritidsutbudet i Malmö anser de unga malmöbor med funktionsnedsättning som intervjuats att kommunen erbjuder bra aktiviteter anpassade för personer med funktionsnedsättning, men efterfrågar större tillgänglighet i det "vanliga utbudet". För att ha möjlighet att delta på samma arena som unga utan funktionsnedsättning krävs kunskap hos kommunen och i föreningarna. De intervjuade ungdomarna är inte heller ense om det är bättre med inkludering eller inte. Medan vissa uttrycker att de känner sig trygga av att vara en del av ett sammanhang där de inte känner att funktionsnedsättning är ett problem, utan snarare en gemensam nämnare, menar andra att de inte tänker så mycket på att de har en funktionsnedsättning utan de har alltid varit med andra ungdomar på fritiden (Malmö fritidsförvaltning 2011). Det är alltså viktigt att kunna erbjuda båda möjligheterna för unga med funktionsnedsättning. I våra intervjuer med unga såg vi liknande mönster. För Malin, 21 år, innebär umgänget med andra som har en funktionsnedsättning att hon kan slappna av mer:

"Men det blir på något sätt så att när man fått en diagnos och går med i Attention, när man lär sig mer om sin funktionsnedsättning, man drar sig liksom till de människor som är lite, inte udda, men som har typ ADHD eller någonting. Man drar sig till de människor som man är mer lik eller vad man säger. Intervjuaren: Du trivs bättre med? Ja, det gör jag, man kan slappna av mer, vara sig själv, man slipper anstränga sig för att verka normal typ."

(Malin, 21 år)

Malin anser dock att det är bra med både inkludering och särlösning:

"Jag tycker det är skitbra att träffa andra med diagnos, det är det ju men fast till en ... hälften av den andra tiden eller lite mindre ... 40 procent av den tiden kanske ska man träffa andra som är normala också. För det är också bra. För dom kan ju se saker på ett annat sätt också ... för andra människor kanske har problem att till exempel komma i tid också och då kanske den människan kommer i tid och ger tips. Och den med ADHD kanske ger tips att 'ja men använd en tidsstock'... man behöver träffa olika människor. Men sen så tror jag man får avgöra själv också, vilka man trivs bäst med."

(Malin, 21 år)

Hugo, 29 år, menar också att det kan vara lättare att slappna av om han möter andra med funktionsnedsättning. I mötet med andra utan funktionsnedsättning kan han behöva "representera" sin funktionsnedsättning:

”Risken finns också ofta när jag träffar människor som jag inte känner så jätteväl, som inte har en funktionsnedsättning, då blir jag ofta den, representanten för gruppen funktionsnedsatta, på så sätt att jag blir ofta, inte att jag får den stämpeln, men jag blir ofta en representant för gruppen och det kan jag väl tycka är lite tröttsamt, att man hela tiden måste prata om den typen av frågor, när jag egentligen vill prata om andra frågor. Det är tudelat det där att folk kommer fram som man inte känner och vill höra sig för hur det är att inte se. Visserligen är det väl bra att folk är intresserade av frågan men å andra sidan kan man bli ganska trött på det ibland också.”

(Hugo, 29 år)

Samverkan och uppföljning

I Handisams undersökning (2012b) är det tydligt att samverkan är en viktig del i kommunernas arbete med att förbättra utbudet av fritidsverksamhet för unga med funktionsnedsättning. Av undersökningen framgick att 93 procent av kommunerna samverkade med idrottsföreningar, 88 procent med studieförbund och 85 procent med funktionshindersorganisationer.

Ett annat sätt att bredda utbudet för målgruppen är att samverka med andra kommuner. Behovet av kultur- och fritidsaktiviteter för målgruppen tas ofta fram av kommunerna i samråd med funktionshindersrörelsen. Men det finns också kommuner som tar med perspektivet i sina generella medborgarundersökningar.

I undersökningen till *Fritid för barn och unga med funktionshinder* (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2006) besvarade inte ens hälften av kommunerna frågan om vilka samverkanspartner som var aktuella i arbetet med kultur- och fritidsfrågor för

barn och unga med funktionshinder. Bland de som svarade var det främst föreningar, handikappföreningar och Barn- och ungdomshabiliteringen (BUH) som nämndes som samverkanspartner. Rapportförfattarna betonade barn- och ungdomshabiliteringens betydelse som aktör, det var dock endast 28 procent av samtliga kommuner som angav samverkan med barn- och ungdomshabiliteringen.

Rapporten visade också att så gott som inga kommuner har några utarbetade rutiner för att följa upp och utvärdera hur satsningarna har gynnat de unga och ökat deras deltagande i fritidsverksamheter. Det finns inte heller någon samlad kunskap om vilka unga som verkligen deltar i verksamheter på fritidsgårdar, i ungdomens hus och i olika kultur- och idrottsaktiviteter.

Ett sätt för kommunerna att få kunskap om hur unga med funktionsnedsättning ser på sin möjlighet till en bra fritid och sin levnadssituation i allmänhet är Ungdomsstyrelsens enkätundersökning *Lupp, lokal uppföljning av ungdomspolitik*. Undersökningen har hittills använts av omkring hälften av landets kommuner. Från och med 2012 finns en fråga om funktionsnedsättning med i enkäten.

Sämre förutsättningar i mindre kommuner

Rapporten *Fritid för barn och unga med funktionshinder* (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2006) pekar alltså på att förutsättningarna för unga med funktionsnedsättning att delta i fritidsverksamheter verkar vara sämre i mindre kommuner och lyfter frågan att man särskilt bör uppmärksamma hur barn och unga med funktionsnedsättning har det där. Inom ramen för detta uppdrag har vi inte haft någon möjlighet att studera levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning uti-

från boendeort. I Ungdomsstyrelsens *Fokus 06* (Ungdomsstyrelsen 2006) framkom att unga på småorter i större utsträckning än andra unga saknade mötesplatser och idrottsanläggningar. Det vore därför önskvärt att framöver studera hur unga med funktionsnedsättning som bor i mindre kommuner upplever sina levnadsvillkor generellt och möjligheten till fritidsaktiviteter i synnerhet.

Initiativ i föreningslivet för att öka ungas aktivitet

Idrottsrörelsen har tagit initiativ för att öka tillgängligheten och delaktigheten bland unga med funktionsnedsättning genom till exempel riktade åtgärder och öronmärkta projektanslag.

I idrottsrörelsens eget idéprogram, *Idrotten vill*, betonas ambitionen att göra den föreningsdrivna idrottsverksamheten tillgänglig för alla och att unga med funktionsnedsättning inte får glömmas bort vid fördelningen av resurser. Vidare att ledarutbildningar och kursmaterial ska omfatta villkor och förutsättningar för utövare med särskilda behov (Riksidrottsförbundet 2009). Om man inom idrotten ska uppfylla ett barnrättsperspektiv i barnkonventionens mening handlar det enligt Wickman (2011) främst om att samhället och idrottsrörelsen kan lokalisera de sociala sammanhang och fysiska miljöer som exkluderar unga med funktionsnedsättning. Om avsikten är att skapa aktiviteter som ska passa unga med funktionsnedsättning måste detta innefatta alla som påverkar den miljö där aktiviteten äger rum, till exempel tränare, ledare, föräldrar, kamrater, administratörer, sjukgymnaster, fritidskonsulenter, lokalansvariga och kommunrepresentanter. På så sätt kan ett tillåtande förhållningssätt, ett välkomnande bemötande och en lämplig miljö skapas.

Vissa lokala handikappidrottsföreningar arrangerar prova på-dagar, där barn och unga med funktionsnedsättning kan få prova på olika idrotter. Enligt Wickman saknas det vetenskapliga utvärderingar av i vilken utsträckning sådana tillfällen ökar idrottandet bland unga med funktionsnedsättning. Svårigheten att komma i kontakt med de unga som inte aktivt själva söker upp idrotten på olika sätt kan enligt Wickman innebära att skolans idrottsverksamhet i högre grad är avgörande för möjligheten att komma i kontakt med och börja idrotta för unga med funktionsnedsättning jämfört med för andra ungdomar.

Kommunala och statliga initiativ

Sveriges Kommuner och Landstings styrelse har även beslutat att förbundet ska verka för att tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning görs till en inarbetad rutin i de årliga överläggningarna inom ramen för samverkansmodellen mellan Statens kulturråd och landstinget i respektive region.

Det statliga stödet till idrotten har som målsättning att ge alla möjlighet att motionera och idrotta för att främja en god folkhälsa. Statsbidraget utgår bland annat som organisationsbidrag till svenska handikappidrottsförbundet och dövidrottsförbundet. Stöd ges även inom ramen för det statliga lokala aktivitetsstödet för barn- och ungdomsverksamhet och av medel från den särskilda satsningen *Idrottslyftet*. Genom Sveriges Kommuner och Landsting vill man verka för att de offentliga bidragssystemen till idrottsverksamheter utvecklas så att grupper som idag står utanför föreningsidrott och annan offentligt subventionerad idrott kommer i åtnjutande av stödet (Socialdepartementet 2011).

Centrum för idrottsforskning (CIF) ska under 2012 genomföra en fördjupad analys av vad som kännetecknar en bra föreningsdriven idrottsverksamhet som får barn och ungdomar att vilja fortsätta idrotta. De ska peka på goda exempel samt belysa metoder och arbetssätt inom olika idrotter där barns och ungdomars bästa tillgodoses samt göra en studie av hur olika idrottsmiljöer påverkar barns och ungdomars fysiska och psykiska utveckling. I studien ska barn och ungdomar med funktionsnedsättningar särskilt uppmärksammas.

Framgångsfaktorer

Handikappförbundens samarbetsorgan och Barnombudsmannen gav 2007 ut skriften *Mer än bara lite kul* som byggde på resultaten från enkätstudien i *Fritid för barn och unga med funktionshinder* (Handikappförbundens samarbetsorgan & Barnombudsmannen 2006, 2007). I skriften beskrivs framgångsfaktorer bland kommuner, landsting och frivilligorganisationer för att få barn och ungdomar med funktionsnedsättning att vilja och våga börja med en aktivitet utanför hemmet på sin fritid. Bland faktorerna märks:

- samverkan mellan olika aktörer
- personlig kontakt i samband med introduktion
- barnets eget val av aktivitet
- låta barnet prova på i små steg
- personligt stöd till barnet i aktiviteten
- stöd till föreningar och ledare
- kompetensutveckling av ledare och andra vuxna som möter barnen
- kartläggning och uppföljning av insatser.

Samverkan kan ske på en rad olika nivåer och med olika aktörer inom kommunen, mellan kommuner samt på länsnivå. De aktörer som enligt skriften alltid bör ingå i en sådan samverkan är: kultur- och fritidsförvaltningen eller motsvarande; barn- och ungdomshabiliteringen; kulturskolan; ledsagarservice/färdtjänst/assistenter eller andra nödvändiga stödfunktioner; skolan; föreningar.

Tidsaspekten, att ge samverkan tid för att åstadkomma tillgängliga fritidsverksamheter, lyfts också i skriften som en viktig faktor för att lyckas.

Den viktigaste faktorn för att lösa frågan om ett tillgängligt kultur- och fritidsutbud är enligt skriften att ha ett *helhetsperspektiv* och reflektera över samtliga delar som ingår helheten. Gemensamt för de kommuner som lyckats med detta är en utvecklad samverkan mellan de olika aktörer som har betydelse för att skapa ett rikt fritidsutbud. Var och en av dessa aktörer har ett tydligt uttalat eget ansvar i samverkansgruppen.

I *Mer än bara lite kul* menar rapportförfattarna att de föreningar som satsar på att ta emot unga med funktionsnedsättning dessutom får mycket tillbaka i form av ny och värdefull kunskap genom möten med deltagare som ställer andra krav på den egna verksamheten, ökat medlemsantal och gott rykte. I kapitel 8 ges exempel på verksamheter som arbetar för att förbättra fritiden för unga med funktionsnedsättning.

Ledarens roll

I Handikappförbundens samarbetsorgans och Barnombudsmannens rapport poängterades ledarens viktiga roll. I *Idrotten vill* (Riksidrottsförbundet 2009) betonas att de som leder barnidrott utöver sin specialidrottskompetens även ska ha grundläggande kunskap om hur barn utvecklas fysiskt, psykiskt och socialt. I Sverige erbjuds ledare i handikappidrott att gå SISU:s grundutbildning för idrottsledare, *Plattformen*. SHIF/SPK erbjuder därefter en fördjupad grenspecifik utbildning till ledare inom handikappidrott. De ger även kurser i vad det innebär att leva med en funktionsnedsättning och att vara fysiskt aktiv. Det är dock viktigt att betona att de allra flesta av landets ungdomsledare gör detta ideellt på sin fritid och kan ha svårt att hinna med att gå på olika utbildningar, utöver själva verksamheten. Pierre, som bland annat är glutenintolerant, har positiva erfarenheter av ledarna för sin fritidsaktivitet:

”Det har funkad bra tycker jag, mina tränare har alltid varit måna om att jag skulle få rätt mat och när vi käkade på McDonald's så har ju dom (tränarna) alltid gått före kön och sagt till om glutenfri kost, för det tar ju längre tid att göra för det är ju fryst, så att dom kunde börja med det glutenfria så att jag fick kaka med dem andra och dom har alltid sett till att det funnits mat, så det har ju inte varit några som helst problem.”

(Pierre, 26 år)

Uthyrning av dyra hjälpmedel

I Sverige räknas inte idrottshjälpmedel som handikapphjälpmedel och får därför inget statligt stöd. För en ung person med rörelsehinder kan det innebära höga materialkostnader som begränsar möjligheten att bli idrottsaktiv. Vissa handikappidrottsföreningar har löst materialkostnaderna genom att ansöka om fondmedel och därefter köpa in idrottshjälpmedel som de aktiva får låna. I vissa kommuner har man startat uthyrningsverksamhet av fritidshjälpmedel som innebär att enskilda individer eller en skola kan hyra utrustning i samband med exempelvis friluftsdagar. Tillgången till idrottshjälpmedel kan i många fall vara avgörande för den unges delaktighet i idrott eller motion i skolan och på fritiden.

På Hjälpmedelsinstitutets webbplats (www.hi.se) kan man på Hjälpmedelstorget få information om möjligheterna att hyra eller låna hjälpmedel för att kunna utöva fritidsaktiviteter.

Hi Hjälpmiddelsinstitutet + Hjälpmedelstorget

Hjälpmedelstorget | Aktiv fritid | Assistanshundar | Kognition | Lekplatsen | Smarta ting

Aktiv fritid

- Aktiviteter
- Fråga Gunilla
- Förskrivning och rådgivning
- Kontakta oss
- Månadens hjälpmedel
- Sök redskap och hjälpmedel

Hjälpmedelstorget / Aktiv fritid / Några hjälpmedel på Hjultorget 2012

Några hjälpmedel på Hjultorget 2012

Här är några av alla de hjälpmedel som man kunde se och testa på Hjultorget 2012. Hjultorget är en mässa för alla som har någon form av nedsatt rörelseförmåga och för professionella inom området. Samtidigt med Hjultorget hölls Nordiskt sättsymposium.

Gångstöd

Två olika sorters gångstöd som mellanlag mellan krycka och rullator. Tännta för dem som har någon form av gångproblem. De här två heter Hålskryckan och Rullertata.

Avslutning

I det här kapitlet har vi visat att unga med funktionsnedsättning på många sätt deltar i fritidsaktiviteter i mindre utsträckning än övriga unga. Att ha en meningsfull och aktiv fritid är viktigt för unga på många sätt. Fritiden kan bland annat ge förbättrad hälsa, större social gemenskap och en möjlighet av att vara med och påverka.

Kommunerna spelar en särskilt viktig roll för att sörja för att fritidsaktiviteter är tillgängliga för alla, även för unga med funktionsnedsättning. Flera undersökningar pekar dock på brister i kommunernas arbete för att förbättra situationen för unga med funktionsnedsättning. Det saknas ofta tillräcklig kunskap, tydliga mål och uppföljningar i arbetet och många verksamheter är fortfarande inte tillgängliga i den utsträckning man skulle önska.

För unga med funktionsnedsättning kan det vara särskilt viktigt att få tillgång till bra fritidsmöjligheter. Fritiden kan innebära en möjlighet att minska ett utanförskap som man kan uppleva i skolan eller på arbetsplatsen. De unga med funktionsnedsättning som vi har intervjuat beskriver hur deras fritid begränsas av flera olika sorters hinder. I enlighet med uppföljningen av den funktionshinderspolitiska strategin pågår nu ett arbete med att förbättra möjligheterna för de med funktionsnedsättning att ha tillgång till fritid på samma villkor som andra. Med nya tekniska hjälpmedel ökar möjligheten för unga med funktionsnedsättning att delta i större utsträckning.

På den statliga nivån i funktionshinderspolitiken följs kulturområdet främst upp av Statens kulturråd. Andra fritidsområden saknar dock en strategisk myndighet som följer utvecklingen under den femårsperiod som strategin gäller. Det går således att på flera sätt utveckla och förbättra möjligheten för unga med funktionsnedsättning att ha bra levnadsvillkor på fritiden.

Referenser

- Bibliotekslagen 1996:1596.
- Blomdahl, U. & Elofsson, S. (2011). *Idrott och motion bland ungdomar i särskolan – En studie av ungdomar i särskolan i Stockholm, Haninge, Jönköping och Tyresö i jämförelse med de ungdomar som inte går i särskolan*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Ds 2010:20 *Bortom fagert tal – om bristande tillgänglighet som diskriminering*. Regeringens promemoria.
- Ds 2012:13 *Förslag till bibliotekslag*. Regeringens promemoria.
- Dir. 2012:109 *Översyn av statens insatser för lättläst*. Regeringens kommittédirektiv.
- Eide-Jensen, I. (2010). *Bibliotekslag SFS nr: 1996:1596, 2004:1261, Utvärdering och förslag till revidering*.
- Folkbildningsrådet (2012). *Folkbildning 2012. Årskrift om folkbildningen i samhället*. Folkbildningsrådet: Stockholm.
- Fänge, A., Iwarsson, S. & Persson, Å. (2002). *Accessibility to the public environment as perceived by teenagers with functional limitations in a south Swedish town centre*. I *Disability And Rehabilitation*, 24(6), s. 318–326.
- Handikappförbunden (2011). *Svenska funktionshindrörelsens alternativrapport till FN:s kommitté för rättigheter för personer med funktionsnedsättning*. Handikappförbunden: Sundbyberg.
- Handikappförbundens samarbetsorgan och Barnombudsmannen (2006). *Fritid för barn och unga med funktionshinder – En inventering av kultur- och fritidsinsatser inom kommuner*. Handikappförbundens samarbetsorgan: Sundbyberg.
- Handikappförbundens samarbetsorgan och Barnombudsmannen (2007). *Mer än bara lite kul – En skrift om hur vi kan utveckla fritiden för barn och unga med funktionsnedsättningar*. Handikappförbundens samarbetsorgan: Sundbyberg.
- Handisam (2012a). *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012*. Stockholm: Handisam.
- Handisam (2012b). *Hur är läget i kommunerna?* Stockholm: Handisam.
- Humana (2012). *Humanas tillgänglighetsbarometer 2012*.
- Ineland, J. (2007). *Mellan konst och terapi: Om teater för personer med utvecklingsstörning*. Umeå: Umeå universitet.
- Lindberg L. & Grönvik L. (2011). *Funktionshinderspolitik – en introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- LSU – Sveriges ungdomsorganisationer (2012). *Med vilket syfte? En kartläggning av lokalt stöd till ungas organisering*. Stockholm: LSU.
- Malmö Fritidsförvaltning (2011). *Unga malmöbor om fritid*.
- Myndigheten för kulturanalys (2012). *Kulturanalys 2012*. Myndigheten för kulturanalys: Stockholm.
- Regeringens proposition 2004/05:2 *Makt att bestämma – rätt till välfärd*.
- Regeringens proposition 2009/10:3 *Tid för kultur*.
- Regeringens proposition 2009/10:55 *En politik för det civila samhället*.
- Regeringens skrivelse 2009/10:53 *En strategi för ungdomspolitik*.
- Reyes, Raul (2008). *Handslagets speciella insatser – Funktionshindrade och idrott*. Riksidrottsförbundet: Stockholm.
- Riksidrottsförbundet (2009). *Idrotten vill – idrottsrörelsens idéprogram*. Riksidrottsförbundet: Stockholm.
- Sauer, L. (2004). *Teater och utvecklingsstörning. En studie av Ållateatern*. Umeå: Umeå universitet.
- Socialdepartementet (2011). *Regeringens strategi för genomförandet av funktionshinderspolitiken 2011–2016*.
- Socialdepartementet (2012). *Levnadsförhållanden bland personer med funktionsnedsättning mätt med ULF*.
- SOU 2008:59 *Föreningsfostran och tävlingsfostran – en utvärdering av statens stöd till idrotten*.
- SOU 2012:72 *Folkbildningens samhällsvärden*.
- Statens folkhälsoinstitut (2011a). *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens folkhälsoinstitut (2011b). *Funktionsnedsättning, fysisk aktivitet och byggd miljö – den byggda miljös betydelse för fysisk aktivitet för personer med vissa former av funktionsnedsättning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Statens kulturråd (2008). *Nya kulturvanor: svenska kulturvanor i ett 30-årsperspektiv 1976–2006*. Stockholm: Statens kulturråd.
- Statens kulturråd (2010). *Kulturen i siffror 2010:6, Museer 2009*. Stockholm: Statens kulturråd.
- Statens kulturråd (2012). *Kultur för alla – inget hinder. Redovisning av Kulturrådets arbete 2011 med delmålen i funktionshinderspolitiken*. Rapport 2012.
- Sveriges internationella överenskommelser (2008). SÖ 2008:26, *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning*.
- Sveriges Musik- och Kulturskoleråd, SMOk (2011). *Funktionsnedsättning funktionsupp-sättning, boken om hur vi får en kulturskola för alla!* Hallstavik: Sveriges Musik- och Kulturskoleråd.
- Ungdomsstyrelsen (2006). *Fokus 06 – en analys av ungas kultur och fritid*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Noter

Ungdomsstyrelsen (2009). *Se mig – om unga, sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2011). *När var hur om ungas kultur – en analys av ungas kulturutövande på fritiden*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2012) *Remissyttrande Dnr 17-0718/12*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Wickman, K. (2007). *Genus och funktionshinder: några nedslag i forskningen kring handikappidrott* publicerad på internet: <http://www.idrottsforum.org/articles/wickman/wickman070516.html>.

Wickman, K. (2011). Flickor och pojkar med funktionsnedsättning, rättigheter och möjligheter till ett aktivt idrottsliv. I J.R. Norberg, & J. Pihlblad (Red.). *För barnets bästa – en antologi om idrott ur ett barnrättsperspektiv*. Centrum för idrottsforskning 2011:2.

Elektroniska källor

www.hi.se
www.idrottsforum.org
www.kulturradet.se
www.ungdomsstyrelsen.se
www.unicef.se

¹ I Ungdomsenkäten 2012 löd frågan: *Hur ofta gör du följande saker på din fritid?* Fritidsaktiviteterna som berörde kultur var följande: *Skriva (t.ex. text, poesi, dagbok, bloggar); Sjunga/spela instrument/skapa musik/dansa/spela teater/göra bild (t.ex. målar, tecknar, foto, film); Sy/slöjda/snickra/annat textilarbete eller annat hantverk; Läsa böcker (även läsplatta); Besöka bibliotek; Gå på konsert/teater/musikal/dansuppvissning/museum/utställning.*

² Med kulturidentitet avsågs unga som svarade ja på frågan *Ågnar du dig åt en aktivitet som kan kallas din kulturaktivitet?*

³ SMoK, Sveriges musik- och kulturskoleråd, är en ideell, partipolitiskt och fackligt obunden förening där 94 procent av landets kommuner som har musik- och kulturskolor är anslutna. Musik- och kulturskolor finns i 280 av landets 290 kommuner.

⁴ Utöver bibliotek var det bad, teater/kulturhus/folks hus, idrottsanläggningar, kulturskolan, museer och friluftsanläggningar.

⁵ I Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 löd frågan: *Hur ofta gör du följande saker på din fritid?* Fritidsaktiviteterna som berörde idrott var följande: *idrottar/motionerar i klubb eller förening samt idrottar/motionerar men inte i klubb eller förening.*

⁶ De undersökta kommunerna var Haninge, Jönköping, Tyresö och Stockholms stad. Omkring 800 elever i särskolan och knappt 10 000 elever i övriga skolor ingick i studien.

⁷ De som anses vara medlemmar i en "annan" förening (än politiskt parti, fackförening och företagargorganisation) är: 1) de som svarat ja på frågan *Är du medlem i någon annan förening (förutom de vi redan pratat om)?* (åren 2008–2011) och 2) de som åren 2008–2009 svarat ja på några av följande frågor: *Är du medlem i någon boendeförening? Är du medlem i någon idrottsförening eller friluftsförening? Är du medlem i någon humanitär hjälporganisation, fredsorganisation eller annan grupp*

för internationella frågor? Är du medlem i någon kultur-, musik-, dans- eller teaterförening?

⁸ De som anses delta aktivt i en "annan" föreningsverksamhet (än politiskt parti, fackförening och företagargorganisation) är: 1) de som svarat ja på frågan *Deltar du aktivt i [annan] föreningens verksamhet?* (åren 2008–2011) och 2) de som åren 2008–2009 svarat ja på följdfrågan *Deltar du aktivt i föreningens verksamhet?* för följande föreningar: boendeförening; idrottsförening eller friluftsförening; humanitär hjälporganisation, fredsorganisation eller annan grupp för internationella frågor; kultur-, musik-, dans- eller teaterförening.

⁹ Riksförbundet Attention är en intresseorganisation för personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) såsom ADHD, Aspergers syndrom, Tourettes syndrom, språkstörningar och OCD (tvångssyndrom).

¹⁰ Enkäten skickades 2012 ut till fritids- och idrottsförvaltningar i samtliga kommuner. Svarefrekvensen var 59 procent. Samtliga resultat avser andel av de som svarat på respektive fråga.

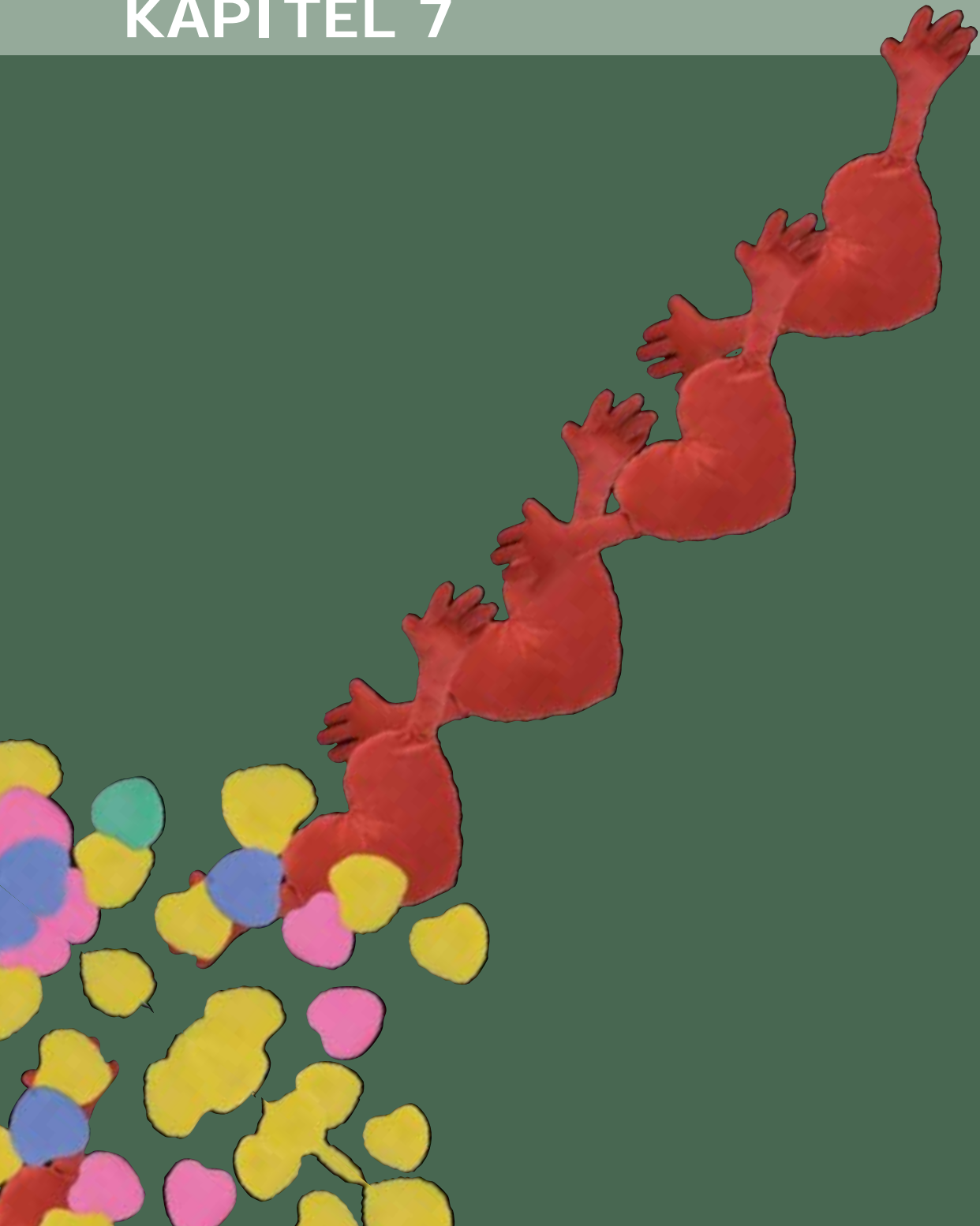
¹¹ Humana är ett företag som arbetar inom personlig assistans. Enkätundersökningen är framtagen med hjälp av Riksförbundet för rörelsehindrade barn och ungdomar, RBU och Handisam, 202 kommuner besvarade hela eller delar av enkäten.

¹² HiSUS står för Unga Hörselskadade i Stockholms stad.

¹³ Enkäten besvarades av 202 kommuner, en svarefrekvens på 70 procent.

¹⁴ Man bör ha i åtanke att vem som besvarar enkäten kan ha betydelse för de svar som ges. Uppgiftslämnarnas funktion och inblick i vad som görs i kommunen skiljer sig en hel del inom materialet som helhet.

KAPITEL 7

I normalitetens utmarker

– unga människor med funktionsnedsättning, deras tillhörighet och strategier

text: Elisabeth Olin och Bibbi Ringsby Jansson

Inledning

Hur ser unga med funktionsnedsättning på sig själva? Hur hanterar de sitt vardagsliv? Hur förhåller de sig till den kategorisering som funktionsnedsatt som tillskrivs dem av olika välfärdsaktörer, till exempel Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan? Detta är några av de frågor som diskuteras i detta kapitel.

Under de senaste decennierna har livsvillkoren för människor med funktionsnedsättning kraftigt förändrats. En utveckling som medfört att de som tidigare levt isolerade från samhället nu fått tillträde till och deltar i det samhälleliga livet på likartade villkor som andra medborgare. Frivillighet har också blivit en central princip i myndighetskontakter. Den nya frivilligheten har medfört att många unga människor med funktionsnedsättning har en mer begränsad kontakt med myndigheter än tidigare. Levnadsvillkoren för unga med och utan funktionsnedsättning har på så sätt blivit mer likartade.

Dock finns det faktorer som kan komma att komplicera vuxenblivandet för unga människor med funktionsnedsättning som kan relateras till att de måste förhålla sig till och hantera det stigma och den utsatthet som funktionsnedsättningen medför. Förekomst av funktionsnedsättning medför också svårigheter att etablera sig i samhället. Som exempel kan nämnas att många unga, under lång tid, får sin försörjning genom socialbidrag, sjukskrivning eller aktivitetsersättning (Socialstyrelsen 2006).

Unga i gränsland

Å ena sidan har samhällsutvecklingen medfört att gränserna mellan det som anses som normalt och avvikande till synes blivit mindre skarpa (Young 1999). Men å andra sidan finns det en motsatt utvecklingstendens, nämligen att med nya och förfinade metoder diagnostisera människor och sortera dem i kategorier som *normala* eller *onormala* (Hallerstedt 2006, Sicakkan & Lithman 2006). Tidigare generella sorteringsprinciper har ersatts av ökad betoning på individens ansvar att själv initiera, motivera och planera sin livssituation och att skapa sin sociala identitet såväl i arbetslivet som i vardagen (Beck 1992, Castell 1997). Av detta följer också nya integrationsproblem och förändrade marginaliseringsmönster.

Den grupp av unga som artikeln handlar om består av personer med psykiska och/eller lindriga intellektuella funktionsnedsättningar, ibland i kombination med olika former av social problematik. Av välfärdssamhällets aktörer beskrivs den här gruppen ofta som en typ av *gråzonsklienter*, det vill säga att de befinner sig i gränslandet mellan normalitet och avvikelse (Madsen 2006). Det är en situation som är giltig för många unga med funktionsnedsättning, speciellt för dem som har viss kapacitet att klara sig själva, men som kan behöva stöd med delar av tillvaron. De har erfarenheter av att hantera livsbetingelser i flera olika sociala sammanhang och har utvecklat strategier för en tillvaro på gränsen mellan det normala och det

avvikande. Det kräver en flexibilitet att möta de krav och förväntningar som olika miljöer ställer, men också för att framträda på ett sätt så att andras uppfattning stämmer överens med den egna självbilden (Beck 1992).

Social identitet och sociala kategoriseringar

Begreppet social identitet syftar här på något som är socialt och föränderligt och kan beskrivas som en dynamisk process relaterad till vardagliga samspel och möten i tid och rum, där människor kan se sig själva som lika respektive olika andra (Allen 1994, Gubrium & Holstein 2001). Människor kategoriseras och kategoriserar sig själva som tillhörande specifika sociala gemenskaper utifrån intresse och livsstil, såväl som tillhörande generella sociala kategorier som kvinnor och män eller som människor med funktionsnedsättning.

Människor kan förhålla sig på olika sätt till en kategori som tillskrivs dem, de kan identifiera sig med den, ta avstånd från den, men också göra motstånd mot den (Goffman 1963, Islam 2008). Identifikation med och känslan av tillhörighet till en social kategori kan också variera i styrka, från svag identifikation där en person till exempel i vissa situationer beskriver sig som formellt tillhörig gruppen människor med funktionsnedsättning, dock utan att känna någon samhörighet med gruppen, till stark identifikation där personen upplever en känsla av samhörighet och gemenskap i förhållande till kategorin (Goffman 1963, Islam 2008).

Winance (2007) diskuterar gränserna mellan människor med funktionsnedsättning och andra, mellan upplevelse av olikhet och normalitet och menar att den traditionella uppdelningen inte längre är relevant. Frågan är inte längre hur människor med funktionsnedsättning kan inte

greras i ett samhälle, utan snarare hur ett samhälle ska skapas av såväl de som är "normaly different" som de som är "differently normal" (Winance 2007). Normalitet och olikhet är alltså inte objektiva kriterier, beroende på personens individuella egenskaper, utan har relativa kvaliteter som skapas genom interaktion, menar hon.

Syfte, frågeställningar och undersökningsgrupp

Syftet med studien är att öka förståelsen för hur de ungas sociala identitet formas av den dubbla tillhörigheten, att tillhöra kategorin människor med funktionsnedsättning men också vara en del i majoritetssamhället, de "vanliga" och att pendla däremellan. Mer specifikt fokuseras:

- hur de unga beskriver sig själva, sin tillvaro, sin tillhörighet och sina svårigheter
- hur de förhåller sig till den tillskrivna kategoriseringen av dem som funktionsnedsatta
- vilka strategier de utvecklar för att hantera de svårigheter som den dubbla tillhörigheten innebär.

Studien bygger på femton kvalitativa intervjuer med unga personer med intellektuella och/eller psykiska funktionsnedsättningar i åldern 19–29 år, åtta män och sju kvinnor. Intervjuerna ger oss kunskap om hur en grupp unga människor, vars röster sällan hörs, beskriver sig själva och sin tillvaro och hur de förhåller sig till den kategorisering som tillskrivs dem.

Intervjupersonerna har rekryterats med hjälp av kuratorer inom vuxenhabiliteringen respektive öppenvården inom psykiatrin, utifrån kriterier som att de haft hjälpkontakter med psykiatri och/eller vuxenhabilitering, har en psykiatrisk

diagnos och/eller är bedömda att ha en lindrig intellektuell funktionsnedsättning. Samtliga beskrivs dock av välfärdssystemets aktörer som *gråzonsklienter*, det vill säga att de inte på ett självklart sätt kan sägas tillhöra eller vill tillhöra verksamheternas målgrupp. Av de unga som ingår i informantgruppen har sju personer kontakt med psykiatrin, åtta med habiliteringen och fem har erfarenhet av att få stödinsatser från båda dessa institutioner

Boendesituationen varierar mellan de unga, nio har egen lägenhet, tre bor i föräldrahemmet, tre är bostadslösa varav en har tillfälligt boende på ett korttidshem för människor med psykiska funktionsnedsättningar. Två av informanterna har kommit till Sverige som flyktingar. De unga försörjer sig främst genom aktivitetsersättning, ett särskilt stöd för unga som på grund av sjukdom eller funktionsnedsättning står utanför arbetsmarknaden. Några har också sjukpenning eller lever på socialbidrag och en av de unga saknar helt ordnad försörjning. Samtliga står utanför den reguljära arbetsmarknaden och endast sex av dem har någon form av formellt organiserad daglig sysselsättning.

Kvalitativa intervjuer och etiska överväganden

Intervjuerna har strukturerats utifrån en intervjuguide som fokuserar på teman såsom bostad, arbete/skola, fritid, organisering av vardagslivet, socialt nätverk och relationer, erfarenheter av olika hjälpkontakter, självbild samt tankar om framtiden. De ungas sätt att presentera sig själva speglar deras tankar om vem de är eller hur de ser på och förstår sig själva (Barron 2002, Taylor & Bogdan 1998).

Vi har i analysen uppmärksammat de ungas sätt att förhålla sig till det de beskriver som det normala och det avvikande samt deras strategier

för att navigera däremellan. En grundläggande ambition har varit att finna mönster och typiska drag, men samtidigt ge utrymme för mångtydighet och komplexitet. Analysarbetet har skett genom en pendling mellan empiri och teori, vilket i sin tur lett till nya eller omskapade kategorier (Miles & Huberman 1994, Taylor & Bogdan 1998).

I ett avslutande steg organiserades datamaterialet i tre kategorier, *pragmatiska navigatörer*, *kritiska utmanare* och *missförstådda rebeller*, vilka speglar hur de unga beskriver sig själva och det förhållningssätt de har utvecklat för att hantera sin tillvaro. Kategorierna baseras på hur de beskriver sig själva, sin vardag och sina upplevelser av tillhörighet samt hur de förhåller sig till den tillskrivna kategorin som funktionshindrad. De flesta av informanterna har till sina huvuddrag kunnat placeras in i någon av kategorierna, men det finns också de som gränsar till flera kategorier. De tre förhållningssätten tydliggörs genom en kort fallbeskrivning, där fokus riktas mot en person, dennes självbild och olika strategier för att hantera den dubbla tillhörigheten. Därpå följer en tematisk och sammanfattande beskrivning av vad som karaktäriserar vart och ett av de tre förhållningssätten, där mönster, likheter och skillnader identifieras och diskuteras.

Samtliga intervjupersoner har gett sitt samtycke till att delta i studien. Allt material har anonymiserats, namn och vissa sakuppgifter som inte är väsentliga för analysen har ändrats. Frågor om att frivilligt delta i studien kan dock inte ses som avklarade i samband med att ett samtycke är angivet, utan är något som vi som forskare haft att förhålla oss till och medvetet reflektera kring under hela forskningsprocessen (Miles & Huberman 1994). En intervjusituation är i sig ett ojämnt möte, där intervjuaren har ett

övertag genom att denne tagit initiativ till mötet och till stor del har kontroll över vad samtalet ska handla om.

En ytterligare komplikation är att flera av informanterna har ett intellektuellt funktionshinder, vilket ställer speciella krav på att tydligt och konkret informera om studiens syfte, inriktning och konsekvenser och på att vara uppmärksam på olika slag av intervjuareffekter (Barron 2002, Taylor & Bogdan 1998, Rapley, Kiernan & Antaki 1996). Vi har på olika sätt försökt att hantera detta genom att vid upprepade tillfällen ge så konkret information som möjligt, men också genom att fokusera på teman och frågor som berör och intresserar informanterna, att knyta an till deras egna erfarenheter, men också att förmedla vår känsla av intresse och respekt för vad de har att berätta.

De pragmatiska navigatörerna

De pragmatiska navigatörerna beskriver sig själva i positiva termer. De är nöjda med livet och hyser stor tilltro till sin egen förmåga att bemästra olika situationer i vardagen. Visserligen uppger sig flera ha problem med saker i sin vardag, men uppfattar inte att svårigheterna är värre än att de kan hanteras med lite hjälp från omgivningen. Låt oss möta Lotta:

Lotta – en stolt men pragmatisk navigatör

Lotta är 23 år gammal och bor på landet tillsammans med sin mamma och pappa. Lotta har en äldre syster som bor på ett gruppboende i en närliggande stad. Lotta har, liksom sin mamma och syster, gått i särskolan och hon beskriver sin skolgång som ”så där”. Lotta försörjer sig med hjälp av aktivitetserättning men har ingen organiserad daglig verksamhet. Hon har försökt

att få ett arbete genom Arbetsförmedlingen men säger att hon nu fått veta att hon inte kan få jobb eftersom hon saknar körkort. Lotta tycker att det är lite konstigt för, som hon påpekar ”*så finns det ju många människor som inte har körkort men som ändå kan sköta ett arbete*”.

Lotta har försökt att ta körkort men hon har avbrutit sin körkortsutbildning på rekommendation av körskoleläraren. Hon återger det så här:

”När jag hade kört fem gånger på körskolan sa läraren att jag vet inte om jag mår med att hjälpa dig, du kan ta ditt pick och pack och gå. Det finns roligare saker du kan göra för pengarna.”

Lottas familj har kor, hästar, kaniner, marsvin, hundar och katter. Lotta har ansvaret för kanierna och marsvinen. Hon är stolt över att vara en framgångsrik kanin- och marsvinsuppfödare. När det uppstår problem med djuruppfödningen löser hon dem genom att ta kontakt med olika experter inom området. Lotta har också en egen hund som hon beskriver som sin bästa vän och det är hos honom hon söker tröst om hon känner sig deppig och nere. Lotta tycker inte själv att hon har några problem och förstår egentligen inte varför hon har kontakt med vuxenhabiliteringen. På en direkt fråga svarar hon:

”Problem, om jag har några problem ... Jag har inte några som jag vet om i alla fall.”

Lotta är irriterad över att man från habiliteringens sida försöker motivera henne att flytta hemifrån. Hon är nöjd med att bo som hon gör och värjer sig mot tanken att bo i en egen lägenhet eftersom hon då inte kan fortsätta med sitt liv som hon är mycket tillfreds med.

”De säger att jag ska flytta hemifrån men då säger jag, vart ska jag ta vägen med mina kaniner och mina marsvin och mina hundar. Jag kan ju inte bosätta mig i en lägenhet med så mycket djur. Så frågan blir vart ska jag ta vägen?”

Lotta är nöjd med sin livssituation, hon tar livet som det är. Hon vet vad hon klarar av och utsätter sig inte gärna för nya situationer som hon tror att hon kan ha svårt att hantera.

”Det jag tycker om att göra, och som jag gör i stort sett hela dagarna, det är att sköta om mina djur. För det klarar jag liksom av, jag fixar att sköta om små djur och lite större djur, men riktigt stora djur, de klarar jag inte av riktigt, så de får någon annan sköta om.”

Lotta oroar sig inte för framtiden, hon tar en dag i taget och ser tiden an men hoppas att någon gång i framtiden kunna förverkliga sin dröm om att öppna en zoo-affär.

De pragmatiska navigatörernas förhållningssätt och strategier

De pragmatiska navigatörerna menar att människor i allmänhet och olika välfärdsaktörer i synnerhet, är alltför benägna att fokusera på deras tillkortakommanden i stället för på deras resurser. De ser sig inte som funktionsnedsatta, utan beskriver sig själva och sina svårigheter i mer socialt accepterande termer. En annan intervjuperson, Linda uttrycker sig så här:

”För mig var det så att jag började särskolan för att jag inte riktigt hängde med i skolan och så där, men jag hade inte så mycket gemensamt med de andra. Det där med handikapp är inte riktigt min grej.”

Maria, som också gått i särskolan, är gravid vid tiden för intervjun. Hon är övertygad om att hon har resurser nog att ta hand om ett barn. Hon menar emellertid att andra ofta har en felaktig och negativ uppfattning om människor som, liksom hon, har gått i särskola. Därför berättar hon inte att hon har gått i särskola när hon besöker mödravårdscentralen.

”Nej, jag berättar inte det för jag tror att de blir rädda om man råkar säga att man gått på sär och så, då tänker dom kanske att man inte ska klara det, att man är knäpp och så. Jag säger inte till folk att jag gått i särskola, det gör jag inte. Folk vet inte vad det är, så därför tror de att man inte kan klara vissa saker.”

De unga i den här gruppen undviker, liksom Lotta och Maria, att berätta för andra om sin bakgrund och sina kontakter med olika typer av sociala myndigheter. Det är en medveten strategi som de har utvecklat i syfte att skydda sig från den sociala kategoriseringens konsekvenser. De menar att människor i deras omgivning inte kan förstå vad det innebär att leva med en funktionsnedsättning och därför undervärderar deras kompetens och förmåga.

Gemensamt för de unga i den här gruppen är att de uppskattar att vara i sammanhang där det finns andra människor som har liknande erfarenheter som de själva. Några av dem har, i likhet med Lotta, familjemedlemmar som har liknande funktionsnedsättning som de själva. Men även

de som inte har erfarenheter av det slaget uttrycker att de känner sig bekväma med att umgås med personer som har likartade svårigheter som de själva. Linus är en av dem, han besöker sedan en tid tillbaka regelbundet ett aktivitetshus för människor med psykiska problem. Även om han ser detta som en tillfällig frizon så beskriver han att samvaron med de andra deltagarna har kvaliteter som han inte kan få av andra människor.

”Det är många som tycker det är konstigt att jag går här på aktivitetshuset. Men grejen är att detta är något för mig också, för det finns inget annat ställe som har det här som finns här. Jag har haft ett jobb tidigare, men jag känner mig mer hemma här, här finns andra som vet hur det är att må dåligt och här finns inte samma stress som ute på vanliga jobb. Så det är bra att det är lugnt, man kan ta det i sitt eget tempo, det är lättare att stressa av här. Ja, jag kan få struktur, fylla ut mina dagar och kunna må bättre. Det är mitt första steg – att jag ska må bättre.”

En annan strategi som de unga i den här gruppen har gemensamt är att de inte utsätter sig för situationer de inte tror sig om att kunna hantera. Lotta avstår från att ta hand om hästarna och korna som finns på gården, då hon anser att de är för stora och därför svåra för henne att hantera. Hon föredrar mindre djur, där hon ser sig som en mycket kompetent djurskötare.

Lena är utbildad sjuksköterska och har sedan lång tid regelbunden kontakt med psykiatri. Hon har tidigare arbetat i vården, en anställning som hon har lämnat då hon upplevde att den krävde alltför mycket av henne. Hon har därför med hjälp av Arbetsförmedlingen fått en praktikplats i en affär. Så här beskriver hon det:

”Jag har bytt yrkesinriktning, jag ville ju jobba med något där man fortfarande umgås med människor, men inte umgås så djupt som man gör inom vården. Jag orkar inte med den känslomässiga biten, dessutom är det ett alltför stort ansvar för mig. Jag är rädd för att göra fel. Så nu jobbar jag i en affär, det är ett jobb som jag känner att jag kan klara av.”

Gruppen pragmatiska navigatörer upplever alltså sin tillvaro som meningsfull och att de har stora möjligheter att påverka sitt eget liv, nu och i framtiden. De är medvetna om sina förmågor och sin kompetens, men också om sina begränsningar och navigerar skickligt mellan olika sociala situationer för att undvika att försätta sig i sammanhang som de inte klarar av att hantera. Samtidigt är de gränsöverskridande och pendlar mellan olika gemenskaper.

De unga inom denna grupp kan sägas ha en flerkulturell identifikation, då de har erfarenheter av att hantera livsbetingelser i olika typer av gemenskaper och har också tillägnat sig en kompetens att hantera splittring och skapa sammanhang. För dem förefaller pendlingen mellan det som betraktas som det normala och det avvikande vara relativt oproblematiskt. De undviker helt enkelt att utsätta sig för situationer som de inte kan hantera. Deras sociala identitet är komplementär på så sätt att de ger en bild av sig själva som ”annorlunda vanlig”. De ser på sig själva som vanliga och annorlunda på samma gång. Ingen av dem berättar om diskriminering och utanförskap. De pragmatiska navigatörerna presenterar sig själva som annorlunda i betydelsen att de är långsammare eller mer stresskänsliga än människor i allmänhet, men ser inte detta som något större problem, vare sig för dem själva eller för andra.

De kritiska utmanarna

De kritiska utmanarna uttrycker, i motsats till de pragmatiska navigatörerna, missnöje med delar av sin tillvaro. De har också ett mer kritiskt och utmanande förhållningssätt till samhället och dess välfärdsaktörer. Även om de framhåller att de har vissa individuella svårigheter så anser de att alltför högt ställda krav på formell kompetens och utbildning är en minst lika stor anledning till de svårigheter som de erfar. Lars-Erik är en representant för den här gruppen:

Lars-Erik – en kritisk utmanare som upplever sig satt på undantag

Lars-Erik är 24 år och bor på landet tillsammans med sina föräldrar. Han har äldre syskon som alla har flyttat hemifrån. Relationen till föräldrarna beskriver han som otillfredsställande, speciellt gäller det kontakten med pappan som har stora alkoholproblem. Skälet till att han fortfarande bor hemma är att han behöver tak över huvudet då han inte har någon annanstans att bo. Lars-Erik sköter sig själv och han eftersträvar att upprätta samma rutiner varje dag. På dagarna sover han länge, på kvällar och nätter tittar han på teve och film.

Lars-Erik har gått i den ordinarie skolan men han har haft stora problem, speciellt på högsta-diet. Lars-Erik och hans föräldrar försökte få skolan att anställa en assistent som skulle hjälpa honom. Då det inte rönt någon framgång hamnade Lars-Erik i en djup kris vars konsekvenser fortfarande är kännbara för honom. Han är mycket bitter över att skolan negligerade hans behov av hjälp och hävdar bestämt att hans liv skulle ha sett annorlunda ut om han hade fått hjälp.

”Det började gå åt helvete för mig i sju-an, då ville jag ha en assistent men det kunde inte skolan bistå med. Hade jag fått en assistent så hade jag ju tagit vara på den hjälpen. Men i stället fick några bortskämda ungdomar assistent, de hade inte vett på att ta vara på den hjälpen. Hade jag fått hjälp i skolan så hade mitt liv varit enklare i dag för när jag inte fick assistent då kollapsade jag. Jag gick in i en betongvägg och jag ramlade ihop. Jag har ju fortfarande sviter efter den där djävla kollapsen, den kommer att hänga kvar hela livet ut.”

Lars-Erik beskriver att det tar lång tid för honom att lära sig nya saker och att han har svårigheter med att läsa och räkna. Han hävdar dock med emfas att om han levt i ett mindre komplicerat samhälle eller fått rätt sorts hjälp så hade hans svårigheter inte berett honom några större problem i vardagslivet. Lars-Erik är mycket intresserad av samhällsfrågor. Han är medveten om sina rättigheter och anser att samhället svikit honom vid ett flertal tillfällen.

Lars-Erik har aktivitetsersättning, men ingen ordnad daglig sysselsättning. Han vill gärna ha ett arbete och är säker på att han kan klara det, men menar att det ställs alltför stora krav på utbildning för att få jobb. Han har vid ett flertal tillfällen sökt jobb på ett slakteri i närheten, men upplever sig respektlöst behandlad eftersom ingen person i ansvarig ställning velat träffa honom.

”Jag har varit flera gånger på ett slakteri i närheten och visade mitt intresse liksom. Men när en person som jag kommer och visar sitt intresse för att få ett jobb, då tycker jag att man ska få möta verksamhetsinnehavaren också, så att de visar att man är intresserad av den personen som visar intresse liksom.”

På dagarna är Lars-Erik upptagen med något som han kallar *Dharma-projektet*, ett husbygge uppe i skogen. Hans dröm är att det ska utvecklas till ett alternativt samhälle, inspirerat av New age-rörelsen, vilket ska präglas av enkelhet och närhet till naturen. Där vill han samla människor, som liksom han själv, är lite udda och som inte riktigt passar in i majoritetssamhället.

Lars-Erik har inga vänner, den enda regelbundna kontakt han har utanför familjen är med kuratorn på vuxenhabiliteringen. Skälet till att han tog kontakt med henne var för att kunna förverkliga sin högsta dröm, nämligen att ta körkort. Han hoppades att någon på vuxenhabiliteringen skulle kunna hjälpa honom att hitta ett enklare sätt att klara detta. Han har vid upprepade tillfällen försökt, men misslyckats att ta körkort, och menar att skälet till detta är att kraven är alltför högt ställda. Han fantiserar ibland om att flytta till ett annat land där det fordras mindre för att få ett körkort.

”Ibland önskar jag att kunde bo i Östeuropa eller Albanien, det är ju rätt så laglöst där nere så att det är lättare för mig att få körkort där. Det är så att omständigheterna i ett land är viktiga för en sådan som mig. I Sverige är det ju så höga krav, men där nere är det säkert mindre komplicerat.”

Lars-Erik ser några möjliga framtidsscenarier för egen del. Han vill få ett jobb och en bostad samt ta körkort och på så vis kunna göra utlandsresor med den egna bilen till något av de länder där han tror att tillvaron skulle te sig lättare för honom. Men framförallt vill han förverkliga sitt Dharmaprojekt och på så vis skapa sig en frizon tillsammans med andra människor som tänker och fungerar som han. På detta sätt uttrycker han en önskan om att leva i sammanhang och gemenskap med lägre krav på prestation.

De kritiska utmanarnas förhållningssätt och strategier

De kritiska utmanarna anser att samhällets välfärdsorganisationer inte erbjuder den hjälp som de efterfrågar. Med rätt sorts hjälp och med rimligt ställda krav från omgivningen anser de att deras individuella problem skulle bli försumbara. Markus har mångårig erfarenhet av olika typer av hjälpkontakter, både inom psykiatri och inom Försäkringskassan. Han beskriver sina erfarenheter av handläggarna på Försäkringskassan så här.

”Jag var en av de första i Sverige som blev satt på aktivitetsersättning, som de satte i gång för att minska sjukskrivningarna. Jag var helt sjukskriven då och skulle få aktivitet. Det de gör då är att de skär av en del av inkomsten, min sjönk med 30–40 procent, men i gengäld kunde de betala aktiviteter. Men jag gick i ett och ett halvt år utan att jag fick någonting.”

Axel är en annan informant som har haft långvarig kontakt med psykiatri. Han har en kvalificerad yrkesutbildning, men trots att han anser

sig ha de kunskaper som behövs så är det omöjligt för honom att klara av att sköta ett arbete på grund av den höga pressen. Så här säger han:

”Det är ständigt denna press och stress! Det funkade inte. Jag kunde vara en minut för sen efter lunchen och fick värsta utskällningen, även om jag gjorde arbetsuppgifterna bra så ville de alltid att man skulle vara snabbare. Man blir fumlig och trots att man vill göra bra ifrån sig så får man ingenting gjort. Sedan blev jag sjukskriven, det var sju år sedan, så det är ett tag sedan nu.”

De kritiska utmanarna söker efter gemenskap och tillhörighet. Det kan vara allt från att de vill ha någon form av meningsfull daglig samsättning, till att de önskar leva tillsammans med människor som befinner sig i en liknande situation och som har samma erfarenheter som de själva. Lars-Erik föredrar att ta saken i egna händer, genom att försöka skapa en alternativ samhällsgemenskap, Stina, som har en lindrig intellektuell funktionsnedsättning, har samma önskan efter gemenskap, men hon ställer mer modesta krav.

”Jag är för bra för att bo på gruppbostäder, men behöver för mycket hjälp för att kunna klara mig helt själv. Jag känner mig ofta ensam. Man kanske skulle kunna hitta på något nytt, det måste ju finnas fler sådana som jag som har lite problem och som känner sig ensamma. Om vi var fler skulle vi kunna bo i en villa tillsammans, vi skulle kunna hjälpas åt, komma överens om hur vi vill att det ska vara, hur man ska ha det och så ...”

De kritiska utmanarnas strategier kännetecknas av att de ofta utsätter sig för utmanande situationer. Trots många upplevelser av att ha kommit till korta så låter de sig inte nedslås utan hävdar att de, liksom alla andra människor har rätt att misslyckas. De för en ständig kamp för att få sina rättigheter tillgodosedda. Lars-Erik försöker oförtrutet att få sitt efterlängtrade kort och ett jobb.

Emil, som har mångårig kontakt med både vuxenhabiliteringen och psykiatrin, berättar om sin envisa kamp för att komma ut och få en plats på den reguljära arbetsmarknaden.

”De vill att jag ska gå till dagcenter men jag vill ha ett riktigt jobb. Även om de sa att det inte var någon idé så gick jag till arbetsförmedlingen, jag blev utkastad, men jag gick tillbaka. Till slut stängde de dörren för att jag hade misslyckats för många gånger. Jag hade inte fått något jobb och då får man inte vara med i arbetsförmedlingen. De dömde ut mig, men jag vill jobba och jag kan jobba, så jag får försöka på något annat sätt.”

Det här är en grupp som protesterar mot de sociala konsekvenser som kategoriseringen som funktionsnedsatt innebär. De ser sig inte som offer utan hävdar rätten att vara annorlunda, utan att för den skull exkluderas från samhället. De hävdar att om samhället och olika välfärdsinstitutioner kan se och ta vara på deras kompetens och kvalifikationer så är de en betydelsefull resurs i samhället, inte en belastning.

De kritiska utmanarna ser på sig själva som en minoritetsgrupp och deras strategier kännetecknas av att de utmanar normalitetens gränser. Snarare än att beskriva sig som problembärare och avvikare så framgår det av deras berättelser

att de betraktar sig som en variation i majoritetssamhället. De söker alternativa vägar i syfte att hitta en plats i samhället där de värderas och respekteras utifrån sin speciella särart. De berättar om erfarenheter av diskriminering och upplevelser av utanförskap, men förstår det som ett resultat av andra människors okunskap eller oförmåga att tolerera olikhet och *annorlundahet*. Normalitetens gränser är för snäva, sett ur deras perspektiv, och de efterlyser en skola, ett arbetsliv och ett samhälle som ger plats för människor av olika slag. De kritiska utmanarna kan i någon mån betraktas som *frivilliga avvikare*, i betydelsen att de är stolta och kräver erkännande för sin särart.

De missförstådda rebellerna

Karaktäristiskt för de unga i gruppen missförstådda rebeller är att de lever i svåra eller närmast kaotiska livssituationer, utan arbete och bostad. Dock beskriver de sina svårigheter som tillfälliga och övergående. De tillstår gärna att de behöver hjälp med vissa saker eller i vissa situationer i livet, men ser inte på sig själva som avvikare eller som tillhörande en kategori av människor med funktionsnedsättning. Bakur är en av dem:

Bakur – en tilltufsad och missförstådd rebell

Bakur är 22 år, kommer från Kurdistan och har bott i Sverige i tre år. Vid tiden för intervjun har han uppehållstillstånd sedan ett år tillbaka, men saknar bostad och arbete. Hittills har han bott på en flyktingförläggning. Hans familj består av en äldre bror som också bor i Sverige. Sin första kontakt med vårdsystemet fick han i samband med att han sökte hjälp för oro och ångest, som

han menar var betingad av den situation han levde i. Han beskriver sin tillvaro som fullständigt kaotisk, från den dag då han vid ett besök på sjukhuset bedömdes vara i behov av tvångsvård. Själv förstår han inte alls varför han skulle vara på en psykiatrisk avdelning, varför han skulle få behandling med mediciner och annat.

”De är typ galna här”, säger han och beskriver det som att han blev *”häktad på sjukhuset”*. Han hamnar i situationer där han känner sig hotad och trängd och reagerar med ilska och med att protestera mot den behandling han utsätts för. Det gör att han av vårdsystemet blir betraktad som sjuk, farlig och oberäknelig och blir förflyttad till en sluten avdelning. Vid tiden för intervjun är han åter tillbaka på den öppna avdelningen, men är djupt tagen och skakad över det han varit med om.

*”I tre dagar var jag fastbunden i sängen,
i två månader fick jag sprutor... jag var
inlåst. Jag kände mig inte som människa,
mer som djur.”*

Beskrivningen och kategoriseringen som psykiskt sjuk och farlig, är inget som han själv vare sig förstår eller accepterar. Hans problem, menar han, kommer sig av att han befinner sig i en tillfälligt svår livssituation, orsakat av yttre händelser som avsaknad av bostad och arbete och av den press han känt efter långvarig väntan på uppehållstillstånd. Han ser det som självklart att protestera mot en behandling som han inte bitt om, som han inte förstår varför han får och som han känner sig kränkt av. Sett ur hans perspektiv är det behandlingen som gjort honom till avvikare. Han beskriver det så här:

”Alltså vi människor tolkar saker och ting på olika sätt. Det som personalen kanske tolkar på ett positivt sätt, var inte positivt för mig, för mig var det negativt. Som till exempel att få sprutor, det kan hända att det tolkas som en bra behandling, bra sätt för att lindra de symtom jag har, men jag kände det inte så, för jag fick en massa biverkningar, när jag fick dom här ampullerna, jag blev torr i munnen, jag kände mig hängig, trött, slö. Jag kunde inte liksom göra vardagligt arbete som andra. Alltså i dagens läge, alla jag känner, alla mina kompisar... Jag kan inte leva som dom och det är på grund av den behandlingen jag fick. Mitt liv är förstört, jag ligger på nolla! Och de andra ligger mycket, mycket högre och bättre än mig, de är arbetare, de har eget liv, de försörjer sig på egen hand.”

Bakur beskriver sin livssituation som kaotisk och uttrycker en känsla av maktlöshet i den situation han hamnat i, men han har inte gett upp kampen om att kunna förändra sin situation. Han ger uttryck för en stark tilltro till sin egen förmåga att påverka och att återupprätta sin värdighet. Så fort tillfälle ges berättar han sin historia för andra och har nu också mött professionella som tillstår att han på grund av missförstånd och olyckliga omständigheter varit utsatt för felbehandling.

Hans framtidsdrömmar riktas mot det han uppfattar som det normala livet – att få vara arbetare, ha en bostad och försörja sig själv. *”Det är inte kroppen som styr mig, det är jag som styr kroppen”*, säger han bestämt och visar med tydlighet att han visserligen är hunsad och nedtryckt, men inte kraftlös! Bakur kan sägas vara en missförstådd rebell, men alls inte bruten. Hans framtidstro är tydlig, *”jag måste lämna*

detta bakom mig och bli en ny människa, med nya krafter”, säger han med eftertryck.

De missförstådda rebellernas förhållningssätt och strategier

Sättet att förhålla sig till välfärssystemets aktörer kännetecknas av att personerna i denna grupp uttrycker att de ser strukturella och institutionella orsaker till sin situation, där vårdssystemet ser individuella orsaker. De har ofta negativa erfarenheter av kontakter med olika vårdgivare. Bakur uppfattar att den behandling han fått snarare har stjälpt än hjälpt honom. I detta blir det också tydligt hur han förhåller sig till vårdssystemets sätt att se på honom, *”vi människor tolkar saker på olika sätt”*, säger han och erkänner på så sätt vårdssystemets intention att göra det som de uppfattar som riktigt och gott, men tillskriver också sig själv rätten att ha en annan uppfattning om vad som är bra för honom. För andra handlar det snarare om att de avstår från hjälp när de inte kan få hjälpen på det sätt de själva ber om och tycker sig behöva, utifrån hur de själva definierar sina problem. Erik har fått diagnosen ADHD, men beskriver sig själv som *”arbetslös, bostadslös och lite allmänt bråkig”*. Så här berättar han om sin situation:

”Jag vill ha ett ställe som är mitt där jag kan försöka reparera mig själv och faktiskt bli en del av samhället. Men jag vill ha någon riktig stans att bo, inte ett vandrarhem, hotell eller gruppboende utan en riktig bostad. Som jag lever nu då har jag i alla fall min frihet, vilket är något som jag uppskattar.”

Erik menar dock att kontakterna med välfärdsystemets företrädare snarare försvårat än underlättat möjligheterna för honom att kunna etablera sig i samhället.

”När jag kommer till socialen och säger att jag inte har någonstans att bo och att jag behöver hjälp, så säger de att de tyvärr inte kan hjälpa mig, utan att jag ska leta bostad själv och om jag hittar något så kan de hjälpa mig att betala hyran. Då säger jag att ’snälla du, jag har ju skulder hos kronofogden, jag har inget jobb och inga referenser, jag har ingenting, jag får ingen bostad, ni måste hjälpa mig på något annat sätt. Jag nöjer mig med vad som helst bara jag kan stänga dörren och sova i lugn och ro om nätterna, så jag kan börja ordna upp mitt liv’. Men det kan de tyvärr inte ställa upp med, säger de. Nåväl, skit i det då!”

De missförstådda rebellerna betraktar sig inte som tillhöriga gruppen människor med funktionsnedsättningar och har heller inget behov av kontakt eller tycker sig ha något gemensamt med andra personer med likartade svårigheter och erfarenheter som de själva. Så här säger Sara 22 år och tidigare sårskoleelev:

”Jag har epilepsi, men jag är inte handikappad, jag är ingen sån person ... har inget gemensamt med dem.”

De missförstådda rebellerna ser sig som utdefinierade och förtryckta, främst i förhållande till välfärdssamhällets aktörer. Själva beskriver de sig som en del av normalitetssamhället och trots att de ur många aspekter uppfyller samhälleliga kriterier för avvikare, vägrar de att acceptera en avvikaridentitet men förnekar för den skull inte att de behöver stöd och hjälp i vissa situationer. De protesterar dock på alla sätt mot kategoriseringar som hänvisar dem till specialiserade former av hjälp och stöd, särskilt avsedda för en definierad grupp av människor med funktionsnedsättningar. Deras strategier känneteck-

nas av protester och motmakt, mot att bli kuvade och utdefinierade och mot att bli förvägrade det som de uppfattar vara deras självklara rätt. De konfronterar systemet, kringgår reglerna och utnyttjar dem på sitt eget sätt.

Många i den här gruppen drar sig undan och avvisar all kontakt som innebär kontroll, anpassning och inordning i ett system de inte känner tillhörighet till. Men de hyser ändå framtidstro och tror sig själva om att kunna hitta en plats i samhället, med eller utan hjälp av välfärdssamhällets aktörer. De förstår och kan reflektera kring andras sätt att se på dem, men tillskriver sig själva rätten att ha tolkningsföreträde. Genom att berätta sin historia om vem de är och vad de varit med om, återupprättar och bekräftar de sin identitet och sin bild av sig själva som normala, men missförstådda.

En annan strategi de använder för att försvara sig mot stigmatiseringen som avvikare är att markera avstånd mot andra i samma situation som de själva. De missförstådda rebellerna kämpar med att hantera splittringen mellan hur andra betraktar dem och hur de ser sig själva och använder strategier som konfrontation och förhandling med omgivningen för att få erkännande för sin tolkning.

Diskussion och slutsatser

De informanter som ingår i studien utmanar välfärdorganisationerna genom att de är svåra att kategorisera och att de inte passar in i vedertagna mallar. Olika välfärdsaktörer beskriver att de funktionsnedsatta både har individuella och sociala problem och tillskriver dem på så vis en problemidentitet (Gubrium & Holstein 2001). Dock beskriver inte de unga sig själva i problemorienterade termer, utan relaterar till att de ställs inför skilda krav i olika situationer. De beskriver sig klara av konkreta aktiviteter i vardagliga situationer, men menar att deras svårigheter blir uppenbara i kontakten med olika institutionella praktiker, till exempel skolan, Arbetsförmedlingen och barnavårdscentralen.

Tabell 7.1 Sammanfattande matris över skillnader mellan de tre grupperna

	Självbild	Strategier	Förhållningssätt till kategorin som funktionsnedsatt	Upplevd tillhörighet
De pragmatiska navigatörerna	Annorlunda – men vanlig	Utsätter sig inte för situationer som de inte kan hantera	Omformulerar sina svårigheter till mer socialt accepterade problem	Upplever sig vara accepterade i majoritetssamhället
De kritiska utmanarna	Annorlunda – men kräver erkännande för sin särart	Utmanar normalitetens gränser och utsätter sig för utmanande situationer	Protesterar mot de sociala konsekvenser som funktionsnedsättningen medför	Upplever sig vara en minoritetsgrupp i majoritetssamhället
De missförstådda rebellerna	Som alla andra	Berättar sin egen historia i syfte att återupprätta sin identitet som "vanlig"	Markerar avstånd mot andra i samma situation som de själva	Vill tillhöra majoritetssamhället, men upplever sig inte vara accepterade där

Det är också tydligt i de ungas resonemang att de snarare ser strukturella än individuella förklaringar till sina svårigheter, vilket är speciellt påtagligt i det förhållningssätt som karaktäriserar de kritiska utmanarna och de missförstådda rebellerna. I kontakt med olika samhälleliga institutioner, som skolan och Arbetsförmedlingen, har de mött attityder och barriärer som förmedlat att gränsen mellan normalitet och avvikelse är skarp och otvetydig och därmed i det närmaste omöjlig för dem att forcera. Genom att bli utdefinierade från allmänna insatser via Arbetsförmedlingen eller andra serviceorgan och hänvisade till speciella åtgärder för människor med funktionsnedsättning konstrueras också *annorlundahet*.

Motbilder och alternativa handlingsstrategier

Gemensamt för de intervjuade är att de inte har internaliserat de diagnoser eller kategoriseringen som funktionsnedsatt som tillskrivs dem av professionella vårdgivare och andra. De förnekar inte sina svårigheter, men när de berättar om sig själva och sina svårigheter använder de vardagliga termer, där de benämner sig som bråkiga, udda, stresskänsliga, långsamma eller mobbade, som bostadslösa eller arbetslösa, men inte som annorlunda eller avvikare.

Genomgående är att de unga förmedlar en tilltro till sin egen förmåga att kunna påverka sin tillvaro, om än i varierande grad och med hjälp av olika strategier. De ungas sociala identitet är ett resultat av hur de förhåller sig och anpassar sig till sociala sammanhang, men också hur de

praktiskt hanterar olika sociala situationer i vardagslivet (Goffman 1963). Genom identifikation och samspel med andra och genom deltagande i olika sociala sammanhang har de unga hittat egna vägar för att hantera sina svårigheter och därmed skapat alternativa handlingsstrategier. I interaktion med andra förändras och omförhandlas den sociala identiteten. Flera av de unga ingår i grupper med eller söker tillhörighet till människor med likartade svårigheter och erfarenheter som de själva. Det gäller framförallt de pragmatiska navigatörerna som ofta söker sig till och deltar i sammanhang med andra funktionsnedsatta och berättar om delad verklighet. De kritiska utmanarna ser sig däremot som udda i det samhälle de lever i, men uttrycker en föreställning om tänkta gemenskaper där de kan möta likasinnade. De missförstådda rebellerna känner ingen tillhörighet till personer som liksom de själva definieras som funktionsnedsatta eller psykiskt sjuka. De avgränsar sig, protesterar mot "annorlundaheten" och tydliggör och markerar snarare sin tillhörighet till majoritetssamhället (tabell 7.1).

Risker och möjligheter

Unga människors vuxenblivande är i dag en mer utdragen process än tidigare och deras livssituation och handlingsmönster har ändrats i takt med det moderna samhällets inriktning mot ökad flexibilitet och individualisering. Även om dagens ungdomar har större möjligheter än tidigare generationer att välja sin egen livsstil, medför ett tuffare samhällsklimat att skillnader i livsvillkor mellan olika grupper av ungdomar ökar (Socialstyrelsen 2006).

En grupp som är speciellt utsatt är unga människor med funktionsnedsättning. Deras vuxenblivande beskrivs ofta som mer komplicerat än för andra, eftersom förutsättningarna för att leva ett självständigt liv kan te sig annorlunda. De är ofta beroende av olika välfärdsorganisationer för att få hjälp och stöd i vardagslivet och därför har mötet och kon-

takten med olika välfärdsaktörer stor betydelse för de ungas sociala identitet och framtida möjligheter (Molin 2008, Ringsby Jansson & Olsson 2006).

Den här studien visar hur den sociala identiteten hos unga människor med funktionsnedsättning är föränderlig och omskapas i mötet med andra, men också är ett resultat av de ungas egna erfarenheter, strategier och aktiviteter. De ungas berättelser om sig själva kan förstås som motbilder i förhållande till den formella kategoriseringen som funktionsnedsatt, där egenskapsbrister utgör fokus. Tydligt är att den sociala identitet som ungdomarna har konstruerat skiljer sig från de bilder som de yrkesverksamma har av dem. Risken är att ungdomar med funktionsnedsättning undviker att söka professionell hjälp, eftersom de uppfattar att detta kan hota deras självbild, en situation som kan äventyra den unges möjligheter att få adekvat hjälp och stöd när de behöver det.

För att hjälpa unga individer med funktionsnedsättningar att finna sin plats i samhället behöver yrkesverksamma inom välfärdsorganisationerna i högre grad lyssna på de ungas egna berättelser för att på så sätt få kunskap och förståelse för hur de upplever sig själva och sin vardag. Härigenom skapas förutsättningar för att se ungdomarna som aktiva och reflekterande subjekt, med förmåga att göra egna val för att uppnå kontroll och självbestämmande i vardagslivet.

Kommentar:

Denna artikel bygger i huvudsak på en studie som författarna tidigare publicerat: Olin, E, Ringsby Jansson, B. (2009) On the outskirts of normality: Young adults with disabilities, their belongings and strategies. *International Journal of Qualitative studies on Health and Well-being* 4: 256–266.

Referenser

- Allen, S. (1994). Race, ethnicity and nationality: Some questions of identity. In H. Afshar, M. Maynard (Eds.). *The dynamics of race and gender: some feminist interventions*. London: Taylor and Francis.
- Barron, K. (2002). Who am I? Women with Learning Difficulties (Re)constructing their Self-Identity. *Scandinavian Journal of Disability research*. Vol 4. no:1.
- Beck, U. (1992). *Risk society. Towards a new Modernity*. London: Sage publication.
- Castell, M. (1997). *The information age. Economy, Society and Culture. Vol II. The Power of identity*. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Gubrium, J.F. & Holstein, J.A. (Eds.) (2001). *Institutional selves: troubled identities in a postmodern world*. New York: Oxford Press.
- Hallerstedt, G. (Red.) (2006). *Diagnosens makt: Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos.
- Islam, Z. (2008). Negotiating identities: the lives of Pakistani and Bangladeshi young disabled people. *Disability & Society*. Vol 23. Nr. 1 pp. 41–52.
- Madsen, B. (2006). *Socialpedagogik. Integration och inklusion i det moderna samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Miles, M. & Huberman, M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publication.
- Molin, M. (2008). *Delaktighet i olika världar: om övergången mellan gymnasiesärskola och arbetsliv*. Trollhättan: Högskolan Väst.
- Olin, E. & Ringsby Jansson, B. (2009). On the outskirts of normality: Young adults with disabilities, their belongings and strategies. *International Journal of Qualitative studies on Health and Well-being* 4: 256–266.
- Rapley, M., Kiernan, P. & Antaki, C. (1998). Invisible to themselves or negotiating identity? The interactional management of being intellectually disabled. *Disability and Society*. Vol. 13 (5). pp. 807–827.
- Ringsby Jansson, B. & Olsson, S. (2006). Out of the system – Life Patterns of Young Adults with Intellectual Disabilities, *Scandinavian Journal of Disability Research*, Vol. 8, No. 1, s. 22–37.
- Sicakkan, H.G. & Lithman, Y.G. (Eds.) (2006). *What happens when a society is diverse: Exploring multidimensional identities*. New York: Edwin Mellen Press.
- Socialstyrelsen (2006). *Social Rapport*. Stockholm.
- Taylor, S. & Bogdan, R. (1998). *Introducion to Qualitative Research methods: a guidebook and resource*. New York: Wiley.
- Winnance, M. (2007). Being normally different? Changes to normalization processes: from alignment to work on the norm. *Disability & Society*. Vol 22. Nr. 6 p.p 625–638.
- Young, I. (1999). *Justice and the Politics of Difference*. Oxford: Princeton University Press.

KAPITEL 8

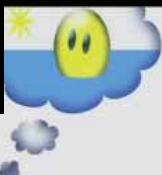
Jag tycker inte om halvhjärtade försök, om man säger så.
Om jag vill någonting då går jag in helhjärtat på det.

Jag har ett väldigt, väldigt stort intresse för teater.
Jag har spelat teater sedan jag var typ 4 år gammal.

Skälet till att jag gillar teater är väl att jag alltid har haft
livlig fantasi. Eller, det är vad folk säger.

Och då har jag väl känt att teater har varit lite som
en verklighetsflykt när jag har haft det svårt.

Vad som däremot har varit lite krångligt för mig med åren,
det är att hitta något ställe där jag är på en jämn nivå med de andra.

Dessvärre är det så att många platser
blandar väldigt många olika diagnoser.

Och det gör att det kan bli svårt
att hitta en jämn balans.

Det jobbigaste är väl folks fördomar. Precis som alla andra
sticker jag ju ut väldigt mycket från omvärlden.

Men fördelen med att ha Aspergers syndrom är att
många av oss vet att vi inte är normala.

Plus att det enda vi med Asperger faktiskt har gemensamt
är att alla är så olika.

Så vi försöker inte vara det heller.

Goda exempel

Inledning

I Ungdomsstyrelsens uppdrag ingår att lyfta goda exempel från kommuner som genomför åtgärder för att främja livsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. Vi hoppas att de exempel vi lyfter fram kan fungera som inspiration och väcka nyfikenhet hos de som på olika sätt arbetar med, eller vill påbörja ett arbete med, att förbättra levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning.

I kapitlet presenterar vi projekten och verksamheterna utifrån våra temaområden utbildning, arbete, hälsa, inflytande, kultur, fritid och föreningsliv. En del av projekten spänner över flera temaområden.

Ungdomsstyrelsens arbete med att ta fram goda exempel har skett i samråd med andra myndigheter och organisationer, bland annat Handisam, Kulturrådet och Arvsfonden. Vi har också hämtat information från aktörer som Sveriges Kommuner och Landsting (SKL), Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) och Handikappförbundens samarbetsorgan (HSO). Vi har även fått information från Ungdomsstyrelsens kontaktnät med kommunala tjänstemän och från de verksamheter som bedrivs runt om i landet.

Temagruppen Likabehandling och Temagruppen Unga i arbetslivet är två projekt som handlar om ungas etablering i arbetslivet. De har till uppgift att samla in och sprida kunskap om Europeiska socialfondens projekt (ESF).¹ Temagruppen Likabehandling arbetar bland annat med att lyfta framgångsrika arbetsinsatser för tillgänglighet och kompetensutveckling kring diskrimineringsgrunderna²

där funktionsnedsättning ingår (www.temalika-behandling.se). Temagruppen Unga i arbetslivet arbetar med att samla in och sprida erfarenheter från projekt med målgruppen unga i åldern 16–25 år. Ungdomsstyrelsen ingår som en av samarbetsparterna i temagruppen³ (www.temaunga.se).

Varför just dessa verksamheter och projekt?

Det bedrivs en stor mängd verksamheter och projekt som i någon form är riktade till unga med funktionsnedsättning i dag. De vi presenterar i det här kapitlet är endast ett urval av verksamheter som utmärks av att de rör något eller några av de fem temaområden som beskrivs i rapportens övriga kapitel samt att de arbetar med framgångsrika och intressanta metoder.⁴

En utgångspunkt för att ringa in ett gott exempel är att ta del av utvärderingar. I kapitlet har de flesta redovisade projekt utvärderats i någon form, antingen genom en extern utvärderare eller internt. Det innebär också att utvärderingarna skiljer sig åt i kvalitet och evidens. Några av de verksamheter som beskrivs saknar utvärdering. I dessa fall har vi dock gjort bedömningen att själva metoden är så pass intressant att den ändå är värd att lyfta fram.

Möjligheten att bedöma verksamheterna efter mätbara resultat kan se lite olika ut. Det kan till exempel vara lättare att mäta resultatet av en verksamhet som syftar till att unga med funktionsnedsättning ska komma ut i arbetslivet (genom att studera hur stor andel i projektet som

fått arbete) än att mäta graden av ökat inflytande och deltagande i ett projekt som avser att öka tillgängligheten och inkluderingen bland unga med funktionsnedsättning. En annan problematik med att välja vad som är ett gott exempel är att en metod kan fungera bra under vissa förutsättningar men sämre under andra.

Som komplement till utvärderingar och befintliga projektbeskrivningar har vi vid behov även kontaktat de beskrivna verksamheterna via telefon och e-post.

Flera exempel som presenteras i detta kapitel har en kommunal eller regional aktör som projektägare eller finansiär. I andra fall spelar kommunen en roll i form av delägare eller medfinansiär. De flesta verksamheter som beskrivs i kapitlet delas av flera aktörer inom en kommun, olika myndigheter och det civila samhället, i några fall är även den privata sektorn inblandad. Vissa av de exempel som beskrivs saknar dock en kommunal aktör och drivs enbart av exempelvis myndigheter och organisationer inom den ideella sektorn. I dessa fall har vi bedömt att verksamheterna är så pass intressanta att de ändå är värda att nämnas. Ungefär hälften av exemplen bedrivs i projektform, ett fåtal i föreningsform och övriga som ordinarie verksamhet.

Exemplen redovisas utifrån de temaområden som beskrivs i rapportens övriga kapitel. Vi beskriver främst vilka metoder som har använts, de resultat som uppnåtts samt vilka framgångsfaktorer och i vissa fall svårigheter och utmaningar som identifierats i verksamheterna. I rapportens övriga kapitel finns även fler verksamheter som arbetar för unga med funktionsnedsättning nämnda.

Det är inte bara Ungdomsstyrelsen som de senaste åren lyft fram goda exempel på verksamheter som riktar sig till unga med funktionsnedsättning. Det ingår exempelvis även i Centrum för idrottsforskning (CIF) och FunkA-utredningens pågående uppdrag.⁵ Andra aktörer som tagit fram publikationer där exempel på verksamheter lyfts fram är Handisam, Handikappsförbundens arbetsorgan (HSO), Barnombudsmannen och Temagruppen Unga i arbetslivet.

Arbetsmetoder för verksamheterna

Vi inleder med en kort beskrivning av några metoder och arbetssätt som är centrala för flera av de verksamhets- och projektexempel som vi presenterar i det här kapitlet:

Samverkan

Samverkan mellan olika aktörer, exempelvis genom nätverk eller projektgrupper där kommuner, myndigheter och det civila samhället ingår. Det här är en arbetsmetod som återkommer inom alla områden.

Attitydpåverkande arbete

Attitydpåverkande arbete genom utbildningar och informationsinsatser är också en återkommande arbetsmetod inom alla områden.

Arbetsplatsförlagd praktik

Arbetsplatsförlagd praktik används både i utbildning för elever och för arbetssökande. Elever i skolan kan genom praktik stärkas inför att söka arbete efter utbildningen och för unga utan arbete kan praktik ge erfarenheter och nätverk.

Individuellt stöd

Flera av de verksamheter som arbetar med att få ut unga med funktionsnedsättning i arbete eller utbildning arbetar med *individuellt stöd* och hämtar inspiration från metoden *Supported Employment* (SE). Metoden utgår från ett perspektiv där individens förutsättningar och behov är det centrala i planeringen av arbetet. Den unge har en särskild stödperson så länge det finns ett behov. Stödpersonen fungerar även som samordnare kring olika instanser som är kopplade till individen (Temagruppen Unga i arbetslivet 2012a).

Sociala företag

Att bedriva ett socialt företag innebär att driva en näringsverksamhet, fristående från offentlig verksamhet, med syfte att integrera människor med svårigheter att få ett arbete eller att behålla det. Organisationsformerna för sociala företag kan se olika ut, de kan till exempel vara ideella föreningar eller aktiebolag (www.sofisam.se).

Utbildning och lärande

Vad som sker i skolan har i stor utsträckning koppling till övriga temaområden. Ett exempel på det är övergången från utbildning till arbete. Eftersom utbildning är en viktig faktor för övergången till arbete genomförs ibland också arbetsmarknadsinsatser under utbildningen, vilket några av exemplen visar.

Verksamheter

Jobb i sikte

Örebro kommun

Företagsförlagd utbildning och praktik för avgångselever

Syfte:

Hjälpa gymnasiesärskolans avgångselever i övergången från skola till arbete

Målgrupp:

Gymnasiesärskolans avgångselever

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2009–2013)

Utvärdering:

Intern utvärdering (ESF-rådet 2012)

Jobb i sikte är ett projekt som syftar till att underlätta för särskoleelever på gymnasiet att få arbete efter avslutade studier. Projektet ägs av gymnasiesärskolan i Örebro kommun men sker i samarbete med Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen. Projektet får stöd från Europeiska socialfonden.

Jobb i sikte arbetar med att ta fram en fungerande metod för *företagsförlagd utbildning* med möjlighet till praktik för deltagarna. Utmärkande för projektet är att arbetet med deltagarna

sker i skolan och att de redan här förbereds för arbetslivet.

Jobb i sikte hämtar delar av sitt arbetssätt från metoden Supported Employment och har utvecklat en egen så kallad *jobb i sikte-metod* i sitt arbete där fokus ligger på tre områden:

1. Ökad tillgänglighet

– genom att projektgruppen har nära kontakt med arbetsgivare, handledning och arbete med individuellt anpassade hjälpmedel.

2. Kompetenshöjning

– ger deltagare möjlighet att utveckla specifika kompetenser genom stöd och utbildning.

3. Utvecklat socialt stöd

– stöd i kontakt med myndigheter, personligt biträde under skoltiden och under praktiken samt kontaktperson även efter skoltiden då deltagarna befinner sig i arbetslivet.

I projektgruppen ingår medarbetare som representerar utbildning och arbete: en projektledare, en arbetsförmedlare, en socialkonsulent, tre skolombud och tre personliga biträden. Samarbetet mellan dessa olika kompetenser och att de träffas regelbundet beskrivs av projektet som framgångsfaktorer (www.jobbisikte.se). Jobb i sikte har gjort att man också utvecklat goda kontakter med arbetsgivare i regionen. Under projektets gång har man sett betydelsen av att deltagarna får ett fortsatt stöd även efter att de fått en anställning. Eftersom många av deltagarna är känsliga för förändringar så kan en kontaktperson som stöttar om någon förändring sker på jobbet vara en avgörande faktor för att en deltagare ska behålla arbetet (ESF-rådet 2012).

Ungefär hälften, 21 av 41 deltagare som medverkat under projektets första två år, har fått en anställning efter att de slutat skolan. Innan projektet startade fick endast ett fåtal unga från gymnasiesärskolan jobb (Örebro kommun, projektledare Lennart Asp, e-post 2012-10-10).

Praktikplatser – ett steg till arbete/sysselsättning

Bräcke diakoni och
Riksgymnasiet Göteborg

Praktikplatser för gymnasieelever

Syfte:

Förbereda och stärka eleverna inför att söka arbete efter skoltiden och hitta metoder för skolan att arbeta med praktik

Målgrupp:

Gymnasieelever med rörelsehinder

Verksamhetsform:

Avslutat projekt (2009–2012)

Utvärdering:

Intern utvärdering (Bräcke Diakoni 2012)

Praktikplatser, ett steg till arbete/sysselsättning genomförs av Bräcke diakoni och Riksgymnasiet i Göteborg. Riksgymnasiet i Göteborg är ett av fyra nationella riksgymnasier för elever med rörelsehinder. Riksgymnasiet består av tre delar, skola, habilitering och elevhem.

Mellan 2009 och 2012 pågick ett Arvsfondfinansierat projekt på Riksgymnasiet i Göteborg, *Projekt om praktikplatser – ett steg till arbete/sysselsättning*. Ett antal intresseorganisationer inom funktionshindersrörelsen var medsökande.⁶ Målsättningen med projektet var att erbjuda alla elever på Riksgymnasiet arbetsplatsförlagd praktik. Syftet var att förbereda och

stärka eleverna inför att söka arbete efter skoltiden och att hitta metoder för hur Riksgymnasiet ska kunna arbeta med praktik som en del av den ordinarie verksamheten. Arbetsmetoden utgick från metoden *Supported Employment* där individen är i fokus. Praktiksamordnarna och eleven arbetar tillsammans utifrån individens önskemål och intressen. Under elevens förberedelse inför praktikperioden, under pågående praktik och i efterarbetet fanns en praktiksamordnare eller elevassistent tillgänglig för att stötta eleven. Även handledare på praktikplatserna hade möjlighet att få stöd genom projektet (www.brackediakoni.se).

Under projektet har ett nätverk med arbetsgivare byggts upp så att det nu finns en praktikplatsbank med cirka 50 kontakter. Ett väl fungerande samarbete mellan Riksgymnasiet, Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan är en av framgångsfaktorerna med projektet. Alla elever har blivit erbjudna praktikmöjlighet och sedan projektet startades har cirka 60 elever varit ute på praktik. Efter att projektet är avslutat pågår ett arbete för att implementera arbetet med praktikplatser i skolans ordinarie verksamhet. Slutrapport för projektet lämnas till Arvsfonden under hösten 2012 (Riksgymnasiet Göteborg – Bräcke Diakoni, projektledare Emma Lyrdal).

Skoldatatek

Trelleborg kommun

Digitala lärverktyg i skolan

Syfte:

Med stöd av alternativa verktyg ge elever större möjlighet att bli mer självständiga i sitt lärande samt i högre grad uppnå de nationella mål som styrdokumentet föreskriver

Målgrupp:

Barn och elever från förskola till och med gymnasiet som har behov av särskilt stöd i undervisningen

Verksamhetsform:

Ordinarie verksamhet

Utvärdering:

Skoldatateket har utvärderats av SPSM (Specialpedagogiska skolmyndigheten 2010), verksamheten i Trelleborg har inte utvärderats

Skoldatateket riktar sig till barn och elever från förskola till och med gymnasiet som har behov av särskilt stöd i undervisningen. Det kan handla om koncentrationssvårigheter, dyslexi och andra funktionsnedsättningar. På skoldatateket prövas alternativa verktyg som kan stödja eleverna i skolarbetet och i verksamheten. Det kan gälla datorer, Mp3-spelare, diktafoner, lärplattor eller pedagogiska datorprogram. Skoldatatek är en verksamhet som finns i cirka 200 av landets kommuner och modellen för arbetet kan se olika ut i kommunerna (www.skoldatatek.se).

Specialpedagogiska skolmyndigheten har utvärderat effekter av skoldatateken och sett att elevernas måluppfyllelse i skolan ökar genom möjligheten till stöd av alternativa verktyg, oavsett vilken modell som kommunerna arbetar efter. I utvärderingen framgår att skoldatateken

uppvisar en i huvudsak positiv effekt men även att effekten är ojämn då det är många faktorer som spelar in för att eleven ska få tillgång till de alternativa verktygen (Specialpedagogiska skolmyndigheten 2010).

Trelleborgs kommun är en av de kommuner som har ett skoldatatek. Verksamheten ligger under bildningsförvaltningen och är sedan 2011 en del av kommunens ordinarie verksamhet. Från början var skoldatateket i Trelleborg ett ettårigt projekt som riktade sig till grundskolan, men numera innefattas även förskola och gymnasieskolan av verksamheten. Arbetsmetoden sker i fyra olika steg:

1. Ansökan

En ansökan från skolans rektor (med förälders eller vårdnadshavares godkännande) kommer till skoldatateket.

2. Besök

Eleven får besöka skoldatateket för samtal och för att prova ut olika alternativa verktyg.

3. Prövotid

Eleven har en prövotid med hjälpmedlet i tre veckor.

4. Uppföljning

Efter tre veckor sker en uppföljning och om eleven är nöjd får rektorn göra en beställning av verktyget annars sker en ny utprovning.

I Trelleborg arbetar tre anställda pedagoger med skoldatateket på sammanlagt en och en halv heltidstjänst. Förutom att hjälpa eleverna hitta rätt alternativa verktyg så utbildar de även lärare och pedagoger i att möta elever med olika behov i skolan. De anordnar även utbildningar om olika stödverktyg för elevgrupper där elever

både med och utan särskilt behov deltar. Olika stödverktyg som exempelvis rättstavningsprogram eller talsyntes kan vara ett komplement i undervisningen till alla elever och dessutom blir utbildningarna inte stigmatiserande för enskilda elever i särskilt behov av stöd. Anna Gudmundsson, samordnare på datateket i Trelleborg belyser det som en viktig faktor i arbetet:

”Målet är att ge eleverna större möjlighet att med stöd av de olika alternativa verktygen bli mer självständiga i sitt lärande samt i högre grad uppnå de nationella mål som styrdokumentet föreskriver. Det handlar även om inkludering. De alternativa verktygen är ett bra komplement och stödet är till för att alla elever ska undervisas i samma miljö och ingen ska behöva särskiljas genom lösningar som exempelvis att gå ifrån klassrummet för att undervisas i annan lokal.”

(Trelleborgs kommun, Anna Gudmundsson, samordnare för skoldatateket)

Skoldatateket i Trelleborg har hittills omfattat cirka 250 till 300 elever. Det är ett ständigt högt tryck på ansökningar och utbildningarna som de anordnar är välbesökta. Anna Gudmundsson får mycket positiv respons från lärare hon möter i arbetet som ser stora och positiva förändringar bland eleverna som fått stöd.

Nästa projekt inom verksamheten är att göra en behovsinventering bland speciallärare och specialpedagoger ute på skolorna. Syftet är att se vilka insatser som skoldatateket skulle kunna bidra med för att skolorna själva ska få ökad kunskap i att stötta eleverna med olika alternativa verktyg (Trelleborgs kommun, samordnare Anna Gudmundsson).

1
ANSÖKAN

2
BESÖK

3
PRÖVOTID

4
UPPFÖLJNING

Arbete och försörjning

Det pågår ett utbrett arbete och en mängd olika projekt och verksamheter runt om i Sverige som syftar till att förbättra unga funktionsnedsattas möjligheter att bli en del av arbetsmarknaden. Unga med olika funktionsnedsättning har skiftande behov och förutsättningar. För att möta dessa används ofta flera arbetsmetoder inom en verksamhet, många projekt kan arbeta med fler än tio olika arbetssätt⁷ samtidigt (Temagruppen Unga i arbetslivet 2012b). I det här avsnittet presenterar vi några verksamheter och metoder som visat framgångsrika resultat.

Verksamheter Stegen in i arbetslivet (SIA)

Furuboda och HSO Skåne

Projekt med inriktning på individuellt stöd

Syfte:

Få in fler unga med funktionsnedsättningar på arbetsmarknaden

Målgrupp:

Personer med funktionsnedsättning under 35 år

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2010–2012)

Utvärdering:

Intern utvärdering
(Furuboda & HSO Skåne 2012)

Furuboda arbetsmarknad är en ideell förening som tillsammans med Handikappförbundens samarbetsorgan (HSO) Skåne sedan 2010 driver det treåriga projektet *Stegen in i arbetslivet* (SIA). Projektets syfte är att få in fler unga med funktionsnedsättningar på arbetsmarknaden.

SIA bedriver sin verksamhet som en egen insats eller parallellt med att målgruppen befinner sig i utbildning och fungerar som ett stöd mellan utbildning och arbete och mellan olika myndigheter. En ambition med projektet är att bilda nätverk och att samarbeta tillsammans med berörda organisationer och myndigheter.

Deltagarna i SIA är i huvudsak mellan 18 och 35 år. Arbetsmodellen utgår från metoden *Supported Employment* och handlar om huvudstegen: *vilja, finna, få* och *behålla* som är knutet till ett varaktigt individuellt stöd.

Första steget är att göra en överenskommelse med deltagaren, andra steget är att göra en kartläggning av deltagarens intresse och vilja. Efter kartläggningen är steg tre att SIA söker efter en arbetsplats som matchar deltagaren, steg fyra att skapa engagemang hos arbetsgivaren.

Deltagaren deltar frivilligt och styr processen, men får individuellt stöd genom en personlig coach från SIA både på och utanför arbetsplatsen. Exempelvis kan coachen fungera som ett led mellan Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och socialtjänsten. Förutom att stötta individer så sker även kompetenshöjande insatser kring hur man anställer personer med funktionsnedsättning för aktörer inom Skånes näringsliv. Detta sker bland annat genom spridningskonferenser eller föredrag hos olika aktörer. Arbetsmodellen som SIA använder planeras även att spridas genom en metodbok som arbetas fram i projektet.

I SIA:s redovisning för andra projektåret (Furuboda & HSO Skåne 2012) framgår att av de 65 individer som totalt deltagit vid den tidpunkten så hade 78 procent gjort minst en praktikperiod, med varierande resultat och omfattning. Av de 65 deltagarna hade 51 procent börjat arbeta

eller studera. Av dem hade 25 procent påbörjat en anställning och 25 procent hade påbörjat en reguljär utbildning.

SIA:s roll att vara ett oberoende stöd som kan göra insatser för varje individ inom olika områden utan koppling till olika aktörer ses som en framgångsfaktor. Deltagaren vågar till exempel berätta om svårigheter i sina kontakter med olika myndigheter.

En annan framgångsrik metod som utvecklas under arbetets gång har varit individuellt stöd i form av gruppträffar, där deltagare får träffa och stödjda varandra. SIA ordnar exempelvis *gruppträffar* med frukost för sina deltagare. Till dessa kan även olika aktörer som arbetsgivare eller politiker bjudas in.

Några utmaningar i arbetet är det omfattande behovet av stöd under lång tid för många deltagare. För coachen innebär det en utmaning att arbeta med stöd och kreativitet under en lång tid och för deltagaren kan det vara utmanande att behålla och återfå motivation. De långa processerna påverkar också möjligheten att ta in fler deltagare i projektet på grund av att arbetsbelastningen för de anställda blir hög. Projektet har också stött på utmaningar i samarbetet med Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen samt en brist i att finna samarbeten med offentliga arbetsgivare, då möjligheten till anställning för SIA:s deltagare varit i princip obefintlig inom

offentlig sektor. Arbetet med att få ut deltagarna i praktik har varit relativt enkelt, men att sedan få till anställningar med lön har varit svårare, en utmaning som är en viktig del av SIA:s fortsatta arbete. (www.sia.se)

Funkibator

En annan ideell förening som bland annat arbetar med att få in unga med funktionsnedsättning i arbetslivet genom exempelvis praktik är Funkibator i Kronobergs län. Fram till december 2012 är Funkibator ett Arvfondsfinansierat projekt, sedan kommer verksamheterna inom Funkibator att fortsätta bedrivas som ideell förening inom *Nätverket Samhällsförändring i Praktiken* (SIP) och genom försäljning av tjänster och varor.

Funkibator arbetar med att bedriva utvecklingsarbete för personer med funktionsnedsättning. De har bland annat ett *arbetsmarknadscenter* för unga utan arbete i åldern 16–24 år, där de erbjuder sommarjobb och utbildning. De samarbetar bland annat med Landstinget Kronoberg. Tre år i rad har samarbete kring sommarjobb för unga skett då kommunen står för lönen till ungdomarna och Funkibator handleder och ger arbetsuppgifter (Funkibator, projektledare Stefan Johansson). En annan verksamhet är bemanningsföretag, där Funkibator hyr ut ungdomar till olika arbetsgivare (www.natverketsip.se).

Utsikten

Skellefteå kommun

Myndighetssamverkan och coachning

Syfte:

Utveckla metoder för samverkan och analysera hinder i arbetet med att få unga med särskilda behov i arbete

Målgrupp:

Unga i åldern 18–30 år och personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar utgör en stor del av gruppen.

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2009–2014)

Utvärdering:

Intern utvärdering (ESF-rådet 2011) och extern utvärdering (European Minds Sweden AB 2011)

Skellefteå startade projektet *Utsikten* 2009 och har finansiering fram till juni 2014. Projektet startades för att utveckla metoder och arbetssätt för samverkan mellan myndigheter och för att analysera hinder i arbetet med att få ut unga med särskilda behov i arbetslivet eller i studier. Samverkansaktörer är Skellefteå kommun, Arbetsförmedlingen och Västerbottens läns landsting. Målgruppen för Utsikten är unga i åldern 18–30 år där en stor del av målgruppen är personer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

I Utsikten ingår en multikompetent personalgrupp som arbetar utifrån sin egen profession. Metoderna är till stor del baserade på *motive-rande samtal*, en metod för hur samtal förs med fokus på deltagaren⁸ och *repulse*, en metod för träning av att förbättra sina impulser, sociala färdigheter och moralutveckling.⁹ Personalen investerar mycket tid på att matcha deltagare med passande praktik eller arbetsträningsplats

genom att föra arbetsplatsanalys med hjälp av *misa-metoden*, som på ett strukturerat sätt undersöker om arbetsplatsen är lämplig för deltagaren. Misa-metoden är framtagen av företaget Misa¹⁰ som utvecklat sitt arbetssätt utifrån metoden *Supported Employment* som de anpassat till svenska förhållanden (www.misa.se).

Efter tre års arbete hade totalt 92 deltagare medverkat i Utsikten. Av dessa hade 67 procent gått vidare till i egen försörjning, vilket överskred det uppsatta målet på 50 procent. Av deltagarna upplevde 93 procent att de kommit närmare studier eller arbete efter att ha deltagit i projektet.

Enligt projektets interna rapport för tiden 2009–2011 så var en viktig insikt att individerna i ett första steg, innan praktik och anställning, ofta är i behov av ett utvecklat stöd i att få ordning på sitt privatliv. Det kan gälla exempelvis mat, sömn och struktur på tider. En annan viktig insikt är att satsningar på stöd och resurser utvecklar styrkor hos deltagarna och bidrar till att många av dem når egen försörjning. Som framgångsfaktorer nämns i rapporten individperspektivet och arbetet med långvarig och tät coachning av deltagarna (ESF-rådet 2011).

I en extern utvärdering av Utsikten från 2011 framgår att projektets samlokalisering är en av de viktigaste framgångsfaktorerna med verksamheten. Att personalgruppen med olika professioner sitter i samma lokal kan, förutom att ge deltagaren bra service, bidra till att skapa förtroende, framtidstro och tillit hos deltagaren. Personalgruppens gemensamma förhållnings-sätt och samsyn kring attityder mot deltagarna är en annan framgångsfaktor som lyfts fram i utvärderingen (European Minds Sweden AB 2011).

KomAn – vägar ut i arbetslivet för personer med funktionsnedsättning

Värmdö kommun med flera

Samverkan mellan fyra kommuner

Syfte:

Förbättra deltagarnas livssituation genom personlig utveckling samt att "samla erfarenheter från projektet som långsiktigt ska kunna påverka politiska beslut"

Målgrupp:

Personer med psykisk och neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, med utvecklingsstörning samt med förvärvade hjärnskador i åldern 18–36 år

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2009–2012)

Utvärdering:

Intern utvärdering (Centrala styrgruppen 2012) och extern halvtidsutvärdering (Ramböll 2011)

KomAn är ett fyraårigt projekt som sker i samverkan mellan de fyra kommunerna Värmdö, Tyresö, Haninge och Nynäshamn. Värmdö kommun är projektägare och projektet finansieras delvis av Europeiska socialfonden. Till sammans med Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan arbetar kommunerna med att förbättra möjligheterna för personer med psykisk och neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, utvecklingsstörning och förvärvade hjärnskador att komma i arbete. Deltagare i åldern 18–36 år är prioriterade. Syftet med projektet är att deltagarnas livssituation ska förbättras genom personlig utveckling samt att de erfarenheter man fått från projektet långsiktigt ska kunna påverka politiska beslut.

KomAn-projektet arbetar med olika stödinsatser som samordnas mellan de medverkande aktörerna. Det är deltagarens behov och förutsättningar som styr om de olika insatserna ska användas enskilt eller kombineras. Det är främst fyra insatser som KomAn arbetar med:

1. Kartläggning och mobilisering

av resurser för varje enskild deltagare. Genom mobiliseringskurser stärks deltagarnas självförtroende och självkänsla.

2. Anpassad vuxenutbildning

(yrkesutbildningar), där projektet bland annat är ett stöd i att ta fram individuella studieplaner för deltagarna.

3. Supported Employment

ger stöd till deltagaren inför och under en anställning och så länge det finns behov.

4. Socialt företagande

en insats då kommunen betalar personal- och lokalkostnad för ett kooperativ att starta en verksamhet med stöd från KomAn. Kooperatörerna bestämmer exempelvis vad som ska produceras och vad inkomsterna ska gå till.

(www.komanprojektet.se)

År 2011 gjordes en extern utvärdering av KomAn. I den framgår att 16 procent av de 654 deltagarna som då påbörjat projektet gått vidare till egen försörjning. Det var en större andel än projektets dåvarande målsättning på 15 procent. Av dessa deltagare uppgav 90 procent att deras hälsa förbättrats under tiden i projektet (Ramböll 2011). I den senaste deltagaruppföljningen från augusti 2012, som projektet gjort, framgår att de har haft 876 deltagare hittills, vilket överstiger målet som var 700 deltagare. Av dessa har 28

procent (245 deltagare) börjat arbeta eller studera och därmed blivit delvis eller helt självförsörjande, vilket överstiger den uppdaterade målsättningen på 20 procent. Vid tidpunkten för deltagaruppföljningen var 517 personer inskrivna i projektet och 380 personer hade avslutat projektet. Andelen personer med behov av offentliga ersättningar¹¹ hade minskat med 12 procent efter deltagandet i KomAn, vilket översteg projektets målsättning på 10 procent (Centrala styrgruppen 2012).

Temagruppen Likabehandling har i sitt arbete uppmärksammat KomAn som ett projekt de anser har verkningsfulla metoder för att skapa förändring både för individer och för grupper på lång sikt. De framgångsfaktorer som Tema Likabehandling lyfter med KomAn-projektet är den samverkan som sker mellan de reguljära verksamheterna, det medtödd stöd verksamheterna får för att gemensamt utveckla sig och den gemensamma planeringen som ingår i arbetsmetoden kring individen. I metoden sker även samverkan mellan Arbetsförmedlingen och vuxenutbildningen vilket Tema Likabehandling beskriver som unikt (Tema Likabehandling 2012).

Andra pågående samverkansprojekt där utgångspunkten är individens behov och förutsättningar:

- **Ungas mobilisering inför arbetslivet (UMiA)** som drivs av Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och en rad andra aktörer i Stockholmsområdet (www.forsakringskassan.se).

- **Med aktivitetserättning mot arbete (AMA)** i Malmö kommun och Blekinge län (www.esf.se).

- **Grenverket Södertörn**

som är uppdelat i fem delprojekt i olika kommuner¹² som utarbetar metoder och samarbeten som passar efter de lokala förutsättningarna (www.samordningsforbundethaninge.se).

Working together

Socialt företag med "vikariepool" för företagspartner

Syfte:

Skapa förutsättningar för unga med funktionsnedsättningar att inkluderas i den öppna arbetsmarknaden

Målgrupp:

Unga med intellektuell funktionsnedsättning

Verksamhetsform:

Socialt företag

Utvärdering:

Intern utvärdering (Working together, projektkoordinator Nelly Andersson)

Working together är ett socialt företag som startade i mars 2012 på initiativ av cirka 60 avgångselever från olika gymnasiesärskolor i Stockholmsområdet. Med stöd från tre yrkesverksamma personer med erfarenheter från skolan¹³ startade de Working together för att öka möjligheterna för avgångseleverna att efter studenten få arbete. Ungdomarna hade under gymnasieskolan arbetat tillsammans i projektform, vilket sedan ledde till att Working together bildades.¹⁴ Syftet med Working together är att skapa förutsättningar för unga med funktionsnedsättning att få arbete med målet att målgruppen ska nå en egen försörjning. En egen så kallad *working together-metod* har tagits fram för arbetet. Modellen baseras på individanpassat och arbetsinriktat stöd, Supported employment. Personalen inom Working together kartlägger och utformar karriärplaner för de individer som deltar. De sköter även kontakt med företag och ger dem information och rådgivning kring arbetsmarknadens program för unga med funktionsnedsättning. Arbetsträning med ung-

domarna i Working together sker ute i de olika företagspartnernas lokaler, vilket bidrar till att ungdomarna får en möjlighet att visa upp sina arbetsförmågor för företagen. Därefter hamnar de i en sorts "vikariepool" som företagen kan använda sig av.

Working together arbetar för närvarande utan koppling till offentlig sektor och utan inkomst eller projektstöd. Företaget drivs ideellt. De resultat som hittills uppmätts genom rapporter från arbetsgivare är att 60 procent av deltagarna har fått olika anställningar i den öppna arbetsmarknaden (tidsbegränsad anställning, poolvikariat eller långtidsvikariat), 20 procent av deltagarna har gått vidare till studier (lärvux eller komvux) och 20 procent till daglig verksamhet.

Som framgångsfaktor i arbetet lyfter projektkoordinator Nelly Andersson "*professionell matchning av kundens förmågor och intresse med arbetsgivarens önskemål och behov av prestation*".¹⁵ Andra viktiga delar av arbetet är att nätverka för att på olika nivåer skapa förutsättningar för ungdomarna att få arbete. En utmaning är att myndigheter som Arbetsförmedlingen arbetar efter en viss struktur på sina insatser i kontakt med arbetsgivare, exempelvis arbetsprogram och ekonomiska arbetsinsatser. Enligt Andersson borde i stället fokus riktas mot arbetsförmågorna hos individerna, eftersom det är vad som är centralt för arbetsgivarna (Working together, projektkoordinator Nelly Andersson).

Hälsa och utsatthet

I kapitlet om hälsa har vi visat att hälsoläget kan vara förknippat med levnadsvillkoren inom andra områden som vi berättar om i denna rapport. De verksamheter som vi beskriver i det här avsnittet är också på olika sätt relaterade till andra områden. Exempelvis så ingår friskvård i många arbetsrelaterade verksamheter för att stärka de mentala, fysiska och sociala resurserna hos individen, vilket bidrar till att främja hälsan. Hälsa kan också kopplas till delaktighet i kultur och idrottande, en viktig hälsofrämjande faktor. En annan inriktning för att främja hälsan hos målgruppen kan handla om att stärka ungdomar som är på väg in i vuxenlivet genom olika stödinsatser.

Verksamheter

Unga mentorer

Region Skåne

Stöd genom mentorskap i övergång från tonår till vuxenliv

Syfte:

Stärka personer med funktionsnedsättning inför vuxenlivet och stärka mentorer i sin vuxenroll

Målgrupp:

Unga med funktionsnedsättning i åldern 10–35 år

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2010–2012)

Utvärdering:

Extern utvärdering (FoU-rapport 2012)

Unga mentorer i Region Skåne är ett pågående projekt som sker i samarbete med föreningen Unga Funkisar och Barn- och ungdomshabiliteringen (Bou) i Skåne. Projektet innebär att barn och unga med funktionsnedsättning som närmar sig vuxenlivet får stöd av unga vuxna som själva har en funktionsnedsättning. Mentorens roll är att dela med sig av sina erfarenheter och fungera som inspirationskällor och förebilder för sina adepter. Syftet med mentorsverksamheten är både att stärka adepten inför vuxenlivet och att mentorn blir stärkt i sin vuxenroll. De barn och unga som tilldelas en mentor inom projektet är i åldern 10–19 år och får insatser genom Bou. De unga vuxna som rekryteras till att vara mentorer är mellan 18 och 35 år.

Mentorerna får inledningsvis gå en förberedande utbildning som alla samarbetspartner har ett gemensamt huvudansvar för genom tre utbildningsledare, en från varje aktör. Efter genomförd grundutbildning matchas mentorerna ihop med ett barn eller en ungdom som anmält intresse och sedan träffas de ungefär tio gånger under ett års tid. Mentorerna får stöd i form av handledning genom gruppträffar med andra mentorer och individuellt av kursledarna (www.skane.se).

Hittills i projektet har två mentorskurser genomförts. Den första med inriktning på unga vuxna med rörelsehinder och den andra för unga vuxna med neuropsykiatrisk diagnos. Projektledaren Helena Rådberg berättar att erfarenheter från första kursen, som att bearbeta strukturen på kursen, bidrog till att den andra gav bättre resultat i form av mer engagerade och ansvars-tagande mentorer.

”Alla exempel är inte framgångsrika, men vi lär oss hela tiden hur vi kan förbättra förutsättningarna så att mentorskapen blir mer välfungerande. Trots en del misslyckanden får vi väldigt mycket positiva synpunkter på arbetet med mentorskap från unga vuxna, tonåringar och familjer, vilket gör att vi känner stor motivation att jobba vidare med, och kontinuerligt förbättra detta arbete”

(Region Skåne, Unga mentorer, projektledare Helena Rådberg)

Under hösten 2012 är tio mentorer i gång i projektet och tio personer deltar i en mentorskurs. Utmaningar som projektet stött på i arbetet är att mentorerna ibland kan ha haft svårt att ta initiativ till en första kontakt med adepten. En stärkt roll för kursledarna vid mentors och adeptens första möte samt i kontaktskapandet inför kommande mentorskap har därför varit en positiv utveckling för projektet. Rådberg berättar att det finns ett stort intresse för att bli mentor men att många av intressenterna inte har möjlighet att bli mentor på grund av bland annat tidsbrist.

Unga mentorer i Skåne finansieras av Arvsfonden fram till 2013 och planeras då bli en ordinarie verksamhet inom Bou och vuxenhabiliteringen. En redan visad effekt av projektet är att intresset för mentorsverksamhet spridit sig till fler verksamheter inom Habilitering och hjälpmedelsförvaltningen så att fler grupper av funktionsnedsättningar täcks in i projektet¹⁶ (FoU-rapport 2012). Ett arbete med att utvärdera projektets första mentorskap pågår.

Rulle på stan

Region Skåne

Träning med rullstol i stadsmiljö

Syfte:

Genom träning i stadsmiljö lära rullstolsburna barn och ungdomar att använda allmänna kommunikationsmedel och integreras i stadsmiljö

Målgrupp:

Rullstolsburna barn och ungdomar, personal

Verksamhetsform:

Ordinarie verksamhet

Utvärdering:

Extern utvärdering (Region Skåne 2009)

Region Skåne driver även projektet Rulle på stan som är en gruppverksamhet inom Barn- och ungdomshabiliteringen där rullstolsburna barn och ungdomar genom träning lär sig hur de kan ta sig fram i stadsmiljö. Genom att våga synas och ta för sig stärks ungdomarnas självförtroende och självkänsla. Alla deltagare i gruppen har individuella mål och Rulle på stan är en möjlighet att uppnå dem. Det kan exempelvis vara att använda allmänna kommunikationsmedel, att träna på att åka rulltrappa och att ta sig upp och ner för trottoarkanter.

Kursplanerna i Rulle på stan kan se lite olika ut beroende på i vilken stad projektet genomförs. Kursplanen för Rulle på stan, när det bedrevs som pilotprojekt i Helsingborg och Ängelholm stad, bestod enligt en projektutvärdering från 2008 av fem träningstillfällen. Under den *första* träffen gick ledarna igenom rullstolens olika delar, olika grepp och rörelsemönster, vid den *andra* och *tredje* träffen fick ungdomarna träna på att åka rulltrappa, ta sig ombord på bussar

och öva sig på trottoarkanter. På den *fjärde* träffen deltog en förälder/vårdnadshavare för att få kunskaper om hur träningen kan fortsätta efter utbildningens slut. Den *femte* och sista träffen avslutades med att deltagarna fick testa att åka rullstol i en skateboardpark.

Varje träff avslutades med ett cafébesök, där deltagarna övade sig på att beställa och betala, i syfte att stärka dem att våga ge sig ut på stan och fika på egen hand. Deltagarna filmades under kursen och efter avslutad kurs fick alla med sig en dvd-film så att de själva kunde se sina framsteg, något som i utvärderingen lyfts som en framgångsfaktor då självförtroendet stärktes bland deltagarna när de såg resultatet av träningen.

I projektutvärderingen från 2008 beskrivs samlade erfarenheter från deltagande ungdomar, i åldern 6–19 år, samt personal som utbildades i "*Rulle på stan-träningens pedagogik*". Av deltagarna uppgav 50 av 52 personer att de skulle ha användning för kunskapen i vardagen och

38 av 41 personer från personalen att de skulle ha användning av kunskaperna i sitt arbete med målgruppen. Utbildningen för personalen i Rulle på stan innehöll både praktik och teori, till exempel lärdom om hur en rullstol används och förståelse för ungdomarnas situation. Framgångsfaktorer som lyfts fram i utvärderingen av Rulle på stan är att ungdomarna tränar tillsammans i grupp, vilket gör att de utbyter erfarenheter och lär känna varandra samt att personalen också tränar i rullstol, vilket stärker deltagarnas tilltro till projektet och personalen. En annan viktig faktor är att träningen sker i riktig stadsmiljö (Region Skåne 2009).

Arbetet med Rulle på stan påbörjades som ett projekt 2005 och pågår fortfarande i ordinarie verksamhet. Idag inleds kursen med en inspirationsträff för ungdomar och föräldrar eller vårdnadshavare, där de introduceras till Rulle på stan (Region Skåne, Rulle på stan, legitimerad arbetsterapeut Sara Engström).

Sesam

Umeå kommun

Utbildningsinsatser om friskvård

Syfte:

Stärka självförtroendet och självkänslan bland deltagarna

Målgrupp:

Personer med funktionsnedsättning i åldern 16–29 år, som står utanför arbetsmarknaden

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2009–2013)

Utvärdering:

Intern utvärdering (Sesam 2012) och extern utvärdering (Umeå universitet 2012)

I Temagruppen Unga i arbetslivets rapport Orka jobba beskrivs vikten av friskvård i arbetet med att stärka unga med funktionsnedsättning. Ett exempel som nämns där är ESF-projektet Sesam i Umeå, ett pågående utbildningsprojekt som syftar till att stärka självförtroendet och självkänslan bland deltagarna. Målgruppen är personer i åldern 16–29 år med olika funktionsnedsättningar som står utanför arbetsmarknaden. Projektets huvudägare är KFUM Umeå och samarbetspartner är Umeå kommun, Försäkringskassan, Arbetsförmedlingen och Samordningsförbundet i Umeå (www.umea.se).

I Sesam arbetar man med olika utbildningar för ungdomarna. Ett moment som kallas livshjulet tar upp frågor om kost, motion, sömn och mentalt välbefinnande med mera. Förutom samtal görs även aktiviteter som att besöka olika sportevenemang och museibesök. Sesam anordnar också friskvårdsdagar med olika teman och de har ett samarbete med Korpen där deltagarna får testa prova-på-gymna.

Sesam kan ta emot cirka 150 ungdomar till sina utbildningar varje år. Av totalt 360 deltagare har 242 deltagare gått vidare till arbete, studier eller annat¹⁷ (Sesam 2012). I en extern utvärdering av Sesams utbildningsverksamhet för 2009–2011 svarar 71 procent av de tillfrågade deltagarna att deras livssituation¹⁸ förbättrats jämfört med tiden före Sesamprojektet (Umeå universitet 2012). En viktig erfarenhet från projektet hittills är att behovet av hälsofrämjande insatser är stort och att projektet saknar regelbunden tillgång till medicinskt kunnig personal (Temagruppen Unga i arbetslivet 2012a).

Inflytande och representation

Inflytande och representation innebär att människor ska ha inflytande över sitt liv i frågor som rör samhället i allmänhet eller att kunna påverka och bestämma saker som handlar om den egna individen. För en person med funktionsnedsättning som är i behov av stöd, till exempel från personliga assistenter eller föräldrar/vårdnadshavare är det viktigt att stödet ger utrymme för

individens eget självbestämmande. I detta avsnitt presenteras några exempel på verksamheter som arbetar med att öka inflytandet för unga med funktionsnedsättning, dels genom att stärka målgruppens självkänsla och självförtroende, dels genom att öka kunskapen hos personer runt individen.

Verksamheter

Ungdomsråd för unga med funktionsnedsättning

Botkyrka kommun

Ungdomsråd för att öka inflytande

Syfte:

Starta ett inflytandeforum för unga med funktionsnedsättning

Målgrupp:

Ungdomar med funktionsnedsättning i åldern 13–25 år

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2012–2015)

Utvärdering:

Kommer att utvärderas internt

I Botkyrka kommun pågår just nu ett Arvsfondsfinansierat projekt i syfte att starta ett inflytandeforum i form av ett ungdomsråd för unga med funktionsnedsättning. Ungdomsrådet ska träffa politiker genom politikerträffar, där ungdomarna får framföra sina åsikter och ställa frågor till politikerna. I ungdomsrådet kan deltagarna bredda sitt sociala nätverk och de får även träna på att ta plats och uttrycka sig. Målsättningen är att skapa ett ungdomsråd där deltagarna känner sig trygga för att sedan bli en del av Botkyrkas ungdomsfullmäktige. I ungdomsrådet ska deltagarna öva på att företräda sig själva och bli trygga med varandra i gruppen samt på att möta politiker. Målgruppen är unga med intellektuell eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning i åldern 13–25 år.

Bakgrunden till projektet är att kommunen uppmärksammat ett behov av insatser för att få in målgruppen i de befintliga inflytandeforum-

en. Ett samarbete med Arbetarnas bildningsförbund (ABF) i Botkyrka-Salem inleddes för att skapa former för inflytande, vilket ledde till det nuvarande Arvsfondsprojektet där en projektledare från ABF är anställd för att ta fram ett inflytandeforum i form av ungdomsråd. Projektet drivs av ABF¹⁹ i samarbete med Botkyrka kommun.

I december 2012 planerar de att genomföra det första rådet och under hösten informerar de på kommunens sarskolor och träningskolor samt i de fritids- och träningsverksamheter där målgruppen befinner sig (ABF 2012). Förutom att öka inflytandet genom att samla ungdomar i ett råd ordnas även uppsökande verksamhet då politiker och beslutsfattare besöker ungdomarna i de verksamheter där de befinner sig för att samtala om vad som är viktigt för dem (Botkyrka kommun, ungdomsråd för unga med funktionsnedsättning, kommunalråd Jens Sjöström).

Lyssna! – om barns rätt att styra sin personliga assistans

Intressegruppen för assistansberättigade (IfA)

Attitydpåverkan genom kompetensutveckling och samtalsmetodik

Syfte:

Öka kunskapen om assistansberättigade barns rättigheter

Målgrupp:

Assistansberättigade barn, föräldrar/vårdnadshavare, personliga assistenter och assistansanordnare

Verksamhetsform:

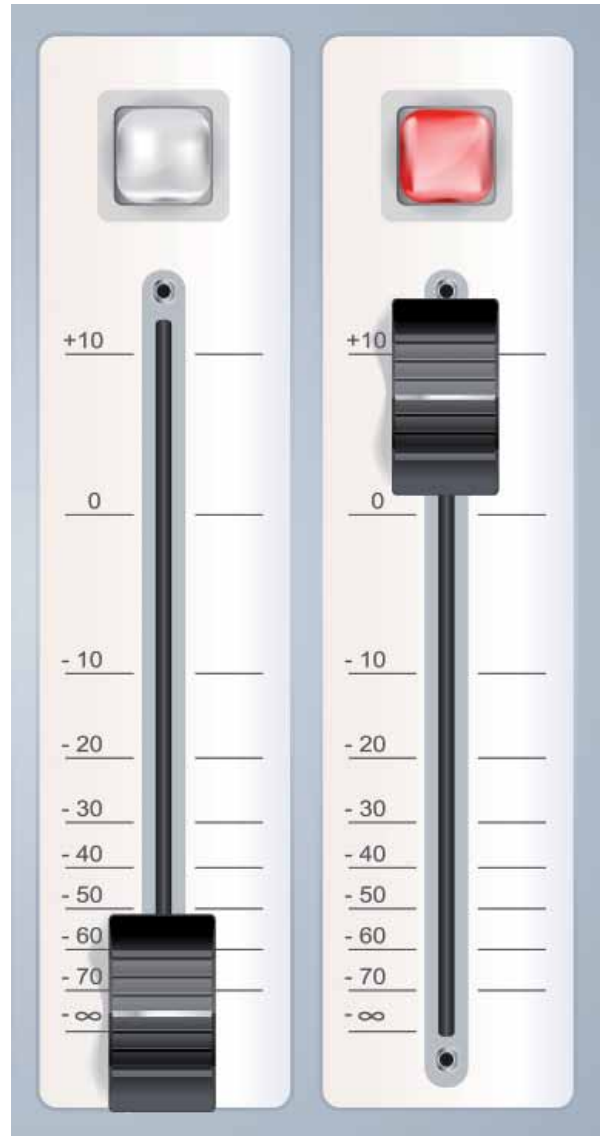
Pågående projekt (2009–2012)

Utvärdering:

Intern utvärdering (Intressegruppen för assistansberättigade 2012a)

Intressegruppen för assistansberättigade (IfA) är en intresseorganisation som bland annat arbetar för utveckling av rättigheter till personlig assistans för personer med funktionsnedsättning. Projektet *Lyssna!* (Intressegruppen för assistansberättigade 2011) är ett utvecklingsprojekt som IfA driver med medel från Arvsfonden sedan 2009, projektet avslutas under hösten 2012.

Bakgrunden till *Lyssna!* är en förstudie till projektet där resultatet visade att personliga assistenter i en konflikt mellan barnets och förälderns eller vårdnadshavarens vilja sällan går emot den sistnämnda. Det här påverkar det assistansberättigade barnets möjlighet att utvecklas som andra barn i samma ålder genom att man inte får testa gränser och lära sig av egna miss-

tag. Projektets syfte är att öka kunskapen om assistansberättigade barns rättigheter. Målgrupperna för insatserna är assistansberättigade barn, föräldrar/vårdnadshavare, personliga assistenter och assistansanordnare.

Projektet arbetar med olika kompetensutvecklande insatser som utbildningar och informations-spridning. I samarbete med Habiliteringen i Nacka kommun har IfA tagit fram en informationsfilm med tillhörande pedagogiskt material. Under projektet har en metod för samtal mellan assistansanordnare, assistenter, barn och föräldrar/vårdnadshavare tagits fram, *ansvarsfördelningsverktyget*. Verktyget tydliggör vilka roller de involverade personerna har, till exempel ansvar i hemmet, på fritiden eller i skolan. Samtal om assistansens innehåll och styrning kan genom verktyget anpassas efter den enskilda individen och barnets förmåga, vilket ökar barnets möjligheter till utveckling, självbestämmande och delaktighet.

För barn som behöver ett mer utvecklat stöd för att kunna lämna synpunkter och vara delaktiga, till exempel barn med kommunikativa funktionsnedsättningar, har ett bildmaterial arbetats fram som ett komplement till ansvarsfördelningsverktyget. Det har skett i samarbete med DART Kommunikations- och dataresurscenter. Bildmaterialet används i kombination med *samtalsmattan*, en intervjumetodik som DART tagit fram (www.dart-gbg.org). Intressegruppen sprider nu verktyget bland assistansanordnare i landet och efterfrågan är stor.

Under projekttiden 2009–2012 har cirka 50 samordnare från assistansanordnare, kommuner, kooperativ och assistansbolag, kompetensutvecklats genom utbildningar. Även föreläsningar för bland annat myndigheter, till exempel Försäkringskassan och Socialstyrelsen, har genomförts. Intern utvärdering av Lyssna! pågår och det IfA har sett är att målgruppen för projektets insatser har fått ökad kunskap och medvetenhet om de rättigheter som assistansberättigade barn har. Av deltagare i projektets utbildningar anger 79 procent att de fått större kunskap kring frågorna än de hade innan (Intressegruppen för assistansberättigade 2011).

Ansvarverktyget har bidragit till att tydliggöra barnets, förälderns och assistentens roller. Assistansanordnarna upplever att metoden gett dem möjligheter att stödja föräldrarna och lyssna på barnens åsikter (Intressegruppen för assistansberättigade 2012a). Utmaningar som projektet har mött är svårigheter att nå ut med information till de assistansberättigade barnen och att höga krav och arbetsbelastning för de assistansanordnare som deltagit i projektet påverkar deras engagemang och delaktighet (Intressegruppen för assistansberättigade 2012b).

Intressegruppen kommer att fortsätta arbeta med utbildningar, spridningsarbete och vidareutveckling av verktygen efter projekttidens slut (www.barnochassistans.se).

Föreningen Attitydskolan

Kunskapsförmedling genom "attitydförändrare"

Syfte:

Sprida Attitydskolans metod i landet och skapa nätverk för att förändra negativa attityder mot personer med funktionsnedsättning

Målgrupp:

Personer med funktionsnedsättning, elever och personal i skolan samt allmänheten

Verksamhetsform:

Social ekonomisk förening

Utvärdering:

Extern utvärdering (Konvera AB 2008)

Attitydskolan är en förening som arbetar för att öka kunskap och förändra attityder kring personer med funktionsnedsättningar. Föreningens målsättning är att sprida Attitydskolans metod i landet och skapa nätverk för att förändra negativa attityder mot funktionsnedsatta.

Under projekttiden var målgruppen för det attitydspåverkande arbetet till en början inriktad på personal och elever i skolor, men i och med att arbetssättet utvecklats så har målgruppen breddats och föreningen arbetar i dag på uppdrag av många olika aktörer, till exempel myndigheter, organisationer och näringsliv.

Under 2005–2009 var Attitydskolan ett projekt finansierat av Arvsfonden som drevs av Stiftelsen Activa, i samarbete med Örebro kommun. Efter projekttidens slut drivs verksamheten som en ekonomisk social förening i Örebro län.

Attitydskolans arbetssätt bygger på att varva teori, information och prova på-övningar (www.attitydskolan.se). De olika aktiviteter som föreningen erbjuder är:

• **Attityd-TV**

– en fingerad tevestudio där medverkande från Attitydskolan agerar gäster i ett teveprogram med en programledare och åhörare som ställer frågor och låter ”gästerna” berätta om sin funktionsnedsättning och sitt vardagsliv. *Attitydsoffan*, som metoden också kallas, ger möjlighet att prata om olika funktionsnedsättningar på ett avdramatiserat sätt så att åhörarna får ökad kunskap om hur det är att ha en funktionsnedsättning. Attitydskolan har genomfört mer än 308 attitydsoffor.

• **Föreläsningar**

– föreningen föreläser om olika funktionsnedsättningar men också om organdonation och olika ställningstaganden kring detta.

• **Fysiska aktiviteter**

– prova på-övningar där deltagare får testa hur det är att vara funktionsnedsatt genom exempelvis att köra hinderbana med rullstol.

• **Temaveckor**

– genomförs exempelvis i skolor där eleverna får lyssna på personer med erfarenhet av att leva med funktionsnedsättning och får prova olika aktiviteter.

• **Utbildning**

– Attitydskolan gör bland annat tillgänglighetsgranskningar med FIKA-modellen som verksamheten tagit fram. FIKA står för: fysisk tillgänglighet, informativ tillgänglighet, kommunikativ tillgänglighet och attitydmässig tillgänglighet. Granskningar har bland annat gjorts av Örebro stadsbibliotek och Länsmuseet. Föreningen har även utbildningar i bemötande.

De som är ute och genomför aktiviteterna i Attitydskolans verksamhet kallas för *attitydförändrarna*. Först utbildas de i att vara informatorer och ”*mänskliga förebilder*” och är sedan ute på skolor och i andra sammanhang och berättar om hur det är att ha en funktionsnedsättning. Flera av deltagarna är personer som är sjukskrivna eller arbetslösa och rekryteras bland annat från Försäkringskassan och Arbetsförmedlingen. För deltagarna har arbetet med Attitydskolan gett positiva effekter som ökat självförtroende och flera av dem har gått vidare till studier eller börjat söka jobb. Under 2005–2009 deltog 56 unga i projektet, alla med någon form av funktionsnedsättning (Attitydskolan 2009).

I en utvärdering av Attitydskolans första projektår beskrivs positiva attitydförändringar hos de elever och den personal i skolan som tagit del av insatserna. Genom enkäter och intervjuer kommer utvärderarna fram till att projektets insatser lett till ökad kunskap om funktionshinder, vilket också var projektets målsättning (Konvera AB 2008). Personalen och deltagarna i Attitydskolan har tillsammans skrivit en bok om projektet och hur man kan arbeta för att förändra attityder: *Kan man ha nytta av en så'n – om ett perfekt projekt* (Attitydskolan 2006).

Kultur, fritid och föreningsliv

Kultur, fritid och föreningsliv är ett brett tematiskt område. Här ingår verksamheter som arbetar för att möjliggöra för unga med funktionsnedsättning att ta del av och vara en del av det kultur- och fritidsutbud som finns i kommunerna. Det handlar om både verksamheter som är öppna för alla, som behöver bli mer tillgängliga

för att inkludera personer med funktionsnedsättning, och om riktade verksamheter som är anpassade efter behovet hos målgruppen den riktar sig till. Det är viktigt att det finns både öppna och riktade verksamheter inom kultur- och fritidsutbudet och i det här avsnittet presenteras några exempel på hur arbetet kan se ut.

Verksamheter

Kulturorganisationen

Share music Sweden

Öka delaktigheten till kultur

Syfte:

Föreningen ska arbeta utifrån visionen "alla människor ska ha möjlighet att uttrycka sig konstnärligt i en värld där olikheter ses som värdefulla".

Målgrupp:

Människor med och människor utan funktionsnedsättning, från 16 år

Verksamhetsform:

Ideell förening

Utvärdering:

Intern utvärdering
(Share music Sweden 2012)

Föreningen *Share music Sweden* arbetar för att människor med eller utan funktionsnedsättningar från 16 år ska kunna skapa och utöva kultur tillsammans. De arbetar med dans, teater, musik och konst. Verksamheten drivs med stöd från bland annat Västra Götalandsregionen och har utvecklat sin verksamhet med stöd från Arvsfonden och Kulturrådet. Share music ar-

betar med kunskapsförmedling och sätter upp föreställningar som alltid är deras eget material och formas genom olika konstnärliga processer i deltagargruppen. Det centrala i arbetet är intresset och viljan hos deltagarna. Föreningen har kursverksamhet, föreläsningar och workshops. De har också fått uppmärksamhet internationellt för sitt sätt att arbeta.

En del av verksamheten är att stötta kommunala aktörer i att arbeta med integrerade grupper i kulturverksamheter och inte göra särskilda gruppverksamheter. Ett exempel på ett sådant arbete är projektet *TRIGGA*, ett samarbetsprojekt som Share music bedrev i samarbete med bland annat Jönköpings län samt Gislaveds och Vetlanda kommun. Projektet syftade till att öka tillgängligheten till kultur för unga vuxna med funktionsnedsättning i Jönköpings län. Metoden i projektet bestod av tre olika steg för att kompetensutveckla aktörer inom handikapporganisationer, kultursektorn, vård och omsorg samt studieförbund:

1. Föreläsningar

– information och kunskapsförmedling om hur verksamheterna kan arbeta med att inkludera personer med funktionsnedsättning.

2. Workshops

– genom att prova på olika övningar och tekniska hjälpmedel ge arbetsmetoder för hur verksamheterna kan bli mer tillgängliga.

3. Minikurs

– fyra dagars fördjupande utbildning om bland annat att få nya perspektiv på olika konstformer.

Föreläsningarna riktades till alla med intresse för tillgänglighets- och kulturfrågor men för steg två och tre i modellen, workshops och kurserna, så var unga med funktionsnedsättning (från 16 år) den primära målgruppen (www.sharemusic.se).

Omdömet från deltagarna i aktiviteter har varit övervägande positiv. Från kursdeltagarna angav 79 procent att de upplevt kursen som ”*mycket bra*” (Kulturorganisationen *Share music Sweden*, verksamhetschef Sophia Alexandersson).

Share music leder också det pågående projektet *Hi-Hat X*, en turnerande föreställning i landet för skolor och offentlig publik. Syftet är att synliggöra scenkonst som skapas och framförs av personer både med och utan funktionsnedsättningar (www.hihat.se). I det här projektet samarbetar Share music bland annat med *Danskompaniet Spinn*, en dansensemble i Göteborgs stad som består av professionella dansare både med och utan funktionsnedsättning (www.danskompanietspinn.se).

Freja Musikteater

Jönköpings län

Riktad teaterverksamhet

Syfte:

Utveckla den egna kreativiteten hos deltagarna och bilda en plattform för socialt samspel

Målgrupp:

Unga med autism, Aspergers syndrom, ADHD och andra funktionsnedsättningar

Verksamhetsform:

Ordinarie verksamhet

Utvärdering:

Extern utvärdering
(Luppen kunskapscentrum 2008)

Freja Musikteater är en del av Smålands Musik och teaters ordinarie verksamhet sedan 2009 men har funnits som verksamhet sedan 2005. Med teater och musik som redskap arbetar de för att utveckla målgruppens kreativitet och sociala samspel (www.smot.se).

Freja Musikteater har två olika gruppverksamheter. Dels arbetar de utan att använda texter som manus och färdiga repliker utan med övningar och improvisationsteater. Dels jobbar gruppen mer med text då det är fokus på produktion av en föreställning. När produktionen är klar och föreställningar ska visas inför publik så är målet att alla ska delta, även de som inte arbetat med text. Totalt deltar cirka 15 personer i Freja Musikteater och ungdomar är en uttalad målgrupp.

Producent Eugenia Granat berättar att det finns förutfattade meningar om att det skulle vara svårt att samarbeta med personer som exempelvis har autism, men att deras ungdomar gärna samarbetar och att det går jättebra. Flera av deltagarna som varit med ett tag har enligt Granat växt som personer och fått självförtroende genom den uppmuntran de fått genom teatern.

Till hösten 2012 har två av Freja Musikteaters deltagare anställts på halvtid för att spela skolföreställningar i Jönköpings grundskolor och arbete pågår för att kunna anställa ytterligare två skådespelare från teatergruppen. Att deltagarna får möjlighet att arbeta med teater ses som mycket positivt. Anställningen innebär att man har en arbetstid att anpassa sig till och att man får mer tid att öva för att bli en bättre skådespelare, vilket leder till en bättre kvalitet i produktionen (Smålands Musik och teater, Freja Musikteater, producent Eugenia Granat).

I en utvärdering av Freja Musikteater från 2008 studeras verksamheten utifrån ett deltagarperspektiv. Där konstateras att flera av deltagarna i olika grad upplever att de genom Freja Musikteater har utvecklat sina kreativa, konstnärliga och sociala förmågor och därmed fått en förhöjd livskvalitet (Luppen kunskapscentrum 2008).

Fritid för alla

Stockholms stad

Samordning kring fritidsaktiviteter

Syfte:

Synliggöra målgruppens behov av specifika insatser för att delta i fritidsaktiviteter

Målgrupp:

Barn och unga med funktionsnedsättning

Verksamhetsform:

Ordinarie verksamhet

Utvärdering:

Intern utvärdering

(Idrottsförvaltningen 2010)

Fritid för alla är ett nätverk mellan 18 förvaltningar i Stockholms stad som samverkar kring utbudet av stadens idrotts- och fritidsverksamheter för barn och unga med funktionsnedsättning. Nätverket har en webbplats och ett nyhetsbrev där fritidsaktiviteter för målgruppen sammanställs så att det blir lättare att få en överblick av stadens utbud och därmed bidra till en aktivare fritid och ett större socialt nätverk. Fritid för alla var ursprungligen ett tvåårigt projekt men är sedan 2010 en reguljär verksamhet i Stockholms stad, där samordningsansvaret ligger under idrottsförvaltningen. Under projektiden utsågs kontaktpersoner från de olika förvaltningarna och de fick i uppgift att bland annat inventera fritidsutbudet i sin förvaltning. Webbplatsen, som publicerades i oktober 2008, hade cirka 4 000 besökare de första fem månaderna. Inom projektet utbildades även ett 20-tal fritids- och föreningsledare om ADHD och Aspergers syndrom.

En modell för samverkan mellan aktörerna i Fritid för alla togs också fram under projektiden. Samverkansmodellen är hämtad från en metod som kallas FRISKUS (fritid, social och kulturell samverkan) och används i ett flertal kommuner.²⁰ I modellen finns en referensgrupp och en styrgrupp. Styrgruppen söker bland annat medel, planerar samt organiserar utbildning och prova på-dagar. Referensgruppen stödjer styrgruppen i att genomföra och utveckla insatser för målgruppen och föreningar som vill starta riktade verksamheter. I Stockholms stads samverkansmodell delades kontaktpersonerna upp i tre grupper utifrån geografiska områden.

Efter projektiden är de tre grupperna fortfarande verksamma och de träffas två till tre gånger varje termin. Då informerar kontaktpersonerna varandra om vilka aktiviteter som är på gång och de diskuterar eventuella samarrangemang mellan förvaltningarna.

Fritid för alla syftar till att synliggöra målgruppens behov av specifika insatser för att komma ut i aktiviteter och i projektrapporten framgår

att det börjar få effekt genom att frågorna finns med i nämndernas verksamhetsplaner i större utsträckning än tidigare.

Frågorna har också börjat diskuteras för fritidsaktiviteter i öppna verksamheter. En stor utmaning i arbetet är att majoriteten av kontaktpersonerna som deltar i nätverket gör det utöver sina ordinarie arbetsuppgifter. Nätverket skulle enligt projektrapporten också behöva en starkare förankring i förvaltningarnas ledningsgrupper och bland chefer. Omsättning i personal kan vara ett annat hinder i arbetet, då nya kontaktpersoner inte blir utsedda för uppgiften (Idrottsförvaltningen 2010).

Till våren 2013 kommer en gemensam webbplats för fritidsutbudet i 13 kommuner i Stockholms län att publiceras.²¹ Samarbetet är ett initiativ från Fritid för alla och syftet med webbplatsen är att personer med funktionsnedsättning,

särskilt barn och unga, ska få bättre översikt av det utbud av fritidsaktiviteter som sker i länet. En bättre överskådlighet gör det lättare att hitta aktiviteter som passar för varje individ. Samarbetet med webbplatsen möjliggör också ett ökat samarbete kring att genomföra aktiviteter inom länet (www.stockholm.se).

Stockholms stad har tagit fram ett styrdokument för ökad delaktighet för personer med funktionsnedsättning under 2011–2016. I programmet ingår som ett av sju uppsatta mål att alla ska ha möjlighet att tillgodogöra sig och delta i fritidsverksamheter. Andelen barn och unga med funktionsnedsättning som deltar i olika fritidsverksamheter är en indikator för att följa upp det målet. Styrdokumentet är till stor hjälp i arbetet uppger Malin Bernt som är samordnare för Fritid för alla (Stadsledningskontoret 2011).

Våga mötas – om tillgänglighet

Sundsvalls kommun, Scenkonstbolaget i Västernorrland

Utbildning av personal inom kultursektorn

Syfte:

Göra scenkonsten mer tillgänglig för personer med funktionsnedsättning

Målgrupp:

Scenkonstbolagets personal och samarbetspartner

Verksamhetsform:

Pågående projekt (2011–2013)

Utvärdering:

Extern utvärdering

(inno Scandinavia AB 2012)

Scenkonstbolaget i Sundsvalls kommun²² är en kulturverksamhet som arbetar med teater, dans, film och musik. De har barn och unga som en prioriterad målgrupp. *Våga mötas – om tillgänglighet* är namnet på ett socialfondsfinansierat projekt som Scenkonstbolaget driver sedan hösten 2011 för att göra scenkonsten mer tillgänglig för personer med funktionsnedsättning. Projektet genomförs tillsammans med Sundsvalls kommun, Riksteatern Västernorrland, Norrlands nätverk för Musikteater och dans samt länets handikappförbund.

Inom projektet arrangeras kompetensutvecklande insatser i form av utbildningar för scenkonstbolagets personal och samarbetspartner kring bemötande av målgruppen. Inom *Våga mötas* arbetar man också för att ta fram en plan över hur Scenplatsbolaget ska kunna skapa fler praktikplatser i verksamheten för personer med funktionsnedsättning (www.scenkonstbolaget.se).

Projektledare Sara Selmros på Scenkonstbolaget uppger att ungefär 500 deltagare totalt har nåtts av projektets utbildningar. Deltagarna har kommit från Scenkonstbolagets personal, Sundsvalls kommuns fritids- och kulturförvaltning, kommunens politiska nämnder, Riksteatern, ensembler i Norrlands nätverk för musikteater och dans samt handikappförbunden i länet. Ett framgångsrikt sätt att arbeta inom projektet har varit att rikta utbildningarna mot olika yrkesgrupper, så att innehållet är anpassat efter kunskapsbehov och ansvarsområden. Hinder i Scenkonstbolagets verksamhet generellt är att nå barn och unga både som publik till föreställningar och som deltagare i riktade verksamheter. *”Det saknas en samlande kraft för unga med funktionsnedsättning på regional nivå”*, berättar Sara Selmros. Projektet avslutas i januari 2013 (Scenkonstbolaget, *Våga mötas – om tillgänglighet*, projektledare Sara Selmros).

I maj 2012 presenterades en utvärdering av *Våga mötas*. I den framgår att utbildningarna bidragit till att personalen har fått ökad kunskap och motivation samt blivit bättre rustade för att möta personer med funktionsnedsättning i sitt arbete (inno Scandinavia AB 2012)

Scenkonstbolaget har tagit fram ett personalverktyg om bemötande och tillgänglighet i form av en bok: *Lathund för tillgänglighet*. Den fungerar även som utbildningsmaterial i *Våga mötas*-projektet (www.scenkonstbolaget.se).

Avslutning

Ungdomsstyrelsen har i det här kapitlet beskrivit en rad verksamheter som alla, oavsett tematiskt område eller arbetsmetod, arbetar för att förbättra levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. I den här avslutande delen av kapitlet lyfter vi fram gemensamma drag i de presenterade exemplen.

Gemensamma metoder

Många av exemplen spänner över flera av de tematiska områdena. Att arbeta med individen utifrån hela dennes livsbild, ett *holistiskt arbets-sätt*, är en metod som genomsyrar många av de exempel som beskrivs. I arbetet med denna heterogena målgrupp använder sig de flesta beskrivna verksamheterna av flera olika arbetsmetoder.

I rapporten *Orka jobba* beskrivs hur en multikompetent personal, som arbetar utifrån olika professioner, är en av de största framgångsfaktorerna för projekt som arbetar med att få personer med funktionsnedsättning att etablera sig på arbetsmarknaden (Temagruppen Unga i arbetslivet 2012a). I många av de exempel som kan kopplas till arbetsområdet sker samarbete mellan myndigheter som Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan. Genom samarbetet kan projektet skapa sig en helhetsbild över individen. Därefter kopplas olika insatser till individen utifrån de behov som finns.

I nästan alla exempel bedrivs någon form av *samarbete* mellan olika typer av aktörer, ofta mellan kommuner, myndigheter och den ideella sektorn. Ett fungerande samarbete mellan olika aktörer som är kopplade till individen är i många av verksamheterna en av de viktigaste faktorerna för deras framgång. Av de verksamheter som arbetar med insatser kopplade direkt

till personer med funktionsnedsättning är *individuellt stöd* genom olika metoder viktigt. Det kan vara i form av coaching från professionella som arbetar med den unge eller stöd från omgivningen som delar med sig av erfarenheter till jämnåriga. Genom olika stödinsatser stärks ungdomarnas självkänsla. En viktig del av arbetet är att ha ett *individperspektiv*, det vill säga att man utgår från individers intressen, vilja och behov.

Många av verksamheterna arbetar med kunskapsförmedling på olika sätt för att motverka den okunskap och de negativa attityder som finns kring målgruppen unga med funktionsnedsättning, så kallat *attitydpåverkande arbete*. Utbildningar och workshops är exempel på aktiviteter som arrangeras för att öka kunskapen, förändra attityderna och förbättra bemötandet. För att individen ska utvecklas är det också viktigt med ett *salutogent förhållningssätt*, det vill säga att man fokuserar på styrkorna hos individen (Temagruppen Unga i arbetslivet 2012a).

Utmaningar

Av de hinder och utmaningar som verksamheterna lyfter så är det framförallt strukturella hinder och resursbrister i form av personal och tid som nämns. Strukturella hinder kan exempelvis vara att samverkan försvåras av att myndigheter styrs av olika regelverk. För verksamheter som arbetar i projektform kan det vara svårt att arbeta långsiktigt då man inte vet vad som händer efter projektets slut. En annan svårighet som lyfts fram av verksamheter som arbetar med informations-spridning och aktiviteter för unga med funktionsnedsättning, är att nå ut till målgruppen.

Bland de exempel som presenteras finns både riktade verksamheter och verksamheter som arbetar för att integrera målgruppen i öppen verksamhet. Båda metoderna är viktiga arbetssätt för

att stärka levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. Riktade verksamheter kan vara viktiga för att stärka en grups självkänsla och skapa trygghet, men det finns också en problematik i att gruppera unga med funktionsnedsättning då gruppen består av individer med olika förutsättningar och behov. Återigen är det därför viktigt med ett individperspektiv. Likväl är det viktigt för öppna verksamheter att kontinuerligt arbeta med tillgänglighet, och se till att det finns kunskap om olika funktionsnedsättningar, för att kunna bedriva ett inkluderande arbete så att alla känner sig välkomna.

Av de presenterade verksamheterna riktas flertalet till målgruppen unga med funktionsnedsättning generellt, men det finns också verksamheter som riktar sig till unga med specifika funktionsnedsättningar. Utifrån vårt urval kan vi dock inte redogöra för om det saknas några spe-

ciella grupper av funktionsnedsatta i de beskrivna exemplen. Vi kan inte heller redogöra för om verksamheterna lockar tjejer i större utsträckning än killar, eller om personer från en viss socioekonomisk bakgrund deltar i högre grad än andra. Verksamheterna riktar sig ofta till ett brett åldersspann och inte till något specifikt kön.

Många av de verksamheter som har presenterats i detta kapitel har arbetat fram egna arbetsmetoder och modeller för sitt arbete. De utvärderingar som funnits har utförts internt eller av externt anlitate aktörer. Kvaliteten på utvärderingarna varierar och bristen på vetenskapliga utvärderingar bland de presenterade verksamheterna gör att det i stor utsträckning saknas evidensbaserad kunskap för de goda exempel vi har valt ut. Ungdomsstyrelsen ser därför ett behov av ökad evidensbaserad kunskap inom detta område.

Referenser

- ABF (2012). *Ansökan till Allmänna arvsfonden 2012*. ABF – Botkyrka Salem.
- Attitydskolan (2006). *Kan man ha nytta av en så'n – om ett operfekt projekt*. Attitydskolan. Örebro: Activa.
- Attitydskolan (2009). *Slutrapport projekt Attitydskolan 2005–2009*. Yvonne Nordlund, verksamhetsansvarig Attitydskolan/Stiftelsen Activa, Örebro: Activa.
- Bräcke Diakoni (2012). *Projekt praktikplatser – ett steg till arbete*. Projektnummer 2009/072, Slutrapport. Bräcke Diakoni, opublicerad.
- Centrala styrgruppen (2012). *Deltagaruppföljning KomAn 27 augusti 2012*, pdf.
- ESF-rådet (2011). *Utsikten. Slutrapport Socialfonden rev. 101221*. Skellefteå kommun, pdf.
- ESF-rådet (2012). *Jobb i sikte metoden – från särskola till arbetsliv, ett nytt sätt att samverka*. Örebro kommun, Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan, pdf.
- European Minds Sweden AB (2011). *Utvärderingsrapport Utsikten. Dokumentversion 01-07-2011*. European Minds Sweden AB, pdf.
- FoU-rapport (2012). *Unga mentorer – ett utmärkt stöd, avrapportering 2011*. FoU-rapport 10/2012. Habilitering och hjälpmedel, Region Skåne.
- Furuboda & HSO Skåne (2012). *SIA – stegen in i arbetslivet, redovisning för projektår II, ansökan för projektår III av III*. Projekt nr 2009/213 Diarienummer: 2009-0337-H.
- Idrottsförvaltningen (2010). *Fritid för alla – projektrapport*. Fastställd av styrgrupp 2010-01-21. Idrottsförvaltningen, Stockholms stad.
- Intressegruppen för assistansberättigade (2011). *Projekt Lyssna! om barns rätt att styra sin assistans. Projektår 2*. Intressegruppen för assistansberättigade 2011.
- Intressegruppen för assistansberättigade (2012a). *Utvärdering av projektet Lyssna! 2009–2012*. Intressegruppen för assistansberättigade, opublicerad.
- Intressegruppen för assistansberättigade (2012b) *Enkät Allmänna arvsfonden satsning "Fördel barn", Projekt Lyssna!* Intressegruppen för assistansberättigade, opublicerad.
- inno Scandinavia AB (2012). *Följeutvärdering våga mötas – ett projekt om tillgänglighet*. inno – Scandinavia AB, inom koncernen inno Group, power point.
- Konvera AB (2008). *Effekt- och verksamhetsutvärdering avseende projekt Attitydskolan 204/143*. Konvera AB, pdf.
- Luppen kunskapscentrum (2008). *Teater och empowerment – en utvärdering av Freja musikteater i Jönköping*. Luppen kunskapscentrum, Jönköpings län.
- Ramböll (2011). *Presentation halvtidsutvärdering KomAn 2011/09/22*, pdf.
- Region Skåne (2009). *Rulle på stan, en utvärdering av stadsträning i rullstol med barn och ungdomar samt personal på Barn- och ungdomshabiliteringen inom Region Skåne. Bulletin nr 2/2009*. Forsknings- och utvecklingsenheten, Habilitering & Hjälpmedel, pdf.
- Sesam (2012). *Statistikrapport för Sesam oktober 2009 – juni 2012*. Sesam, opublicerad.
- Share music Sweden (2012). *TRIGGA sammanställning*. Share music Sweden, opublicerad.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten (2010). *Utvärdering av skoldatatekens effekter*. Skolpedagogiska skolmyndigheten.
- Stadsledningskontoret (2011). *Stockholms stad – en stad för alla. Program för delaktighet för personer med funktionsnedsättning 2011–2016*. Beslut i kommunfullmäktige den 13 juni 2011. Stadsledningskontoret, Stockholms stad.
- Tema Likabehandling (2012). *Underlag från Tema Likabehandling till Ungdomsstyrelsen*. Stockholm: Arbetsmiljöforum.
- Temagruppen Unga i arbetslivet (2012a). *Orka jobba*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Temagruppen Unga i arbetslivet (2012b). *Kreativa projekt. Kartläggning av projekt i programområde 2*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Umeå universitet (2012). *Sammanställning av ungdomstorgets utvärderingsformulär*. Institutionen för socialt arbete vid Umeå universitet.

Elektroniska källor

www.attitydskolan.se

Föreningen Attitydskolan: hämtad: 2012-11-06.

<http://barnochassistans.se>

Projektet *Lyssna! – om barns rätt att styra sin personliga assistans*, hämtad: 2012-11-06.

www.brackediakoni.se

Projektet *Projekt praktikplatser, ett steg till arbete/sysselsättning*, hämtad: 2012-11-06.

<http://danskompagnietspinn.se>

Danskompagniet *Spinn*, hämtad: 2012-11-06.

www.dart-gbg.org

DART Kommunikations- och dataresurscenter, hämtad: 2012-11-06.

www.esf.se

Projektet *Med aktivitetsersättning mot arbete* (Ama), hämtad: 2012-11-06.

www.forsakringskassan.se

Projektet *Ungas mobilisering inför arbetslivet* (UMiA), hämtad: 2012-11-06.

<http://hihat.se>

Projektet *HiHat Xpres*, hämtad: 2012-11-06.

www.hiso.nu

Handikappidrottens samarbetsorganisation Malmö, *Friskusgruppen*, hämtad: 2012-11-06.

www.jobbisikte.se

Projektet *Jobb i sikte*, hämtad: 2012-11-06.

www.komanprojektet.se

Projektet *KoMaN*, hämtad: 2012-11-06.

www.misa.se

Misa, metoder för individuellt stöd i arbete/verksamhet, hämtad: 2012-11-06.

www.natverketsip.se

Funkibator, Nätverket SIP, hämtad: 2012-11-06.

www.samordningsforbundet.haninge.se

Projektet *Grenverket Södertörn*, hämtad: 2012-11-06.

www.scenkonstbolaget.se

Projektet *Våga mötas – om tillgänglighet*, hämtad: 2012-11-06.

www.sharemusic.se

Projektet *TRIGGA*, hämtad: 2012-11-06.

<http://www.sia.se>

Projektet *Stegen in i arbetslivet* (SIA), hämtad: 2012-11-06.

www.skane.se

Projektet *Unga mentorer*, hämtad: 2012-11-06.

www.skoldatek.se

Skoldatek: hämtad: 2012-11-06.

www.smot.se

Smålands Musik och Teater, *Freja musikteater*, hämtad: 2012-11-06.

www.socialstyrelsen.se

Socialstyrelsen, motiverande samtal, hämtad: 2012-11-06.

www.sofisam.se

Sofisam – handbok för samarbete med sociala företag, hämtad: 2012-11-06.

www.stockholm.se

Stockholms stad, *Fritid för alla*, hämtad: 2012-11-06.

www.temalikabehandling.se

Temagruppen Likabehandling, hämtad: 2012-11-06.

www.temaunga.se

Temagruppen unga i arbetslivet, hämtad: 2012-11-06.

www.umea.se

Projektet *Sesam*, hämtad: 2012-11-06.

Övriga referenser

Botkyrka kommun, *ungdomsråd för unga med funktionsnedsättning*, kommunalråd Jens Sjöström. Telefonintervju: 2012-10-09.

Funkibator, projektledare Stefan Johansson. E-post: 2012-10-05.

Kulturorganisationen *Share music Sweden*, verksamhetschef Sophia Alexandersson. E-post: 2012-10-05.

Region Skåne, *Rulle på stan*, legitimerad arbetsterapeut Sara Engström. E-post: 2012-10-15.

Region Skåne, *Unga mentorer*, projektledare Helena Rådberg. Telefonintervju 2012-09-12.

Riksgymnasiet Göteborg – Bräcke Diakoni, *Projekt praktikplatser, ett steg till arbete/sysselsättning*, projektledare Emma Lyrdal. E-post: 2012-10-09.

Scenkonstbolaget, *Våga mötas – om tillgänglighet*, projektledare Sara Selmros. E-post: 2012-10-01.

Smålands Musik och Teater, *Freja Musikteater*, producent Eugenia Granat. Telefonintervju: 2012-10-05.

Trelleborg kommun, *Skoldatek*, samordnare Anna Gudmundsson. Telefonintervju: 2012-10-09.

Working together, projektkoordinator Nelly Andersson. E-post: 2012-10-04 och telefonintervju 2012-10-08.

Örebro kommun, *Jobb i sikte*, projektledare Lennart Asp. E-post: 2012-10-10.

Noter

¹ Tema Likabehandling drivs av Arbetsmiljöforum och samarbetar med bland annat Handisam, Diskrimineringsombudsmannen och Arbetsförmedlingen.

² Övriga diskrimineringsgrunder är kön, ålder, sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnicitet, religion eller annan trosuppfattning.

³ I Temagrupperna Unga i arbetslivet ingår förutom Ungdomsstyrelsen: Arbetsförmedlingen, Communicare, Försäkringskassan, Skolverket, Socialstyrelsen samt Sveriges Kommuner och Landsting.

⁴ Vi har dels gjort ett urval av aktörer att samråda med för tips på verksamheter, dels har vi gjort ett urval bland de förslag vi fått in.

⁵ För mer information om FunkA-utredningen, se kapitel 3.

⁶ Medsökande intresseorganisationer till projektet var Unga rörelsehindrade, Riksförbundet för Rörelsehindrade Barn och Ungdomar (RBU) i Göteborg med omnejd, Unga Rörelsehindrade Göteborgsklubben och Handikapporganisationer (HSO) i Västra Götaland.

⁷ Temagrupperna Unga i arbetslivet har gjort en kartläggning av cirka 129 arbetsrelaterade socialfundsprojekt, där framgår att mer än hälften av dessa arbetar med fler än tio olika arbetssätt.

⁸ Mer kunskap om motiverande samtal finns här: www.socialstyrelsen.se

⁹ Mer kunskap om repulse finns i Temagrupperna Unga i arbetslivets rapport Orka jobba (Temagrupperna Unga i arbetslivet 2012a).

¹⁰ Misa står för metodutveckling, individuellt stöd, samhällsdeltagande och arbetsdeltagande.

¹¹ Behov av sjuk- eller aktivitetsersättning, aktivitetsstöd eller försörjningsstöd.

¹² Botkyrka, Södertälje, Huddinge och Haninge kommun.

¹³ Yrkesbakgrunden innefattar bland annat: specialpedagogik, projektledning och arbetsplatsförlagd yrkesutbildning.

¹⁴ Projektet hette *We are stronger together – our right to Social Inclusion*, ett transnationellt ungdomsutbyte med Lindeparkens Gymnasiesärskola, och Stockholms stad som projektägare. Projektet finansierades av programmet *Ung och Aktiv i Europa*.

¹⁵ I det här sammanhanget är "kunden" företagets deltagande ungdomar.

¹⁶ I januari 2013 avslutas en mentorskurs för personer med synnedsättning inom syn-, hörsel- och dövverksamheten.

¹⁷ Annat står exempelvis för praktik, annan Sesamenhet, behandling, sjukskrivning, Arbetsförmedlingen, psykisk ohälsa etcetera.

¹⁸ I utvärderingen definieras begreppet livssituation som kontakter med vänner och familj, arbete, ekonomi och sysselsättning.

¹⁹ ABF Botkyrka-Salem samarbetar också med Föreningen för barn, unga och vuxna med funktionsnedsättning (FUB).

²⁰ FRISKUS-modellen är framtagen av Malmö stad i ett projekt från 1995 (www.hiso.nu).

²¹ Kommunerna är Botkyrka, Haninge, Huddinge, Lidingö, Nacka, Nynäshamn, Sollentuna, Stockholm, Södertälje, Tyresö, Täby, Upplands Väsby och Värmdö.

²² Sundsvalls kommun och Landstinget Västernorrland äger Scenkonstbolaget.

KAPITEL 9

01

HATA

FET
SKALLI

02

03

PHOTOS SHOTS IMAGES PHOTOGRAPHY

Diskussion och utvecklingsområden

Sämre levnadsvillkor inom många områden

I denna rapport har vi beskrivit levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning med utgångspunkt i utbildning, arbete, hälsa, inflytande samt kultur, fritid och föreningsliv. Dessa områden är också ungdomspolitikens huvudområden.

Vi kan konstatera att unga med funktionsnedsättning har sämre levnadsförhållanden än unga utan funktionsnedsättning inom de allra flesta områden. Särskilt tydligt är detta inom utbildning, arbete och hälsa. I många fall är skillnaderna mellan grupperna uppseendeväckande stora och inom hälsoområdet är andelen med funktionsnedsättning som på olika sätt mår dåligt alarmerande hög.

Inom området utbildning är situationen sämre för unga med funktionsnedsättning, både i studiemiljö och i studieresultat. Andelen som enbart har grundskola som högsta avslutade utbildning är mer än dubbelt så stor bland unga med funktionsnedsättning som bland övriga unga och mer än en dubbelt så stor andel bland unga med funktionsnedsättning är missnöjda med sin skolsituation och känner sig otrygga i skolan.

Inom arbetsområdet ser vi att etableringen är svårare för unga med funktionsnedsättning. Mer än en dubbelt så stor andel av unga med funktionsnedsättning än av övriga unga har varit långtidsarbetslösa, 45 procent i gruppen har haft problem att betala hyra eller räkningar under det senaste året och det är fyra gånger så vanligt att ta emot någon form av ekonomiskt stöd från samhället. Unga med funktionsnedsättning har

i betydligt mindre utsträckning flyttat hemifrån än övriga unga.

Inom området hälsa är en fem gånger så stor andel av unga med funktionsnedsättning än av övriga unga missnöjda med sitt liv, tre gånger så stor andel bedömer sitt allmänna hälsotillstånd som dåligt, dubbelt så stor andel lider av stressrelaterade symptom flera gånger i veckan och det är tre gånger så vanligt att unga med funktionsnedsättning är missnöjda med sina kompisrelationer. I gruppen har tre av tio blivit hotade, nästan var tredje har blivit mobbad eller utfryst och nästan hälften har känt sig otrygga under det senaste halvåret.

Vi ser också områden där skillnaderna mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är något mindre. Det gäller främst inom inflytandeområdet och inom området kultur, fritid och föreningsliv. Men även här finns det delar där unga med funktionsnedsättning har sämre levnadsvillkor än övriga unga. Gruppen är till exempel i lägre grad intresserade av samhällsfrågor och vad som händer i andra länder. Det finns även en lägre tilltro till att politiker lyssnar på dem. Unga med funktionsnedsättning motiverar och idrottar i mindre utsträckning och de är i mindre utsträckning aktiva i föreningslivet. En dubbelt så stor andel än bland övriga unga har någon gång avstått från att besöka en fritidsverksamhet på grund av rädsla för att bli dåligt bemött eller illa behandlad.

De skillnader mellan grupperna som inte är statistiskt signifikanta rör bland annat att delta i politiska aktiviteter och vilken inställning man har till att delta i sådana samt andelen som är aktiva kulturutövare.

Utmaning att belysa situationen för unga med funktionsnedsättning

I rapporten har vi också poängterat de svårigheter som finns med att beskriva situationen för en grupp som är så pass heterogen som unga med funktionsnedsättning.

Socialstyrelsen har definierat termerna funktionsnedsättning och funktionshinder men det finns ingen allmän definition av vilka sorters funktionsnedsättningar som ska räknas in i gruppen unga med funktionsnedsättning, inte heller hur omfattande funktionsnedsättningen ska vara för att ingå i gruppen.

Oklarheten i definitionen innebär att olika studier till viss del beskriver olika grupper av individer med funktionsnedsättningar. I denna rapport har vi utgått från två stora enkätundersökningar, *Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012* och Statistiska centralbyråns *Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)*, de sammanslagna åren 2008–2011. Gruppen funktionsnedsatta ser delvis olika ut i de båda undersökningarna, beroende på hur frågor om funktionsnedsättningen har ställts.

En annan svårighet är att utifrån den befintliga statistiken beskriva olika typer av funktionsnedsättning. I regel finns det ingen möjlighet att utifrån urvalsundersökningar särredovisa levnadsvillkoren för individer med olika typer av funktionsnedsättningar. Därtill är urvalet för litet. Att slå samman flera olika sorters funktionsnedsättningar till en grupp innebär att man riskerar att generalisera levnadsvillkoren i gruppen och osynliggöra viktiga skillnader. Därför är det troligt att det finns vissa grupper av funktions-

nedsatta som har ännu sämre levnadsvillkor än vad som beskrivs i denna rapport. Det är också mycket troligt att grupper som är särskilt utsatta i mindre utsträckning besvarar enkätundersökningar och att resultatet i denna studie snarare underskattar de dåliga levnadsvillkoren bland grupper av unga med funktionsnedsättning

Denna rapport kan därför inte sägas beskriva levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning i sin helhet, utan den beskriver ett urval av individer som själva definierat att de har en funktionsnedsättning. Detta problem har alla undersökningar med syftet att redovisa levnadsvillkoren för gruppen.

Det begränsade statistiska underlaget som finns att tillgå om unga med funktionsnedsättning har inneburit att vi inte har haft möjlighet att redovisa resultat utifrån olika funktionsnedsättningar, inte heller från andra bakgrundsvariabler som socioekonomisk bakgrund, utländsk bakgrund, sexuell läggning eller identitet samt var i landet man bor. Vi har inte heller kunnat redovisa levnadsvillkor över tid. De bakgrundsvariabler som redovisas är kön och ålder.

Med hjälp av intervjustudier kan man få en djupare förståelse för levnadsvillkoren i en grupp. I rapporten har vi genom semistrukturerade intervjuer låtit unga personer med funktionsnedsättning komma till tals. I intervjuerna blir det tydligt att de unga på olika sätt har en stark önskan om att få passa in och vara som andra och göra samma saker som andra unga i samma ålder. Detta framgår även i kapitel 7, där unga själva beskriver sin identitet och hur de upplever att de tas emot av samhällets aktörer.

Tvärsektoriella politikområden

I rapporten har vi utgått från de funktionshinderspolitiska och de ungdomspolitiska målen inom varje huvudområde. De båda politikområdena liknar varandra såtillvida att de är tvärsektoriella, det vill säga att de täcker in en mängd andra politikområden.

Inom stat och kommun hanteras olika sektorer eller politikområden av sina respektive myndigheter och andra offentliga aktörer. Människors liv är inte indelade i sektorer utan de olika delarna av livet hänger ihop och är beroende av varandra. Om en ung person har sämre förutsättningar inom något av områdena finns det en risk att det även får negativa konsekvenser inom andra områden. Detta gäller även inom funktionshinderspolitiken.

De unga med funktionsnedsättning har i större utsträckning lägre utbildningsnivå än övriga. Detta ger i sin tur sämre möjligheter att få ett arbete.

I hälsokapitlet visar vi att hälsan kan påverkas av många faktorer. Det kan gälla arbetslöshet, men också brist på fysisk aktivitet och inflytande. Blir man dessutom utsatt för mobbning och trakasserier i skolan påverkar det naturligtvis möjligheten att göra en bra prestation. En funktionsnedsättning som innebär att man får lägga mycket extra tid på till exempel skolarbete kan också i förlängningen påverka möjligheten att ha en bra fritid.

Många unga med funktionsnedsättning upplever bristande sociala kontakter och en känsla av otillräcklighet och dåligt självförtroende. Detta kan försvåra stegen in i vuxenlivet, till exempel att flytta hemifrån.

På samma sätt kan goda uppväxtpöjligheter i form av en fungerande hemmiljö med möjligheter till meningsfull fritid, en skolgång där man

känner sig sedd, där man inte utsätts för mobbning och trakasserier och där man kan påverka sin situation, ge unga en grund att stå på och underlätta deras etablering i samhället.

Målen för de olika politikområdena samspekar med och påverkas av varandra. Därför är det viktigt att det sker en samverkan mellan berörda myndigheter. Vi har sett att unga med funktionsnedsättning upplever att det är svårt att veta vem som ansvarar för vad och vilken hjälp man kan få. Det behövs bättre information och mer samordnade insatser från de aktörer som möter unga med funktionsnedsättning. En möjlighet är att ytterligare utveckla arbetet i samordningsförbunden där Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan särskilt prioriterat unga med aktivitetsersättning.

De politiska målen uppfylls inte

Ungdomspolitikens huvudmål är att alla unga ska ha verklig tillgång till välfärd och verklig tillgång till inflytande (skr 2009/10:53). Funktionshinderspolitikens mål (prop. 1999/2000:79) handlar om en samhällsgemenskap med mångfald som grund och att samhället ska utformas så att funktionsnedsatta blir fullt delaktiga i samhällslivet samt att jämlikhet i levnadsvillkor ska råda mellan könen.

Ser vi till de mål som definierats för ungdomspolitiken och funktionshinderspolitiken finns det för unga med funktionsnedsättning fortfarande stora delar av målen som inte kan sägas vara uppfyllda. Att de inte har samma tillgång till välfärd som andra unga märks bland annat i högre arbetslöshet och lägre utbildningsnivå i gruppen, en större andel med sämre hälsa och en sämre ekonomisk situation jämfört med unga utan funktionsnedsättning.

Huruvida unga med funktionsnedsättning har verklig tillgång till inflytande i samma utsträckning som andra unga är svårare att uttala sig om utifrån den statistiska analysen. Men vi ser att unga funktionsnedsattas möjlighet att bestämma över sitt liv i många fall inskränks av att gruppen generellt har svårare att komma in på arbetsmarknaden och i lägre grad flyttar hemifrån. Det egna inflytandet kan då sägas minska och vuxenblivandet försenas. Vi har också visat att unga med funktionsnedsättning är mindre delaktiga i skolaktiviteter än andra elever och att deras inflytande över samhällets stöd och hur stödet ska utformas brister.

För funktionshinderspolitiken är målen även kopplade till den strategi som gäller för åren 2011–2016. I uppföljningen av strategin ses de resultat som de utvalda strategiska myndigheterna har rapporterat in till Handisam under 2012 som en utgångspunkt för det kommande arbetet. Det blir mycket intressant att följa de kommande årens uppföljningar av funktionshinderspolitiken.

Strategin innehåller några specifika målsättningar för gruppen unga, som att fler unga ska få arbete eller utbildning och att ungas möjligheter att påverka beslut som rör dem själva ska stärkas. I uppföljningen av strategin är det dock inte uttryckt att situationen för unga ska särredovisas. Därför finns det en risk att ungdomsgruppen inte blir belyst i tillräckligt stor utsträckning för att man framöver ska kunna uttala sig om utvecklingen för just denna grupp. Handisam (2012a) konstaterar i sin första sammanställning av uppföljningen att det inom många områden fortfarande finns brister i uppföljningen och att det finns en tydlig risk att det inte blir möjligt att lyfta de förbättringar som har skett 2016. Man poängterar även att det är särskilt viktigt att insatserna och uppföljningen förbättras för barn och unga med funktionsnedsättning.

Levnadsvillkoren varierar utifrån kön

En av funktionshinderspolitikens huvudmål handlar om jämlikhet i levnadsvillkor för kvinnor och män med funktionsnedsättning. I analysen av levnadsvillkoren har vi jämfört situationen för tjejer med funktionsnedsättning och killar med funktionsnedsättning. Vi kan konstatera att det inom de flesta huvudområden både finns områden där tjejer har bättre levnadsvillkor än killar och vice versa. Utbildningsområdet är det område där det tydligast finns en tendens att något av könen har det bättre än det andra, och det är tjejer som har en bättre situation än killar. Detta gäller även för ungdomsgruppen i stort.

När vi jämför levnadsvillkoren mellan könen ser vi att tjejer med funktionsnedsättning i större utsträckning är nöjda med sin skolsituation, kommer överens med sina lärare och har en högre utbildningsnivå. Tjejer är också i något högre grad aktiva och positivt inställda till politiska aktiviteter, de är också i högre grad aktiva kulturutövare och det finns en tendens att de motionerar i större utsträckning. Funktionsnedsatta tjejer har dock i större utsträckning magont och stressrelaterade symptom, de känner sig i högre grad otrygga och är i högre grad utsatta på nätet. En större andel tjejer arbetar deltid och de upplever i större utsträckning att de har för lite tid till sin fritid.

Killar med funktionsnedsättning har i högre grad dåligt i skolan, en högre andel går i särskolan, de är i större utsträckning arbetslösa och långtidsarbetslösa och är i högre grad utsatta för våld. De finns en tendens att killar i något större utsträckning är aktiva i föreningslivet och de upplever i större utsträckning att de har lagom med tid till sin fritid.

Rapporten visar att tjejer med funktionsnedsättning har ett särskilt utsatt hälsoläge. Det är därför viktigt att förbättra hälsoläget för unga kvinnor med funktionsnedsättning, till exempel arbetar Bräcke diakoni särskilt med detta. Här finns dock mer att göra för att uppmärksamma de särskilda omständigheter tjejer med funktionsnedsättning lever under. Genom att särskilt se över levnadsvillkoren för tjejer med funktionsnedsättning kan man få en förbättrad bild av läget, men det behövs också riktade satsningar på denna grupp. Man får dock inte glömma bort att killar i större utsträckning är utsatta inom andra områden. Det gäller, liksom bland andra unga, främst inom utbildningsområdet, men även i stort inom arbetsområdet. Även här kan det behövas särskilda insatser från samhällets sida.

Mindre skillnader mellan åldersgrupper

Ålder är den andra bakgrundsvariabeln vi har studerat i rapporten. Vi har i våra enkätundersökningar delat in gruppen unga funktionsnedsatta i en yngre och en äldre grupp.¹

Ungdomspolitiken omfattar unga i åldern 13–25 år. Det händer mycket under ungdomsåren i en människas liv och levnadsvillkoren kan skilja sig avsevärt mellan en 13-åring och en 25-åring. I rapporten beskrivs levnadsvillkoren för den allra yngsta gruppen, 13–15-åringar, endast i mindre utsträckning. Detta beror främst på svårigheter att täcka in gruppen i enkätstudier. I den mån det har varit möjligt har vi skildrat gruppen utifrån tidigare studier (Statens folkhälsoinstitut 2011). Det har dock inte varit möjligt att göra jämförelser mellan 13–15-åringarnas levnadsvillkor i tidigare studier och de äldre grupperna i våra egna enkätdata.

Sammantaget är skillnaderna mellan den yngre gruppen (16–19 respektive 16–22 år i de olika undersökningarna) och den äldre gruppen (20–25 respektive 23–29 år) inom de flesta områden små. De främsta skillnaderna mellan yngre och äldre grupper av unga med funktionsnedsättning finns inom arbets- och försörjningsområdet. Statistiken visar att unga med funktionsnedsättning har svårare än övriga unga att etablera sig och tendensen är att skillnaderna blir tydligare med stigande ålder. I gruppen med funktionsnedsättning ser vi också att den äldre gruppen har svårare än den yngre att klara en oväntad utgift. Det är särskilt tydligt i gruppen med funktionsnedsättning som även har ett funktionshinder.

Den äldre gruppens sämre ekonomi kan ha olika förklaringar. En kan vara att man i den äldre gruppen i större utsträckning flyttat hemifrån, vilket vi vet påverkar ekonomin negativt i hela gruppen unga. Det är dock inte samma negativa tendens i den äldre gruppen bland unga med funktionsnedsättning som inte har ett funktionshinder eller bland dem utan funktionsnedsättning.

När delar av den övriga gruppen unga upplever en etableringsprocess tenderar alltså den äldre gruppen med funktionsnedsättning och funktionshinder att uppleva en ökad marginalisering med minskade möjligheter att klara sig på egen hand ekonomiskt.

Viktiga övergångar i ungas liv

En av de viktigaste delarna i ungas liv är de olika övergångarna från ungdomstid till vuxenblivande. Detta sker inom många områden, det tydligaste kanske är övergången mellan olika stadier i skolan och från skolan till arbetslivet. Dessa övergångar är viktiga för att man som ung ska kunna etablera sig i samhället.

Perioden då man befinner sig i gränslandet mellan ung och vuxen, då man ibland kallas ung vuxen, kan innebära svårigheter då man i större utsträckning behöver klara sig själv med ett eget boende och räkningar som ska betalas.

För unga med funktionsnedsättning kan dessa övergångar innebära särskilda utmaningar. Det kan vara svårt att veta vilka rättigheter man har och vilka stöd som finns att tillgå. För dem kan perioden även innebära att samhällets stöd förändras från ett familjeperspektiv till ett vuxet individperspektiv och att de själva får ta ett större ansvar.

Ofta är familjerna oförberedda på den annorlunda organisation som den vuxenorienterade rehabiliteringen har. Ett sätt att förbereda sig för övergången är att ungdomar lär sig att fatta egna beslut, exempelvis genom delaktighet i sin rehabilitering. I frigörelseprocessen kan både unga och föräldrar behöva stöd. Unga med funktionsnedsättning behöver ofta stöd och vägledning från omgivningen för att kunna leva ett självständigt liv och ta tillvara sina rättigheter. Föräldrar kan behöva stöd för att våga ”släppa taget”.

Att klara av att vara sin egen samordnare och företrädare, driva sina egna ärenden, fatta beslut, bedöma sina hjälpbehov, skaffa information och ansöka om stöd och service ställer höga krav på individen. För många blir då en god man en viktig resurs. Tydliga strukturer mellan olika aktörer inom barn-, ungdoms- och vuxenverksamheter

underlättar samarbetet. Att ha en överenskommelse om samverkan mellan aktörer inom kommun och landsting är därför värdefullt.

Samhället kan också behöva se över vilka åldersgränser som ska gälla för olika sorters stöd. Till exempel har de flesta kommuner en övre åldersgräns på 18 år för stöd och satsningar på ungas fritid. I *Fokus 06* visade till exempel Ungdomsstyrelsen hur unga vuxna var den grupp som hade sämst förutsättningar för en god fritid (Ungdomsstyrelsen 2006).

Fokusförändring måste fortsätta

Genom historien har samhällets syn förändrats från att se funktionsnedsättningen som kopplad till individen till att främst se på miljön och vilka svårigheter där som kan orsaka ett funktionshinder. Det finns dock fortfarande tendenser att problembelägga individen, snarare än att se till omgivningen.

Rapporter från Skolinspektionen visar till exempel att skolorna tenderar att fokusera på diagnoser och medicinska bedömningar, snarare än på hur man organiserar och strukturerar sitt arbete för att möta dessa elevers behov (Skolinspektionen 2010, 2011).

Att skillnaderna är genomgående inom flera områden kan ses som indikationer på brister i nuvarande utbildningssystem i allt från utbildningens kvalitet, anpassning och stöd till studie-social miljö och tillgänglighet.

Det är av avgörande betydelse att den fokusförändring som slagits fast sedan länge tillämpas inom samtliga samhällsområden och att skolans fokus förändras mot att rätta till brister i miljö och tillgänglighet samt att undervisningsmetoderna anpassas bättre till elever med funktionsnedsättning.

En avgörande faktor för unga funktionsnedsattas levnadsvillkor är i vilken utsträckning samhället är tillgängligt och hur samhället bemöter dem. Tillgänglighetsfrågor berör alla de områden vi studerat i denna rapport.

I utredningen *Bortom fagert tal, om bristande tillgänglighet som diskriminering* (Ds 2010:20) presenterades ett förslag om en utökad diskrimineringslag. Detta innebar ett förbud mot diskriminering i form av bristande tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning. Det är ett steg i rätt riktning men fler insatser behövs.

I fritidskapitlet har vi beskrivit hur endast hälften av kommunerna ställer krav på tillgänglighet när de fördelar bidrag till kulturverksamheter. Kommunerna har ett ansvar att med hjälp av måldokument och regler kring finansiering påskynda arbetet med att tillgängliggöra samhället.

Inkludering och särlösning

En viktig fråga när man diskuterar ungas levnadsvillkor och tillgänglighet till verksamheter är om de ska ske tillsammans med andra unga, så kallad inkludering, eller om man ska använda sig av riktade verksamheter som enbart vänder sig till unga med funktionsnedsättning, en så kallad särlösning. Frågan är aktuell inom de flesta områden vi beskrivit i denna rapport och kan till exempel röra vilka skolor personer med funktionsnedsättning ska gå i. Det kan också gälla fritidsaktiviteter, om det till exempel finns mötesplatser som vänder sig till både unga med och unga utan funktionsnedsättning och idrottande genom handikappidrott eller med andra unga.

Unga med funktionsnedsättning har rätt att kunna delta i verksamheter på samma sätt som andra unga. En förutsättning för detta är att mötesplatser ska vara öppna för alla. Genom inkluderande lösningar minskar man utanförskapet

som många funktionsnedsatta kan uppleva och man skapar också en större förståelse för unga med funktionsnedsättningar bland andra. Det kan i sin tur leda till att unga funktionsnedsattas utsatthet i form av mobbning och trakasserier från andra unga kan minska.

Men det kan också finnas fördelar med riktade verksamheter. Genom särlösningar kan unga med funktionsnedsättning lättare känna att de passar in, de behöver inte förklara sin funktionsnedsättning eller känna att de behöver tas hänsyn till på samma sätt som i en inkluderande lösning. Målet för inkluderande lösningar måste vara att unga med funktionsnedsättning kan känna sig lika välkomna där som de gör i särlösningar.

Eftersom målet i det bredare perspektivet är ett gemensamt samhälle för alla är det viktigt att unga som inom vissa områden har särskilda behov får uppleva att de hör till. Detta bär vi alla ett gemensamt ansvar för. Den ena formen behöver dock inte utesluta den andra. Många av de unga vi intervjuat anser att både riktade och inkluderande verksamheter är viktiga och att de kompletterar varandra.

Öka kunskapen

Flera unga vi intervjuat upplever att det behövs ökad kunskap bland vuxna om vad en funktionsnedsättning innebär och vad man kan behöva göra för att möta de olika behov som en person med funktionsnedsättning kan ha. Det är viktigt att inte lägga över allt ansvar för att påtala rättigheter på den unge. Vuxna har en mycket viktig uppgift att med kunskap och rätt attityder bemöta unga med funktionsnedsättning på lämpligt sätt. Det gäller inom flera områden, till exempel inom skola och fritid, men också för arbetsgivare och myndighetspersoner.

En ökad kunskap i samhället om funktionsnedsättningar är till gagn för alla. Det kan till exempel handla om att skolpersonal genom ökad kunskap lättare upptäcker funktionsnedsättningar som kan leda till att diagnoser ställs och att den unge därigenom får den hjälp denne är berättigad till. En av våra intervjupersoner berättade till exempel att hon fick sin dyslexidiagnos först dagen före sin studentexamen.

Bättre kunskap bland arbetsgivare kan leda till en förändrad syn på funktionsnedsättning och att de inte ser det som ett hinder utan som en tillgång. På så sätt ökar möjligheten för unga med funktionsnedsättning att få en anställning. En ökad kunskap kan också vara ett sätt att minska risken för utsatthet i skolan, i arbetslivet och på fritiden.

Stärk de unga

För att förbättra unga funktionsnedsattas levnadsvillkor är det inte bara omgivningen och vuxenvärlden som behöver få mer kunskap. Det handlar också om att öka kunskapen bland unga om den egna funktionsnedsättningen och om vilka rättigheter de har i samhället. Vi har tidigare beskrivit hur det kan vara svårt att gå från ung till ung vuxen och att veta vilka möjligheter man har när man kanske har flyttat hemifrån och ska klara sig mer på egen hand.

För personer med funktionsnedsättning är det viktigt att ge informationen i alternativa format som lättläst, uppläst information och tecken-språk. Sådana format finns endast i begränsad omfattning på kommunernas webbplatser. Mindre än hälften av kommunerna har uppläst information och mindre än var tredje kommun har information på lättläst svenska. Dessa lösningar kan underlätta för alla att ta till sig information, inte bara för personer med funktionsnedsättning.

Ett annat viktigt område är att stärka unga funktionsnedsattas inflytande. Inflytande och delaktighet gäller många områden. Det är viktigt att se till att unga med funktionsnedsättning får ett ökat inflytande över politiska beslut, beslut inom skolan samt i planeringen och genomförandet av stöd.

En närbesläktad fråga rör delaktigheten i samhället för unga med funktionsnedsättning. För den enskilde kan delaktigheten förbättras genom gemensamma aktiviteter som friluftsdagar och skolresor, men givetvis också i skolvardagen.

Flera reformer har genomförts för att stärka självbestämmande och inflytande för personer som får stöd via kommunernas socialtjänst. Det finns signaler om bristande inflytande i vem som ska ge stöd och hur stödet ska utformas, till exempel begränsade möjligheter att välja assistent eller ledsagare. Socialstyrelsen driver ett arbete som bland annat handlar om att stärka inflytandet vid handläggning av lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS).

Det är viktigt att slå fast att ansvaret för att alla ska ha ett självständigt liv och ha lika förutsättningar att vara delaktiga inte främst ligger på individen utan på samhället.

Brister i samhällets stöd

Stöd som riktas till personer med funktionsnedsättning regleras av olika lagar och förordningar och ges av staten, kommunerna och landstingen. Vilken sorts stöd man får beror på vilken funktionsnedsättning man har. Det innebär att unga med funktionsnedsättning ofta har många kontakter med företrädare för kommunerna, staten och landstingen.

Mångfalden av huvudmän och stöd riskerar att skapa stuprörstänkande inom och mellan ansva-

riga huvudmän och brist på samordning av olika stödformer togs upp som ett problem av de unga vi intervjuade. De upplever att det är stor skillnad på i vilken utsträckning olika kommuner och landsting tillhandahåller olika stöd och till vilka kostnader för den enskilde. Detta leder till att systemet upplevs som orättvist och oförutsägbart. Följderna av bristande samordning kan bli att det är föräldrarna till barn och unga med funktionsnedsättning som får ta initiativet och ansvaret för samordningen av det stöd som barnet behöver, vilket kan leda till en för stor börda och medföra sjukskrivningar och arbetslöshet (Riksrevisionen 2011).

Skolinspektionen (2011) och Diskrimineringsombudsmannen (2010) är andra myndigheter som påtalat stora variationer i hur samhällets aktörer använder olika system och har olika bedömningsgrunder i utredningar av stödbehov.

Ett annat problem för samhällets stöd handlar om bristen på samstämmighet i bedömningar av liknande fall utifrån om man är berättigad till stöd och vilket stöd man ska få. En intervju-person menade att de stora skillnaderna i hur myndighetspersoner tolkade LSS ledde till att vissa valde att flytta till en annan kommun där bedömningen var annorlunda. De stora skillnaderna som beskrivs visar att de politiska målen inte heller här uppfylls. Ett sätt att förbättra samstämmigheten mellan samhällets aktörer kan vara att se över lagstiftningen ytterligare och kanske även stärka den.

Vi ser fram emot resultaten av Socialstyrelsens uppdrag (Socialdepartementet 2012a) att föreslå försöksverksamhet med samordnare för barn och unga med funktionsnedsättning och att de ska genomföra en förstudie om hur information om samhällets stöd till barn med funktionsnedsättning på bästa sätt görs tillgänglig för målgruppen.

Mycket görs för att förbättra situationen

Även om vi ser att det finns brister inom en rad områden och att unga med funktionsnedsättning i regel har sämre levnadsvillkor än övriga unga finns det även positiva tendenser. Inom vissa områden som vi beskrivit ser vi inte några större skillnader i levnadsvillkor mellan unga med och utan funktionsnedsättning. Det görs också många insatser på många håll i landet och inom många områden för att förbättra situationen för unga med funktionsnedsättning.

Vi har i denna rapport beskrivit ett stort antal rapporter och skrifter som syftar till att stärka kunskapen om levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. Det pågår flera utvecklingsarbeten, både inom stat, landsting, kommun och inom den ideella sektorn, för att förbättra kunskapsläget om personer med funktionsnedsättning i samhället, inte minst kopplat till strategin för funktionshinderspolitiken 2011–2016.

Det är viktigt att följa dessa utvecklingsarbeten och utvärdera vad de kommit fram till.

Unga med funktionsnedsättning har liknande behov som andra unga

I en rapport som på många sätt beskriver skillnader mellan unga med och unga utan funktionsnedsättning är det viktigt att poängtera att unga med funktionsnedsättning i många avseenden inte skiljer sig från andra unga. Gruppens gemensamma nämnare är att de på olika sätt skiljer sig från normen, men individer inom gruppen med funktionsnedsättning skiljer sig åt lika mycket som individer inom gruppen utan funktionsnedsättning.

Även om man har en funktionsnedsättning som försvårar möjligheten att delta i vissa sammanhang har man som ung samma behov av att tillhöra ett socialt sammanhang, att kunna förverkliga sig själv och att själv kunna vara med och påverka sin framtid och vad man ska göra med den. Man har liknande funderingar kring relationer och sin egen identitet. Våra intervjuer med unga visar tydligt att de har en stark önskan att få höra till i samhällsgemenskapen och inte bli betraktade som någon som avviker på ett eller annat sätt.

De större svårigheter som beskrivs i gruppen gäller inte alla med funktionsnedsättning. Det finns också personer utan funktionsnedsättning som kan uppleva liknande problem. De svårigheter vi ser framträder dock tydligare i gruppen med funktionsnedsättning, vilket bör tas på största allvar. Samtidigt är det viktigt att inte se på unga med funktionsnedsättning som offer utan som personer som ska ha samma rätt och möjlighet att utbilda sig, etablera sig och delta i samhället på ett självständigt sätt, som alla andra unga.

I följande stycke presenterar vi våra särskilt identifierade utvecklingsområden för att förbättra levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. Utvecklingsområdena sträcker sig över de olika huvudområden vi beskrivit i rapporten. Överlag handlar utvecklingsområdena om att generellt stärka gruppen unga med funktionsnedsättning. Insatserna kan påverka personer med olika typer av funktionsnedsättningar i varierande grad.

Utöver dessa utvecklingsområden är det viktigt att beakta de förslag som organisationer, som företräder olika unga med funktionsnedsättningar, har lagt och som mer specifikt rör situationen för enskilda grupper med funktionsnedsättning.

De utvecklingsområden vi presenterar har på olika sätt också kopplingar till de fyra perspektiv som enligt målen för ungdomspolitikerna ska ligga till grund för utformningen av offentlig verksamhet; *resursperspektivet*, *mångfaldsperspektivet*, *självständighetsperspektivet* och *rättighetsperspektivet*.

Utvecklingsområden

Öka fokus på unga med funktionsnedsättning inom elevhälsan och förstärk normkritiskt arbete inom idrott och hälsa

Unga med funktionsnedsättning har i större utsträckning sämre hälsa, de trivs i lägre grad i skolan, motionerar i mindre utsträckning och är i mindre utsträckning aktiva i idrott på sin fritid än övriga unga. Mot den bakgrunden finns starka skäl att i det uppdrag som Skolverket har att förstärka elevhälsan under 2012–2015 särskilt uppmärksamma elever med funktionsnedsättning. Satsningen innebär kompetensutveckling för elevhälsans personal och fördelning av 625 miljoner kronor i statsbidrag till personalförstärkning. Uppföljningen av verksamheten ska också förstärkas (Utbildningsdepartementet 2011).

Ungdomsstyrelsen föreslår också att Skolverket eller en annan aktör bör ges i uppdrag att utveckla arbetet inom idrott och hälsa utifrån ett normkritiskt perspektiv. Skolverket har ett

begränsat uppdrag 2012–2013 att ordna utbildningar och ta fram stödmaterial för att främja möjligheten för alla elever att delta och utveckla sina kunskaper i ämnet. Ett ökat fokus bör läggas på ett normkritiskt arbetssätt inom idrott och hälsa i syfte att stärka möjligheterna för särskilt utsatta grupper, däribland unga med funktionsnedsättning. Detta kan ge ökat deltagande och bättre gemenskap, öka motionsnivån samt ge tydligare ingångar till aktiviteter på fritiden. Betydelsen av positiva attityder till personer med funktionsnedsättning och ökad kunskap i normkritik bland *samtliga* elever bör inte underskattas i dessa sammanhang då klimatet i skolan är allas ansvar, till exempel för trakasserier och mobbning.

Förstärk arbetet mot diskriminering

Ungdomsstyrelsen ser behov av att förstärka arbetet mot diskriminering. En del av detta handlar om att påskynda införandet av *bristande tillgänglighet* som en diskrimineringsgrund i diskrimineringslagen (Ds 2010:20).

Diskrimineringsombudsmannen (2011) har också genom anmälningar mot högskolor noterat att diskrimineringsskyddet för studenter med funktionsnedsättning inte är tillräckligt. Skyddet gäller fysisk anpassning av lokaler. Det bör utvidgas till att även gälla stöd vid undervisning och examination. Ombudsmannen har även förordat att skyddet mot diskriminering på grund av funktionsnedsättning bör utökas inom grund-

och gymnasieskolan där regleringen är ännu mindre utbyggd.

För att stärka dessa dimensioner föreslår Ungdomsstyrelsen också att det bör övervägas om Diskrimineringsombudsmannen ska ingå som strategisk myndighet i uppföljningen av funktionshinderspolitiken. En mer löpande systematisk analys av ärenden som kommer in till Diskrimineringsombudsmannen och Barn- och elevombudet kan ge ytterligare kunskap om inom vilka områden det kan finnas behov av förstärkta åtgärder från statens sida för unga med funktionsnedsättning.

Utveckla skolornas arbete mot kränkande behandling utifrån ett funktionsnedsättningsperspektiv

Unga med funktionsnedsättning känner sig i högre grad otrygga eller rädda i skolan. De blir också i större utsträckning utsatta för mobbning, en större andel trivs inte i skolan och de är i högre grad missnöjda med sin utbildning än övriga unga. Den sämre situationen för unga med funktionsnedsättning bör återspegla sig tydligare i skolornas förebyggande arbete, bland annat i de planer mot diskriminering och kränkande behandling som uppdateras varje år. Ungdoms-

styrelsens förslag på ökade satsningar inom elevhälsan samt ämnet idrott och hälsa kan även bidra till detta arbete.

Skolinspektionen (2012a) har också uppmärksammat betydande brister i skolornas arbete mot kränkningar. Arbetet sker inte heller tillsammans med eleverna i tillräckligt stor utsträckning. Skolorna ska enligt skollagen bedriva ett målinriktat arbete för att motverka kränkande behandling.

Se till att skolorna ger eleverna det särskilda stöd de har rätt till och överväg att utöka rätten till särskilt stöd för unga med funktionsnedsättning

Enligt skollagen ska särskilt stöd ges till de elever som inte når målen eller riskerar att inte nå målen. Brister i det särskilda stödet är den vanligaste kritiken som Skolinspektionen (2012a) riktar mot grundskolor och gymnasieskolor. Detta riskerar att särskilt drabba unga med funktionsnedsättning. Utvecklingen på detta område bör följas noggrant. Det handlar exempelvis om i vilken mån Skolinspektionens utökade befogenheter till sanktioner påverkar om skolorna följer lagen och om det kan behövas ytterligare regleringar eller stimulanser inom området.

Utöver det bör det övervägas om rätten till särskilt stöd för unga med funktionsnedsättning bör utökas till att gälla även för att nå högre betyg än de lägsta kunskapskraven. Detta för att förverkliga möjligheten för alla att utvecklas till sin

fulla kapacitet, något som också kan kopplas till det ungdomspolitiska *rättighetsperspektiv* som betonar alla ungas rätt till goda levnadsvillkor.

Hur en sådan reglering i så fall kan se ut behöver utredas. En viktig förutsättning för detta är god kunskap hos lärare om hur behov och möjligheter ser ut för dessa unga (jfr Skolinspektionen 2012b). Det har också diskuterats vilken roll kunskap om funktionsnedsättningar bör ha i den utbildningsvetenskapliga kärnan inom lärarutbildningen (prop. 2009/10:89). En levande diskussion bland skolans personal och kopplingar till elevhälsan är troligen minst lika viktigt för att kunna uppmärksamma och möta behoven hos dessa elever. Här har landets rektorer och skolhuvudmän ett viktigt ansvar där Skolverkets allmänna råd är en god vägledning.

Alla studie- och yrkesvägledare bör ha särskild kompetens kring etableringsmöjligheterna för unga med funktionsnedsättning

Unga med funktionsnedsättning har det svårare än övriga unga att etablera sig i arbetslivet. Ungdomsstyrelsen välkomnar därför den fortbildningsinsats som regeringen har aviserat för studie- och yrkesvägledare under 2013–2016 (prop. 2012:13/1).

Skolverket, Arbetsförmedlingen och Hjälpmedelsinstitutet ska också skapa en fortbildningsinsats för studie- och yrkesvägledare i gymnasieskolan med inriktning på unga med

funktionsnedsättning kring deras möte med arbetsmarknaden och stöd från olika myndigheter. Ungdomsstyrelsen ser det som viktigt att i dessa satsningar ha en bred förståelse av funktionsnedsättningar och vilka studie- och yrkesmöjligheter som finns för dessa grupper, liksom att unga med funktionsnedsättning prioriteras särskilt i fortbildningen för studie- och yrkesvägledare.

Förstärk möjligheterna till praktik under utbildningstiden för att ge unga och arbetsgivare mer erfarenhet och ökad kunskap

Praktik handlar om att stärka kunskaper och erfarenheter både hos unga själva och hos arbetsgivare. En viktig framtidsfråga är att arbetsgivare och arbetsplatser ökar sin förmåga att se kompetensen och resurserna hos personer med olika funktionsnedsättningar. Detta är en avgörande faktor för att minska arbetslösheten bland unga med funktionsnedsättning. Det finns flera goda exempel på arbete med praktik inom gymnasieskolan. Möjligheterna till praktik kan förstärkas inom denna och de övriga särskilda

utbildningarna som är riktade till unga med olika funktionsnedsättningar. Detta gäller också för gymnasieskolan där ökade kontakter med arbetslivet vore positivt för alla unga, inte minst för unga med olika funktionsnedsättningar där behovet av nätverk och kunskap om möjligheter i arbetslivet kan vara särskilt stort. Detta är ett exempel på hur offentliga aktörer kan stärka det ungdomspolitiska *resursperspektivet*, att se ungas kunskaper och egenskaper som en resurs som ska tas tillvara.

Förstärk Arbetsförmedlingens arbete mot olika skolformer

Det finns indikationer på att unga med funktionsnedsättning och deras anhöriga ofta behöver informera skola och arbetsgivare om sina rättigheter och möjligheter till stöd. Arbetsförmedlingen informerar arbetsgivare i olika kampanjer, vilket är bra men troligen inte tillräckligt. Arbetsförmedlingen har också lyft fram att de har ett strukturerat samarbete med gymnasieskolor, vilket de ser behov av att utveckla även med gymnasieskolan för att fånga upp unga med aktivitetsersättning (Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan 2012). Ungdomsstyrelsens studie synliggör ett behov av att Ar-

betsförmedlingen ska arbeta för att öka kunskapen om etableringsmöjligheter bland elever med funktionsnedsättning i både gymnasieskolor och högskolor, och att det inte enbart handlar om dem som i framtiden kan komma i fråga för aktivitetsersättning. Detta kan i kombination med praktik och stärkt studie- och yrkesvägledning stärka dessa unga i sitt möte med arbetsmarknaden. Att få en ökad möjlighet till ett eget arbete kan bland annat kopplas till ungdomspolitikens *självständighetsperspektiv* som syftar till att offentlig verksamhet ska stärka ungas självständighet och egenmakt.

Se över möjligheterna till högskolestudier och öka kunskapen om situationen för studenter med funktionsnedsättning

Universitetskanslersämbetet eller någon annan aktör bör få i uppdrag att kartlägga villkoren för studenter med funktionsnedsättning på högskolor och universitet i syfte att förstärka deras möjligheter att genomföra högre studier. Vid årskiftet 2012/2013 ersätts Högskoleverket av Universitetskanslersämbetet och Universitets- och högskolerådet. Det saknas kunskap om hur studenter upplever det särskilda stöd som finns och hur andra regelverk påverkar deras möjligheter (som studiernas upplägg, ekonomiska villkor,

studiestöd och boendesituation). Det bör även undersökas hur stödets utformning och kännetecken om det påverkar personer med funktionsnedsättning att söka sig till högre studier, avsluta sina studier i förtid eller fullfölja sina studier. Det bör även övervägas om Universitetskanslersämbetet ska ingå bland de strategiska myndigheterna i funktionshinderspolitiken inom skolområdet vid sidan av Skolverket, Skolinspektionen, Specialpedagogiska skolmyndigheten och Myndigheten för yrkeshögskolan.

Förstärk ungas och föräldrars kunskap om rättigheter och stöd

Ungdomsstyrelsen ser behov av att utveckla kunskapen hos flera yrkesgrupper som möter personer med funktionsnedsättning, till exempel studie- och yrkesvägledare, personal inom elevhälsan och de som möter unga i fritidsverksamheter. Parallellt finns behov av att stärka kunskapen hos unga och föräldrar om deras rättigheter. Ungar och deras anhöriga får ofta ta ett stort ansvar. Detta innebär också att resursstarka familjer har större möjligheter att försäkra sig om att få det stöd de har rätt till än de som saknar kunskap och kontakter i samhället. Det finns flera möjliga sätt att försöka jämna ut sådana maktobalanser gentemot myndigheter och offentliga aktörer.

Bland annat pågår ett arbete hos Barnombudsmannen för att stärka kommunernas arbete med barns och ungas inflytande och inom Socialstyrelsen för att utveckla brukares inflytande i LSS-handläggning. En möjlighet vore att *förstärka Barnombudsmannens uppdrag att sprida strategin för att stärka barnets rättigheter*, exempelvis genom att utöka arbetet med pejlningar i kommuner och landsting och öka spridandet

av goda arbetssätt och metoder. På så sätt kan staten genom kommunala verksamheter stärka inflytandet för unga.

En annan möjlighet vore att *samla och sprida relevant information kring vilka rättigheter och stöd som finns*, en kunskap som idag är utspridd på många olika aktörer.

En ytterligare väg är att *etablera och utveckla befintliga lokala ombudsmannafunktioner för personer med funktionsnedsättning utifrån ett barn- och ungdomsperspektiv*. Det finns i vissa kommuner särskilda ombudsmän som arbetar för att stärka funktionsnedsättningsperspektivet. I flertalet kommuner finns också personliga ombud för vissa personer med psykisk funktionsnedsättning.

Dessa ombud har upplevt ett ökat antal unga i sina verksamheter sedan 1990-talet (Socialstyrelsen 2011). Socialstyrelsen ska göra en uppföljning av dessa verksamheter fram till våren 2014 (prop. 2012/13:1) och Ungdomsstyrelsen betonar vikten av att i detta uppdrag särskilt uppmärksamma hur dessa ombud fungerar för unga och deras anhöriga.

Skapa öppna och tillgängliga mötesplatser och föreningsverksamheter för unga med funktionsnedsättning

Ungdomsstyrelsen ser behov av ett förstärkt arbete kring öppna mötesplatser och föreningsverksamheter för unga med funktionsnedsättning. Ett sätt att stärka möjligheterna för unga med funktionsnedsättning vore att ge någon aktör i uppdrag att ge kompetensstöd till olika yrkesgrupper och aktörer inom det civila samhället som möter unga på sin fritid. Detta kan exempelvis innefatta utbildningar med utgångspunkt i normkritik och metodmaterial med goda exempel.

Ungdomsstyrelsens analys visar att en betydligt högre andel av unga med funktionsnedsättning än av övriga unga någon gång har undvikit att delta i eller besöka en fritidsverksamhet av rädsla för att bli dåligt bemött, de är också i betydligt mindre utsträckning aktiva exem-

pelvis inom föreningsidrotten. Samtidigt besöker unga med funktionsnedsättning i större utsträckning fritidsgårdar och ungdomens hus än övriga unga. Att göra fritidsverksamheter och mötesplatser mer öppna och tillgängliga för alla unga stärker ungdomspolitikens *mångfaldsperspektiv*, som betonar att unga är en heterogen grupp och att offentliga verksamheter bör bejaka denna mångfald. Vi har tidigare sett den stora betydelse som sociala sammanhang på fritiden kan ha för redan marginaliserade grupper i vårt utvecklingsarbete för fördomsfria mötesplatser för unga homo- och bisexuella samt transpersoner (Ungdomsstyrelsen 2010). Det är även viktigt att uppmärksamma denna grupp i de satsningar på normkritik i skolan som Ungdomsstyrelsen föreslår.

Utred färdtjänst och kollektivtrafik ur ett ungdomsperspektiv

Kunskapen om situationen för unga med funktionsnedsättning i samband med färdtjänst och kollektivtrafik är bristfällig. De kvantitativa analyser som Trafikanalys genomför bör kompletteras med särskilda kvantitativa och kvalitativa analyser som visar på möjligheter och begränsningar för unga, exempelvis kopplat till fritidsaktiviteter.

Skolskjuts kan också vara ett område värt att belysa utifrån möjligheterna att välja olika skolor samt att delta i studiebesök och andra aktiviteter som sker utanför den egna skolans lokaler. Handisam (2012a) har även lyft behovet av förbättrad uppföljning om hur personer med funktionsnedsättning upplever användbarheten i transportsystemet.

Förbättra den löpande statistiken om levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning och möjliggör djupare analyser

Ungdomsstyrelsens analys visar på flera utvecklingsbehov när det gäller den kunskap som tas fram i samhället för att belysa levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning. Mer detaljerad och utvecklad löpande statistik behövs för

att förbättra underlaget för politiska beslut inom viktiga områden. Ungdomsstyrelsen har identifierat särskilda utvecklingsbehov inom följande områden.

.....

• Utveckla de levnadsvillkorsundersökningar som genomförs för att på ett bättre sätt spegla situationen för unga med funktionsnedsättning

Undersökningar som ULF och Barn-ULF bör föras med mer enhetliga frågor som kan ringa in gruppen med funktionsnedsättning och om möjligt konstrueras så att det går att skapa undergrupper samt särskilja de som även upplever funktionshinder inom olika livsområden. Dock bör det finnas en medvetenhet om att det finns betydande begränsningar i dessa undersökningar och att kompletterande undersökningar

krävs för att kunna spegla levnadsvillkoren på ett bra sätt (se Statistiska centralbyrån 2012). Det finns också utvecklingspotential i flera andra undersökningar. Ett exempel är de uppföljningar som gjordes vartannat år fram till 2008 om arbetsmarknadssituationen för personer med funktionsnedsättning. Om dessa återupptas bör situationen för unga belysas särskilt.

.....

• Öka samordningen i indikatorsuppföljningen inom barnrätts-, ungdoms- och funktionshinderspolitiken

Det finns flera beröringspunkter mellan de sektorsövergripande uppdragen hos Barnombudsmannen, Ungdomsstyrelsen och Handisam. Dessa myndigheters arbete kring de indikatorer som finns bör samordnas och ett samlat grepp bör tas för hur indikatorerna kan utvecklas för att på bästa sätt spegla situationen inom funk-

tionshinderspolitiken. På så sätt kan myndigheterna hitta eventuella synergieffekter och undvika dubbelarbete. Myndigheternas kunskap bygger också i hög grad på information från ULF och Barn-ULF och det bör även finnas en koppling till det pågående utvecklingsarbetet av undersökningarna och de tre myndigheterna.

• Stärk uppföljningen av situationen för elever med funktionsnedsättning inom skolans område

Ungdomsstyrelsens analys visar en i flera avseenden sämre skolsituation för unga med funktionsnedsättning, samtidigt som gruppen unga med funktionsnedsättning oftast inte är urskiljbar i den officiella statistik som Skolverket tar fram. Handisam (2012b) har också konstaterat att skolmyndigheternas rapportering inom funktionshinderspolitiken kan förbättras och konkretiseras. Det vore önskvärt om situationen för elever med funktionsnedsättning kan analyseras mer i detalj framöver. Detta kan ge ett bättre

underlag i arbetet med att förbättra situationen för unga med funktionsnedsättning i skolan (till exempel genom enkätundersökningar som *Attityder till skolan* som riktar sig till föräldrar och elever). Ungdomsstyrelsen har också påtalat att uppföljningen av den nya gymnasiesärskolan bör stärkas så att det går att följa elevernas etablering på individnivå. Detta för att kunna utvärdera och utveckla denna skolform på samma villkor som övriga skolformer.

.....

• Stärk uppföljningen av fritidsvanor och organisering på fritiden inom funktionshinderspolitiken

Den uppföljning som Statens kulturråd och Riksantikvarieämbetet gör bör kompletteras med uppgifter om ungas fritidsvanor. En sådan rapportering kan förslagsvis utvecklas av Ungdomsstyrelsen.

Det har föreslagits att Kulturanalys och Institutet för utbildnings- och arbetsmarknadspolitisk utvärdering (IFAU) får i uppdrag att utvärdera det statliga stödet inom folkbildningsområdet (SOU 2012:72). Även i det sammanhanget kan rapportering kring funktionshinderspolitiken vägas in.

.....

• Utveckla indikatorerna för att beskriva inflytande, delaktighet och representation bland unga med funktionsnedsättning

Sådana indikatorer bör beröra situationen inom olika livsområden, från skolan till fritiden. Ett sådant arbete skulle kunna utformas i samarbete mellan funktionshindersrörelsen och statliga aktörer som Ungdomsstyrelsen och/eller Barn-

ombudsmannen kopplat till deras uppdrag att metodiskt inhämta åsikter och erfarenheter från barn och unga med funktionsnedsättning (Socialdepartementet 2012b).

Referenser

Arbetsförmedlingen & Försäkringskassan (2012). *Förstärkt stöd till unga med aktivitetsersättning. Plan att redovisa senast 28 februari 2012 enligt regleringsbrevet 2012*.

Diskrimineringsombudsmannen (2010). *Upplevelser av diskriminering: en sammanfattande rapport samt analys baserat på en kvalitativ undersökning om upplevd diskriminering*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen, DO, 2010.

Diskrimineringsombudsmannen (2011). *Årsredovisning 2011*. Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.

Ds 2010:20. *Bortom fagert tal – om bristande tillgänglighet som diskriminering*. Stockholm: Fritzes.

Handisam (2012a). *Hur är läget? Uppföljning av funktionshinderspolitiken 2012*. Stockholm: Handisam.

Handisam (2012b). *Bilaga till Hur är läget? Bedömning av de strategiska myndigheternas rapporter*. Stockholm: Handisam.

Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS).

Regeringens proposition 1999/2000:79 *Från patient till medborgare*.

Regeringens proposition 2009/10:89 *Bäst i klassen – en ny lärarutbildning*.

Regeringens proposition 2012/13:1 *Budgetpropositionen för 2013*. Förslag till statens budget för 2013, finansplan och skattefrågor.

Regeringens skrivelse 2009/10:53 *En strategi för ungdomspolitik*.

Riksrevisionen (2011). *Samordning av stöd till barn och unga med funktionsnedsättning – Ett (o)lösligt problem?* RiR 2011:17.

Skolinspektionen (2010). *Litteraturoversikt för skolsituationen för elever med autismspektrumtillstånd i skolan*. Stockholm: Skolinspektionen.

Skolinspektionen (2011). *Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi i grundskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.

Skolinspektionen (2012a). *En skola med tilltro lyfter alla elever. Skolinspektionens erfarenheter och resultat från tillsyn och kvalitetsgranskning 2011*. Stockholm: Skolinspektionen.

Skolinspektionen (2012b). *"Inte enligt mallen". Om skolsituationen för elever i grundskolan med diagnos inom autismspektrumtillstånd*. Stockholm: Skolinspektionen.

Socialdepartementet (2012a). *Uppdrag om förslag till försöksverksamhet med samordnare för barn och unga med funktionsnedsättning, m.m. S2012/4967/FST (delvis)*. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialdepartementet (2012b). *Uppdrag att ta fram en genomförandeplan för att lyssna till barn och unga med funktionsnedsättning*. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialstyrelsen (2011). *Lägerrapport för verksamheter med personligt ombud år 2010*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 2012:72 *Folkbildningens samhällsvärden – en ny modell för statlig utvärdering*. Stockholm: Fritzes.

Statens folkhälsoinstitut (2011). *Hälsan hos barn och unga med funktionsnedsättning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Statistiska centralbyrån (2012). *Levnadsförhållanden bland personer med funktionsnedsättning mätt med ULF*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

Ungdomsstyrelsen (2006). *Fokus 06 – en analys av ungas kultur och fritid*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

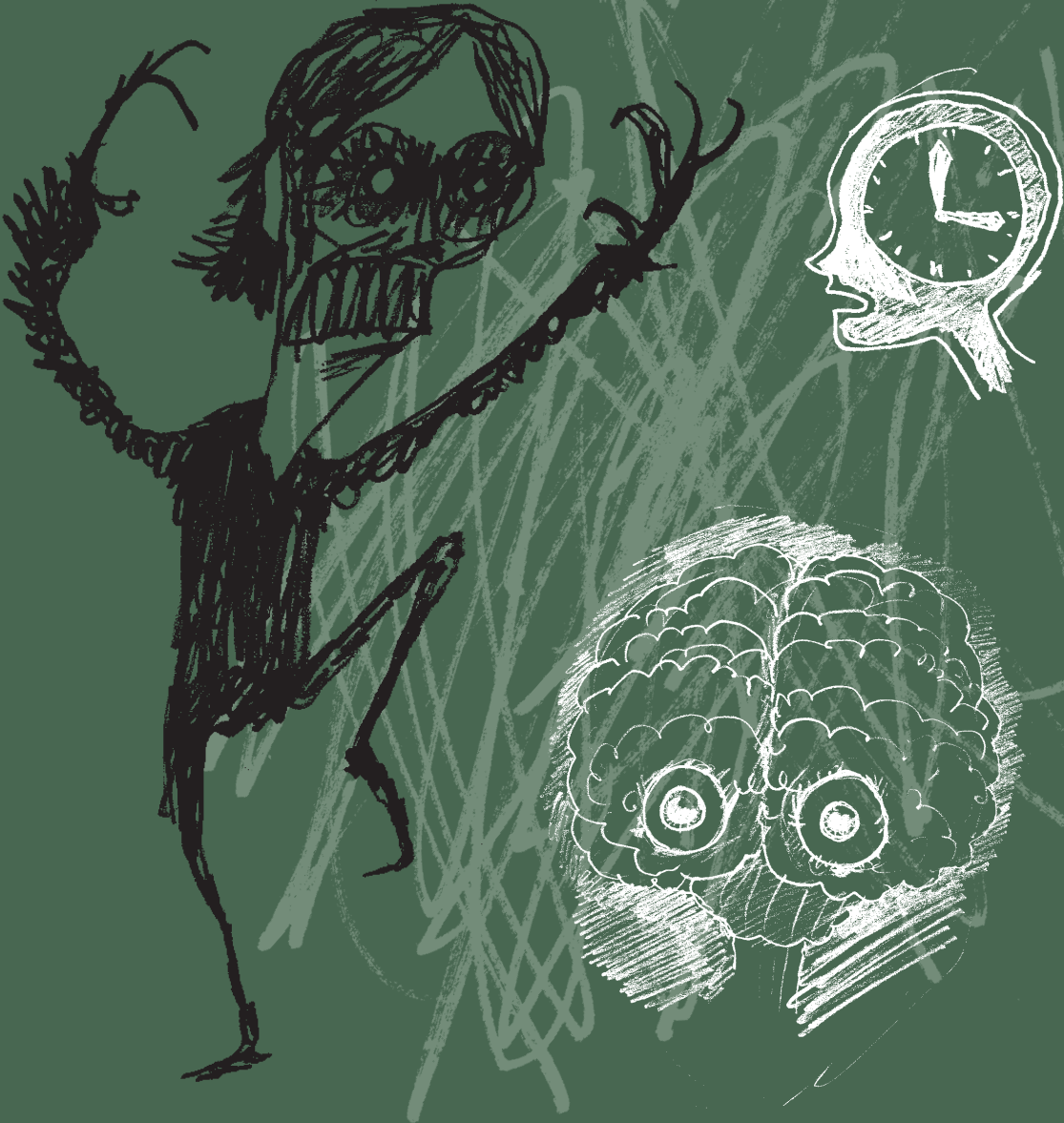
Ungdomsstyrelsen (2010). *Hon hen han – en analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Utbildningsdepartementet (2011). *Uppdrag att genomföra insatser för en förstärkt elevhälsa*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Noter

¹ Den yngre åldersgruppen bestod av individer i åldern 16–19 år i Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät 2012 och 16–22 år i Ungdomsstyrelsens bearbetning av Statistiska centralbyråns ULF de sammanslagna åren 2008–2011. Den äldre gruppen bestod av personer i åldern 20–25 år i ungdomsenkäten och 23–29 år i ULF.

BILAGOR

Tematisk analys av villkoren för ungdomar med funktionsnedsättning

Ungdomsstyrelsen ska under 2012 genomföra en tematisk analys av levnadsvillkoren för ungdomar med funktionsnedsättning när det gäller utbildning, inflytande, kultur, fritid och föreningsliv, arbetsmarknad samt hälsa.

Av analysen ska framgå hur levnadsvillkoren bland ungdomar med funktionsnedsättning varierar efter ålder och kön. Analysen ska göras med utgångspunkt i de ungdomspolitiska och funktionshinderspolitiska målen.

Ungdomsstyrelsen ska lyfta fram goda exempel från kommuner som genomför åtgärder för att främja dessa ungdomars levnadsvillkor inom ovan angivna samhällsområden och identifiera möjliga utvecklingsområden.

Ungdomsstyrelsen ska vid genomförandet av uppdraget samråda med Nätverket unga för tillgänglighet och med övriga berörda organisationer inom det civila samhället samt med Myndigheten för handikappolitisk samordning, Barnombudsmannen (Handisam) och Statens kulturråd. Uppdraget ska redovisas till Regeringskansliet (Utbildningsdepartementet) senast den 30 november 2012.

BILAGA 2

SCB:s definitioner av unga med funktionsnedsättning

Definitioner av unga med funktionsnedsättning i Statistiska centralbyråns Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF) åren 2008–2011.

SCB har använt följande definitioner av ej funktionsnedsatta och funktionsnedsatta som Ungdomsstyrelsen begärt i sin offertförfrågan:

Ej funktionsnedsättning

Personer som **inte** tillhör någon av de grupper som ingår i gruppen med funktionsnedsättning (se nedan). Gruppen omfattar även de personer som svarat ”vet ej” på de frågor som används för att definiera funktionsnedsättning

Har funktionsnedsättning

De funktionsnedsättningar som ryms inom denna grupp begränsas till följande (på grund av att de frågor som ställs i ULF/SILC inte täcker in alla typer av funktionsnedsättningar):

- nedsatt syn
- nedsatt hörsel
- rörelsehinder
- svåra besvär av astma och/eller allergi
- svåra psykiska besvär
- svåra besvär av dyslexi

Gruppen som här kallas ”Har funktionsnedsättning” omfattar personer som, enligt nedan definitioner, har åtminstone en av ovan nämnda funktionsnedsättningar.

Nedsatt syn

Omfattar de intervjupersoner som svarat ja på följande fråga:

”Har du problem med att se och urskilja vanlig text i dagstidning – även om du använder glasögon eller linser?”

Nedsatt hörsel

Omfattar de intervjupersoner som svarat ja på följande fråga:

”Har du problem med att höra vad som sägs i samtal mellan flera personer?”

Rörelsehinder

Rörelsehindrad bedöms de vara som, baserat på svar på olika frågor, inte kan springa en kortare sträcka och dessutom inte kan stiga på en buss obehindrat eller ta en kortare promenad.

Svåra besvär av astma och/eller allergi

Omfattar de intervjupersoner som svarat ”Ja, svåra besvär” på frågan om de har besvär av astma eller allergi.

Svåra psykiska besvär

Omfattar intervjupersoner som svarat ”Ja, svåra besvär” på frågan om de har besvär av ängslan, oro eller ångest.

Svåra besvär av dyslexi

Omfattar intervjupersoner som svarat ”Ja, svåra besvär” på frågan om de har dyslexi.

Har funktionsnedsättning och funktionshinder

Denna grupp består av de personer som, enligt ovan definition, har funktionsnedsättning **och** som dessutom har ett funktionshinder.

Funktionshinder anses de ha som svarat ja (i hög eller i någon grad) på frågan:

”Har du nu något hälsoproblem som varat minst 6 månader och som medför att du har svårt att delta i aktiviteter eller klara av sysslor som folk i allmänhet gör?”

Har funktionsnedsättning, ej funktionshinder

Denna grupp består av de personer som, enligt ovan definition, har funktionsnedsättning men inte har ett funktionshinder.

Det innebär att denna grupp inte har svarat ja på frågan *”Har du nu något hälsoproblem som varat minst 6 månader och som medför att du har svårt att delta i aktiviteter eller klara av sysslor som folk i allmänhet gör?”*

Svar på denna fråga är istället ”nej” eller ”vet ej”.

Utöver ovan definitioner finns även följande definition för de grupper resultaten redovisas för:

Ålder 16–29 år

Ålder vid intervjuåret

De yngsta är vid intervjutillfället 15 år, men kommer att fylla 16 år under intervjuåret. De äldsta är vid intervjutillfället 29 år, det vill säga att de har fyllt 29 år under intervjuåret.

FOKUS12

Levnadsvillkor för unga med funktionsnedsättning

Hur är det att vara ung med funktionsnedsättning?

I **FOKUS**12 beskriver Ungdomsstyrelsen gruppens situation inom områdena utbildning, arbete, hälsa, inflytande, kultur, fritid och föreningsliv.

Rapporten bygger på två stora statistiska undersökningar, intervjuer med unga och en genomgång av tidigare studier. Vi jämför levnadsvillkoren för unga med funktionsnedsättning med villkoren för unga utan funktionsnedsättning och visar på likheter och olikheter mellan tjejer och killar och mellan olika åldersgrupper. Utifrån resultaten ger vi förslag på möjliga utvecklingsområden. Vi ger också exempel på verksamheter som arbetar för att förbättra levnadsvillkoren för gruppen.

FOKUS12 är Ungdomsstyrelsens åttonde tematiska analys inom ungdomspolitiken.

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

Fritzes

ett Wolters Kluwer-företag

106 47 Stockholm Tel 08-598 191 90 Fax 08-598 191 91 order.fritzes@nj.se www.fritzes.se

ISBN 978-91-85933-61-7 ISSN 1651-2855